

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

DOKTORA TEZİ

HADİS EDEBİYATINDA SÜNENLER

MAHMUT SABUNCU

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

**Şanlıurfa
2026**

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

DOKTORA TEZİ

HADİS EDEBİYATINDA SÜNENLER

**MAHMUT SABUNCU
(185270108)**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN**

**Şanlıurfa
2026**

	T.C. HARRAN ÜNİVERSİTESİ DOKTORA ORİJİNALLİK RAPORU VE BEYAN FORMU	Doküman No: FRM-0090
		Revizyon No: 03
		Yayın Tarihi: 10.09.2020
		Revizyon Tarihi: 30.01.2024
		Sayfa No: 1 / 1

ÖĞRENCİNİN	
Öğrenci No	185270108
Adı / Soyadı	Mahmut SABUNCU
Anabilim Dalı/Programı	Temel İslam Bilimleri (Hadis)/Doktora
Tez Konusu	HADİS EDEBİYATINDA SÜNNELER

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen doktora tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 227 sayfalık kısmına ilişkin, 08/12/2025 tarihinde ~~şahsım~~ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 12'dir. Ayrıca doktora tez çalışması hiçbir blok kopyalama içermemektedir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 8 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesini ve Harran Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü doktora tez çalışması Orijinallik Raporu alınması ve kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

08/12/2025
Mahmut SABUNCU

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım.
08/12/2025

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN danışmanlığında, Mahmut Sabuncu'nun hazırladığı "Hadis Edebiyatında Sünenler" konulu bu çalışma 06/01/2026 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Harran Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

■ Oybirliğiyle / Oy çokluğu ile

Danışman : Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN

Üye : Prof. Dr. Hüseyin AKPINAR

Üye : Doç. Dr. Mehmet AYHAN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ÇİFTÇİ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Selim YILMAZ

İmza

e-İmzalıdır.

e-İmzalıdır.

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Sabri AKIN
Enstitü Müdürü

Bu çalışma: Tarafından Desteklenmiştir.

Proje No :

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların

kaynak gösterilmeden kullanımı 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

TEŞEKKÜR

Doktora tezi hazırlama sürecinde birçok kişinin desteğini gördüğümü söylemeliyim. Öncelikle yazım sürecinde her daim ulaşılabilir olması ve titiz tetkik ve yönlendirmelerinin yanında gecikmelerimi her daim nezaketle karşılayan çok kıymetli danışmanım Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN'i anmam gerekir. Hocama en kalbi şükran ve hürmetlerimi sunuyorum. Tez savunma jürisine katılarak çalışmaya katkılar sunan değerli jüri üyeleri Prof. Dr. Hüseyin AKPINAR, Doç. Dr. Mehmet AYHAN, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ÇİFTÇİ ve Dr. Öğr. Üyesi Selim YILMAZ hocalarıma teşekkür ediyorum. Çocukluk yıllarımdan beri beni çalışmaya ve ilme teşvik eden ve bu hususta desteğini sürekli hissettiren Prof. Dr. Ömer SABUNCU'ya müteşekkirim. Gerek muhtevaya yönelik yönlendirmeleri gerek teknik açıdan tezin bu halini almasına yaptığı katkı açısından Dr. Öğr. Üyesi Selim YILMAZ'a teşekkür ederim. Söz konusu ilim ve derslerim olunca sorumluluğumu en aza indirme hususunda daima gönüllü olan babam Nabi Bey ile annem Sevim Hanım'a sadece teşekkür etmenin az olacağını biliyorum. Son olarak, tez yazımı hususunda sürekli teşviğini gördüğüm, hayatımın her alanını kolaylaştıran ve imtihanlarımda her daim yanıbaşımnda hissettiğim biricik eşim ile varlıkları benim için büyük bir şükür sebebi olan evlatlarıma sevgi ve muhabbetlerimi sunuyorum. Çalışmamı, cennet kuşumuz kız kardeşim Ayşegül'e ithaf ediyorum.

Çalışmak bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Mahmut SABUNCU

Şanlıurfa-2026

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
KISALTMALAR	iii
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Konusu	2
1.2. Çalışmanın Amacı.....	5
1.3. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları	7
1.4. Önceki Çalışmaların Değerlendirilmesi.....	9
2. BÖLÜMLER.....	18
2.1. Sünen Kavramı ve Fıkıh İle İlişkisi	18
2.1.1. Sünen Kavramı'nın Fıkıhî Muhtevayı İfade Edişi	18
2.1.1.1. Hz. Peygamber (s.a.s.), Sahâbe ve Tâbiûnun Sözlerinde Sünnet.....	18
2.1.1.2. Sünnetin Fıkıhî Manasının Öne Çıkması	21
2.1.1.3. Sünen Kitaplarının Fıkıh Eserleriyle Mukayesesi.....	23
2.1.1.4. Bir Telif Türü Olarak Sünen Kavramının Tarifi	24
2.1.2. Fıkıh-Hadis İlişkisine Dâir Bazı Kavramlar	27
2.1.2.1. Ehl-i Hadîs.....	28
2.1.2.2. Ehl-i Re'y	29
2.1.2.3. Fıkıhî Hadis	30
2.1.2.4. Fıkıhî'l-Hadîs.....	31
2.1.2.5. Fukahâ-i Ehl-i Hadîs	34
2.1.2.6. Ashâb-ı Sünen	36
2.1.3. İslâmî İlimler Edebiyata Genel Bir Bakış	36
2.1.4. Ehl-i Hadîs ve Ehl-i Re'y'in Fıkıh Anlayışı	46
2.2.Hadis Tarihinin Dönemlendirilmesi Ve Hadis Edebiyatında Yazım Türleri.....	49
2.2.1. Hadis Tarihinin Dönemlendirilmesi.....	49
2.2.1.1. İlk Sahîfeler	53
2.2.1.2. Tedvîn Dönemi.....	55

2.2.1.3. Tebvîb Kavramı ve Tasnif Dönemi.....	60
2.2.2. Hadis Edebiyatında Yazım Türleri	64
2.2.2.1. Ale'r-ricâl Yazım Türü.....	66
2.2.2.1.1. Müsned Türü	66
2.2.2.1.2. Mu'cem Türü.....	68
2.2.2.2. Ale'l-ebvâb Yazım Türü	68
2.2.2.2.1. Musannef Türü	69
2.2.2.2.2. Câmi' Türü	71
2.2.2.3. Kitâbü's-sünne Türü Eserler	72
2.3. Sünen Kitaplarının Te'lif Sebepleri Ve Te'lif Edilen Sünen Türü Eserler.....	75
2.3.1. Sünen Türü Eserlerin Telif Sebepleri.....	75
2.3.1.1. Toplumun Fıkha Olan İhtiyacı	75
2.3.1.2. Ehl-i Hadîs-Ehl-i Re'y Tartışmalarının Etkisi.....	79
2.3.2. Sünen Türü Eserler.....	90
2.3.2.1. Günümüze Ulaşan Sünen Türü Eserler	90
2.3.2.1.1. İbrâhim b. Tahmân el-Horasânî (ö. 163/780), Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh.....	91
2.3.2.1.1.1. Kitabın Yazılış Amacı	93
2.3.2.1.1.2. Hadis Sayısı ve İsnad	94
2.3.2.1.1.3. Konu Dağılımı.....	95
2.3.2.1.2. Abdullâh b. el-Mübârek (ö. 181/797), Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh... 97	
2.3.2.1.2.1. Kitabın Telifi	98
2.3.2.1.2.2. Kitabın Râvileri	98
2.3.2.1.2.3. Hadis Sayısı ve İsnad	99
2.3.2.1.2.4. Konu Dağılımı.....	100
2.3.2.1.3. İmâm eş-Şâfiî (ö. 204/820), es-Sünen	102
2.3.2.1.3.1. Kitabın İmâm Şâfiî'ye Nispeti	103
2.3.2.1.3.2. Kitabın Râvileri ve Rivayeti.....	104
2.3.2.1.3.3. Hadis Sayısı ve İsnad	104
2.3.2.1.3.4. Konu Dağılımı ve Bab Başlıkları	105
2.3.2.1.4. Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horâsânî (ö. 227/842), es-Sünen	107
2.3.2.1.4.1. Eserin İsmi ve Hadis Sayısı.....	108

2.3.2.1.4.2. Râvileri	109
2.3.2.1.4.3. Konu Dağılımı ve Bab Başlıkları	110
2.3.2.1.5. Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî (ö. 255/869), es-Sünen	111
2.3.2.1.5.1. Kitabın İsmi	112
2.3.2.1.5.2. Kitaptaki Hadis Sayısı ve Hadislerin Sıhhat Durumları.....	114
2.3.2.1.5.3. Kitaptaki Konu Dağılımı ve Bab Başlıkları	114
2.3.2.1.5.4. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar	115
2.3.2.1. 6. Ahmed b. Muhammed b. Hânî' el-Esrem (ö. 261/874-75), Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh.....	116
2.3.2.1.7. Ebû Abdullâh İbn Mâce (ö. 273/887), es-Sünen.....	118
2.3.2.1.7.1. Kitaptaki Hadislerin Sayısı ve Sıhhat Durumu	119
2.3.2.1.7.2. Kitaptaki Konu Dağılımı ve Bab Başlıkları	120
2.3.2.1.7.3. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar	121
2.3.2.1.8. Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), es-Sünen	121
2.3.2.1.8.1. Eserin İsmi ve Telifi	122
2.3.2.1.8.2. Eserin Rivâyeti	123
2.3.2.1.8.3. Hadis Sayısı ve Sıhhat Durumları	123
2.3.2.1.8.4. Müellife Göre Eseri	124
2.3.2.1.8.5. Konu Dağılımı ve Bab Başlıkları	125
2.3.2.1.8.6. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar	126
2.3.2.1.9. Ebû İsâ et-Tirmizî (ö. 279/892), es-Sünen	127
2.3.2.1.10. Nesâî (ö. 303/915), es-Sünenü's-Suğrâ.....	129
2.3.2.1.10.1. Eseri ve Eserin Rivayeti	130
2.3.2.1.10.2. Hadislerin Sayısı ve Sıhhat Durumları.....	131
2.3.2.1.10.3. Konu Dağılımı ve Bâb Başlıkları	132
2.3.2.1.10.4. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar	133
2.3.2.1.11. Dârekutnî (ö. 385/995), es-Sünen	133
2.3.2.1.11.1. Eserin Türü Hakkındaki Tartışma	134
2.3.2.1.11.2. Konu Başlıkları ve Bâb Başlıkları.....	135
2.3.2.1.12. Beyhakî (ö. 458/1066), es-Sünen	135
2.3.2.1.12.1. Eserin Telifi ve Türü	136
2.3.2.1.12.2. Eserdeki Hadislerin Sayısı	137

2.3.2.1.12.3. Konu Dağılımı ve Bâb Başlıkları	137
2.3.2.1.12.4. Hadisleri Değerlendirmesi.....	137
2.3.2.2. Sünen Türü Eserlerde Fıkhî Olmayan Bölümler	138
2.3.2.3. Sünen Türü Eserlerdeki Bölümlerin Kıyaslanması	140
2.3.2.4. Günümüze Ulaşmayan Eserler	143
2.3.2.5. Müellife Yanlış Olarak Nispet Edilenler.....	173
3.SONUÇLAR.....	176
KAYNAKÇA.....	180
EKLER.....	193

ÖZET
DOKTORA TEZİ
HADİS EDEBİYATINDA SÜNENLER
MAHMUT SABUNCU
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Ocak Yıl: 2026, Sayfa 200

Bu çalışmada, farklı türdeki kitaplar içerisinde sünen türü eserler ele alınmaktadır. Sünen türü eserler, daha çok toplumun fikhî ihtiyacını karşılamak ve ehl-i hadisi eleştiren ehl-i re'ye cevap vermek maksadıyla kaleme alınmıştır. Çalışmada, kaynaklarda sünen ismiyle kaydedilmiş olan 72 eser incelenmiştir. Bu eserlerin büyük çoğunluğu günümüze ulaşmadığı için sünenlerin muhtevası hakkında ikincil kaynaklardan istifade edilmiştir. Birinci bölümde sünen kavramının fıkıh ile ilişkisi incelenmiş; bu kavramın zamanla bir anlam daralması yaşayarak fikhî bilgiye delalet edecek şekilde kullanıldığı anlaşılmıştır. Buna binâen bu bölümde ehl-i hadîs, ehl-i re'y, fikhî hadis ve fikhü'l-hadis kavramları ele alınmıştır. İkinci bölüm, hadis edebiyatının yazım tarihine tahsis edilmiştir. Tedvin ve tasnif faaliyeti, yazım türlerinin oluşumu açısından incelenmiş; bu kavramlarla alakalı olarak tebvîb kavramı, sünen türü eserlerin telifinin zihnî arka planı olması hasebiyle ele alınmıştır. Üçüncü bölümde başta bibliyografya kitapları olmak üzere kaynaklarda sünen ismiyle kaydedilmiş olan eserler, günümüze ulaşmış ve ulaşmadıklarına göre tasnif edilerek kaydedilmiştir. Günümüze ulaşan eserler teknik açıdan incelenmiş; sünen türü eserlerin telif sebeplerinin anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülen bâb başlıkları bu kısımda değerlendirilmiştir. Buna göre çalışmada, sünen türü eserlerin ehl-i hadîs ile ehl-i re'y tartışmalarının bir sonucu olarak telif edilmiş olanlarının ehl-i hadîsin fıkıh metodunu anlamada önemli kaynaklar olduğu tespit edilmiştir. Yine günümüze ulaşmayan eserler hakkında diğer kaynaklardaki malumat dikkat çekicidir. Öyle ki, kimi kitapların nüshaları elde bulunmasa da titiz bir çalışma ile kaynaklardan hareketle büyük oranda eserin muhtevası ve yöntemine dair önemli tespitler yapılabileceği görülmüştür. Bu durum, İslâm ilim geleneğinin bilgi kayıt gücünü göstermesi açısından önem arz etmektedir.

ANAHTAR KELİMELEER: Hadis, Sünen, Ehl-i Hadîs, Ehl-i Re'y, Ale'l-ebvâb, Tebvîb, Bâb Başlığı.

ABSTRACT
DOCTORATE THESIS
SUNAN WORKS IN HADITH LITERATURE
MAHMUT SABUNCU
HARRAN UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE EDUCATION

January Year: 2026, Page: 200

This study focuses on works of the sunan genre among these various types of books. Works classified as sunan were primarily composed to meet the juridical (fiqh-related) needs of society and to respond to the ahl al-ra'y, who criticized the ahl al-ḥadīth. In this study, seventy-two works recorded in the sources under the title sunan are examined. Since the vast majority of these works have not survived to the present day, secondary sources have been utilized to ascertain their contents. The first chapter examines the relationship between the concept of sunan and fiqh, concluding that over time this concept underwent a narrowing of meaning and came to be used to denote juridical knowledge. Accordingly, this chapter discusses the concepts of ahl al-ḥadīth, ahl al-ra'y, juridical ḥadīths (al-aḥādīth al-fiqhiyya), and fiqh al-ḥadīth. The second chapter is devoted to the history of writing in ḥadīth literature. The processes of compilation (tadwīn) and classification (taṣnīf) are examined with respect to the formation of literary genres; in this context, the concept of tabwīb is addressed, as it constitutes the intellectual background underlying the composition of sunan works. In the third chapter, works recorded in the sources under the name sunan, particularly in bibliographical writings, are classified according to whether they have survived to the present day. Extant works are analyzed from a technical perspective, and the chapter headings (bāb titles), which are considered to aid in understanding the motives behind the compilation of sunan works, are evaluated. Accordingly, the study concludes that sunan works composed as a result of the debates between the ahl al-ḥadīth and the ahl al-ra'y constitute important sources for understanding the juridical methodology of the ahl al-ḥadīth. Furthermore, the information found in other sources regarding works that have not survived is noteworthy. Even in cases where no manuscript copies of certain books are extant, it is evident that, through meticulous research based on available sources, significant conclusions can be drawn concerning both the content and methodology of these works. This situation is significant in that it demonstrates the strength of knowledge preservation within the Islamic scholarly tradition.

KEYWORDS: Sunan, Hadith, Ahl al-Hadith, Ahl al-Ra'y, Taṣnīf, Ala'l- abwāb, Tabwīb.

KISALTMALAR

b.	:	bin/ibn
bkz.	:	Bakınız
bs.	:	Basım, baskı, tab'
bt.	:	bint
c.	:	Cilt
d.	:	Doğum, doğumu
der.	:	Derleyen
DİA:	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	:	Editör/Edisyon
H.	:	Hicrî
Hız.	:	Hazreti
m.	:	Miladi
nr.	:	Numara
nşr.	:	Neşreden
thk.	:	Tahkik eden (Neşreden)
ö.	:	Ölümü, ölüm tarihi
s.a.s.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	:	Sayı
trc.	:	Tercüme, tercüme eden
ts.	:	Basım tarihi yok

1. GİRİŞ

Hadis, ana hatlarıyla Resûlullâh'a (s.a.s.) izafe edilen söz, fiil ve takrirler olarak tanımlanmaktadır.¹ Hz. Peygamber'in vahyi insanlara ulaştırması (tebliğ)² ve açıklaması (tebyîn)³ gibi en temel iki görevi vardır. Vahyi açıklama görevi sünnetle ilgilidir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de mücmel olarak bırakılmış veya hiç bahsedilmemiş hususların açıklanması sünnete tevdi edilmiştir. Bu sebeple sünnet, İslâm'ın anlaşılıp yaşanması ve sonraki nesillere ulaştırılması gereken iki temel kaynaktan biridir. Nitekim Vedâ Haccında (10/632) Resûlullah (s.a.s.), "Size iki şey bıraktım. Onlara sarıldığınız müddetçe kesinlikle dalaletе düşmezsiniz: Kitâbullah ve Nebî'sinin sünneti."⁴ buyurmuştur. Dolayısıyla sünnetin taşıyıcısı kabul edilen hadisler, dinin anlaşılmasında önemli bir işleve sahiptir.

Cibrîl hadisi diye meşhur olan rivayette Resûlullah (s.a.s.) imân, İslâm ve ihsan kavramlarını açıklamıştır.⁵ Aslına bakıldığında bu üç husus, dinin temel esaslarını teşkil etmekte; bir Müslümanın Hz. Peygamber'i (s.a.s.) örnek alacağı konular olarak öne çıkmaktadır. Yani imân, İslâm ve ihsan konularında Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ittiba etmiş olan kişi İslâm'ın en ulvî amacı olan Allah'ın rızasına ulaşacaktır. Allah Resûlü'ne (s.a.s.) ittiba ederken de başvuru kaynağı sünnet ve hadisler olacaktır. Ancak hadisler Kur'ân-ı Kerîm gibi tevatüren aktarılmadığı için sıhhat durumu önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hadis âlimleri erken dönemden itibaren hadislerin sahihini sakiminden ayırmak için büyük çaba göstermişler ve bu konuda bazı kurallar belirlemişlerdir. Onlar, ortaya koydukları çok yönlü ilmî faaliyetlerle hadislerin aslına uygun bir şekilde aktarılması için çaba sarf etmişlerdir.

Hadis âlimlerinin sünnetin/hadislerin aslına uygun bir şekilde aktarılması için ortaya koydukları çabanın bir ürünü olarak hadis edebiyatı ortaya çıkmıştır. Toplumsal ve ilmî ihtiyaçlar neticesinde tedvin edilen hadisler çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir.

¹ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1438), 32.

² el-Mâide 5/67.

³ en-Nahl 16/64.

⁴ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Medenî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, thk. Halîl b. Me'mûn Şeyha (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1433/2012), "Kader", 3.

⁵ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-sahihü'l-muhtasar bi-nakli'l-'adl 'ani'l-adl ilâ Resûlillâh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi'Türâsi'l-Arabî), Müslim, "İmân", 5.

Ale’r-ricâl tasnif sisteminde hadislerin konusu dikkate alınmaksızın râvî esaslı bir tertip oluşturulurken; ale’l-ebvâb yönteminde ise hadisler konularına göre tasnif edilmiştir. Ale’l-ebvab türünde yazılan eser grubundan biri de sünen kitaplarıdır. Sünenlerin en temel özelliği fikhî rivayetleri içermeleridir.

1.1. Çalışmanın Konusu

Hadis ilmi çerçevesinde ortaya konulan telif türlerinden biri olan sünen eserlerini konu edinen bu çalışma, bir edebiyat/literatür araştırmasıdır. İki kavramın birleşiminden oluşan “Hadis Edebiyatı” ifadesindeki “Edebiyat” terimi, “*bir coğrafya veya milletin, bir devrin, bir sanat veya edebiyat mektebinin edebî mahsullerinin bütününe verilen isim*”¹ şeklinde tarif edilmiştir. Tezin başlığındaki edebiyat kavramı ise, bir ilim dalı ile ilgili telif edilmiş ilmî mahsulleri ifade etmektedir. Hadis edebiyatı kavramıyla Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65/684-85) ve diğer sahâbîlerin sahifeleri ile başlayıp günümüze kadar devam eden hadis telifatına atıfta bulunmaktadır.

Bibliyografya kitaplarında İslâmî ilimlerle ilgili binlerce kitap listeleniyor olsa da bu eserlerin sayısını kesin olarak bilmek güçtür. Bununla birlikte, yine bibliyografya kitaplarından hareketle bazı çıkarımlar yapılabilir. Mesela hadis edebiyatında telif edilmiş eserlerin tespitini amaçlayan Faslı hadis âlimi Muhammed b. Ca’fer el-Kettânî’nin (d. 1857-ö. 1927) *er-Risâletü’l-müstatrafe li-beyâni meşhûri kütûbi’s-sünneti’l-müşerrefe*’sinde 1400 civarında eser hakkında bilgi verilmektedir.² Eseri Türkçeye notlar ekleyerek tercüme eden Yusuf Özbek, yaptığı değerli çalışmayla Kettânî’nin zikretmediği birçok kitaptan söz etmiş ve böylece kitapta bahsi geçen eser sayısı 2600’e ulaşmıştır. Çeşitli sebeplerle günümüze ulaşmayan eserleri dikkate aldığımızda sadece hadis alanındaki telifatın ne kadar fazla olduğu daha iyi anlaşılır.

Hadis tarihi, sosyal ve dinî ihtiyaçlar ile ilmî tartışmalar ekseninde telif edilen eserlerle doludur. Bu eserler içerisinde farklı metot ve amaçlarla telif edilmiş türler; bu türlerin içerisinde de farklı isim ve usullerle tasnif edilmiş kitaplar mevcuttur. Hadislerin tedvin ve tasnifindeki amaç hadislerin aslına uygun tespiti olduğundan ilk dönemlerde musannef, muvattâ, câmi‘, sünen ve müsned gibi rivayet kitapları ortaya

¹ Edebiyat kavramıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Orhan Okay, “Edebiyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/395-397.

² Kettânî ve eseri hakkında bilgi için bkz. Ahmet Özel, “Muhammed b. Ca’fer el-Kettânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/337-338.

çıkması; sonraki zamanlarda ise ricâl ilmi, garîbü'l-hadîs ve ilelü'l-hadîs gibi ilimlere dair eserler yazılmıştır. Dolayısıyla hadis edebiyatı, diğer ilim dallarıyla mukayese edildiğinde çok çeşitli telif türleriyle öne çıkmaktadır.

Hadis ilmine dair eserlerin telifine etki eden sebeplerin başında fıkıh gelir. İslâm dinine mensup olanların ibâdet ve muamelatını düzenleyen fıkıh ilminin en önemli kaynağı Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerdir. Bu sebeple fıkıh, hadis edebiyatındaki yazım türlerine etki etmiş ve fikhî hadislerin toplandığı kitaplar yazılmıştır. Musannef, muvattâ, câmi', sünen ve müsnedlerin –istisnaları olmakla birlikte- teliflerinde fıkıh en önemli etkindir. Fıkıhla en az ilgisi olan müsnedlerin telifindeki sebeplerden biri, hadislerin konularına göre tasnif edilmesinin (tebvib) müellifin re'yini izhar etmek olarak anlaşılmasıdır.¹

Tezimizin konusu, Şamlı tâbiîn âlimi Mekhûl ed-Dımaşkî'nin (ö. 112/730) öncülük ettiği ve sonraki zamanlarda hem içerik hem de yöntem bakımından bazı değişiklikler olmakla birlikte ana gündemi fikhî rivayetler olan sünen türü hadis kitaplarıdır. Bu eserler, ehl-i hadîsin fıkıh anlayışına göre tasnif edilmiş birer hadis-fıkıh çalışmalarıdır.

Çalışmanın sonraki kısımlarında detaylıca ele alınacak olan bu eserlerin telifleri iki ana sebebe dayanmaktadır. Bunlardan ilki İslâm dininin bir emri olarak ibadetleri yapmak zorunda olan Müslümanların fıkha olan ihtiyacıdır. Zira her ne kadar uygulamalı olarak nesilden nesile aktarılagelse de bu noktada yazılı kaynaklara olan ihtiyaç tarihte hep var olmuştur. İkinci sebep ise bir ağacın iki farklı dalı görünümünde olan ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasındaki fikrî mücadeledir. Bilindiği üzere ehl-i hadîs, muhaliflerini hadis bilmemek veya hadisler hakkında verilen hükümlere itibar etmemek ile suçlarken, ehl-i re'y de ehl-i hadîsi, hadislerin delalet ettiği fikhî bilgiye yönelik bir anlama çabası göstermemeleri hususunda eleştirmektedir. Bu tartışma bir taraftan şifâhî olarak ilim meclislerinde yürütülürken diğer taraftan telif edilen eserlerin içeriğine de yansımıştır. Ancak her iki sebebi tek tek bütün sünen türü eserler için söylemek yanlış olacaktır. Çalışmanın ilgili

¹ Zekerîya Tüfekçioğlu, *Hadis Edebiyatı'nda Müsnedler (Hicri İlk Üç Asır)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 36.

kısımlarında görüleceği gibi, kimi kitap ilk sebebe binaen telif edilmişken kimisi fırkalar arası tartışmalara bir cevap niteliğinde tasnif edilmiştir.

Yaptığımız incelemede sünen türü eserlerin sayısını 72 olarak tespit ettik. Ancak bunlardan 12'si hariç, diğerleri günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte kaynaklar, günümüze ulaşmayan eserlerle alakalı bir takım malûmât içermektedir. Bu durum İslâm ilim geleneğinin bilgi kayıt gücünü göstermektedir. Öyle ki, titiz bir araştırma ile günümüze ulaşmamış bir kitap hakkında detaylı bilgiler elde edilebilmektedir.

Sünen türü eserlerin ehl-i hadîsin fıkıh kitapları olduğu şeklinde bir görüş ifade edilmektedir. Biz bu çalışmamızda sünenlerin ne şekilde tasnif edildiği ve içerik bakımından (kitâb/bâb) sünenlerde nasıl bir fikhî gaye güdüldüğü gibi hususları ele aldık.

Çalışma, mezheplerin teşekkülünden önce telif edilen ve isminde sünen ifadesi bulunan eserleri kapsamaktadır. Dolayısıyla sünenlerin son örneği olarak görülen Beyhakî'den önce ve sonra telif edilen benzer muhtevalı eserler yukarıda zikredilen sebepten ötürü çalışmaya dahil edilmemiştir. Zira çalışmanın amacı, toplumun fıkıh ihtiyacını karşılamak ve ehl-i hadîs-ehl-i re'y arasındaki tartışmalarda ehl-i hadîsin fıkıh anlayışını savunmak için telif edilen eserleri tespit etmektir. Bu sebeple İbnü'l-Cârûd'un¹ (ö. 307/919-20) *el-Müntekâ mine's-sünen*'i,² Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu Ma'âni'l-asâr*'ı,³ Begavî'nin (ö. 516/1122) *Şerhu's-sünne*'si⁴ ve İbn Hacer'in (ö.

¹ Abdullah Koçdoğan, İbnü'l-Cârûd ve eseri *el-Müntekâ mine's-sünen* ile alakalı bir doktora tezi hazırlamaktadır. Abdullah Koçdoğan, İbnü'l-Cârûd en-Nisâbüri ve el-Müntekâ Adlı Eserinin Hadis İlmindeki Yeri (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi).

² İbnü'l-Cârûd, hicrî 230 yıllarında doğdu. Tam ismi, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali'dir. Zehebî, *el-Müntekâ mine's-sünen* isimli eserin sahibi olduğunu, bu kitapta ahkâma dair hadislerin yer aldığını, hadislerin çok azı hariç hasen ve sahih olduğunu aktarır. bk. Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 14/239. Ayrıca *el-Müntekâ mine's-sünen* için bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Ali el-Cârûd, *el-Müntekâ mine's-sünen*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî (Kâhire: Dâru't-Takvâ, 1428/2007). Müellif, eserinde 1100 civarında hadise yer vermiştir. Bu hadisleri fıkıh konularına göre tasnif etmiştir. Eserde dikkat çekici hususlardan biri İslâm savaş hukukuna dair (siyer) rivayetleri de içermesidir.

³ Hanefî mezhebinin önde gelen âlimlerinden olan Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu me'âni'l-âsâr*'ı, kimi araştırmacılara göre Tahâvî'nin ilk eseri olup mezheplerin ihtilaf ettikleri hadisleri ele almaktadır. Davut İltaş, "Tahâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/385-388.

⁴ Ebû Muhammed Muhyissünne Begavî el-Ferrâ, eserinde hadisleri konularına göre tasnif etmiş; az bilinen kelimelere ve fikhî ihtilaflara değinerek şerh etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Mevlüt Güngör,

852/1449) *Bülûğu'l-merâm*'ı¹ gibi eserler konu dışında bırakılmıştır. Çünkü bu kitapların birçoğu fikhî bir mezhebin görüşleri doğrultusunda telif edilmiş eserlerdir. Sünen türü eserler ise fikhî mezheplerin etkisinden ziyâde müellifin ilmî ve fikrî hayatının tesiri ile oluşturulmuştur.

1.2. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın birkaç amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, sünen türü eserlerin tespitidir. Her ne kadar birçoğu günümüze ulaşmamış olsa da kaynaklarda birçok sünen ismine yer verilmesi, bu türün İslâm ilim geleneğindeki önemini ortaya koyar. Dolayısıyla bu kitapların tespiti hem geleneğin daha iyi tanınmasına katkı sunacak hem de sünen türü eserlere dair yapılacak analizleri destekleyecektir. Çalışmanın ilgili kısımlarında görüleceği üzere bir kitap günümüze ulaşmamış olsa bile kaynaklarda ismi zikredilerek varlığından haberdar olunmuştur. Fuat Sezgin (ö. 2018), günümüze ulaşmamış erken dönem eserlerinin 3. ve 4. yüzyılda telif edilen kitaplardan hareketle neredeyse bütünüyle inşa edilebilir bir durumda olduğunu ifade etmektedir.² Sezgin'in sözleri, İslâm ilim geleneğinin bilgi kayıt gücüne atıfta bulunmaktadır.

Çalışmanın bir diğer amacı sünen türü eserlerin telif sebeplerini tespit etmektir. Musanniflerin ale'l-ebvâb yazım biçimine yönelmelerinin birtakım sebepleri olmalıdır. Müstakil başlıklar halinde işlenecek olan bu sebepler muhaddislerin hayatın akışından uzaklaşmadıklarını ve eserlerini toplumu ve fikrî tartışmaları dikkate alarak ortaya koyduklarını göstermektedir.

Sünenlerden günümüze ulaşanların her biri detaylıca ele alınabilecek özelliğe sahip kitaplardır. Özellikle *Sünen-i Erbaa* olarak bilinen İbn Mâce (ö. 273/887), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892)³ ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'leri ile

“Ferrâ Begavî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/340-341. Eserin isminde dikkat çeken şey, “sünne” kelimesinin fikhî manaya delalet eden hadisler için kullanılmış olmasıdır.

¹ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), bu eserinde birçok konudaki fikhî rivayetleri konularına göre tasnif etmiştir. Eserde 1300 civarı hadis bulunmaktadır; 17 kitâb ve 96 bâb yer almaktadır. Ali Osman Koçkuzu, “Bulûğu'l-merâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6/412-413.

² Gregor Schoeler, *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Yazı ve Rivâyet*, çev. Güllü Yıldız (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022), 18.

³ Ebû İshâ et-Tirmizî'nin (ö. 279/892) eserinin sünen türünde mi, yoksa câmi türünde mi kabul edilmesi gerektiği tartışmalıdır. Bu durum çalışmanın ilgili başlığında ele alınacaktır. Kanaatimizce onun eserini bir câmi kabul etmek daha uygundur. Bununla birlikte, Tirmizî'nin eserinin dâhil edilerek bu dört kitaba *Sünen-i Erbaa* denildiği için biz de bu tabiri kullanmayı uygun gördük.

Dârimî (ö. 255/869), Dârekutnî (ö. 385/995) ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) eserleri başlı başına bir çalışma konusudur. Bu sebeple çalışmada kitapların her yönüyle tanıtılmasından çok, sünen kavramını anlamaya yardımcı olacağı düşünülen başlıklar incelenmiştir. Bunlardan en önemlisi bâb başlıklarıdır. Zira bâb başlıkları, kendi re'yi ile hüküm vermekten kaçınan ehl-i hadîsin fikirlerini ortaya koyan önemli bir alandır.

Zikredilen amaçlara istinaden çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı ve kaynakları ele alındıktan sonra sünen türü eserler ile alakalı hazırlanmış çalışmalar incelenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde, konuyla alakalı olduğu düşünülen “fikhî hadis, fikhü'l-hadis, fukahâ-i ehl-i hadîs ve ashâb-ı sünen, ehl-i hadîs ve ehl-i re'y kavramları açıklanmış ve İslâmî ilimlerin telîf tarihine kısaca değinilmiştir. Bu arada sünen türü eserlerin telif sebeplerinden birinin ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasındaki fikhî ihtilaf oluşu, her iki grubun fikh anlayışlarını incelemeyi gerekli kılmıştır. Konunun temeline dair verilen bu bilgilerden sonra, sünen kavramı ele alınmıştır. Sünnet kelimesinin çoğulu olan sünenin Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözlerinde ne anlamlarda kullanıldığı belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre sahâbe ve tâbiûn döneminde sünen kavramının fikhî rivayetleri ifade etmek amacıyla kullanıldığı görülmüştür. Dolayısıyla kavramın anlam bakımından yaşadığı değişim bu kısımda incelenmiştir. Yine bir kitap türü olarak sünen için yapılan tarifler aktarılmış; bu tanımlara yöneltilen eleştiriler değerlendirilmiştir. Böylece hadis âlimlerinin sünen türü eserlere bu ismi vermelerinin arka planındaki “sünnetin ve fikhin tespit ve yorumunda müracaat edilmesi gerekenin re'y değil; hadisler olması gerektiği” fikrine vurgu yapılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde hadis tarihinin en önemli meselelerinden olan tedvin, tebvîb ve tasnif dönemleri üzerinde durulmuştur. Hadis telif tarihinde sünen türü eserlerin yazılış serüveninde ilk aşamanın tedvin olduğu kabul edilmiştir. Son aşama olan tasniften önce iki dönemin geçişkenliğini gösteren ve tedvin ederken kitaplara artı değer kattığı kabul edilen tebvîb kavramı incelenmiştir. Yine bu bölümde hadis edebiyatındaki yazım türleri konumuzla bağlantılı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümü kendi içerisinde iki kısma ayrılmıştır. İlk kısımda sünen kitaplarının telifinde ana etken olduğu düşünülen iki sebep tespit

edilmiştir. Buradaki sebepler, her bir müellifin kitabını telif amacından bağımsız olarak sünen tarzında bir yazım türünün neden tercih edildiğini açıklamaktadır. Bu bölümün ikinci kısmı ise hadis tarihinde sünen ismiyle kaydedilmiş eserlerin tespitini içermektedir. Buna göre günümüze ulaşan ve ulaşmayan 72 eser tespit edilmiştir. Bunlardan büyük çoğunluğu günümüze ulaşmamıştır. Ancak metni günümüze ulaşmayan birçok eserle alakalı pek çok bilgi kaynaklarda yer almıştır. Bu da hiç şüphesiz İslâmî ilimler yazım geleneğinin ne denli geliştiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu kısımda ele alınan önemli bir mesele de günümüze ulaşmayan bir eserin kaynaklardan hareketle yeniden inşasıdır.

Tez, ulaşılan sonuçların ve tekliflerin yapıldığı bir sonuç kısmıyla sona ermektedir.

1.3. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları

Hadis edebiyatına dair yapılacak bir çalışmada kaynakların sınırlı olamayacağı açıktır. Dolayısıyla genel manada zikretmek gerekirse tezimizde kaynak sınırlaması yoktur. Bununla birlikte kaynaklardan hangi yönleriyle yararlanıldığını ifade etmek gerekir.

Temelde bir telif türünü çalışma alanı olarak belirleyen tezin ilk kaynakları fihrist eserleri de denilen bibliyografyalardır. Özellikle İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995) *el-Fihrist*'i¹ konumuz açısından çokça istifade ettiğimiz bir eser olmuştur. Zira müellif, kitabında sadece eserlerin isimlerini zikretmekle kalmamış diğer kaynaklarda bulunmayan birçok malumata yer vermiştir. Bu husus, eseri konumuz açısından daha önemli hale getirmiştir. Bu noktada istifade edilen bir diğer eser Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'nin *er-Risâletü'l-müstatrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe*'sidir.² Eseri Türkçeye tercüme eden Yusuf Özbek'in hazırladığı baskı, Kettânî'nin çalışmasının üzerine çok önemli katkılar yapmış olması sebebiyle önemli bir kaynak hüviyeti kazanmıştır.

Çalışmanın diğer bir kaynak grubu sünen kitaplarıdır. Tezde günümüze ulaşmış veya ulaşmamış bütün sünenler tespit edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla

¹ Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/2006).

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, çev. Yusuf Özbek (İstanbul: İz Yayıncılık, ts.)

günümüze ulaşanların bizzat kendilerinden, ulaşmayanlar için ise eser ve müellifinden bahseden diğer klasik kitaplardan istifade edilmiştir. Günümüze ulaşmış kitaplar üzerine yapılmış çalışmalar da tezde yararlanılan kaynaklardır. Bugüne ulaşmayan eserler hakkında yapılan tezlerle alakalı bir hususu belirtmek gerekir. Son dönemde bazı araştırmacılar, kaybolmuş eserlerin metinlerini veya müelliflerinin görüşlerini kaynaklardan toplamak suretiyle bir “yeniden inşa” çabasına girmektedir. Dolayısıyla bu tez çalışmaları da özellikle “inşa usulü”nün değerlendirilmesi açısından incelenmiş ve kaynaklar arasında zikredilmiştir. Bunun yanında hadis edebiyatının diğer türleri olan câmî, musannef ve müsnedlere hasredilmiş tezlerden de yararlanılmıştır.

Çalışmamız bir yazım türünün tespitine yönelik olduğu için zaman zaman erken dönem telif usulüne dair bilgi veren kaynaklara ve malumata başvurmak kaçınılmaz olmuştur. Bu kaynaklardan biri İsmâil Erünsal’ın *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*¹ isimli eseridir. Diğer bir eser ise Gregor Schoeler’in *İslâm’ın İlk Dönemlerinde Yazı ve Rivayet*² adıyla Türkçeye çevrilmiş olan kitabıdır.

Kaynakları kullanma metoduna dair şu hususu zikretmek gerekir. Klasik kaynakların tamamını satır satır taramak mümkün olmadığı için bazen modern dönemdeki çalışmaların atıflarıyla klasik kaynaklarda o tür bir bilginin mevcut olduğu anlaşılabilmektedir. Böyle durumlarda hem klasik kaynağı hem de çağdaş kaynağı zikrettik. Diğer bir husus ise çalışmada kullanılan ricâl kaynaklarına dairdir. Tez, eserlerini incelediği müelliflerin hayatlarını tüm yönleriyle anlatmayı amaçlamadığı için mümkün olduğu kadar müelliflerin hayatları eser-müellif ilişkisi çerçevesinde ele almıştır. Dolayısıyla bu noktada ricâl kaynakları taranmış ancak farklı bir bilgi olmadığı takdirde Zehebî’nin (ö. 748/1348) *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*’sından³ dipnot verilmiştir. Eserinin yazılış serüveni ve râvileri gibi hususlarda farklı bir bilgi tespit edildiğinde mutlaka o kaynağa atıf yapılmıştır.

Çalışmamızda tespit edilen sünen eserleri günümüze ulaşıp ulaşmamaları yönünden tasnif edilmiştir. Sünenleri yazılış amaçlarına, bir mezhebin fıkıh anlayışını destekleyip desteklememelerine veya müelliflerinin vefat tarihlerine göre sıralamak

¹ İsmail Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018).

² Gregor Schoeler, *İslâm’ın İlk Dönemlerinde Yazı ve Rivayet*, çev. Güllü Yıldız (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022)

³ Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şu‘ayb Arnaûd (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985).

mümkündür. Ancak kitapların büyük çoğunluğu günümüze ulaşmadığı için onlar hakkında fikir yürütmek zorlaşmaktadır. Örneğin İbrâhim b. Tahmân'ın (ö. 163/780) eserini yazma amacına dair bilgi bulunurken; diğer birçok eserin telif amaçlarına dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Bu sebeple biz eserleri günümüze ulaşıp ulaşmamaları açısından taksim ettik.

Son olarak eserlerin tespitinin nasıl yapıldığını zikretmek gerekir. Bibliyografik eserlerde kaydedilmiş olan isimler tespit edildikten sonra Şâmile ve Kuramer gibi bilgisayar programları aracılığıyla farklı ifadelerle taramalar yapılmış, böylece kaynakların tamamının kuşatılması amaçlanmıştır. Bu arada tarama faaliyeti sırasında başvurduğumuz kaynaklarda bazı hataların olduğunu tespit ettik. Mesela Zehebî'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'sında yer alan bir bilgiye göre Muâfâ b. İmrân ve Mûsâ b. A'yun, Beyrut'ta Evzâî ile karşılaştıklarını ve onun elinde "Ebû Haletkemur" ismine ait *Kitâbü's-sünen*'in bulunduğunu ifade etmektedirler.¹ Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'ında ise bu isim "Ebû Hanîfe" olarak geçmektedir.² Ancak yaptığımız taramalarda "Ebû Haletkemur" isminde birine rastlamadığımız gibi; Ebû Hanîfe'nin *Sünen* isminde bir kitabının olduğuna dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Bu tür hataların müstensihden veya kitaplar basılırken hatalı yazma sonucu meydana gelmiş olması muhtemeldir.

Hadis eserlerinden yapılan alıntılar için verilen dipnotlar ile alakalı şu hususu not etmek gerekir. Tezde, eğer bir hadis eserindeki hadisin kendisine atıf yapılacaksa bilinen yöntemle yani kitap ismi, bâb numarası veya hadis numarası şeklinde; eğer hadis eserindeki bir bölüm başlığına veya kitâb bölümüne atıf verilecekse, cilt ve sayfa numarası şeklinde dipnot verilmiştir.

1.4. Önceki Çalışmaların Değerlendirilmesi

Sünen türü eserlerin bir kısmı müstakil olarak incelenmiş olmakla birlikte bu eserlerin tamamını tespit eden ve telif amaçlarını ele alan bir çalışma tespit edilememiştir. Yapılan çalışmalarda ya sünen kitaplarındaki bazı hadis konuları ele

¹ Zehebî, *Siyer*, 9/81.

² Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî, *Târîhu'l-İslâm ve vefâyâtü'l-meşâhîri'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmurî (Beyrut: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 1413/1993), 12/224.

alınmış veya direkt müellifi ve eseri incelenmiştir. Bu çalışmalardan Türkçe veya Arapça olanlar gözden geçirilmiş ve gerekli durumlarda kaynak gösterilmiştir.

İslâmî ilimler edebiyatı üzerine yapılan çalışmaların genel olarak sınırlı olduğu görülmektedir. Eserlerin telif serüvenleri, müellifleri o eseri yazmaya sevk eden nedenler, telif usulü gibi hususlar erken dönem İslâmî ilimlerin teşekkülünü anlamaya katkı sunacaktır. İlk dönemde bütün ilimlerin hadis ilminin birer şubesi olduğu ve ilim denilince hadisin akla geldiği ifade edilmektedir. Hadisin; fıkıh, tefsir, itikâd, siyer-meğâzî ve zühd olmak üzere bütün bilgi türlerini kapsadığı ve sonraki süreçte bu ilimlerin müstakil hale geldiği söylenmektedir. Bu durumun gerçekten böyle olup olmadığı İslâmî ilimler edebiyatına dair yapılacak detaylı analizler sonucu anlaşılabilir. Dahası, İslâmî ilimler arasındaki ilişki sadece birinin diğerine kaynaklık ettiği bir ilişki düzeyinden çok daha fazladır. Bu sebeple İslâmî ilimlerin teşekkül süreçlerinin müellif-eser ilişkisi bakımından detaylı bir şekilde ele alınmasına ihtiyaç vardır.

Hadis edebiyatı, diğer İslâmî ilimlere nispeten daha fazla çalışmaya konu olmuştur. İsmâil Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*¹ isimli eserinde birçok kitabı genel başlıklar şeklinde incelemiştir. Sözü edilen çalışma kitapların telif usullerinden ziyade teknik bilgilere dair malumat içermektedir. Konuyla alakalı bir diğer çalışma Ömer Özpinar'ın *Hadis Edebiyatının Oluşumu*² adlı kitabıdır. Özpinar, hadis edebiyatındaki yazım türlerini dönemin fikrî tartışmaları ışığında ele almış ve önemli bir açılım yapmıştır. Diğer akademik araştırmalarda müstedrekler, elfiyyeler, kitâbü's-sünneler, müsnedler, duâfâ literatürü, etraf türü kitaplar genel olarak çalışılmış ve bu çalışmaların baş taraflarında hadis edebiyatının oluşumuyla alakalı muhtasar bilgiler verilmiştir. Benzer bir konuyu ele alan Veli Tatar ise *Sosyokültürel Bağlamda Hadis Tasnifi*³ isimli tezinde siyâsî, sosyal, kültürel ve ekonomik etkenlerin hadis edebiyatına etkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Tatar, Nesâî'nin *es-Sünen*'ini örnek metin olarak seçmiş ve sosyokültürel olguların bir kitabın muhtevasına nasıl etki edebileceği

¹ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015).

² Ömer Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013).

³ Veli Tatar, *Sosyokültürel Bağlamda Hadis Tasnifi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023).

üzerine yoğunlaşmıştır. Zira Nesâî'nin *es-Sünen*'indeki bâb başlıkları ve tercih edilen hadisler, müellifin birçok husustan etkilendiğini açıkça göstermektedir.

Türkiye'de yapılan akademik çalışmalara bakıldığında sünen türü eserlerin bir kısmının müstakil olarak çalışıldığı görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tirmizî (29), Ebû Dâvûd (27), İbn Mâce (17) ve Nesâî (15), üzerinde en çok çalışma yapılan kitaplardır. Bu kitapların *Kütüb-i Sitte*'ye dahil olması¹ muhtemelen hazırlanan çalışma sayısını artıran sebeplerden olmalıdır. Bunun yanında Mekhûl b. Ebû Müslim ed-Dımaşkî (1), İbn Ebû Zi'b (1) (ö. 159/776), Zâide b. Kudâme (1) (ö. 161/777), İbrâhim b. Tahmân (1) (ö. 163/780), Ravh b. Ubâde (1) (ö. 205/820) ve Saîd b. Mansûr'un (2) (ö. 227/842) *Sünenleri* üzerine az sayıda çalışma bulunmaktadır. Sözü edilen çalışmalardan bir kısmı henüz tamamlanmamıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla sünenler içerisinde Türkiye'de üzerine müstakil çalışma yapılmış tek kitap *Sünen-i Ebu Davud*'dur. Mehmet Dinçoglu'nun² "Ebû Dâvûd'un Sünen Adlı Eseri Kaynakları ve Tasnif Metodu" adıyla hazırladığı doktora çalışmasında sünen türü kitapların tarihçesi kısaca ele alınmış; Ebû Dâvûd öncesi ve sonrası telif edilmiş sünen isimli eserlerin listesi verilmiştir.³ Çalışmada özellikle bâb başlıklarının hangi ilmî tartışmalara delalet ettiği ve kitaptaki ilk bakışta ahkâm ile alakası pek kurulamayan bölümlerin neden kitapta yer aldığı hususu dikkate değerdir.⁴ Dinçoglu'nun araştırması, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i üzerine yapılmış en geniş çalışmaların başında gelmektedir. Yazar, eserin tasnif metodunu anlamaya dönük gayreti ile önem arz eden bir çalışma ortaya koymuştur.

Sünen türü eserler üzerine yapılan çalışmalar büyük oranda o eserin bir yönünü ele almaktadır.⁵ Bunun yanında, hali hazırda devam eden ilgi çekici çalışmalar da

¹ Kütüb-i Sitte'ye dâhil olmaları bu kitaplar üzerine yapılan çalışmaların sayısını artırmıştır. Zira İbn Mâce'nin eseriyle kıyaslandığında hem mukaddime içermesi hem de daha istifadeli bir kitap olması ile öne çıkan Dârimî'nin (ö. 255/869) *es-Sünen*'i üzerine İbn Mâce'nin (ö. 273/883) üçte biri kadar çalışma olmasının sebeplerinden biri Kütüb-i Sitte'ye dâhil olmamasıdır.

² Diğer sünen türü eserler üzerine müstakil bir çalışma tespit edilememiştir. Çalışmaların büyük bir kısmı sünen eserini bir yönüyle incelemiştir. Bununla birlikte, sünenler üzerine ilgi çekici başlıklar taşıyan tezler devam etmektedir.

³ Dinçoglu, *Ebû Dâvûd'un Sünen Adlı Eseri*, 43-49.

⁴ Dinçoglu, *Ebû Dâvûd'un Sünen Adlı Eseri*, 260-275.

⁵ Bu noktada, ilgi çekici başlıklar taşıyan bazı çalışmaları zikretmek gerekir. İsmail Başer'in "Kütüb-i Sitte'ye Dahil Dört Sünen Kitabının Mukayesesi" isimli yüksek lisans tezi, dört önemli kitabın mukayesesini amaçlamakla birlikte; çalışmada çok kısa bir bölümün mukayeseye ayrıldığı görülmektedir. Benzer biçimde Ahmet Demir'in "Saîd b. Mansûr'un Sünen'indeki Rivayetlerin

bulunmaktadır. Örneğin Koray Karakaya'nın "Sünen-i Erbaa'nın Otoriteleşme Süreci" başlıklı doktora tezi; Abdülbasit Kuşça'nın "Dârimî'nin Sünen Adlı Eseri, Kaynakları ve Tasnif Metodu" isimli doktora tezi; Sevban Özdemir'in "Dârekutnî'nin Sünen'inin Kaynakları ve Tasnif Metodu" başlıklı doktora tezi; Mehmet Akif Demir'in "İmâm Nesâî ve Sünen Adlı Eserinin Tahlili" başlıklı doktora tezi ve Fatma Doğru'nun "Sünen-i Tirmizî'nin Bâb Başlıkları ve Altındaki Hadislerle Uyumu" başlıklı yüksek lisans tezi bu noktada zikredilebilir. Çalışmalar henüz tamamlanmadığı için değerlendirme ve istifade fırsatı olmamıştır. Ancak tezlerin isimlerinden hareketle, sünen türü eserlerin analizlerini yapmayı hedefleyen bu çalışmaların konuya ciddi katkı sunacağı öngörülebilir.

Çalışmamızda üzerinde durduğumuz kavramlardan biri tebvîbdir. Bu kavram, şimdiye kadar çok fazla ilgi çekmemiş görünmektedir. Tebvib konusu bazı çalışmalarda başlık olarak ele alınsa da bir bütün olarak tasnifle birlikte henüz yeni savunulmuş bir doktora tezinde ele alınmıştır. Emrullah Bolat tarafından hazırlanan tezin başlığı "Hadislerin Tebvîb ve Tasnifini Etkileyen Faktörler ve İlk Musannef Eserlere Yansımaları (Hicrî İkinci Asır)"dır.¹ Tezin konusu hicrî ikinci asırdaki tebvîb ve tasnif faaliyetlerine etki eden sosyal, siyâsî, itikâdî ve ilmî etkenler ve bu etkenlerin ilk musannef eserlere nasıl yansıdığıdır. Yazar, ilk iki bölümde bu konuları işlemiş, üçüncü bölümde ise tespit ettiği etkenleri zühde dair eserler üzerinden analiz etmiştir. Tezde tespit edildiğine göre hadislerin tebvîb ve tasnif edilmesindeki ilk faktör, hadis ilminin geçirdiği doğal değişim sürecidir. Siyâsî olaylar ve ona bağlı olarak ortaya çıkan itikâdî meseleler ise ikinci faktör olarak ele alınmıştır. Yazar, ilk musanniflerin eserlerini tasnif ederken dönemin siyâsî ve itikâdî meselelerini de dikkate aldıklarını ifade etmekte; bu durumun eserlerin muhteva ve yöntemine etki ettiğini iddia etmektedir. Tebvîb ve tasnif faaliyetine etki eden diğer hususlar ise toplumun hukukî ihtiyaçları ile ehl-i re'y ve ehl-i hadîs tartışmalarıdır. Yazarın tebvîb ve tasnif süreçleriyle ilgili ulaştığı sonuç bizim çalışmamızdaki tespitlerimizle uyusmaktadır.

Kütüb-i Sitte'ye İntikâli" isimli yüksek lisans tezini de anmak gerekir. Yazar, Saîd b. Mansûr'un eserindeki hadislerin Kütüb-i Sitte'deki versiyonlarını tespit etmiş ve bunu tablolarla göstermiştir.

¹ Emrullah Bolat, *Hadislerin Tebvîb ve Tasnifini Etkileyen Faktörler ve İlk Musannef Eserlere Yansımaları (Hicrî İkinci Asır)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.)

Yazar, bu iki faaliyetin tedvinden önce de mevcut olduğunu ifade etmektedir.¹ Bizim de tespitimize göre tebvîb ve tasnif, tedvin döneminden önce ilim meclislerini düzenleyen âlimlerin zihninde ve yazdıkları küçük hacimli konulu eserlerde mevcut idi. Ayrıca bizim çalışmamızla Bolat'ın tezinin mutabık olduğu bir diğer husus, eserlerin tasnifinde toplumun fikhî/hukukî ihtiyaçları olduğudur. Bolat, konuyu bu ihtiyacın devlet tarafından fark edilerek çeşitli girişimlerde bulunulması noktasından ele almışken; biz, âlimlerin faaliyetlerini etkilemesi açısından inceledik. Dolayısıyla aynı sonuca farklı şekillerde ulaştığımız söylenebilir. Sonuç olarak Bolat'ın çalışması, tebvîb kavramını ele alan ender çalışmalardan olması açısından kıymetli bir tez olarak öne çıkmaktadır.

Tebvîb kavramını ele alan bir diğer çalışma, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi öğretim elemanlarından Dr. Abdurrahmân b. Nuveyfi' b. Fâlih es-Sülemî'nin kaleme aldığı "Tebvîbü'l-Hadîs: Menhecuhû ve Tatavvuruhu't-Târîhî 'İnde'l-Muhaddisîn" başlıklı makalesidir.² Yazar, hacimli makalesini bir mukaddime, 3 ana başlık ve sonuç kısmı şeklinde oluşturmuştur. Mukaddime konunun önemi, konuyu seçme sebebi, problem olarak görülen meseleler ve çalışmanın metodu ele alınmıştır. Birinci ana başlıkta tebvîbin başlangıcı üzerinde durulmuş, alt başlıklarda ise ilk hadis musannefatına ve bu musannefattan önceki tebvîb konularına değinilmiştir. Çalışmanın ikinci başlığı hadis kitaplarında tebvîb ve bâb başlıklarının tarihi gelişimine dairdir. Yazar, mukaddime kısmında belirttiği gibi bu kısımda hac, başkasının yerine umre yapmak ve misvak konularını tebvîbin ve teracimin gelişimini göstermek amacıyla örnek olarak seçmiş ve işlemiştir. Makalenin üçüncü başlığı ise muhaddislerin tebvîbü'l-hadîsteki metotlarıdır. Makale yazarın tavsiyelerini içeren sonuç kısmıyla son bulmaktadır.

Arap dünyasında hazırlanan akademik çalışmalardan ulaşabildiklerimize bakıldığında sünenlerin birçok yönüyle çalışıldığı görülmektedir. Ancak bu çalışmaların içerisinde müstakil olarak sünen türü eserlerin telif sebeplerine yoğunlaşan bir çalışma tespit edilememiştir. Bunun yanında bizim tezimizde

¹ Bolat, *Hadislerin Tebvîb ve Tasnifini Etkileyen Faktörler ve İlk Musannef Eserlere Yansımaları (Hicrî İkinci Asır)*, 245.

² Abdurrahmân b. Fâlih es-Sülemî, "Tebvîbü'l-hadîs menhecuhû ve tatavvuruhu't-târîhî 'inde'l-muhaddisîn", *Mecelletü ulûmi 'ş-şer'iyye ve 'd-dirâsâti 'l-İslâmiyye*, 85 (2021), 346-422.

yaptığımız gibi sünen türü eserlerin tamamını tespit etmeyi amaçlayan bir çalışmaya da rastlamadık. Çalışmaların birçoğu Sünen-i Erbaa'ya odaklanmış; râvilerinin cerh-tadil; hadislerin sıhhat durumu ele alınmış veya müellifi tanıtma amacı gütmüştür. Tespit edip ulaşabildiğimiz kadarıyla sözü edilen çalışmalardan gerekli yerde istifade ettik.¹

Sonuç olarak sünen türü eserler üzerine hazırlanmış çalışmalar incelendiğinde; bu türü bir bütün olarak ele alan bir çalışmanın bulunmadığı görülmektedir. Her ne kadar kısmen sünen türü eserlerin yazım tarihinden bahseden çalışmalar mevcutsa da müstakil olarak bu konuya dair bir çalışma tespit edilememiştir. Dolayısıyla bizim çalışmamız, sünen eserlerinin telif sebeplerini incelemesi ve bu eserlerin bir bütün olarak ele alması açısından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Türünün ilk örneği kabul edilen İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995) *el-Fihrist*'i; İbn Hayr el-İşbilî'nin (ö. 575/ 1179) kısa adıyla *Fehrese*² diye bilinen eseri; Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1656) *Keşfü'z-Zünûn*'u³ gibi birçok ilim dalına ait eserler hakkında bilgi veren çalışmalar vardır. Bunun yanında hadis ilmi ile alakalı müstakil olarak hazırlanmış bazı çalışmalar da bulunur. Az veya çok sayıda eser ile müellifleri hakkında bilgi veren diğer kitapların dışında belki de bugün elimizdeki en geniş kitap, Faslı hadis âlimi Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'nin (d. 1857/ö. 1927) *er-Risâletü'l-Müstatrafe li beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerreffe*'sidir.

Sünen eserlerinin tespiti yapılırken çokça istifade ettiğimiz Kettânî'nin *er-Risâletü'l-müstatrafe* eserinin sünen türü eserler kısmına dair bir değerlendirme yapmak gerekir.

er-Risâletü'l-müstatrafe, II-XIV. yüzyıllar arasında yaşamış yaklaşık 600 müellif ve kitapları hakkında bilgi vermektedir. Bilgi verdiği eser sayısı da takriben

¹ Bir örnek olması açısından bk. Yâsir b. Muhammed el-Kazlân, “Dirâse ‘âmmе li kütübi's-sünen me'a dirâseti kitâbi Süneni'l-İmâm Ebî Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Enmûzecen”, *Mecelletü'l-buhûs ve'd-dirâsati'l-İslâmiyye* 64 (2021), 295-337. Yazar, makalesinin ilk kısmında bir yazım türü olarak sünen kitaplarına dair muhtasar bilgiler vermiş; ancak Te'lif sebepleri vb. hususlarda detaya girmemiştir.

² Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbilî, *Fehresetü İbn Hayr el-İşbilî* (Tunus: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2009).

³ Eser hakkında bilgi almak için bk. İlhan Kutluer, “Keşfü'z-Zunûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/321-322.

1400'dür. Çalışma, literatürde ilk olması, işin uzmanı bir âlim tarafından hazırlanması, eserler hakkında yönlendirici bilgiler içermesi bakımından kıymetli bir kitaptır.

Kettânî'nin eseri, Yusuf Özbek tarafından *Hadis Literatürü* adıyla Türkçeye çevrilmiş ve 1994 yılında İz Yayıncılık tarafından yayımlanmıştır. Mütercim, yazdığı önsözde tercüme serüvenine değinmiştir. O, tüm hadisler kitaplarının bir araya getirilmesinin zarurî olduğunu düşünmüş ve (eser basıldığı tarihte) yaklaşık 12 yıl bu amaçla çalışmıştır. Kütüphanelerde çalışmalarını sürdürürken hadis kitaplarını tanıtan *er-Risâletü'l-müstatrafe* dışında bir kitaba rastlamadığını, dolayısıyla bu alanda bir boşluk gördüğünü ifade etmiştir. Özbek, kütüphanelerde bulunan hadis kitaplarının nerelerde bulunduklarını, basılıp basılmadıklarını; günümüze ulaşmayanların ise hangi kaynaklarda geçtiğini tespit eden bir çalışmanın eksikliğini hissettiği için Kettânî'nin çalışmasını tercüme etmeye ve dipnotlar eklemeye karar vermiştir. 8 ay gibi kısa bir sürede bu işi tamamlamış ve gerçekten ilim dünyasına kıymetli bir çalışma hediye etmiştir.

Bununla birlikte incelemiş olduğumuz “sünen kitapları” kısmına mütercim tarafından eklenen dipnotlarda bazı yanlış anlamalar ile hatalı bilgiler mevcuttur. Bu sebeple, ilmin eleştiriden meydana gelen terakümle ilerleyeceğini düşünerek bu hatalara dikkat çekmek istiyoruz. Zira özellikle literatür çalışması yapanların sıkça başvurduğu bir kaynaktaki hataların düzeltilmesi, diğer çalışmaların daha isabetli bilgiler üzerine bina edilmesine yardımcı olacaktır.

Mütercim, Kettânî'nin sünen kitaplarını sıralamasının ardından düştüğü dipnotta, kendi çalışmalarında elde ettiği bilgilere istinaden müellifin zikretmediği sünen kitaplarını da kaydetmektedir. Kettânî, 20 sünen kitabı hakkında bilgi vermişken; mütercim bunlara 11 kitap daha eklemiştir. Ancak bibliyografik eserler incelendiğinde sünen türünde yazılmış birçok eserin daha bulunduğu görülmektedir. Muhtemelen mütercim bu eserler hakkındaki bilgiye ulaşamamıştır.

Özbek'in zikrettiği ilk sünen kitabı, İbn Eymen el-Kurtubî'nin (ö. 330/941-942) *es-Sünen*'idir. Bazı kaynaklarda İbn Eymen'e böyle bir kitabın nispet edildiğini görmekteyiz. Kaynaklarda bu eserle ilgili şu ibareler geçmektedir:

“صنف كتابا في السنن خرج على سنن أبي داود¹
المستخرج على سنن أبي داود
المخرج على سنن أبي داود

Mütercim Özbek, İbn Eymen’in *es-Sünen*’i ile alakalı bu ifadeyi “Ebû Dâvûd’un *es-Sünen*’ine müstahrec niteliğinde bir sünen kaleme almıştır” şeklinde anlamıştır. Aynı şekilde Kettânî, Ebû Dâvûd’un *es-Sünen*’ine müstahrec yazanlar arasında İbn Eymen’i de saymıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Eymen’e böyle bir kitabı atfeden ilk müellif Zehebî’dir. Muhtemelen sonraki araştırmacılar da Zehebî’nin bu ifadesinden hareketle onun Ebû Dâvûd’un *es-Sünen*’ine müstahrec türü bir eser yazdığını belirtmişlerdir. Kettânî, İbn Eymen’in beraber rihle yaptığı yakın arkadaşı Kâsım b. Asbağ’a da bir sünen nispet etmiş, *DİA*’nın Kâsım b. Asbağ maddesinde de onun Ebû Dâvûd’un *es-Sünen*’ine benzeyen bir kitap telif ettiği belirtilmiştir. Bu bilgiler bize, İbn Eymen’in sünen türünde bir eseri olduğunu göstermektedir. Ancak bu eserin Ebû Dâvûd’un *es-Sünen*’ine müstahrec olarak mı yazıldığı yoksa Ebû Dâvûd’un sözü geçen kitabına benzer olarak sünen şeklinde mi telif edildiği net değildir.

Mütercim Özbek’in sünen türünde eser nispet ettiği bir diğer âlim Saymerî’dir (ö. 436/1045). Onunla alakalı düştüğü dipnot şöyledir: “...el-Hatîb diyor ki: ‘Onun yazdığı *Sünen* kitabının bazı cüz’lerini dinledim.’” Hatîb el-Bağdâdî’nin *Târîhu Bağdâd*’ında böyle bir ibare mevcuttur. Ancak burada mütercimnin metni yanlış anladığı kanaatindeyiz. İbare şöyledir

وسمعه يقول حضرت عند أبي الحسن الدارقطني وسمعت منه أجزاء من كتاب السنن الذي صنفه

“(Saymerî’yi) şöyle derken işittim: Ebü’l-Hasan ed-Dârekutnî’nin yanına geldim ve onun tasnif ettiği *Kitâbü’s-Sünen*’inden bazı bölümleri semâ yoluyla aldım”

Tercümenin bu şekilde yapılması gerekirken mütercim Özbek, ibaredeki Darekutni’ye ait Sünen kitabını Saymerî’ye nispet etmiştir. Bunun yanında kaynaklarda Saymerî’ye sünen türünde bir eserin atfedilmemesi, mütercimnin tercüme ederken metni yanlış anladığını göstermektedir.

¹ Zehebî, *Siyer*, 15/242.

Özbek'in sünenler arasında saydığı bir diğer eser ise İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin *Kitâbü'l-Câmi' fi's-sünen ve'l-âdâb ve'l-meğâzî ve't-târîh* adlı kitabıdır. Mütercim, bu kitabın mahtut halinde Fas'ta ve British Museum'da mevcut olduğunu söylemektedir. Ancak kitap, mütercimin *Hadis Literatürü* çalışmasını hazırladığı tarihten önce (2. Baskısı 1983'te) basılmıştır. Mütercimin basılı halini neden göremediğini bilmiyoruz. Bunun yanında kitabın isminde geçen 'sünen' tabirinden eserin bir sünen kitabı olduğu görüşünü benimsemiş görünmektedir. Hâlbuki, eserin isminden ve muhtevassından anlaşılabileceği üzere eser bir sünen kitabı değildir. Resûlullah'ın (s.a.s.) gönderilişi, ömrü, nesebi, ailesi, Medine'nin fazileti gibi hususların yanında sünen kitaplarında bulunmayan diğer birçok konuyu muhtevlidir.

Sonuç olarak şu söylenebilir. Kettânî'nin çalışması ve onun Türkçeye tercüme edilirken eklenen dipnotları önemlidir ve emek mahsulüdür. Yukarıda belirttiğimiz hataların bütün kitaba ve dipnotlarına teşmil edilmesi en hafif ifadeyle haksızlık olur. Biz sadece kitabın bir cüzünü ele alarak bazı hususları belirginleştirmeye çalıştık. Bununla birlikte bu kitaptan istifade edilmek istendiğinde, özellikle mahtut olanlar ve günümüze ulaştığı tespit edilemeyen eserler ile alakalı mutlaka diğer kaynaklardan doğrulaması yapılmalıdır. Çünkü hazırlandığı dönemin şartları dikkate alındığında bu hususlarda bazı hataların yapılmış olması gayet olağan bir durumdur. Hadis literatürü/edebiyatı ile alakalı bibliyografik çalışmaların henüz kâfi ve şâfi derecede olmadığını söylemeliyiz.

2. BÖLÜMLER

2.1. Sünen Kavramı Ve Fıkıh İle İlişkisi

Sünen kavramının çeşitli yönlerle analiz edildiği bu bölümün ilk kısmında Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiînin sözlerinden hareketle sünen kavramının fikhî manasının ön çıkmasının izi sürülmektedir. Bununla birlikte sünen kavramının fıkıhla olan doğrudan ilişkisi, birkaç kavramı daha ele almayı gerektirmektedir. Bu kavramlar, fıkıh-hadis ilişkisini anlamaya katkı sunacağı düşünülen fikhî hadis ve fikhü'l-hadîs ile fukahâ-i ehl-i hadîstir. Ayrıca fıkıh ve hadis ilimleri üzerine bina ettikleri ilim anlayışlarıyla öne çıkan ehl-i hadîs ve ehl-i re'y hakkında da bilgi verilecektir. Bu bölümün son kısmı ise sünen kavramına ayrılmıştır. Sünnet kelimesinin çoğulu olarak sünen kavramının hangi süreçte fikhî manasının öne çıktığı incelenecektir.

2.1.1. Sünen Kavramı'nın Fikhî Muhtevayı İfade Edişi

Sünen, çalışmanın ana kavramlarından biridir. Sünnet kelimesinin çoğulu olan bu kavramın delalet ettiği anlam çerçevesi iki türdür. Birincisi aşağıda ele alınacağı üzere fikhî olsun veya olmasın Hz. Peygamber'in (s.a.s.) buyruklarını ihtiva eder. İkinci anlam çerçevesi ise tezin konusu olan sünen kitaplarının bu isimle anılmış olmasıdır. Tezin bu bölümünde sünnet ve sünen kelimelerinin Hz. Peygamber, sahâbe ve tabiûnun dilindeki karşılığı tespit edilmeye ve sonraki süreçte daha çok fikhî manasının öne çıktığı örneklerle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.1.1.1. Hz. Peygamber (s.a.s.), Sahâbe ve Tâbiûnun Sözlerinde Sünnet

Sünnet kelimesi sözlükte isim haliyle kullanıldığında yol, güzergâh ve yaşam tarzı gibi manalara gelirken; fiil haliyle ise bir yola girip yürümek, bilemek, dışleri temizlemek gibi genişçe bir manayı ifade eder.¹ İslâm'dan önceki dönemde de kullanıldığı görülen kelime ve türevlerinin tahliline girmek konumuzun dışındadır. Ayrıca bu kısmın asıl konusu sünnetin fikhî içerikli anlaşılmasının tarihini belirlemek olduğu için Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımına kısaca değinilecektir. Buna göre sünnet kelimesi Kur'ân'da çeşitli şekilleriyle toplam 14 kez; Sünnetullâh, Sünnetü men, Sünnetunâ gibi terkiplerle geçer.²

¹ Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtârü's-sıhah* (Dımaşk: Dârü'l-Feyhâ, 1431/2010), 224-225.

² Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 14.

H. Peygamber (s.a.s.), sünnet kelimesini hem fiil hem de isim olarak geniş bir manada kullanmıştır. Örneğin Resûlullah, “من عمل في الاسلام سنة حسنة فله أجرها و أجر من عمل بها بعده من غير أن ينقص من أجورهم شيء. و من سن في الاسلام سنة سيئة كان عليه وزرها و وزر من عمل بها من بعده من غير أن ينقص من أوزارهم شيء”¹ hadisinde olduğu gibi, iyi veya kötü bir işe öncülük etme manasında; Mecûsilere cizye hususunda nasıl davranılacağı hususunda “لتتبعن سنن من”² ifadesinde olduğu gibi muamele etme manasında; “سنوا بهم سنة أهل الكتاب”³ hadisinde olduğu gibi davranış tarzı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Bunun yanında Resûlullah’ın sünnetin kavramlaşmasında önemli bir adım olarak görülen sünnet kelimesini kendisine izafe etmesi de burada zikredilmelidir. Mesela o, ömür boyu namaz kılacağına, ömür boyu oruç tutacağına ve evlenmeyeceğine karar veren üç kişiye “فمن رغب عن سنتي فليس مني”⁴ buyurmuştur. Bu rivayette Resûlullah, sünnet kelimesini kendisine izafe etmiş ve üzerinde gittiği yol manasında kullanmıştır. Sünnet kavramının oluşmasında belki de en çok etkisi olan hadis, sünnetin Kur’ân ile birlikte Müslümanlara bırakılan iki şeyden biri olduğunu ifade eden rivayettir. Bu rivayete göre Veda Haccında (10/632) Resûlullah, “Size iki şey bıraktım. Onlara sarıldığınız müddetçe kesinlikle dalaletе düşmezsiniz: Kitâbullah ve Nebî’sinin sünneti”⁵ buyurmuştur. Sünnet kelimesinin Allah Resûlü’nün dilindeki kullanımına örnekler artırılabilir. Ancak bu kadarıyla iktifa etmekle birlikte sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: H. Peygamber, sünnet kelimesini genelde sözlük manasında kullanmış ve zaman zaman bu kelimeyi kendine izafe etmiştir. Sonraki dönemlerde kullanılan Sünnetü’n-Nebî veya Sünnetü Resûlillâh gibi ifadeler onun dilinde rastlanılmamıştır.⁶

Sünnetin kavramlaşma sürecinde en önemli rolü hiç şüphesiz sahâbe oynamıştır. Zira gerek büyük sahâbiler gerekse genç sahâbîlerin sünnet kelimesini

¹ Müslim, “İlm”, 2314.

² İmâm Mâlik, “Zekât”, 42.

³ Müslim, “İlm”, 6.

⁴ Müslim, “Nikâh”, 1401.

⁵ İmâm Mâlik, “Kader”, 3.

⁶ Resûlullah’ın sünnet kelimesini hangi manalarda kullandığının geniş bir anlatımı için bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 15-38.

sözlük manasında kullanmalarının yanında Resûlullah'ın vefatının hemen ardından halife olan Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) Müslümanlara seslenişinde olduğu gibi "Resûlullah'ın sünneti" manasında da kullanmışlardır. Yine Hz. Ebû Bekir, meşhur bir rivayette ninenin mirası için "Senin hakkında Allah'ın kitabında bir şey yoktur. Ben Resûlullah'ın sünnetinde de bir şey verildiğini bilmiyorum"¹ demek suretiyle bu ifadeyi kullanmıştır. Bunun yanında ikinci halife Hz. Ömer (ö. 23/644), Fâtıma bint Kays için "Ezberleyip ezberlemediğini bilmediğimiz bir kadının sözünden dolayı Allah'ın kitabını ve Peygamberin sünnetini terkedemeyiz..."² diyerek Hz. Peygamber'in uygulamaları anlamında Peygamber'in sünneti ifadesini kullanmıştır. Diğer büyük sahâbîlerin dilinde de benzer kullanımları gördüğümüz bu ifadelerin sonraki dönemde sünnetin kavramlaşmasında etkisi olsa da bunların genel olarak sözlük manalarına hamledilmeleri mümkündür. Bununla birlikte Hz. Âişe (ö. 58/678) ve Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) gibi yaşları daha genç olan sahâbîlerin dilinde kavram olarak sünnet ifadesine daha yakın kullanımların olduğu görülmektedir. Mesela Hz. Âişe, "Safa-Merve arasında Resûlullah tavaf etti. Müslümanlar da ona uyarak tavaf ettiler ve böylece bu sünnet oldu" demiştir. İbn Ömer'in de sünnet kelimesini kavram olarak kullandığını görmekteyiz. Yolcunun namazını soranlara İbn Ömer, "Siz zaten Peygamberinizin sünnetine uymuyor musunuz?" şeklinde karşılık vermiştir. Yine o, birçok rivayette "şu iş sünnettendir" gibi ifadeler kullanmış ve sünneti birçok yerde Resûlullah'a izafe etmiştir.

Yukarıda aktarılan rivayetler, sünnet kavramının oluşum tarihini veriyorsa da onun fikhî bir kavram olarak telakki edilmesinin tarihini yeterince ortaya koymamaktadır. Zira hem Resûlullah'ın hem de sahâbenin dilinde sünnet tabiri bazen fikhî bir anlam içeriyorsa da genellikle bu kavram itikâd, ibâdât, muâmelât ve ahlâkı kapsamaktadır. Nitekim Abdülfettâh Ebû Ğudde bu hususta şunları söylemektedir: "Sünnet lafzı, nebevî hadislerde, sahâbe ve tâbiûnun sözlerinde 'Dinde tutulan yol' manasına gelmektedir. Onların kullanımlarında sünnet, fakihlerin dilindeki ıstılahi manadaki farz ve vacibe karşılık gelen şey anlamında değildir."³

¹ İmâm Mâlik, "Ferâiz", 4.

² Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi' es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Heyet (Kâhire: Dârü't-te'sîl, 1435/2015), 5/519.

³ Abdülfettah Ebû Ğudde, *es-Sünnetü'n-nebeviyye ve beyânu medlûliha's-şer'î ve't-ta'rif bi hâli Süneni'd-Dârekutnî* (Kâhire: Dârü's-Selâm, 1441), 9-10.

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere sünnet sadece fikhî manaya hasredilmemelidir. Zira itikâdî meselelerde de sünnet söz konusudur ve mütekellimun, düşüncelerini Kur'an ve sünnete dayandırmışlar ve sünnete aykırı davranış ve anlayışları bid'at olarak değerlendirmişlerdir. Bununla birlikte sünnet kavramı zamanla fıkıhla daha çok bağlantılı bir kullanıma sahip olmuştur. Zira ulemâ arasındaki tartışmalar sünnetin tespiti noktasında yoğunlaşmış; bu meyanda âlimlerin sünnete bakışları farklı olmuştur.

2.1.1.2. Sünnetin Fikhî Manasının Öne Çıkması

Hicrî ikinci asrın ilk yarısında yaşamış olan âlimlerin sözleri incelendiğinde sünnet ile hadis arasında ayırım yaptıkları görülmektedir. Ayrıca onların dilinde sünnet, fikhî bir mahiyet arz etmektedir. Bu durum ise ahkâm rivayetlerini içeren sünen türü eserlere neden sünen denildiğini bir ölçüde açıklamaktadır. Zikredeceğimiz ilk örnek Zührî'nin sünenleri yazması ile ilgili şu rivayettir: Sâlih b. Keysân şöyle der: “Zührî ile ilim talep ederken süneni yazalım dedik. Nebî'den (s.a.s.) gelenleri yazdık. Zührî sahâbeden gelenlerin de sünnetten sayılacağını ve bunları da yazmamızı istedi. Ben ise sünnet olmadığı kanaatindeydim. Ben yazmadım, o yazdı. O kazandı, ben kaybettim.”¹ Bir diğer örnek ise Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) Bakıyye b. Velîd (ö. 197/812) hakkındaki şu sözüdür: “Bakıyye'nin sünnet içeren hadislerini almayın; sevab (fezâil) hususundakileri ise alabilirsiniz.” Sünneti fıkıhla bağdaştırarak birçok kez kullanan bir diğer âlim ise Abdurrahmân b. Mehdî'dir (ö. 198/813-14). O, “Sünnet ve hadisi Hammâd b. Zeyd'den (ö. 179/795) daha iyi bilen birini görmedim”² demektedir; bir diğer örnekte ise “Âlimler birkaç sınıfa ayrılırlar. Onlardan bir kısmı sünnet ve hadiste imamken, diğer bir kısmı sünnette imam olup hadiste imam değildir.” demektedir. Yine o, “Süfyân es-Sevrî hadiste hüccet olup sünnette değildi. Evzâî sünnette hüccet olup hadiste değildi. Mâlik ise her ikisinde hüccetti.”³ demek suretiyle sünnet ile hadisin/ilmin arasını ayırmakta ve ismi geçenleri fıkıh ve hadis yetkinliklerine göre sıralamaktadır. Verilen örneklerden anlaşıldığı gibi sünnet her ne kadar itikâdî, amelî ve ahlâkî bir muhtevaya sahipse de hicri ikinci asır, fikhî mananın daha çok öne çıktığı

¹ Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409), 3/360.

² Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, (Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1371/1952), 1/177.

³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/118.

bir zaman dilimi olmuştur. Bu noktada zikredilen duruma etkisi açısından fıkıh mezheplerini ve fakihleri ayrıca zikretmek gerekir. Özellikle bölgesel fıkıh anlayışlarının farklılıklarının tartışıldığı noktalarda sünnetin fikhî yönüne yapılan vurgu bu noktada dikkat çekicidir ve sünnetin fikhî muhtevasının öne çıkarılmasına etki etmiştir. Bunun örnekleri İmâm Ebû Yûsuf'un kitaplarında fazlasıyla mevcuttur. O, “Bu hususta hadis çok, sünnet maruftur”¹ ifadesini birçok kez kullanmıştır.

Yukarıda verilen ifadelerden anlaşıldığına göre, sünnetin fikhî manası hicrî ikinci asrın başlarından itibaren öne çıkmış, bazı âlimler sünnette hüccet sayılmışken bazıları hadiste hüccet görülmüşlerdir. Bu durum ifade edilirken kullanılan kelimenin sünen olması da ayrıca önemlidir.

Âlimler, hadisleri muhtevaları açısından ahkâm hadisleri-fezâil hadisleri şeklinde iki kısma ayırmışlardır. Ahkâm hadisleri daha titiz araştırılırken; fezâile dair hadislerde nispeten mütesahil davranmışlardır. Diğer taraftan Hz. Peygamber döneminden uzaklaştıkça genişleyen İslâm coğrafyasında ortaya çıkacak problemlerin çözümünde teşri bir değeri olan hadislerin öncelendiğini görmekteyiz. Bu durum, âlimlerin özellikle halkın eğitimi noktasında dikkat ettikleri bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir rivayete göre Şu‘be b. Haccâc’a (ö. 160/776) Mağribli biri gelir, ona bir hadis sorar. Şu‘be, adama hitaben “Şuna bak! Altı aylık yoldan gelmiş; bana helal ve haramla ilgili bir hadis sormuyor da başka bir şey soruyor!”² Bu rivayet, âlimlerin ahkâm ifade eden hadisleri öncelediklerini ve sünen ifadesini fikhî malumata delalet edecek şekilde kullandıklarını göstermektedir.

Sünnet ve onun çoğulu olan sünen kavramının fikhî manası öne çıkmakla birlikte sünen ve fıkıh kavramları arasında farklılık bulunmaktadır. Aşağıda bahsedileceği üzere hicrî ikinci asırda telif edilmiş eserlerin isminde bazen fıkıh bazen sünen kavramı geçmektedir. Mesela Mûsâ b. Târik’a (ö. 203/818) nisbet edilen iki eserden biri *Kitâbü’l-Fıkh* iken; diğeri *Kitâbü’s-sünen*’dir.³ Günümüze ulaşmadığı için net bir karşılaştırma yapılamamasına rağmen; bu iki eserin içeriğinde tercih edilen yöntemlerin farklı olması muhtemeldir.

¹ Ebû Yûsuf, *er-Red alâ Siyeri’l-Evzâ’i*, 38.

² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’*, 1/226.

³ Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 87.

Şimdi sünen kitaplarının fıkıh kitaplarıyla ilişkisini daha iyi anlamak için bu hususa biraz daha yakından bakacağız.

2.1.1.3. Sünen Kitaplarının Fıkıh Eserleriyle Mukayesesi

Hicrî ikinci asır, İslâmî ilimlerin ilk temel metinlerinin telif edildiği bir dönemdir. Hadis ve fıkıh ilminin en eski metinleri bu döneme aittir. Muhaddisler ve fukahânın bu dönemdeki telif tarzına bakıldığında iki temel metot görülür. Bunlardan biri hadisçilerin tercih ettiği rivayet merkezli telif usulü; diğeri fukahânın tercih ettiği re'y merkezli telifdir. Rivayet merkezli yazım tarzında fikhî hadisler, müelliflerin herhangi bir yorumunu içermeyen zikredilmektedir. Re'y merkezli yazım metodunda ise müellif, fikhî konuları kendi ifadeleri ve yorumlarıyla işlemekte; hadise, sadece konuyu temellendirmek amacıyla başvurmaktadır.¹

Zikredilen taksime göre sünen türü eserler, hadis merkezli kitaplardır. Bu kitaplarda müellif, çoğunlukla fikhî konuya dair hadisleri zikretmekle yetinir. Müellifin konuya müdahalesinin sınırlı olduğu bu çalışmalardaki bab başlıkları genellikle müellifin fikhî görüşünü yansıtacak şekilde tanzim edilmiştir.

Sünen türü eserler ile fıkıh kitaplarını farklı yönlerden kıyaslamak çalışmanın sınırlarını aşacağı için, biz burada kitâb ve bâb başlıkları açısından bir mukayese yapacağız. Böylece tür olarak sünen eserlerinin fıkıh kitaplarının muhtevassından etkilenip etkilenmediğini belirleme imkânı olacaktır. Mukayese edilecek fıkıh kitabı, ehl-i re'y olarak bilinen İmâm Azâm'ın talebesi ve mezhebin önde gelen imamı Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Asl*² kitabıdır.

İmâm Muhammed'in *el-Asl*'inde 51 kitâb/bölüm bulunmaktadır. Bununla birlikte bâb sayısı oldukça fazladır. Kitapta 300 bâb başlığı bulunmaktadır.³ Eserde ele alınan konuların tamamının fıkıhla bir şekilde ilişkili olduğu görülmektedir. Sünen türü eserlere bakıldığında ise, kitâbların büyük bölümünün fikhî konuları içerdiği; bunun yanında kitâbü'l-îmân, kitâbü's-sünne, kitâbü'l-edeb, kitâbü'l-mehdî, kitâbü'l-

¹ Koçinkağ, *Erken Dönem İslâm Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis*, 21.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1433).

³ Nilüfer Kalkan, *İmam Muhammed'in Kitâbü'l-Âsâr'ı ve Rivâyetlerinin Kütüb-i Sitte İle Karşılaştırılması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 128.

melâhim ve kitâbü'l-fiten gibi doğrudan fıkıhla ilişkisi olmayan bölümlerin de bulunduğu görülmektedir.

Bahsi geçen kitaplar arasındaki bir diğer fark, fıkıh kitabında bulunan bazı konuların sünen türü eserlerde bulunmamasıdır. Mesela *el-Asl*'da bulunan Kitâbü'l-hüsnâ¹ konusuna sünen türü eserlerde kitâb veya bâb başlığı olarak yer verilmemiştir. Kitaplar arasındaki bir diğer fark ise sünenlerde ibâdât kısmının muâmelat kısmından fazla yer kaplamasıdır. *el-Asl*'da ise durum tam tersi olup muâmelat kısmı ibâdâta göre daha fazla yer kaplamaktadır. Bu durumun sebebi, esasında ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasındaki farkı açıklamaktadır. Ehl-i re'y, tevkiî olan ibâdât alanında çok fazla farazî malumata girmezken, birçok farklı durumun yaşanabileceği muâmelât alanında ise farazî olaylara yer vermiştir. ehl-i hadîs ise hakkında hadis bulunmayan konularla ilgili yorum yapmaktan kaçınmıştır.

Zikredilen farklardan hareketle şu tespit yapılabilir: İki farklı anlayışın temsilcisi olan fıkıh kitaplarıyla sünen türü eserler birbirinden etkilenmiştir. Ancak her iki yazım türünün kendine has usulü olduğu gibi konu seçimi ve yazım üslubu açısından da özgün yanları vardır.

2.1.1.4. Bir Telif Türü Olarak Sünen Kavramının Tarifi

İslâmî ilimlerde kitap telifi hicrî ikinci asırda ortaya çıkmış ve zamanla şekil açısından gelişmiştir. Erken dönemde telif edilen risâle, cüz veya sahîfelerin çoğunluğunun net bir isminin bulunmaması, henüz kitap telif mantığının yerleşmemesiyle açıklanabilir. İmâm Mâlik'in *el-Muvattâ*'ı gibi bazı kitaplar istisna edilirse, müelliflerin eserlerine isim koyma gibi bir çaba içerisine girmedikleri; eserlerin muhtevassından veya metodunundan hareketle anıldıkları görülmektedir. Örneğin *Kitâbü's-sünen fi'l-fikh* olarak isimlendirilen bir çalışmanın muhtevası fikhî hadislerden oluşmaktaydı. Kimi eserler de müellifi tarafından değil; sonraki ilim adamları tarafından isimlendirilmekteydi. İbn Cüreyc'in *Sünen*'i gibi bazı eserlerin sonraki dönemde kitabın muhtevassından hareketle isimlendirildikleri tahmin edilmektedir.² Sünen türü eserlerin ilk örnekleri için benzer bir durum söz konusudur.

¹ Muhammed eş-Şeybânî, *el-Asl*, 9/321.

² İsmail Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 168.

Özellikle hicrî ikinci asırda telif edilenlerin birçoğunun müellifler tarafından isimlendirilmedikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanında sünen türünün en önemli örnekleri olan üçüncü asır metinleri ise müellifleri tarafından isimlendirilmiştir. Burada üzerinde durulması gereken husus ise sünen türü eserlere neden başka bir isim değil de “sünen” denildiğidir. Yani erken dönemde gerek müellifi tarafından gerek talebeleri veya diğer ilim adamları tarafından isimlendirilen bu eserlerin “sünen” olarak isimlendirilmesinin manası nedir? Yukarıda incelendiği üzere, sünen kavramı özellikle tâbiîn döneminde fikhî bir hüküm veya bilgi içeren hadisler için kullanılmaya başlanmıştı. Dolayısıyla sünen denildiği zaman dinin diğer alanları değil; fıkıh akla gelmekteydi. İşte bu sebeple olsa gerek; erken dönem ilim adamları fikhî hadisleri içeren çalışmalara “sünen” ismini vermiş olmalıdır.

Klasik dönemde bir kitap telif türü olarak sünen kavramının tarifini yapan bir müellif tespit edilememiştir. Ancak müteahhir dönemde Kettânî ile başlayan bir tarif tekrarı olduğunu söylemek gerekir. Kettânî, hadis edebiyatına dair hazırladığı geniş çalışmasında sünen türü kitapları “İmân, tahâret, namaz, zekât gibi fikhî bâblara göre tertip edilmiş kitaplardır. Bu kitaplarda mevkûf hadis mevcut değildir. Zira mevkûf, onların ıstılahında sünnet olarak isimlendirilmeyip bunlara (merfûlarla birlikte) hadis denilmiştir.” şeklinde tanımlamıştır.¹ Muhtemeldir ki, kendisinden sonra kaleme alınmış Türkçe ve Arapça çalışmalar da onun bu tarifini dikkate almıştır. Mesela Mustafa el-A‘zamî (ö. 2017), hadis âlimlerinin sünen ismini verdikleri kitaplarında taharet, namaz, zekât vesaire fikhî mevzuları umumiyetle sahabe görüşlerine yer vermeden sadece merfu hadislerle işlediklerini söylemektedir.² A‘zamî’nin sünen tarifinde merfu vurgusu öne çıkmaktadır. Diğer bir tarif Mücteba Uğura ait olup o, sünen kitaplarını şu şekilde tarif etmektedir: “Hadis edebiyatında sünen, hadisleri genelde tahâret, namaz, hac menâsiki, nikâh, talak ve benzeri fıkıh konularına göre tasnif edilerek verilen kitaplardır.” Uğur’un tanımında merfu ifadesi bulunmamakla birlikte devamında bu kitapların istisnaları yanında Hz. Peygamber’in merfu hadislerinden müteşekkil oldukları vurgulanır.³ Abdullah Aydınlı’nın tarifine bakıldığında ise Uğur’un tarifindeki vurguların benzeri görülür. O da sünenlerin fıkıh

¹ el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, 24.

² Muhammed Mustafa el-A‘zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev. Recep Çetintaş (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 140.

³ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 278.

konularına göre düzenlenmiş merfu hadisleri içeren kitaplar olduğunu, bununla birlikte mevkuf ve maktu hadislerin –hadisçilere göre mevkuf ve maktu hadise sünnet değil hadis denildiği için- bu kitapların mündemicatından uzaklaştığını zikreder.¹ Aynı minvaldeki bir diğer tarif İsmail Lütfi Çakan’a aittir. O, sünen kitaplarının tarifini yukarıda zikredilenlerde olduğu gibi Kettânî’den almıştır. Çakan, sünen kitaplarını ‘tahâretten vasiyyete kadar bütün fikhî konulardaki hadisleri içeren eserler’ olarak tarif etmektedir.² Görece bu tariflerden ayrılan iki tarif daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ali Yardım’ın *Hadis I-II* isimli eserinde yaptığı tanımdır. O, sünen kitaplarını îmân, ibâdât, muâmelât ve ukûbât konularındaki hadisleri içerdiğini söylemekle birlikte merfu hadislerle özel bir vurgu yapmaz.³ İkinci tarif ise Diyanet İslâm Ansiklopedisi sünen maddesindeki tariftir. Madde yazarı, sünen kitaplarının ahkâma dair hadisleri muhtevi olduklarını, bu kitaplarda Resûlullah’ın merfu hadislerinin yanında sahâbe ve tâbiûn fetvalarının da bulunabileceğini ifade etmektedir.⁴

Görüldüğü gibi sünen kitaplarının mahiyeti hususunda yapılan tarifler iki unsuru içermektedir:

- 1) Taharettten vasiyyete fikhî hadisleri içermeleri
- 2) Sadece merfu hadisi içermeleridir.

Bir kavramın tarifi yapılırken dikkat edilmesi gereken ilk husus, tarifi, kavramın altına giren bütün konuları kapsaması ve kavramın altına dâhil olmayan konuları da dışarda bırakmasıdır. Bu “efradını câmi’, ağıyârını mânî” şeklinde ifade edilmiştir. Sünen kavramına dair yukarıda verilen tarifler incelendiğinde tanımların sünen kitaplarının bütün efradını kapsamayıp bu kavramın altına girmeyecek kitapları dışarda bırakmadığı görülmektedir.

Sünen kavramının tanımında yer alan bu iki özellik, bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir. Sünen ıstılahını ele alan Bilge Kılıç, bir telif türü olarak sünen kavramının yukarıda zikredilen tanımlarına itiraz etmiş; eserler incelendiğinde

¹ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 280.

² İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 106.

³ Ali Yardım, *Hadis I-II* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2010), 283.

⁴ M. Yaşar Kandemir, “Sünen”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), 38/141.

sadece fikhî konuların değil fıkıhla doğrudan bağlantısı olmayan konuların da mevcut olduğunu belirtmiştir. Ayrıca sünen türü eserlerde merfû rivayetlerin yanında mevkuf ve maktu rivayetlerin bulunması, yazara göre, tanımın hatalı bir diğer yönünü oluşturmaktadır.¹ Kanaatimizce bu itirazlar pek isabetli değildir. Çünkü sünen türü eserlerin esas amacı “toplumun fikhî ihtiyacını ehl-i hadîs anlayışı çerçevesinde karşılamak ve diğer fırkaların itirazlarını cevaplamaktır”. O halde fikhî sadece ibâdet/ahkâm olarak görmek bu kitapların yapısını anlamayı zorlaştıracaktır. Anlaşıldığı kadarıyla ehl-i hadîs, fikhî daha geniş bir perspektiften ele almış ve fıkıhla doğrudan ilişkisi kurulamayan bölümleri de fıkıhla bağlantılı olarak düşünüp kitaplarına almışlardır.

Bir kavramı tanımlamak, meşhur ifadeyle “efrâdını câmî, ağyârını mânî” şekilde yapmak zor bir iştir. Sünen kitaplarının sayısının çok olması, farklı tarihlerde ve farklı ilmî ve fikrî ortamlarda telif edilmiş olmaları kapsayıcı bir tanım yapmayı zorlaştırmaktadır.

Tanım yapmanın zorluğu bir hakikat olmakla birlikte biz, sünen türü eserler için şu tanımın uygun olacağını düşünüyoruz: “Sünen türü eserler, toplumun fikhî ihtiyacını karşılamak veya ortaya çıkan ilmî, fikrî ve ictimâî problemleri ehl-i hadîs metodolojisi çerçevesinde; hadis merkezli olarak cevaplamak amacıyla; çoğunlukla merfû hadisleri içermekle birlikte gerektiğinde mevkuf ve maktu hadislere de yer veren eserlerdir.”

2.1.2. Fıkıh-Hadis İlişkisine Dâir Bazı Kavramlar

Bu çalışmada, hadis ve bir yönüyle fıkıh ilmini ilgilendiren kitaplar ele alındığı için iki ilmin ilişkisini çeşitli yönleriyle ifade eden bazı kavramların açıklanması önem arz etmektedir. Zira zikredilecek kavramlar sünen türü kitapların mahiyetini anlamada önem arz etmektedir. Muhtevassından hareketle hadisi niteleyen bir kavram olan fikhî hadis, bir hadis ilmi olarak fikhü'l-hadîs ve muhaddislerin fikhî yönlerine yapılan bir vurguyu ifade eden fukahâ-i ehl-i hadîs kavramlarının netleştirilmesi, çalışmanın ele aldığı konunun anlaşılmasına katkı sunacaktır.

¹ Bilge Kılıç, “Erken Dönem Hadis Edebiyatında Sünen Türü Eserler ve Sünen İstilâhının Problemleri”, *Eurosia Journal of Social Sciences & Humanities* 8/5, (2021), 29.

2.1.2.1. Ehl-i Hadîs

İslâm âlimleri, hadislerin sıhhatinin tespitinde ve manasının anlaşılmasında farklı yöntemler geliştirmişlerdir. Bu yöntemler zaman içinde ekolleşmiş ve nihayetinde ehl-i hadîs ve ehl-i re'y bakış açısını ortaya çıkarmıştır. Kimi araştırmacılar tarafından Resûlullah zamanında sahâbenin bazı meseleleri farklı yorumlamasına¹ kadar götürülen bu ayrım, esasında hicrî ikinci asırdaki fikrî, amelî ve kelâmî tartışmalar sonucunda belirginleşmiştir.

Ehl-i hadîs kavramı, en genel manasıyla hadisle iştiğal eden ilim adamlarını ifade eder. Bu manasıyla sahâbe döneminde benzer ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Müksirun sahâbeden olan Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94), hadis öğrenmeye çalışan gençlere “Resûlullah’ın vasiyetine mazhar olan gençlere selam olsun! Allah Resûlü, meclislerde size yer açmamızı ve size hadisi anlatmamızı vasiyet etti. Siz bizim halefimiz; bizden sonraki ehl-i hadissiniz”² demiş ve ehl-i hadîs ifadesini hadis öğrenmeye gayret edenler için kullanmıştır.

Ehl-i hadîs kavramının ilk dönemdeki bu anlamı, sonraki süreçte daha dar bir manaya evrilmiştir. Özellikle hicrî ikinci asırda ortaya çıkan fikrî tartışmalar³ dinin tamamının nakilden ibaret olduğunu savunan, amel noktasında hadisi re'ye önceleyen ve bu manada ehl-i re'yin karşısında konumlanan bir grubun ortaya çıkmasına etki etmiştir. Bu manadaki ehl-i hadîs, fikhî bilginin ve ahkâmın tespiti noktasında isnad ve hadise vurgu yapmış; fikhî ahkâmı topladıkları sünen türü eserler ile itikâd anlayışlarını ortaya koydukları sünne türü eserler telif etmek suretiyle nakle dayalı bir din anlayışını savunmuşlardır.⁴

¹ Sahâbenin Resûlullah’ın sözlerini farklı şekillerde anladıklarını gösteren olaylar mevcuttur. Bunların en meşhurlarından biri Hendek gazvesinden sonra Benî Kurayza’ya gönderilen sahâbenin ikinci namazını kılıp kılmama hususundaki tartışmalarıdır. Buna göre Hz. Peygamber, ashaba ikinci namazını Benî Kurayza yurdunda kılmalarını söylemişti. Sahâbeden bir kısmı bunu “acele etmeleri”nin istendiği şeklinde anlamış ve yolda namazlarını kılmışlardır. Diğer bir kısım sahâbe ise, “Resûlullah orada kılmamızı emretti” diyerek daha lafzî bir okuma yapmışlardır. Daha sonrasında olay Resûlullah’a iletildiğinde o, iki tarafı da kınamıştır. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Buhârî, *el-Câmi’u’l-müsnedü’s-sahihü’l-muhtasar* (Beyrut: Dâru Tavki’n-necât, 1422/2002), “Salâtu’l-havf”, 4.

² Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü ashâbi’l-hadîs*, thk. Muhammed Said Hatipoğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971), 22.

³ Kelâmî tartışmaların hadis ehlinin oluşumuna etkisi için bk. Zîşan Türçan, *Hadis İlminin Oluşumunda Kelâmî Düşüncenin Etkisi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019).

⁴ Ebû’l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihel*, thk. Abdülazîz Muhammed el-Vekîl (Kâhire: Müessesetü’l-Halebî, 1968/1387), 2/12.

Şehristânî; İmâm Mâlik (ö. 179/795), İmâm Şâfiî (ö. 204/820), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) ashapları ile Zâhîrîliğin kurucusu kabul edilen Dâvûd b. Ali el-İsfahânî'yi (ö. 270/884) ehl-i hadîsten kabul etmektedir.¹ Şehristânî'nin zikrettiği âlimlerin sıralaması, ehl-i hadîsin geçirdiği fikrî değişim aşamalarını göstermesi açısından önemlidir. Bu konu sünen türü eserlerin telif sebepleri kısmında detaylıca işleneceği için burada ayrıntıya girilmeyecektir.

2.1.2.2. Ehl-i Re'y

Hadislerin tespit edilmesi ve yorumlanması hususunda kendine has bir metot ortaya koyan bir diğer anlayış ehl-i re'y veya ashâb-ı re'ydir. Re'y, açık nas bulunmayan fikhî bir meselede belirli bir usûle göre ulaşılan şahsî görüş² şeklinde tarif edilmiştir. Ehl-i re'y olarak bilinen fırkaya bu ismin verilmesinin sebebi naslardan çıkan manaya odaklanmaları ve kıyasa başvurmaları sebebiyle olduğu söylenmiştir.³ Re'y kelimesinin "keyfî/indî görüş" manasını da içermesi, ehl-i re'yin herhangi bir usûl ve delil kabul etmeksizin görüş bildirdiği manasına gelmez. Aksine onları ehl-i hadîsten ayıran en önemli mesele, sünnetin tespit ve yorumunda takip ettikleri usûlleridir. Fikhî bilginin tespitinde re'yin hiçbir şekilde kullanılmaması düşünülemez. Yani her fakîh bir şekilde re'ye müracaat etmiştir. Ancak Ebû Hanîfe ve talebelerinin ehl-i re'y ile özdeşleşmeleri, onların re'ye daha yoğun bir şekilde başvurmaları sebebiyledir.⁴

Ehl-i hadîs ile ehl-i re'y ayrımını bölgesel olarak yapanlara göre ehl-i re'y Irak merkezli bir anlayışı temsil etmektedir. Buna göre ehl-i re'y, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit (ö. 150/767) ve talebelerinden oluşmaktadır.⁵

Ehl-i re'y ile ehl-i hadis ayrımı hicrî ikinci asırda daha da belirginleşmiştir. Ehl-i hadîs, muhaliflerini hadislere muhalefet etmek ve kendi görüşleriyle hüküm vermek hususunda eleştirmiştir. Ehl-i re'y ise hadis ehlinin hadislerin fikhını anlamamak ve işi tamamen rivayetçiliğe dökmekle itham etmiştir.⁶ Her iki grubun

¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihel*, 2/11.

² Esat Kılıçer, "Ehl-i Re'y", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/520.

³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihel*, 2/12.

⁴ Kılıçer, "Ehl-i Re'y", 10/522.

⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihel*, 2/12.

⁶ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vilu muhte'li'f-i'l-hadîs*, thk. Muhammed Muhyiddîn el-Esfer (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1419/1999), 47.

birbirine yaptıkları eleştiriler, diğer grubun eleştiriler doğrultusunda kendisini revize etmesini ve bu noktada birçok eser telif edilmesini sağlamıştır. Konumuz olan sünen türü eserler de ehl-i re'yan ehl-i hadîse yönelttiği fıkıh bilmemek yönündeki eleştirilerinin bir sonucu olarak ortaya konulmuştur.

2.1.2.3. Fıkḥî Hadis

Hadisler birçok açıdan farklı şekilde taksim edilebilmektedir. Söz gelimi bir hadis nispet edildiği kaynağa göre merfû, mevkuf ve maktu olarak üçe ayrılır.¹ Bir diğer taksim ise hadis metninin muhtevasına göre yapılmıştır. Buna göre ibâdat-muâmelât konularına dair hükümleri içeren hadisler fikhî hadis denilmektedir. Erken dönemde âlimlerin zihninde hadislerin konularına göre yapılacak bir ayırımın mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Mesela 142/759'da vefat etmiş olan tâbiî muhaddis Âsım b. Süleymân el-Ahvel'in "fıkıh hadislerini/أحاديث الفقه" Şa'bî'ye (ö. 104/722) arz ettiklerini söylemesi;² Sâlih b. Keysân'ın (ö. 140/757) İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742) ile birlikte sünenleri yazdıklarını ifade etmesi³ ve daha birçok örnek, ulemânın zihninde ve ilim meclislerinde hadislerin çeşitli taksimlere tabi tutulduğunu göstermektedir.⁴

Klasik kaynaklar incelendiğinde fikhî hadis ifadesinin erken dönemde çok nadir kullanıldığı görülmektedir. Tespit edildiğine göre Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) bu ifadeye yer vermiş ve fikhî hadisi "Temizlik, namaz, oruç, zekât gibi ibadetler ve muâmelâta dair hükümleri içeren hadisler"⁵ olarak tanımlamıştır. Hatîb'e kadarki dönem ve ondan sonraki dönemde yaşayan âlimlerin fikhî hadis ifadesini nadiren kullandıkları görülmektedir. Bunun yerine onlar, sünen, helal-haram ve ahkâm

¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 32-34.

² Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sevrakî ve İbrâhim Hamdî el-Medenî (Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts), 264.

³ Sâlih b. Keysân'ın ifadesi şu şekildedir: "Ben ve İbn Şihâb ilim talep ediyorduk. Süneni yazma hususunda görüş birliğine vardık ve Resûlullah'dan (s.a.s.) aktarılan işittiğimiz her şeyi yazmak istedik. İbn Şihâb, sahâbeden geleni de yazmamızı tavsiye etti. Ben bunun sünnet olmadığını söyledim; ancak o, sahâbeden aktarılanın da sünnet olduğunu düşünüyordu. Neticede o yazdı, ben yazmadım; o kazandı, ben kaybettim. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif li'n-neşri ve't-tevzî), 2/290. Bu rivayette Sâlih b. Keysân'ın sünen kavramını fikhî içerikli bir manada kullanması dikkat çekicidir.

⁴ Öğrenme ve öğretmenin daha kolaylaşması açısından bilgi, her daim konularına göre ayrılmıştır. Örneğin şair Hammâd er-Râvî, elinde bulunan şiirleri kabile esasına göre tasnif ederdi. Schoeler, *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Yazı ve Rivâyet*, 45.

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, 2/110, 284.

ifadelerini kullanmışlardır.¹ Bununla birlikte günümüzde araştırmacılar bu tabiri çokça kullanmakta ve farklı tanımlarını yapmaktadırlar. Bunlardan bir kısmı şöyledir:

*“Haram, helal, mekruh gibi şer’i hüküm ifade eden hadislerdir.”*²

*“Ahkâm hadisleri şer’i hükümlerin kaynağını oluşturan hadislere denir. Bir başka deyişle, taharet (temizlik), ibadet, taat, muamelât, ceza hukuku ve benzeri konulardaki fikhî hükümlerin çıkarıldığı hadislerdir.”*³

*“Ahkâm hadisleri, umumiyetle insanların Allah’a karşı olan kulluk görevleri ile kendi aralarında birbirlerine karşı olan insanlık görevlerini ve birbirleriyle münasebetlerini düzenleyen hükümleri muhtevi nasslardır.”*⁴

Yukarıda zikredilen tanımlara yer veren Özaşar,⁵ bu tanımların ibadet konusuna yoğunlaştıklarını ifade ederek şu tanımlı yapmaktadır: *“Fikhî hadisler, insanların Allah, hemcinsleri, tabiat ve kendileriyle olan ilişkilerini konu edinen; hak ve mükellefiyetlerin dile getirildiği, ibadet, muamelat ve ukubata dair hükümlerle, fikhın usul ve kaidelerini içeren rivayetlerdir.”*⁶

Görüldüğü gibi ilim adamları söz konusu kavramı hem değişik isimlerle zikretmiş hem de küçük nüansla da olsa farklı tanımlamışlardır. Ancak tanımların ortak noktası hadislerin fikhî içeriklerine yaptıkları vurgudur. Tanımlar arasındaki farklılıklar muhtemelen fikh kavramına getirilen farklı yaklaşım sonucu meydana gelmiştir.⁷

2.1.2.4. Fikhü’l-Hadîs

Fikhü’l-hadîs tamlaması, ‘hadisin içerdiği fikhî’ veya ‘hadisin fikhîni anlamak’ manalarında kullanılmıştır. İlk hadis usûlü yazarlarından olan Râmhürmüzî (ö.

¹ Mehmet Emin Özaşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 44.

² Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2011), 18.

³ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 18.

⁴ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 210.

⁵ Özaşar, oryantalistlerin fikhî hadisler için “legal tradition” ifadesini kullandıklarını; ancak hukuk ifadesinin hem fikh kavramından daha dar bir mana ifade etmesi hem de seküler bir çağrışımının olması sebebiyle böyle bir isimlendirmenin doğru olmadığını savunur. Özaşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 47.

⁶ Özaşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 48.

⁷ Bu kavramla alakalı çeşitli görüşleri toplayan bir çalışma için bk. Fahrettin Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fikhü’l-Hadîs* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 20.

360/971), *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* isimli eserinde dirayet ile rivayeti birleştirmekten bahsederken bu kavramı mana olarak zikretmiştir denilebilir.¹ Ayrıca onun eserinin ismi de bu iki hususu birleştiren kimseyi anlatır. Fıkhu'l-hadîs'i bir kavram olarak ele alan ilk âlim *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadîs*'in yazarı Hâkim en-Nîsâbûrî'dir (ö. 405/1014). O, konuya özel bir bâb açmış, hadislerin sıhhatinin tespitinden sonra en önemli işin fikhü'l-hadîs olduğunu zikretmiş ve bu konuda öne çıkan âlimlerin uzunca bir listesini vermiştir.² Günümüz araştırmacılarından Mehmet Görmez, İmâm Şâfiî'nin Râmhürmüzî ve Hâkim'den önce fikhü'l-hadîs ile alakalı bir sistem kurma gayreti içerisinde olduğunu belirtir. Ona göre İmâm Şâfiî, bir nass teorisi kurmuş ve hadisleri birer kanun metni gibi kabul ederek dilin imkânlarını ustalıkla kullanarak bir metot geliştirmiştir. Öyle ki bu durum, ehl-i hadîsin önde gelen âlimlerinden Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) tarafından "Eğer Şâfiî olmasaydı fikhü'l-hadîs bilemezdik" şeklinde dile getirilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması için Görmez'in şu ifadelerini olduğu gibi aktarmak yerinde olur:

"Netice itibariyle ilk dönemlerde 'fikhu'r-re'y'e tepki olarak doğan, İmâm-ı Şâfiî tarafından lafzın delalet yolları ile sınırları daraltılan, Hanbelî ve Zâhirî âlimler tarafından metodolojik platformdan çıkarılan ve 18. asırdan sonra kendilerini selefi diye nitelendiren âlimlerce başka bir veçhe kazandırılan fikhu'l-hadis ne dar anlamda ne de geniş anlamda müstakil bir ilim dalı hüviyeti kazandığı söylenemez. Zira bilgi kaynaklarını tespitinde hadis ilminden, anlama yönteminde ise fıkıh ilminin lafzi mebhaslarından yararlanan fikhu'l-hadis, kendine has bir yöntem geliştirememiştir. Ancak önceleri ehl-i re'ye karşı, daha sonra ehl-i fıkha karşı ehl-i hadîsin müstakil bir yöntem olarak savunduğu fikhu'l-hadis'in temel ilke ve esasları şu şekildedir..."³

Görmez'in yukarıda alıntılanan pasajdaki "Fikhü'l-hadîs ilk dönemlerde fikhü'r-re'y'e karşı olarak doğmuştur" ifadesine dair bir açıklama yapmak gerekmektedir. Kanaatimizce sözünü ettiğimiz dönemde fıkıh ve hadis âlimleri

¹ Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrahmân er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. Muhammed b. Alî el-Beydânî (Riyâd: en-Nâşir'ül-Mütemeyyez, 2017), 227.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyetü ecnâsihi* (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-neşri ve't-tevzî, 2010), 257-297.

³ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Otto Yayıncılık), 146.

arasında çeşitli tartışmalar olsa da bu tartışmanın seviyesi “tepki” olarak bir metot ortaya koyacak kadar olmasa gerektir. Çünkü bu dönemde hadislerin yorumunda iki anlayış hâkimdir; re’y merkezli anlayış ve rivayet merkezli anlayış.¹ Bununla birlikte, her ne kadar detaylı açıklama yapmasa da Görmez’in fikhü’r-re’y ifadesi yerinde kullanılmış bir ifadedir. Bu ifadeler, Mihne öncesi dönemde sözü edilen iki grubun anlayışlarını açıklamaya uygun kavramlardır.

Fikhü’l-hadîs ilmi üzerine doktora tezi hazırlamış olan Fahreddin Yıldız bu kavramı şu şekilde açıklamaktadır:

“Fikhü’l-hadîs, Ehl-i hadîs’in hüküm istinbât usûlü olup tek bir tarikten gelse bile isnâdı, metni ve varsa illetleriyle birlikte hadis rivâyetinin bir bütün olarak ele alındığı, sıhhati tespit edildikten sonra naklî veya aklî olsun başka bir delile arz edilmediği bir metodolojiyi ifade etmektedir.”²

Görmez’in yukarıda verilen ifadelerinde, onun ehl-i hadîsin fikhü’l-hadîsi bir metodoloji olarak sistemli hale getiremediği fikrinde olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Yıldız, fikhü’l-hadîsi ‘Ehl-i hadîsin hüküm istinbat metodu’ olarak kabul etmektedir.³

Fikhü’l-hadîs’in bir istinbat metodu olarak kabul edilmesi halinde ortaya yeni bir soru çıkacaktır: “Bu metodun takip edileceği fikhü’l-hadîs edebiyatına dâhil olan eserler hangileridir?” Bu soru, konumuz olan sünen türü eserlerin temel telif amaçlarına ışık tutacak mahiyettedir. Yıldız, fehmü’l-hadîs ile fikhü’l-hadîs kavramlarının karıştırıldığını; esasında fehmü’l-hadîs için telif edilmiş bazı eserlerin fikhü’l-hadîs eserleri olarak kabul edildiğini ifade etmektedir.⁴ O, ilk defa bu kavramı genişçe işleyen Hâkim’e atıfla fikhü’l-hadîs edebiyatının çerçevesini şu sözlerle çizmektedir:

¹ Burada ifade edilen kavramların ne ifade ettiğini ikinci asırda tasnif edilen eserler üzerinden ele alan bir çalışma için bk. Mansur Koçinkağ, *Erken Dönem İslâm Hukuk Düşüncesinde Re’y ve Hadis* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018).

² Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fikhü’l-Hadîs*, 12.

³ Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fikhü’l-Hadîs*, 90. Yıldız bu istinbat metodunun özelliklerini şöyle sıralamaktadır “...Bu düşüncede aklî kıyâs, istihsân ve hadislerin Kur’ân’a arzı reddedilirken sünnet Hz. Peygamber’e has kılınmış, sıhhati sâbit olan haber-i vâhidlerle amel edilmiş ve re’y ehil kimselere tahsis edilmiştir.”

⁴ Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fikhü’l-Hadîs*, 97-99.

“Özelde Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî gibi Hâkim’in fikhü’l-hadîs üstâdı olarak tespit ettiği isimlerin, genelde de Ehl-i hadîs âlimlerin ale’l-ebvâb tasniflerini ve rivâyetlerin sıhhatini tespit gayesiyle hazırladıkları isnâd, ricâl ve ilelû’l-hadîse dair eserleri “fikhü’l-hadîs edebiyatı” olarak tayin etmek mümkün görünmektedir.”¹

Yıldız’ın bu tespitine göre sünen türü kitapların ehl-i hadîsin fıkıh anlayışını yansıtan en önemli eserler olduğu rahatlıkla söylenebilir.

2.1.2.5. Fukahâ-i Ehl-i Hadîs

Fukahâ-i ehl-i hadîs, bir kavram olmaktan öte fıkıh yapma usulü çerçevesinde hadisi re’ye önceleyen hadis âlimlerini ifade eder.

Alimlerin büyük çoğunluğu az veya çok bir şekilde re’ye müracaat etmiştir. Fıkıh yapma usulünde re’ye yer verip vermeme veya az veya çok yer verme şeklinde belirlenen kriterler çerçevesinde ilk dönem fıkıh-hadis âlimleri, sonraki müellifler tarafından ehl-i hadîs-ehl-i re’y şeklinde tasnif edilmişlerdir.² Bununla birlikte ehl-i hadîsin de kimi müelliflerce fikhî birikim ve yöntemine göre gruplara ayrıldığı görülmektedir. Ehl-i hadîsin bu açıdan incelenmesi sonucu bazı ehl-i hadîs âlimleri Fukahâ-i ehl-i hadîs olarak kabul edilmişlerdir.³

Fukahâ-i ehl-i hadîs tanımlamasının ilk üç asırda kullanıldığına dair bir bilgi tespit edilememiştir. Dördüncü asırdan itibaren bazı âlimler Fukahâ-i ehl-i hadîs’e atıfta bulunarak bazı görüşler zikretmişlerdir. Tespit edildiği kadarıyla İbnü’n-Nedîm (ö. 385/995), Fukahâ-i Ashâb-ı Hadîs’ten kabul edilen âlimlerin bir listesini veren ilk müelliftir. Buna göre Süfyân es-Sevrî, Muhammed b. Abdurrahman b. Muğîre b. Ebî Zî’b, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, İbn Ebî’z-Zinâd, Abdülmelik b. Muhammed el-Ensârî, Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc, Süfyân b. Uyeyne, Muğîre b. Miksem ed-Dabbî, Zâide b. Kudâme, Muhammed b. el-Fudayl b. Gazvân ed-Dabbî, Yahyâ b.

¹ Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fikhü’l-Hadîs*, 98-99.

² Sözü edilen ayrımları görmek için bk. Koçinkağ, *Erken Dönem İslâm Hukuk Düşüncesinde Re’y ve Hadis*, 80-87. Yazar, Ehl-i Hadîs ve Ehl-i Re’y ayrımı üzerinde görüş birliği olmadığını ifade eder ve ikinci asırda Te’lif edilmiş eserleri re’y merkezli ve hadis merkezli anlayışa göre inceleyerek yeni bir tasnif metodu ortaya koyar.

³ İbn Kuteybe, Ehl-i Re’y’in Ehl-i Hadîs’i rivayet ettikleri hadislerin manasını anlamamak ve dilsel bazı hatalar yapmakla itham ettiğini söyler. O, hata yapanların Ehl-i Hadîs’in ilimde derinleşmemiş kesimi olduğunu; Zührî, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes ve Hammâd b. Zeyd gibi âlimlerin Ehl-i Hadîs’in önde gelen grubu olduklarını ifade eder. İbn Kuteybe, *Te’v’ilü muhTe’lifi’l-hadîs*, 131-134.

Zekeriyya b. Ebî Zâide, Vekî b. Cerrâh, Ebû Nuaym el-Fadl b. Dukeyn, Yahyâ b. Âdem, İbn Ebî Arûbe, Hammâd b. Seleme, İsmâil b. Uleyye, Ebû İshak İbrâhim b. İsmâil, Ravh b. Ubâde, Mekhûl eş-Şâmî, Evzâi, Velîd b. Müslim, Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Sanânî, Hüseyim b. Beşîr es-Sülemî, Yezîd b. Hârûn, Ebû Muhammed İshak el-Ezrak, Abdülvehhâb b. Atâ el-İclî, İbrâhim b. Tahmân, Hasan b. Vâkîd, Abdullah b. Mübârek, Ebû Dâvud et-Tayâlisî, el-Firyâbî el-Kebîr, Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, Osmân b. Ebî Şeybe, Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed el-Esrem, Ahmed b. Muhammed el-Mervezî, İshâk b. Râhûye, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, Ahmed b. Ebî Hayseme, Buhârî, Ebû Arûbe, Müslim b. Haccâc, Ali b. Medîni, Yahyâ b. Maîn, Süreyc b. Yûnus, Hafs ed-Darîr, Fadl b. Şâzân, İbrahim el-Harbî, Ebû Cafer Mutayyen, el-Firyâbî es-Sağîr, Halîfe b. Hayyât el-Ufurî, Müslim el-Keccî, İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Mahled el-Attâr, Ebû Abdillâh el-Mehâmîlî, Ca'fer ed-Dakkâk, Yahyâ b. Sâid, Beğavî, Tirmizî ve İbn Ebi's-Selc fukahâ-i ehl-i hadîstendir.¹

İbnü'n-Nedîm'in verdiği listeye bakıldığında bir husus dikkat çekmektedir. Öncelikle ismi verilenlerin hemen tamamı muhaddis yönü öne çıkan ancak fıkıh yapma usullerinde rivayetin anlaşılması açısından re'ye yer veren âlimlerdir. Ayrıca çalışmamızın konusu olan sünen türü eserlerin müelliflerinin büyük çoğunluğunun bu listede yer alması önemlidir. Ancak İbn Mâce (ö. 273/887), Nesâî (ö. 303/915) ve diğer sünen yazarlarının bu listede yer almaması dikkat çekicidir.

Kûtu'l-kulûb müellifi Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), iman-islâm ilişkisini anlatırken Fukahâ-i Ashâb-ı Hadîs'in bu husustaki görüşüne atıfta bulunmaktadır.² Onun bu ifadelerinde dikkat çekici olan, kalamî bir meselede ehl-i hadîse atıfta bulunması ve onları fukahâ olarak nitelemesidir. Zira ilgili başlıkta ele alınacağı üzere ehl-i hadîsin itikâdî bir mezhep olarak kabul edilip edilmeyeceği tartışmalıdır.

İbn Asâkir (ö. 571/1176) *Târîhu Dımaşk* isimli eserinde Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), Ebû Seleme b. Abdurrahmân (ö. 94/712-13),

¹ İbnü'n-Nedîm, ismi geçen âlimleri kronolojik bir sıralamaya tabi tutmamıştır. Biz de metne herhangi bir müdahalede bulunmadan kitaptaki gibi aktardık. İbnü'n-Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist*, 277-285.

² Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb fî mu'âmeleti'l-Mahbûb ve vasfu tarîki'l-murîd ilâ Mâkâmî't-Tevhîd*, thk. Âsım İbrâhim el-Keyyâlî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426) 2/222.

Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe (ö. 98/716) ve Süleymân b. Yesâr'ı (ö. 107/725) Fukahâ-i ehl-i hadîs olarak zikretmektedir.¹ İbn Asâkir'in zikrettiği bu isimler fıkıhla meşgul olmalarının yanında esas ilgileri hadisçilik üzerine olduğu için hadis ehlinin fakihlerinden kabul edilmiş olmalıdır.

İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) de bu ifadeyi kullanan müelliflerdendir. O, Kurban Bayramının günleri ile alakalı bir tartışmada şöyle der "...bu görüş, Basra'nın imamı Hasan, Mekke ehlinin imamı Atâ b. Ebî Rabâh, Şam ehlinin imamı Evzâî ve Fukahâ-i ehl-i hadîsin imamı Şâfiî'nin görüşüdür."²

Verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Fukahâ-i ehl-i hadîs, temel uğraşı alanı hadis olup hadislerdeki hükümleri anlamak için fikhü'l-hadisi bir metot olarak kabul etmiş âlimleri ifade etmektedir.³

2.1.2.6. Ashâb-ı Sünen

Ashâb-ı sünen, genel ve özel iki manayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Genel manasıyla sünen türünde eser telif eden âlimlerin tamamını içermektedir. Ancak bu kavram büyük oranda özel manasıyla kullanılmıştır. Yani ashâb-ı sünen, Kütüb-i Sitte içerisinde yer alan dört meşhur sünen kitabının müelliflerine işaret eden bir kavramdır.⁴ Sünen türünde telif edilmiş birçok kitap bulunmasına rağmen Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî'nin eserlerinin diğerlerinden daha çok öne çıkmasının sebepleri son bölümde ele alınacaktır.⁵

2.1.3. İslâmî İlimler Edebiyata Genel Bir Bakış

İslâmî ilimler içerisinde teşekkül eden ilk ilmin hangisi olduğu hususu tartışmalıdır. Öyle ki, bazı araştırmacılar Hz. Peygamber'in İslâmî ilimlerin kaynağı olduğu gerçeğinden hareketle bu ilimlerin hadisten neşet ettiğini ve başlangıçta hadis ilminin bir parçası olduklarını ileri sürmüşlerdir. Mesela *Hadis Edebiyatının Oluşumu* adlı çalışmasında Ömer Özpınar, hicrî ilk asırda ilim denildiğinde rivayet akla geldiği

¹ Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Târîhu Dımaşk* (Dârü'l-Fikr, 1415), 72/233.

² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye ed-Dımaşkî, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-'ibâd* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415) 2/291.

³ Ömer Özpınar, *Hz. Peygamber'i ve Hadislerini Anlamak* (Fikhü'l-Hadîs İlmi) (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 208.

⁴ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 363.

⁵ Koray Karakaya, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Sünen-i Erbaa'nın Otoriteleşme Süreci" isimli bir doktora tezi hazırlamaktadır.

için, aslında bütün ilimlerin hadis ilminin bir parçası olduğunu savunur.¹ Bu görüşe bazı itirazlar yapılmıştır. Mustafa Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*² adlı eserinde tefsirin başlangıçta hadis ilminin bir parçası olduğu iddiasını ele almıştır. Karagöz'ün tespitine göre başlangıçta Tefsir'in Hadis'in bir parçası olduğu iddiasını ilk defa ortaya atan kişi İslâm kültür ve medeniyetine çalışmalarıyla bilinen oryantalist Carra de Waux'dur. Waux'un dışında batı ve Arap dünyasından bazı araştırmacıların görüşlerine yer veren yazar, ülkemizde bu konuya dair açıklamalar yapan kimi ilim adamlarının ifadelerini serdedir.³ Yazarın atıfta bulunduğu isimlerin görüşlerine bakılırsa, onlar Tefsir'in Hadis'in bir bölümü olduğu iddiasını kabul etmektedirler. Karagöz, iddia olarak ele aldığı görüşlerin ardından bu iddiaya katılmayanları zikretmektedir. Bu meyanda İsmail Çalışkan'a ve DİA'daki Tefsir maddesini yazan Abdülhamit Birişik ve Mehmet Suat Mertoğlu'na atıfta bulunan yazar, ismi geçen araştırmacıların bu iddiayı kabul etmediklerini belirtir.⁴ Mustafa Karagöz'ün çalışması, Hadis-Tefsir ilişkisine değinen çalışmaları zikretmesi ve onların görüşlerini sınıflandırması bakımından önemlidir. Bu çalışmayı daha kıymetli hale getiren ise, yazarın bu görüşlerden sonra bir değerlendirme yapmasıdır. Karagöz, Tefsir'in Hadis'in bir bölümü olduğu görüşüne katılmamaktadır. Ona göre ilk dönem ilim anlayışı rivayet temelli olduğu için böyle bir görüş ileri sürülmüştür. Diğer taraftan Abdullah b. Abbas'a (ö. 68/687-88) nispet edilen bazı tefsirlerin bulunması, Abdullah b. Abbas'ın lügavî tefsir faaliyetinde bulunması, ilk dönemde ilim denilince akla hadislerin gelmesinin, hadisin isnadla eş görülmesi şeklinde anlaşılması gerektiği gibi sebeplerle bu iddiayı reddetmektedir. Yazara göre bu ifade eğer bir iddia olarak ele alınacaksa, dönemlendirme yapılmalıdır. Aksi takdirde bu iddia Tefsir'in bugün bile Hadis'in bir parçası olduğu şeklindeki bir anlayışa götüreceğini ifade etmektedir.⁵

İslâmî ilimlere dair ilk eserlerin risâleler şeklinde olduğu görülmektedir. Özellikle hicrî ikinci asırda telif edilen risâlelere bakıldığında bunların derse hazırlık için müderrisin ders için hazırladığı risâleler olduğu anlaşılmaktadır. *Kitâbü'l-menâsik*, *Kitâbü's-salât*, *Kitâbü's-sünen* örneklerinde olduğu gibi her ne kadar

¹ Ömer Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 114.

² Mustafa Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015).

³ Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, 217-220.

⁴ Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, 225-228.

⁵ Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, 225-250.

isimlerinde “kitâb” ifadesi bulunsa da bu, onların bugün anlaşılan manada kitap olduklarını göstermez.¹ Aksine zikredilen tarzdaki eserler büyük oranda bir konudaki hadisleri içeren sahifelerdi. Tedvin döneminden hemen sonra tasnif edilen bu kitaplara bakıldığında bunların büyük çoğunluğunun hadis ve fıkıhla ilişkili olduğu görülür. Aşağıda bu kitapların bir listesi verilecektir. Bu liste, erken dönemde hadis-fıkıh ilişkisinin yönünü göstermesi açısından önemlidir. Listede belirlenen yaklaşık 170 metnin çok büyük bir kısmının fıkıhla alakalı olması dikkat çekicidir. Kanaatimizce bu durumun iki sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki âlimlerin eser telif ederken toplumun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmalarıdır. İkinci sebep ise ikinci hicrî asrın belirleyici âlim grubunun hadis ve fıkıh âlimleri olmalarıdır. Nitekim listede fıkıh içerikli tahmin edilen eserlerin isimlerine bakıldığında bu husus açıkça görülmektedir. Kaynaklarda zikri geçen *Kitâbü'l-fikh* veya *Kitâbü'l-mesâil fi'l-fikh* tarzı eserler ile *Kitâbü's-sünen* veya *Kitâbü's-sünen fi'l-fikh* isimli eserlerin ehl-i hadîs ile ehl-i re'yin sonraki dönemde ortaya koydukları eser biçimlerinin ilk örnekleri olduğu söylenebilir.

Tablo 1: Erken Dönemde Te'lif Edilen Risâle ve Cüzler²

Müellif (Vefat Tarihi)	Şehri	Te'lifatının İsimleri
Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)	Basra	• Kitâbü'l-Aded fi'l-Kur'ân • Kitâbü'l-İhlâs
Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/728)	Basra	• Kitâbü'l-Kelâm fî Tefsîri'l-ahlâm
Mekhûl ed-Dımaşkî (ö. 112/730)	Şam	• Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkıh Kitâbü'l-Mesâil fi'l-Fıkıh
Katâde b. Di'âme (ö. 118/736)	Basra	• Kitâbü'l-Menâsik • Kitâbü'n-Nâsih ve'l-mensûh fî Kitâbillâh

¹ Gregor Scholer, İslâm ilim geleneğinde teknik manada ilk kitabın Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı olduğunu söyler. Öncesinde yazılan ve yukarıda listesi verilen eserlerin ise derse hazırlık notları şeklinde hazırlanmış çalışmalar olduğunu savunur. Ona göre Sîbeveyhi'nin kitabı, teknik manada bir okur kitlesine hitap edecek şekilde teknik şartları sağlayan ve okur kitlesini kitabın ilerleyen sayfalarında önceki bilgilere atıfta bulunarak okumanın içinde tutan bir kitap olması hasebiyle ilk kitap olarak kabul edilmelidir. Bk. Gregor Schoeler, *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Yazı ve Rivâyet*, 149. Ancak bu noktada İmâm Mâlik'in eserini de göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim İmâm Mâlik, eserini fikhî konulara göre tasnif etmiş ve muhatap kitle olarak öncelikle Medinelileri tercih etmiştir.

² Bu tablo, Kemal Sandıkçı'nın *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis* isimli eserinden hareketle oluşturulmuştur.

İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742)	Medine	• Kitâbü'l-Megâzî
Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748)	Basra	• Kitâbü'l-Ferâiz
Süleymân b. Tarhân et-Teymî (ö. 143/760)	Basra	• Kitâbü'l-Megâzî
Abdûlmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc (ö. 150/767)	Mekke	• Kitâbü's-Sünen • Kitâbü't-Tefsîr
Muhammed b. İshâk (ö. 151/768)	Medine/Bağdat	• Kitâbü's-Sünen • Kitâbü'l-Fütûh • Kitâbü'l-Hulefâ • Kitâbü'l-Mebde • Kitâbu's-Siyer ve'l-Megâzî
Ma'mer b. Râşid (ö. 154/770)	Basra/Yemen	• Kitâbü'l-Câmi' • Kitâbü'l-Megâzî • Kitâbü't-Tefsîr
Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773)	Basra	• Kitâbü's-Sünen • Kitâbü'l-Menâsik • Kitâbü't-Tefsîr
Abdurrahmân el-Evzâî (ö. 157/774)	Şam	• Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh Kitâbü'l-Mesâil fi'l-Fıkh • Kitâbü Siyeri'l-Evzaî
Muhammed b. Ebî Zi'b (ö. 159/776)	Medine	• Kitâbü's-Sünen
Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776)	Basra	• Kitâbü'l-Garâib
Zâide b. Kudâme (ö. 161/778)	Kûfe	• Kitâbü's-Sünen • Kitâbü'l-Kıraât • Kitâbü'l-Menâkıb • Kitâbü't-Tefsîr
İbrâhîm b. Tahmân en-Nîsâbü'rî (ö. 163/780)	Nisâbü'r	• Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh • Kitâbü'l-İdeyn • Kitâbü't-Tefsîr
Hammâd b. Seleme (ö. 167/784)	Basra	• Kitâbü's-Sünen • Kitâbü Sa'd b. Kays
Abdurrahmân b. Ebi'z-Zinâd (ö. 174/790)	Medine	• Kitâbü'l-Ferâiz • Kitâbü Re'yi'l-Fukahâi's-Seb'a min Ehli'l-Medine ve mâ İhtelefû Fih

Leys b. Sa'd el-Fehmî (ö. 175/791)	Mısır	• Kitâbü'l-Mesâil fi'l-Fıkh • Kitâbü'r-Rıkk • Kitâbü't-Târîh
Mâlik b. Enes (ö. 179/795)	Medine	• Kitâbü'l-Mesâil • Kitâbü's-Sır
Rabî' b. Habîb el-Hanefî (ö. 180/796)	Basra	• Kitâbü'l-Âsâr
Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797)	Merv	• Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh • Kitâbü'l-Menâsik • Kitâbü'l-İsti'zân • Kitâbü't-Tefsîr
Yahyâ b. Zekerıyya b. Ebî Zâide (ö. 182/798)	Kûfe	• Kitâbü's-Sünen • Kitâbü'ş-Şurût ve's-Sicillât
Hüseyim b. Beşîr el-Vâsıtî (ö. 183/799)	Vâsıt	• Kitâbü's-Sünen • Kitâbü'l-Kırâat • Kitâbü'l-Kur'ân • Kitâbü'l-Meğâzî
Muâfâ b. İmrân el-Mevsılî (ö. 184/800)	el-Cezîre	• Kitâbü's-Sünen • Kitâbü'l-Edeb • Kitâbü'l-Fiten • Kitâbü'z-Zühhd
Mu'temir b. Süleymân (ö. 187/803)	Basra	• Kitâbü'l-Meğâzî
Ebû İshâk el-Fezârî (ö. 188/804)	Kûfe/Şam	• Kitâbü's-Siyer fi'l-ahbâr ve'l-ahdâs
Abdülvâhid b. Vâsıl el-Bağdâdî (ö. 190/806)	Bağdât	• Kitâb fi'l-Hadîs
İsmâil b. Uleyye el-Basrî (ö. 193/809)	Basra	• Kitâbü'l-Menâsik • Kitâbü's-Salât • Kitâbü't-Tahâre • Kitâbü't-Tefsîr
Abdülvehhâb es-Sekafî (ö. 194/810)	Basra	• Kitâbü'l-Hadîs
İshak b. Yûsuf el-Ezrak (ö. 195/811)	Vâsıt	• Kitâbü'l-Kırâat • Kitâbü'l-Menâsik • Kitâbü's-Salât
Muhammed b. Fudayl el-Kûfî (ö. 195/811)	Kûfe	• Kitâbü's-Sünen • Kitâbü'd-Duâ • Kitâbü'l-Menâsik • Kitâbü's-Sıyâm

		• Kitâbü't-Tahâre • Kitâbü't-Tefsîr • Kitâbü'z-Zekât • Kitâbü'z-Zühd
Velîd b. Müslim ed-Dımaşkî (ö. 195/811)	Şam	• Kitâbü's-Sünen • Kitâbü'l-Meğâzî
Abdullah b. Vehb el-Fihri (ö. 197/813)	Mısır	• Kitâbü'l-Cenâiz • Kitâbü'l-Câmi' fi'l-Hadîs • Kitâbü'l-Menâsik
Vekî b. Cerrâh (ö. 197/812)	Kûfe	• Kitâbü's-Sünen • Kitâbü'l-Ma'rife ve't-Târîh • Kitâbü't-Tefsîr • Kitâbü'z-Zühd
Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813)	Basra	• Kitâbü'd-Du'afâ • Kitâbü'l-İlel • Kitâbü'l-Meğâzî
Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)	Kûfe/Mekke	• Kitâbü't-Tefsîr
Yûnus b. Bükeyr eş-Şeybânî (ö. 199/815)	Kûfe	• Kitâbü'l-Meğâzî
Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818)	Kûfe	• Kitâbü'l-Ferâiz • Kitâbü'l-Harâc • Kitâbü'l-Kırâat • Kitâbü'z-Zevâl
Mûsâ b. Târk es-Seksekî (ö. 203/818)	Yemen	• Kitâbü's-Sünen • Kitâbü'l-Fıkh
Abdülvehhâb b. Atâ el-İclî (ö. 204/819)	Bağdât	• Kitâbü's-Sünen • Kitâbu'n-Nâsih ve'l-Mensûh mine'l-Kur'ân • Kitâbü's-Sıyâm • Kitâbü't-Târîh • Kitâbü't-Tefsîr
Ravh b. Ubâde el-Basrî (ö. 205/820)	Basra	• Kitâbü's-Sünen • Kitâbü'l-Ferâiz • Kitâbü't-Tefsîr
Yezîd b. Hârûn es-Sülemî (ö. 206/821)	Vâsit	• Kitâbü'l-Ferâiz
Muallâ b. Mansûr el-Bağdâdî (ö. 211/826)	Bağdât	• Kitâbü's-Salât

Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/827)	Yemen	• Kitâbü'l-Meğâzî • Kitâbü's-Salât
Esed b. Mûsâ el-Mısrî (ö. 212/827)	Mısır	• Kitâbü'z-Zühd
Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (ö. 212/827)	Belh/Firyab	• Kitâbü'l-Menâsik • Kitâbü's-Salât • Kitâbü's-Sıyâm • Kitâbü't-Tahâre • Kitâbü'z-Zekât
Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn (ö. 219/834)	Kûfe	• Kitâbü'l-Menâsik • Kitâbü'l-Menâsik fi'l-Fıkh • Kitâbü's-Salât • Kitâbü't-Târîh • Kitâbü't-Tefsîr
Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (ö. 219/834)	Mekke	• Kitâbü'd-Delâil • Kitâbü'n-Nevâdir • Kitâbü't-Tefsîr
Ebû Ömer Hafs b. Ömer el-Basrî (ö. 220/835)	Basra	• Kitâbü's-Sünen • Kitâbü Ahkâmi'l-Kur'ân
Âdem b. Ebî İyâs (ö. 220/835)	Merv	• Kitâbü Sevâbi'l-A'mâl
Mûsâ b. İsmâil et-Tebûzekî (ö. 223/838)	Basra	• Kitâbü'l-Hadîs
Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî (ö. 224/838)	Bağdât	• Kitâbü Adedi Âyi'l-Kur'ân • Kitâbü'l-Ahdâs • Kitâbü'l-Emsâl • Kitâbü Emsâli's-Sâire • Kitâbü'l-Emvâl • Kitâbü'l-Eymân ve'n-Nuzûr • Kitâbü'l-Hayz • Kitâbü't-Tuhûr
Muhammed b. Sabbâh ed-Dûlâbî (ö. 227/841)	Bağdât	• Kitâbü's-Sünen
Saîd b. Mansûr el-Belhî (ö. 227/842)	Belh	• Kitâbü's-Sünen • Kitâbü'l-Ferâiz • Kitâbü'z-Zühd

Züheyr b. Harb el-Bağdâdî (ö. 234/849)	Bağdât	• Kitâbü'l-İlm • Kitâbü't-Târîh
Süreyc b. Yûnus el-Mervezî (ö. 235/849)	Merv	• Kitâbü's-Sünen • Kitâbü'l-Kadâ • Kitâbü't-Tefsîr • Kitâbü't-Târîh
İbrâhim el-Hizâmî (ö. 236/850)	Medine	• Kitâbü'l-Meğâzî
Abdula'la b. Hammâd el-Bâhilî (ö. 237/851)	Kûfe	• Kitâbü'l-Garîb • Kitâbü'l-Hadîs • Kitâbü Mâ Cae mine'l-Hadîsi'l-Me'sûr ani'n-Nebî • Kitâbü'n-Nahviyyîn
Muhammed b. Hüseyin el-Burculânî (ö. 238/852)	Bağdât	Kitâbü'z-Zühhd ve'r-Rekâik
İshak b. Râhûye en-Nîsâbü'rî (ö. 238/853)	Nisâbü'r	• Kitâbü'l-Mesâil • Kitâbü'l-Müsned • Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh • Kitâbü't-Tefsîr
Halîfe b. Hayyât el-Ufurî (ö. 240/854)	Basra	• Kitâbü't-Târîh • Kitâbü Târîhi'z-zemnâ
Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)	Bağdât	• Kitâbü Ahkâmî'n-Nisâ • Kitâbü'l-Eşribe • Kitâbü'l-Ferâiz • Kitâbü'l-Menâsik • Kitâbü'l-Mesâil
Hasan b. Ali el-Hulvânî (ö. 242/857)	Mekke	• Kitâbü's-Sünen
Hennâd b. es-Seriy et-Temîmî (ö. 243/857)	Kûfe	• Kitâbü'l-Ehâdîsi'l-Merfû'a • Kitâbü'z-Zühhd
Muhammed b. Yahyâ el-Adenî (ö. 243/858)	Mekke	• Kitâbü'l-İmân
Hişâm b. Ammâr ed-Dımaşkî (ö. 245/859)	Şam	• Kitâbü Fedâili'l-Kur'ân
Ahmed b. Ebi'l-Havârî (ö. 246/860)	Şam	• Kitâbü'z-Zühhd
Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/863)	Basra	• Kitâbü Tad'îfi'r-Ricâl

Hadis ilminin fıkıhla ilişkisi bağlamında tartışılan hususlardan biri hangisinin bir ilim olarak daha önce teşekkül ettiği. Muhammed Hamidullah (1908-2002), genel kanaatin hadis ilminin daha önce tedvin edildiği şeklinde olduğunu ifade etmekle birlikte o, fıkıhın hadisten daha önce tedvin edildiğini, sonrasında ahkâm hadislerinin belli amaçlara binaen bir araya getirildiğini söyler.¹ Hayreddin Karaman ise hadislerin fıkıhtan önce yazılı kaynaklarda toplanmış olduğunu; ancak çeşitli şekillerde tasnif edilmesinin fıkıhın tasnifinden sonra olduğunu belirtir.²

Her iki ilmin birbirinden bağımsız ilerleyemeyeceği bir gerçektir. Dolayısıyla her iki ilim birbirinin teşekkülüne hem etki etmiş hem de katkı sunmuştur. Bununla birlikte fıkıh, teknik açıdan hadisten önce bir ilim hüviyeti kazanmıştır. Nitekim Ebû Hanîfe'nin Kûfe'de bir metot çerçevesinde ortaya koyduğu fikhî faaliyetin hicrî ikinci asırda tedvin edilmesi bu görüşü desteklemektedir. İbnü'n-Nedîm'in şu sözü, Ebû Hanîfe'nin aklî zeminde fıkıh ilminin teşekkülünü sağladığını göstermesi açısından önemlidir "Karada ve denizde, doğuda ve batıda, yakında ve uzakta mevcut olan ilim onun eseridir."³ Ebû Hanîfe'nin talebelerinden İmâm Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Asl* adlı eseri de Ebû Hanîfe'nin fıkıhının tedvin edilerek fıkıhın bir ilim haline gelmesine önemli katkı sunmuştur. Hadis ilmi ise İbn Şihâb ez-Zühri'nin başını çektiği bir faaliyetle tedvin edilmiştir. Ancak hadisin bir ilim olarak metinlerinin oluşturulması belirli bir süre sonra olmuştur. Dolayısıyla Hamidullah'ın dediği gibi hadisler fıkıhtan önce tedvin edilmiş; ancak fıkıh ilminin bir ilim olarak teşekkülü hadisten önce olmuştur. Zira birçok araştırmacı hadisleri anlama ve yorumlama hususunda sistemli ilk gayretin fakihlere nasip olduğu hususunda hem fikirdirler.⁴

İki ilim olarak hadis ile fıkıhın ilişkisinin ne zaman başladığı hususuna da değinmek gerekir. Hicrî ikinci asırda Ebû Hanîfe'nin yaşadığı şehir Kûfe'nin toplumsal yapısı gereği fıkıh faaliyetini önceki gelenekten farklı bir şekilde sürdürmesi hadis ile fıkıhın ilişkisine etki etmiştir. Kûfe, sünnet yurdu olan Medine gibi değildir. Bu şehir birçok fikrî, siyâsî ve itikâdî görüşe ev sahipliği yapması hasebiyle diğer

¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, trc. Hamdi Aktaş (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 81-83.

² Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1989), 77.

³ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist*, 251.

⁴ Özpınar, Hz. Peygamber'i ve Hadislerini Anlamak (*Fikhü'l-Hadîs İlmi*), 201.

İslâm şehirlerinden farklı bir toplum yapısına sahipti. Ebû Hanîfe fikhî, sünnet yurdu olan Medine’de fıkıh faaliyetini sürdüren İmâm Mâlik’ten farklı olarak, aklî bir zeminde yapmak durumundaydı.¹ Bu anlayışın bir sonucu olarak Ebû Hanîfe ve talebeleri konuları re’y merkezli tartışmakta ve hadisleri anlamak için hadis merkezli anlayıştan farklı bir metot ortaya koymaktaydılar. İşte hadis ile fikhın iki ilim olarak ilişkisinin yoğunlaşması tam da bu noktada cereyan etmiştir. Ebû Hanîfe’nin bu metoduna çeşitli sebeplerle karşı çıkan hadis ehlinin ona karşı koyma refleksi, her iki tarafı hem usul hem de telifat açısından etkilemiştir. Sünen türü eserlerden bir kısmının Ebû Hanîfe’nin ortaya koyduğu re’y merkezli fıkıh anlayışına bir tepki ve alternatif olarak telif edildikleri görülmektedir.²

Fıkıh ilminin bir ilim olarak hadisten daha erken teşekkül etmesi ve fıkıh erbabının meseleleri teknik anlamda bir ilim olacak şekilde aklî bir zeminde tartışmaları, hadis edebiyatını çeşitli yönlerden etkilemiştir. Ehl-i hadîs, kendi anlayışlarına uymayan bir metotla hadisleri anlamaya ve yorumlamaya devam eden ehl-i re’ye karşı koyabilmek için çeşitli tasnif türleri kaleme almışlardır. Konumuz olan sünen türü eserlerin bu noktada ehl-i hadîsin alternatif fıkıh anlayışını ortaya koyması dikkate değer bir durumdur.

Bu tartışmalar ekseninde sünen kitaplarının muhtevasının fıkıh eserlerinden etkilendiği hususuna da değinmek gerekir. Hicrî ikinci asırda gerek hadis gerekse fıkıh alanında birçok eser telif edilmiştir. Bu eserler incelendiğinde iki temel yazım biçimi olduğu görülmektedir. Bunlardan biri hadis merkezli iken diğeri re’y merkezlidir.³ Hadis merkezli eserlerde müellif fikhî konuları hadislerle anlatırken; re’y merkezli olanlarda ise müellif, hadisleri konunun temellendirilmesi için kullanmıştır.⁴ Hanefî fikhının tedvin edildiği eser olan İmâm Muhammed’in *el-Asl* adlı kitabına bakıldığında neredeyse fikhın tüm konularının işlendiği görülür. O halde fikhın ve özellikle Hanefî fıkıh telif metodunun sünen kitaplarının muhtevasına etki ettiği söylenebilir. Bu meyanda ilk sünenlerin muhtevalarına baktığımızda fikhi konuların

¹ Hasan Hacak, “İslâm Hukuku İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji-IV Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkisi*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 522.

² Hacak, “İslâm Hukuku İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”, 531.

³ Bu ayrım, Mansur Koçinkağ’a aittir. Koçinkağ, *Erken Dönem İslâm Hukuk Düşüncesinde Re’y ve Hadis*, 89-91.

⁴ Koçinkağ, *Erken Dönem İslâm Hukuk Düşüncesinde Re’y ve Hadis*, 91.

ağırlıklı olduğu görülür. Ayrıca yukarıda belirtildiği gibi fıkıhın tüm konularının detaylıca Ebû Hanîfe'nin ilim meclislerinde tartışılması, fıkıh ilminin hadis ilmi üzerindeki etkisinin hadisin fıkıh üzerindeki etkisine nazaran daha çok olmasını sağlamıştır.¹ Nitekim hicrî ikinci asırda İmâm Şâfiî (ö. 204/820) gelene kadar re'y merkezli yazım metodu daha çok tercih edilmiş; onun ortaya koyduğu anlayış sonrasında rivayet merkezli anlayış etkisini artırmıştır.² Muhammed Hamidullah'ın (1908-2002) ehl-i hadîsin ale'l-ebvâb türü eserleri kişisel ilgi sebebiyle değil, re'ye karşı olan hadisçilerin yönlendirmeleriyle organize bir şekilde ortaya koyduklarını ifade etmesi, sünen kitaplarının telifinde ve muhtevasının şekillenmesinde fıkıh ilminin ve fıkıh kitaplarının etkili olduğunu destekler mahiyettedir.³

Hadis ilmi ile fıkıh ilminin ilişkisine değindikten sonra bu ilişkinin bir sonucu olarak kendine has bir metot ortaya koymaya gayret gösteren ehl-i hadîsin fıkıh anlayışına değinmek istiyoruz. Ayrıca Ehl-i re'y'in fıkıh anlayışı da kısaca ele alınacaktır.

2.1.4. Ehl-i Hadîs ve Ehl-i Re'y'in Fıkıh Anlayışı

Ehl-i hadîs ve ehl-i re'y, çerçevesi tam olarak netleştirilemeyen kavramlardandır. Hangi âlimin ehl-i hadîse, hangisinin Ehl-i re'ye mensup olduğu hususu, konuya hangi perspektiften yaklaşıldığına göre değişmektedir. Söz gelimi bu ayırım, sadece re'ye başvurup başvurmamak açısından yapıldığında İmâm Mâlik ile İmâm Şâfiî'yi re'y ehlinen kabul etmek gerekecektir. Ebû Hanîfe'nin metodu dikkate alınarak yapıldığında ise bu iki âlimi hadis ehlinen kabul etmek daha uygun olacaktır. Dahası ehl-i hadîs terimi, İmâm Şâfiî'ye kadar kaynaklarda çok görülmemektedir. İmâm Şâfiî ise bu terimi hadisle iştigal eden muhaddisler için kullanmıştır.⁴ Dolayısıyla hangi âlimin ehl-i hadîse dâhil edilmesi gerektiği tartışmaları bir tarafa bırakılacak olursa hicrî ikinci asırda ehl-i hadîste iki grubun öne çıktığı söylenebilir. Bir tarafta İmâm Mâlik, İbn Cüreyc, Evzâi ve Süfyân es-Sevrî gibi rivayet merkezli fıkıhla meşgul olanlar; diğer tarafta Şube b. Haccâc, Hammâd b. Zeyd, Hammâd b.

¹ Hacak, "İslâm Hukuku İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", 517.

² Ahmet Yücel, "Hadis İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi (Rivâyet Dönemi/İlk Üç Asır)" *İslâmî İlimlerde Metodoloji-IV Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkisi*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 34.

³ Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fıkhü'l-Hadîs*, 96.

⁴ Koçinkağ, *Erken Dönem İslâm Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis*, 113.

Seleme ve Süfyân b. Uyeyne gibi fıkıhla meşgul olup hadisçilik yönleriyle öne çıkanlar.¹ Bu iki grubun hem kendi içlerinde hem de birlikte bir ekol oluşturdıkları söylenemez. İmâm Şâfiî'nin etkisi ve Halku'l-Kur'ân mihnesinin sonucunda iki grubun temsilcileri Ahmed b. Hanbel'in etrafında bir araya gelmiş ve bugün bilinen manada ehl-i hadîsin din anlayışını savunmuşlardır.

Hicrî ikinci asırdaki ehl-i hadîs fukahasının metodu hadis merkezli fıkıhtır. Yukarıda ismi zikredilen âlimlerin eserlerine bakıldığında onların fikhî konuları hadisler çerçevesinde ele aldıkları görülmektedir. Örneğin Şâm'ın en önemli âlimlerinden olan ve kendisine bir mezhep izafe edilen Evzâî'nin (ö. 157/774) fıkıh anlayışı böyledir. Onun fıkıh metodunu mukayeseli bir şekilde Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *er-Red ala Siyeri'l-Evzâî*'sinde görmekteyiz. Bu kitaptaki rivayetlere göre Evzâî, Ebû Hanîfe'ye yaptığı itirazlarda merfu hadise, halifelerin uygulamalarına ve ulemanın görüşlerine atıfta bulunmaktadır.²

İmâm Şâfiî'nin hadis metodunda merfu hadise yaptığı vurguyla birlikte ehl-i hadîsin fıkıh anlayışında değişim yaşanmıştır. Ayrıca Mihne olayının etkisiyle Ehl-i re'ye karşı oluşan tavizsiz muhalefet, ehl-i hadîsin fıkıh anlayışını etkilemiştir. Muhtasar olarak zikredilen sebepler ışığında ehl-i hadîsin fıkıh anlayışının en belirgin iki özelliğinin şu iki madde olduğu görülmektedir:

Ehl-i hadîse göre “din, âsâr”dır. Dolayısıyla hakkında nas bulunmayan konularda hüküm vermeyi doğru bulmazlar. Ehl-i hadîs, böyle bir hususta görüş bildirmeyi re'y olarak addetmiş ve bunu hoş görmemiştir. Fukahânın kıyas yapmasını eleştirmişler ve ilgili konuda nas bulunmadığında o meseleyi olduğu gibi bırakmayı tercih etmişlerdir.³

Ehl-i hadîs, gayretinin çoğunu hadislerin aktarılmasına ayırmıştır. Hadislerin tariklerini araştırmak, âlî isnâd peşinde koşmak ve hadislerin sahihiyle sakimini toplayıp bu ikisini ayırt etmek, ehl-i hadîsin önde gelen amaçlarındandır. Bu husus,

¹ Koçinkağ, *Erken Dönem İslâm Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis*, 115.

² Ebû Yûsuf Ya'k'ub b. İbrâhim el-Ensârî, *er-Red 'alâ Siyeri'l-Evzâî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afğânî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.)

³ Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Re'y Tartışmaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 165.

ehl-i hadîsin rivayetlerinin Ehl-i re'ye göre çok daha fazla olmasını beraberinde getirmiştir.¹

Ehl-i hadîs tarafından en çok eleştiri yöneltilen isimlerin başında gelen Ebû Hanîfe'nin fıkıh metodunda farazi fıkıh önemli bir yer tutmaktadır. O, öğrencilerinin bulunduğu ilim meclislerinde belirlenen konu hakkında henüz meydana gelmemiş olayları tartıştırmıştır. Bu, ehl-i hadîsin karşı olduğu bir durumdur.² Öyle ki, Dârimî (ö. 255/869) *es-Sünen*'inde farazî fıkıhın mekruh olduğunu ihsas ettiren rivayetlere vermiştir. Bu rivayetlerden birinde İbn Mesûd ve Huzeyfe bir mecliste otururken bir adam gelir ve soru sorar. İbn Mesûd, Huzeyfe'ye dönerek "Bana ne sorduğunu görüyorsun değil mi?" der. Huzeyfe, "Sorup öğreniyorlar, ancak sonra öğrendiklerini terk ediyorlar" der. İbn Mesûd, soruyu sorana yönelerek "Bize sorduğun hususta Allah'ın kitabında ve Resûlullah'ın sünnetinde bir şey bilmiyorum. Ayrıca [farazi olarak sorduğun] bu soruyla uğraşacak takatimiz yoktur." şeklinde cevap verir.³

Ehl-i hadîsin fıkıh anlayışı belirli çerçevedeki soruları çözmede başarılı olurken; özellikle yeni fethedilen coğrafyalarda ortaya çıkan problemler ile farazî meselelerin çözümünde yetersiz kalmaktaydı. Bu sebeple Ehl-i re'yin fıkıh anlayışında farazî fıkıh önemli yer tutar. Çünkü ehl-i re'y, vuku bulmuş olaylardan hareketle henüz vuku bulmamış olaylara cevap vermeyi amaçlar. Bu sebeple onların fıkıh anlayışında kıyas ve ictehad önemli yer tutar.⁴ Ehl-i re'yin önemli özelliklerinden biri de hadislerin sıhhatinin tespitinde isnad tetkikinin yanında başka şartlar getirmeleridir. Ehl-i re'ye göre bir hadisin sahih olabilmesi için senetteki inkıtâ kadar mânevî inkıtâ da önemlidir. Mânevî inkıtâ, hadisin Kur'ân-ı Kerîm ve ma'rûf sünnete aykırı bir hüküm içermesidir.⁵ Bu kavram, ehl-i re'yin haberin mana tetkikine daha çok önem verdiğini ortaya koymaktadır. Çünkü ehl-i re'y rivayetleri hüküm açısından ele almakta ve hadisin rivayetinden ziyade anlaşılması noktasında çaba göstermişlerdir.

¹ Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Re'y Tartışmaları*, 129.

² Kadir Gürler, *Ehl-i Hadîsin Düşünce Yapısı- İlk Dönem Ehl-i Hadîs Örneği*- (Bursa: Emin Yayınları, 2007), 227.

³ Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrâhmân es-Semerkândî ed-Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Eser (Riyâd: Dâru'l-muğnî li'n-neşri ve't-tevzi', 1431), "Mukaddime", 17.

⁴ Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Re'y Tartışmaları*, 128.

⁵ Yusuf Suiçmez, "Hanefî Fıkıh Usûlü ve Hadis Usûlüne Göre Manevî Inkıtâ ve İttisâl", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 14/2, (2016).

2.2.HADİS TARİHİNİN DÖNEMLENDİRİLMESİ VE HADİS EDEBİYATINDA YAZIM TÜRLERİ

Hadis ilminin teşekkül dönemi birkaç aşamada ele alınmaktadır. Sünen türü eserlerin telif sebep ve süreçlerini daha iyi anlayabilmek için hadis tarihindeki dönemlerin ve ortaya konulan telif tarzlarının incelenmesi uygun olacaktır.

2.2.1. Hadis Tarihinin Dönemlendirilmesi

İslâmî ilimlerin tarihini yazmak, son asırda ilim ehlinin gündemini meşgul eden önemli konulardan biridir. Oysa İslâmî ilimler geleneğinde bir ilmin tarihini yazmak alışlagelmiş bir usul değildi.¹ Aynı durum hadis ilmi için de geçerlidir. Klasik dönemde “Hadis Tarihi” ismiyle veya direkt olarak bu konuya hasredilmiş bir çalışma bilinmemektedir. Ancak hadis tarihi bir ricâl tarihi olarak kabul edilirse târîh, tabakât ve cerh-tadil/ricâl kitapları hadis tarihi kitapları olarak kabul edilebilir. Zira bu tür kitaplar hadis ricâlinin adalet ve zabtına yönelik değerlendirmelerin yanında ilimler tarihi ve kültür tarihine dair epeyce malumat içerir. Mesela hadis ilimlerine dair birçok eseri bulunan Hatîb el-Bağdâdî’nin (ö. 463/1071) *el-Câmî li ahlâki’r-râvî*,² *er-Rihle fî talebi’l-hadîs*,³ *el-Fakîh ve’l-mütefakkîh*⁴ ve *Şerefu ashâbi’l-hadîs*⁵ isimli çalışmaları

¹ Burada İbrahim Hatiboğlu ve Mehmet Emin Özaşar’ın konuyla ilgili görüşlerini aktarmak gerekir. Hatiboğlu “Dinî ilimlerin tenkidî bir gözle ele alınması ve bu bakışla eserler yazılmaya başlanması İslâm dünyasındaki ıslâhât talepleriyle doğrudan ilgilidir. Geleneksel düşüncenin hakimiyeti dönemlerinde İslâmî ilimlere yönelik eleştiriler gelenek içerisinde bir zeminde yürütülürken Batılılaşmanın gölgesi altında şekillenen çağdaşlaşma döneminde gelişmeler tarihî bir olgu çerçevesinde değerlendirilip, dışarıdan bir gözle eleştiriye konu edilir olmuştur. Bu bağlamda, hadis ve hadis ilimlerine dair eserlerin yazılması eski tarihlere kadar inmekle birlikte, hadis tarihi yazıcılığının modern bir gelişme olduğunun İzmirli İsmâil Hakkı da farkındadır.” bkz. İzmirli İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi*, Yayına Hazırlayan: İbrahim Hatiboğlu (İstanbul: Dâruhadis, 2002), 20-21; Mehmet Emin Özaşar’ın ifadeleri ise şöyledir: “Bu tarihsel perspektif ile birlikte, artık yeni dönemde üniversite (akademi) bünyesinde yürütülmeye başlanan hadisçilik, geleneksel dönemlerin hadisçiliğinden çok farklı olduğu gibi, akademide görev yapan hadisçi, yani akademik hadisçi de, rivâyet dönemlerinin zihnî yapısı ile çalışan geleneksel dönemlerin hadisçisinden çok farklıdır. Hatta akademik hadisçinin çalışma nesnesini teşkil eden hadis de öncekinden bambaşka bir şeydir; o artık ne sadece ‘sened’, ne yalnızca ‘metin’, ne ‘sünnet’, ne de münhasıran kendisinden dinî hüküm istinbât edilen dinî bir delildir. O, bütün bunları içine alan ve fakat içinde bulunulan zamanı da kapsayan bir kültür tarihi alanıdır.” bkz. Mehmet Emin Özaşar, “Hadisin Neliği Sorunu ve Akademik Hadisçilik”, *İslâmiyât* 3/1 (Ocak-Mart 2000), 44-45.

² Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmî li ahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’* (Riyâd: Mektebetü’l-me’ârif li’n-neşri ve’t-tevzî).

³ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî talebi’l-hadîs*, thk. Nureddîn İtr (Beyrut, 1975/1395).

⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve’l-mütefakkîh* (Riyâd: Dâru İbni’l-Cevzî, 1996/1417).

⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu ashâbi’l-hadîs*, thk. Muhammed Said Hatiboğlu, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971).

özelde hadis tarihine genelde İslâmî ilimler tarihine dair yazılmış eserlerdendir. Diğer taraftan hadis ilminin en önemli olgularından biri olan isnâd, hadis tarihine dair önemli ipuçları sunar. Son dönemde yapılan bazı araştırmalar bu hususu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.¹

Cumhuriyet ile başlayan dönemde hadis tarihi ile alakalı yapılan ilk çalışma, Arapkirli Hüseyin Avnî'nin (1864-1954) *el-Buğyetü'l-hasîs fî Târîhi'l-Hadîs*² isimli eseridir. Ardından İzmirli İsmâil Hakkı'nın *Târîh-i Hadîs*'i, bu alanda yazılmış ikinci eserdir.³

Arapkirî'nin eserinde Hadis tarihinin dönemlendirilmesiyle alakalı detaylı bilgi bulunmamaktadır. Bunun yanında İzmirli İsmail Hakkı'nın eserinde ise böyle bir çaba görülmektedir. Bilindiği gibi hadis ilminin en önemli meselelerinin başında hadislerin sıhhati gelmektedir. Bu da büyük oranda râvilerin cerh-tadil durumlarına göre değerlendirilen bir olgudur. Dolayısıyla râvi, hadisın sıhhatinin tespitinde en önemli unsurdur. Bu sebeple hadis âlimleri râviler arasındaki hoca-talebe ilişkisini titizlikle ele almışlar ve bu çabanın bir sonucu olarak râvi tabakat kitapları ortaya çıkmıştır. Dahası, bu kitaplarda sahâbe, tâbiûn ve sonraki dönemler tabaka esaslı tanıtılmıştır. Klasik dönemdeki bu yazım türü, kendisinden sonraki dönemleri de etkilemiş; nitekim İzmirli İsmail Hakkı'nın *Târîh-i Hadîs*'inde bu usule uygun olarak hadis tarihi tabakalara göre ayrılmıştır. Buna binâen İzmirli'nin yaptığı taksimin son dönemdeki çalışmalarda daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

İzmirli İsmail Hakkı, hadis tarihini; dördü mutekaddimûn ve dördü müteahhirûn dönemine ait olmak üzere sekiz döneme ayırmıştır. Bu dönemleri kitabın devamında işleyeceğini ifade eden İzmirli'nin ömrü bu amacı gerçekleştirmeye yetmemiştir. Bahsi geçen dönemlendirmeye göre sahâbe devri bi'setten hicrî 100 yılına kadar; tâbiîn devri hicrî 100-150 yılı arası; tebe-i tâbiîn devri ise 150-220 yılları

¹ Muhammed Enes Topgöl, *İsnâdın Satır Araları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018); Muhammed Enes Topgöl, *İsnâdı Okumak* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2022).

² Hüseyin Avnî Arapkirî, *Buğyetü'l-hasîs fî târihi ilmi'l-hadîs*, thk. Nilüfer Kalkan Yorulmaz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022).

³ Zikredilen eserlerin incelendiği iki makale için bk. İsa Akalın, "Hüseyin Avni Arapkirli'nin Arapça Usûlü'l-Hadîs Elyazması Ders Notları", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/2, (2017), 115-143; Nilüfer Kalkan Yorulmaz, "Usul-i Hadis'ten Hadis Tarihi'ne: Dârülfünun İlahiyat'ta Hadis Tarihi Dersleri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2, (Aralık 2019), 651-671. Arapkirli'nin eserinin mi yoksa İzmirli'nin eserinin mi ilk eser olduğu hususu tartışmalıdır.

arasıdır. Mütেকaddimûn devrinin son dönemi hicrî 300 yılına kadar sürmüştür. Mütעהahirûn dönemi ise hicrî 300 yılından 460 yılının başına kadarki dönem yani Huffâz-ı seb‘a dönemi; 640 yılına kadarki hadis usulünün tamamlandığı dönemi; hicrî 800 yılına kadar Zevâid türü eserlerin yazıldığı dönemi ve son dönem ise Zevâid edebiyatı sonrası dönemi kapsamaktadır.¹ Görüldüğü gibi İzmirli, hadis tarihinin ilk dönemini tabaka esaslı, ikinci dönemini ise büyük oranda eser merkezli bir şekilde dönemlere ayırmıştır.

Bu ayırımın dışında tespit edebildiğimiz kadarıyla hadis tarihini ele alan çalışmalarda 4 farklı dönemlendirme mevcuttur.

Bunlardan ilki mütেকaddimûn-mütעהahirûn dönem ayırımıdır. Buna göre hadis tarihi, bilginin isnadlı verilip verilmemesine göre mütেকaddimûn ve mütעהahirûn diye iki aşamada ele alınır. Kabaca ifade etmek gerekirse ilk 4 asır mütেকaddimûn; sonraki zaman ise mütעהahirûn dönemi olarak nitelendirilir.

İkinci tür ayırım ise en meşhur olan Hıfz, Kitabet, Tedvin ve Tasnif dönemleri şeklindeki ayırımdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu ayırımı ilk defa *Buhârî’nin Kaynakları* adlı kıymetli eserinde Fuad Sezgin (1924-2018) yapmıştır.² Ancak burada şöyle bir detay bulunmaktadır. Sezgin, bu ayırımı yaparken bütün hadis tarihini değil; hadis literatürünün gelişim sürecini dikkate almıştır. Bu nokta-i nazardan bakıldığında Sezgin’in literatür merkezli ayırma gitmesinin yerinde olduğu görülür. Nitekim Sezgin’den sonraki hadis tarihi yazarlarının bir kısmı hadis tarihini Sezgin’in literatür ayırımını dikkate alarak dönemlendirmişlerdir.

Hadis tarihinin dönemlendirilmesinde bir diğer görüş Mehmet Emin Özafşar’a aittir. Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları* adlı eserinde kısaca hadis tarihi yazımından bahsettikten sonra henüz kapsamlı bir tarih yazımının gerçekleştirilmemesinden yakınır. Hatta bunu akademik hadisçiliğin en büyük kayıplarından biri olarak değerlendirir. Ardından on beş asırlık tarihi, oluşum, gelişim, açılım, daralma, dönüşüm ve yeni dönem olarak altılı bir tasnifle incelemeyi teklif eder.³ Oluşum dönemi, bir diğer tasnif olan hıfz, kitabet, tedvin ve tasnif dönemlerini içine alacak

¹ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 283.

² M. Fuad Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları* (Ankara: Otto, 2012), 25.

³ Mehmet Emin Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları* (Ankara: Otto, 2015), 33.

şekilde hicrî ilk iki asrı, gelişim dönemi ise sonraki iki yüzyılı kapsar. Bu dönem Mihne Olayı ile başlar ve “ideolojik hadisçilik” ifadesi bu dönemin ayırt edici özelliklerindendir. Yine bu dönem, temel eserlerin telif edildiği hicrî üçüncü asrı,¹ açılım dönemi de beşinci ve onuncu hicrî asırları kapsar. Ayrıca bu dönemde şerh edebiyatı önemli gelişmeler göstermiş ve kıymetli eserler kaleme alınmıştır.² Daralma dönemi, geçmişin ‘biteviye’ tekrarını içeren sonraki dört asırdır.³ Yeni veya dönüşüm dönemi denilen son dönem ise ayırt edici vasfının ‘akademik hadisçilik’ olduğu bir dönemdir. Bununla bağlantılı olarak ‘oryantalizm’ faktörü de dönemin belirleyici özelliklerindendir.⁴ Özafşar, oldukça muhtasar olarak yaptığı bu taksimi detaylandırmamıştır. Ancak onun bu çabası, hadis tarihinin dönemlendirilerek çalışılması açısından önemlidir.

Hadis tarihinin nasıl inceleneceği ile alakalı dördüncü görüş ise Ahmet Yücel’e aittir. Yücel, önceki görüşlerin kiminin tabaka kiminin literatür esaslı olduğunu; oysa bir ilmin tarihi incelenirken özellikle sosyal, siyâsî ve kültürel şartların yanında kişiler, olaylar ve meseleler düzeyinde ele alınması gerektiğini ifade eder.⁵ Bu sebeple hadis tarihinin Rivayet Dönemi, Nakil Dönemi ve Son Dönem olarak üç kısımda ele alınabileceğini söyler. Buna göre Rivayet Dönemi, hicrî ilk beş asrı; Nakil Dönemi, bu asırdan milâdî XVIII. asra kadarki kısmı ve Son Dönem ise 18. asırdan sonraki zaman dilimini ifade eder.⁶

Görüldüğü üzere hadis tarihinin dönemlendirilmesi hususunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Kanaatimizce bu tekliflerin her birinden çeşitli yönlerden istifade edilebilir. Bununla birlikte yaklaşık on beş asır gibi çok uzun bir süreyi kapsayan ve geniş bir coğrafyaya yayılan bir ilmin tarihini tek düze bir anlatı ile sunmak mümkün değildir. Bu sebeple Özafşar’ın ve Yücel’in ifade ettikleri gibi bu önemli tarih birçok veçhesi ile ele alınmalıdır. Nitekim son zamanlarda daha spesifik çalışmalar yapılmakta olup bunların sonraki aşamada toplu bir tarih yazımının birer parçaları olmalarını ümit etmekteyiz.

¹ Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları*, 35.

² Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları*, 35.

³ Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları*, 36.

⁴ Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları*, 37.

⁵ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2021), 20.

⁶ Yücel, *Hadis Tarihi*, 20-21.

Çalışmamız hadis edebiyatının bir yazım türünü konu aldığı için esasında ilgilendiğimiz husus hadis literatürü tarihidir. Yukarıda ifade edildiği gibi Fuad Sezgin, hadis literatürünün aşamaları olarak Kitabet, Tedvin ve Tasnif'i zikretmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada ele alınacak olan Sünen türü eserlerin bu tarihteki yerini ve yazım serüvenini daha iyi belirlemek amacıyla çalışmamızda Fuad Sezgin'in taksimini esas alacağız. Bununla birlikte, Sünen türü eserlerin yazılma serüvenini daha iyi anlamak amacıyla tasnifin bir veçhesi olarak kabul edilebilecek olan 'tebvîb' kavramı/dönemi de burada ele alınacak olan konulardandır.

2.2.1.1. İlk Sahîfeler

Hadis literatürü tarihi, birbirine mündemiç ve birbirini takip eden birkaç adımda incelenebilir. Yukarıda ifade edildiği üzere burada yapılmaya çalışılan şey, hadis tarihini tamamıyla değil, sünen türünün yazım tarihi çerçevesinde değerlendirmektir. Bu sebeple ilk aşama, hıfz-kitabet diye adlandırılan aşamadır.

Hadislerin yazılmasının yasaklanıp yasaklanmadığı, sahâbenin hadisleri ne amaçla yazdığı, hadislerin yazıldığı yazı malzemesinin ezberlendikten sonra imha edilip edilmediği veya bu zikredilenlerin herkes için geçerli olup olmadığı gibi hususlar¹ araştırmamızın kapsamı dışındadır. Ancak konuya bir katkı sunması açısından Abdülmâcid Ğavrî'nin ifadelerine yer vermek gerekir. Ğavrî, hadislerin Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında yazılıp yazılmadığı meselesinde bazı kavram kargaşalarının etkili olduğu görüşündedir. Ona göre bu noktada kitabet ve tedvin kavramları birbiriyle karıştırılmaktadır. Kitabet, bir kâğıt vb. şeyin üzerine mahza yazı işlemini ifade eder ve bu manada sahâbe hadis yazmıştır. Ancak bu, sonraki dönemde yapılacak tedvin faaliyeti gibi bir şey değildir. Tedvin ise, ellerde dolaşan sahîfeleri veya zihinlerde ezberlenen hadislerin yazılı olarak bir araya getirilmesi demektir.² İki kavram bu şekilde netleştirilince hadislerin Resûl-i Ekrem (s.a.s.) zamanında yazılıp yazılmadığı meselesini tartışmaya pek ihtiyaç kalmamaktadır. Hz. Peygamber döneminde hadislerin yazılıp yazılmadığı veya ne oranda hangi amaçla yazıldığı hususları birçok çalışmada ele alınmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse Hz.

¹ Bu konuda biri Arapça biri Türkçe iki önemli çalışma için bk. Abdülmâcid el-Ğavrî, *Tedvînü's-sünneti'n-nebeviyye ve tatavvuru't-tasnîf ve't-te'lîf fihâ 'abra'l-kurûn* (Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 2018); Sait İnan, *Hicri Birinci Yüzyılda Hadis Kitâbeti (Hz. Peygamber Sonrası)*, Malatya: İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.

² el-Ğavrî, *Tedvînü's-sünneti'n-nebeviyye ve tatavvuru't-tasnîf ve't-te'lîf fihâ 'abra'l-kurûn*, 19-26.

Peygamber, sahâbenin Kur'ân-ı Kerim âyetleriyle karıştırmaları endişesiyle hadislerin yazılmasını ilk önce yasaklamıştı. Kimi oryantalistler, bu yasağın hadislerin yazılması ile alakalı olmadığını; Resûlullah'ın hadislerin Kur'ân-ı Kerim gibi kitap haline getirilmesini yasakladığını iddia etseler de bu hususta herhangi bir delil zikretmemektedirler. Bu süreçte Hz. Peygamber'in bazı sahâbeye hadisleri yazması için özel izin verdiği bilinmektedir. Mesela kendisini hadisleri yazdığı için eleştiren diğer bazı sahâbîlerin bu eleştirisini Resûlullah'a ileten Abdullah b. Amr b. Âs'ın durumu böyledir. Allah Resûlü ona, mübarek ağzından haktan başka bir şey çıkmayacağını ifade ederek hadis yazmasına izin vermiştir. Nitekim Abdullah b. Amr b. Âs'ın *es-Sahîfetü's-Sâdika* isimli bir risalesinin olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in hadislerin yazılmasına izin vermesi sonucu, Mustafa A'zamî'nin (1932-2017) tespitine göre 52 sahâbe hadis yazmıştır.¹

Bu hususu konumuzla ilişkilendirmek için burada şu soru akla gelmektedir. Sahâbenin yazdığı bu sahîfelerin muhtevası neydi ve hadisler nasıl sıralanmıştı? Bu ilk sahifeleri sünen türünün ilk kaynakları olarak kabul edebilir miyiz? Yine bu sahifeler üzerinden ale'l-ebvâb ve ale'r-ricâl ayırımına dair bir şeyler söylenebilir mi?

Bilindiği kadarıyla Ebû Hüreyre'nin sahifesinin dışındakiler günümüze ulaşmamıştır. Dolayısıyla her ne kadar Hz. Ali örneğinde olduğu gibi bir konuya dair fikhî hadisleri içeren sahifeler bulunsa da bu konuda bir genelleme yapmak pek isabetli olmayacaktır. Özellikle sahifelerdeki rivayetler, çok büyük ihtimalle sahîfeyi yazan sahâbînin Hz. Peygamber'den işittiği hadisleri veya diğer sahâbîlerden dinleyip kaydettiği rivayetleri muhteviydi. Bu rivayetlerin fıkıh tertibine veya sonradan oluşan sünen kitapları tertibine göre sıralandığını söylemek zordur. Ayrıca bu sahifelerden hareketle ale'r-ricâl veya ale'l-ebvâb yazım türünün menşeyini o dönemde aramak çok isabetli olmayacaktır.

Sünen türünün ilk örneklerini ve ale'r-ricâl ile ale'l-ebvâb yazım türlerinin menşeyini sahâbe döneminde aramanın isabetli olmayacağını ifade ettikten sonra hadis edebiyatının ortaya çıkışına diğer bir noktadan bakabiliriz. Sahâbe, Hz. Peygamber'den aldığı ilmi tâbîin nesline aktarmıştır. Bu aktarım, kimi zaman özel kimi zaman toplu dersler şeklinde olmuştur. Öncelikle sahâbe içerisinde -birkaç isim

¹ el-A'zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, 51-58.

hariç- düzenli dersler yapan veya ilim meclisleri akdedip hadis rivayetinde bulunan kimse sayısı çok azdır. Sahâbe daha çok kendilerine sorulan bir soru üzerine hadis rivayet etmekteydi. Bu tür rivayete “Sebebü îrâdi’l-hadîs/ihtiyaca binaen hadis rivayeti” denilmektedir.¹ Sahâbe döneminin sonuna gelindiğinde artık ilim müstakil bir uğraşı haline gelmiş, öyle ki, Fukahâ-i Seb’a² örneğinde olduğu gibi kısmen branşlaşma başlamıştır. Zira Medine’nin önde gelen bu yedi âlimi bir muhaddis edasından çok, tam bir fakih olarak ilmî faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Bu durum hadislerin yazım metotlarını da etkilemiştir. Önceki dönemde tercih edilen hıfz ve ona yardımcı olması açısından kitabet devam etmekle beraber belirli bir amaçla yazılan metinlerin oluşturulması bu dönemde başlamıştır. Şamlı muhaddis Mekhûl ed-Dımaşkî’ye (ö. 112/730) nispet edilen ve ilk eserlerden kabul edilen *Kitâbü’s-Sünen fi’l-fikh*, tedvin döneminden önce yazılmış olması ve –her ne kadar müellifi tarafından isimlendirilip isimlendirilmediği bilinmiyorsa da- bir isim taşıması açısından önemlidir. Müellifi bu tarz bir eseri yazmaya iten sebepleri tam olarak tespit etmek mümkün değilse de özellikle onun hemşehrisi Evzâ’î gibi âlimlerin benzer eserler telif etmeleri o bölgede bu tarz eserlerin yazılma sebepleri hakkında bir fikir verecektir. Bu kısmı, sonraki bölümlerde cevabını arayacağımız şu soruyla bitirmek istiyoruz: Mekhûl ed-Dımaşkî, kendisine nispet edilen bu eseri bir fıkıh eseri mi yoksa hadis eseri olarak mı tasarlamıştır?

Hadis edebiyatındaki eserlerin yazım tarihlerini daha iyi anlamak için hadis tarihinin dönüm noktalarından biri olan tedvin faaliyetini daha detaylı bir şekilde incelemenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

2.2.1.2. Tedvîn Dönemi

Tedvin, sözlükte toplamak, bir araya getirmek manalarına gelir. Hadis tarihinde ise hafızalarda olan hadislerin yazıya geçirilmesi ve yazılı olan hadislerin bir araya toplanması faaliyetinin yapıldığı döneme denir. Hadis tarihinin hıfz, kitabet, tedvin ve tasnif dönemlerine ayrılması genel kabul gören bir durumdur. Ancak bu

¹ Sahâbenin ihtiyaca binâen hadis rivayet etmesi için bk. Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam Sebebü îrâdi’l-hadîs* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020).

² Cengiz Kallek, “Fukahâ-i Seb’a”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1996).

ayırım tarihsel olarak kesin bir taksimi ifade etmez. Zira hıfz, kitabet, tedvin ve tasnif iç içe olan bir süreçtir.

Hiz. Peygamber (s.a.s.) hayattayken bazı sahâbîlerin hadis yazdıkları bilinmektedir. Ancak bu onların sistematik bir hadis cem‘ ve telifi yaptıkları manasına gelmez. Onlar büyük oranda şahsi gayretleriyle ve kendi istifadeleri için hadis yazıyorlardı. Abdullah b. Amr b. el-Âs’ın (ö. 65/684-85) *es-Sahîfetü’s-sâdika*’sı, Ebû Hüreyre’nin, talebesi Hemmâm b. Münebbih’e (ö. 132/750) yazdırdığı *es-Sahîfetü’s-sahîha*’sı, ayrıca Hiz. Ali (ö. 40/661), Semüre b. Cündeb (ö. 60/680) ve Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) gibi birçok sahâbîye nispet edilen sahifeler bulunmaktadır.¹

Hadislerin toplanması için ilk girişimi Hiz. Ömer’in yaptığı bilinmektedir. Ancak o, sahâbe ile olan istişaresi ve bir ay kadar süren istihâresi sonucunda bu işten vazgeçmiştir. Hicrî birinci asrın sonlarına gelindiğinde ise Hiz. Ömer’in torunu Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) ikinci bir girişimde bulunmuştur. Peki, Ömer b. Abdülazîz’in hadislerin toplanması emrini vermesinin sebepleri nelerdi?² Bu sorunun cevabının en azından bir kısmı, Ömer b. Abdülazîz’in İslâm topraklarının pekçok yerine gönderdiği mektupta bulunur. O, döneminde Medine valisi olan Ebû Bekir b. Hazm’a (ö. 120/738) yazdığı mektupta “Resûlullah’ın (s.a.s.) hadislerini toplayıp yazınız. Zira ben ilmin ortadan kalkmasından ve ulemânın gitmesinden korkuyorum. Sadece Resûlullah’ın hadislerini kabul et. Ulemâ ilim meclisleri akdedip ilmi yaysın. Ta ki bilmeyen de öğrensın. Çünkü ilim gizlenmedikçe kaybolmaz.”³ diyerek hadislerin toplanması talimatını vermiştir. Bu mektuptan anlaşıldığına göre Ömer b. Abdülazîz, ulemânın vefatıyla ilmin de kaybolmasından endişe duyduğu için bu işe girişmişti. Ancak burada sorulması gereken bir başka soru daha bulunmaktadır: Hadis rivayeti büyük oranda şifâhî olarak nesilden nesle aktarılırken ilmin yok olması nasıl mümkün olabilirdi? İşte bu soru bizi hadislerin tedvini için başka sebepler aramaya itmektedir. Ömer b. Abdülazîz’in hayatında bu soruya verilecek cevabın ipuçlarını

¹ el-A‘zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, 53.

² Oryantalist Sprenger, hicrî ilk asırda hadis yazarların “not defterleri”nin olduğunu, hadisleri bu sayfalara yazdıklarını; ancak onların bir ders vermek veya bunu başkalarına iletmek amacıyla bunu yapmadıklarını ifade eder. Ayrıca ona göre hicrî 1. asrın sonunda bu defterler çoğalmış ve âlimler derslerde kullanmaya başlamışlardı. İşte bunların zayı olmasını istemeyen Ömer b. Abdülazîz, resmî tedvin emrini vermiştir. Bu konu, şu makaleden tetkik edilebilir: Gregor Schoeler, “İslâm’ın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu”, çev. Nimetullah Akın, *AÜİFD* 48/2, (2007), 171-196.

³ Buhârî, “İmân”, 100.

bulabilmekteyiz. O, gerek Medine valiliği döneminde gerek halifelğe geçtikten sonraki süreçte işlerini daima ilim üzere yürütmeye gayret gösteriyordu. Yaptığı adil davranışların yanında, diğer fırkalarla münazaralar düzenlemek suretiyle onları kontrol altına almaya çalışıyordu. Ayrıca gayr-ı Müslimlere tebliğ faaliyetinde bulunmak suretiyle onları İslâm'a davet ediyordu. Bunun gibi faaliyetler, onun aslında Emevîler döneminde bozulan devlet nizamını tekrar tesis etme gayreti içerisinde olduğunu gösterir. Tek sebep olarak gösterilemese de hadislerin tedvin emrini vermesinde bütün bu faaliyetlerinin etkisinin olduğu söylenebilir. Ömer b. Abdülazîz, valilerini ve diğer görevlilerini mektuplar yoluyla daima kontrol eder ve onları Kur'ân-ı Kerim ve sünnete tabi olmaları hususunda uyarırdı. Nitekim bir mektubunda "Size bildirmek istediğim bir diğer husus, Allah'ın ve Peygamberinin emirlerine uyup uymadığınızı sürekli kontrol edeceğim ve bununla alakalı sizinle yazışacağım. Dilerim ki, bu konuda muvaffak olurum..." der. Bu mektuptan da anlaşıldığı üzere Ömer b. Abdülazîz'in tedvin emrini verişinin arkasında yatan sebeplerden biri ve belki de en önemlisi, Halife'nin toplum ve devlet nizamında ilmin rolünü artırmak istemesiydi. Zira o, bu emrini sadece Ebû Bekir b. Hazm'a değil, bütün İslâm topraklarına göndermiştir. Halife'nin tedvin emrinin arkasında ilmin toplum ve devlet nizamındaki rolünü artırma amacının olduğunu gösteren bir diğer delil, onun Hz. Ömer'in uygulamalarını ve "sünnet-i mâdiye"nin kayda geçirilmesini istemesidir. Ayrıca o, yazıldıktan sonra kendisine gönderilen hadisleri defterler halinde İslâm coğrafyasının her tarafına dağıtmıştır.¹

Ömer b. Abdülazîz'in tedvin emrinin arkasındaki bir diğer sebep de hadis uydurmacılığıdır. Her ne kadar mektubunda bu konudan bahsetmese de 'ulemânın gitmesi', hadis uydurmacılığının önündeki en büyük engelin ortadan kalkması demek olacaktı. Buna göre onun tedvin faaliyetini başlatmış olması, zımninden de olsa hadis vaz'ına karşı bir tedbir olarak değerlendirilebilir. Nitekim ulemânın hadis vaz'ına karşı aldığı tedbirlerden biri de yazılı rivayete geçiş olmuştur.

Hadis tarihindeki tedvin faaliyeti ele alınırken hadislerin yazılması meselesi daima gündeme gelmektedir. Çünkü hadislerin yazılmasının yasaklandığına dair haberlerin yanında Resûlullah'ın (s.a.s.) buna izin verdiğini bildiren rivayetler de

¹ İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34/54.

bulunmaktadır.¹ Hadislerin yazılması meselesi konumuzla doğrudan alakalı olmadığı için burada üzerinde durmayacağız.²

Hadislerin tedviniyle alakalı bir diğer önemli konu ise İbn Şihâb ez-Zührî'nin rolüdür. Kaynaklar “أول من دون العلم ابن الشهاب”/İlmi/hadisi ilk tedvin eden İbn Şihâb’dır” demekle, onun bu işin öncüsü olduğu hususunda müttefiktirler. Ancak bu hususta cevaplanması gereken birkaç soru bulunmaktadır. Acaba İbn Şihâb bu konuda niçin bu kadar öne çıkmıştır. Ayrıca “evvel/ilk” ifadesi, ondan önce hadisleri toplayan kimsenin bulunmadığı manasında mı, yoksa kapsamlı tedvin işini gerçekleştiren ilk kişi İbn Şihâb anlamında mıdır?

Yukarıda kaydettiğimiz rivayetlerde Ömer b. Abdülazîz’in İbn Şihâb’a tedvin ile alakalı doğrudan bir emri bulunmamakla birlikte o, bu işi üstlenmiş ve tedvin faaliyetinin önde gelen ismi olmuştur. Onun hayatını incelediğimizde böyle bir işe girişme sebeplerine dair bazı ipuçları bulabilmekteyiz. Her ne kadar ilk zamanlar Abdullah b. Zübeyr’e destek vermesi sebebiyle İbn Şihâb’ın Emevîlerle arası bozuk olsa da sonraki dönemde bu ilişki düzelmiş ve Zührî yaklaşık 45 yıl Şam ile Hicaz arasında gidip gelmiştir. Bu gidiş gelişleri ve yönetimle iyi ilişkiler kurması, hadis rivayetinde ve tedvinde öne çıkmasına vesile olmuştur. Ayrıca Halife II. Velid (743-744) öldükten sonra saraydan çıkarılan ve “Zührî’nin ilmi” diye bilinen kitaplar vardı. Demek ki Zührî, tedvin işinde doğrudan bir emir almasa bile, Emevî sarayında ona sunulan imkanlar onun tedvine yönelmesini kolaylaştırmış olmalıdır.³

İbn Şihâb ez-Zührî’yi diğerlerinden ayıran bir diğer özellik ise, onun her türlü rivayeti yazmasıdır. Nitekim bir rivayette Sâlih b. Keysân’ın Zührî’nin merfû, mevkuf ve maktu hadislerin hepsini yazmaya gayret ettiğini söylemesi⁴ zikredilmektedir. Bu hususu destekleyen bir diğer rivayette ise Ebû’z-Zinâd, helal ve harama dair hadisleri yazdıklarını, Zührî’nin ise işittiği her şeyi yazdığını söylemektedir. Bu rivayetlerden

¹ Hadislerin yazılmasının yasaklandığına ve izin verildiğine dair rivayetler için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdû'l-‘ilm* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1426).

² Konuya dair rivayetlerin değerlendirildiği iki çalışma için bk. Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn* (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1988), 303-321; Ali Albayrak, *Buhârî'nin Kaynakları ve Fuad Sezgin* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020).

³ Halit Özkan, “Tedvin Tarihinde Emevî Sarayı ve Zührî’nin Mirasına Bir Örnek: Şuayb b. Ebî Hamza Nüşhası”, *Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 17/32 (2012/1), 6-10.

⁴ Ebû Nu‘aym, *Hilye*, 3/360.

Zührî'nin tedvin faaliyetine neden öncülük ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü o, Leys b. Sa'd'ın (ö. 175/791) dediği gibi,¹ sadece ahkâma dair rivayetlerde değil, terğib-terhib-gibi hususlarda da sahanın uzmanıydı. Dolayısıyla Zührî, bu yetkinliğiyle tedvin faaliyetinde önde gelen isim olmuştur.

Tedvin faaliyetinin incelenmesi gereken bir diğer yönü ise Zührî'nin bu işte “evvel/ilk” olması meselesidir. Bu konudaki rivayetler, Zührî'nin haricinde tedvin faaliyetiyle uğraşmış başka kimselerin varlığını göstermektedir. Zira Zührî'nin bu işte tek olmasını gerektiren bir durum bulunmamaktadır. Bazı rivayetlerde geçen “Zührî ilk müdevvindi. Ondan sonra tedvin çoğaldı ve ardından tasnif başladı” gibi ifadeler, Zührî'nin bu konuda öncü olduğu anlamındadır. Bu arada Ömer b. Abdülazîz'in emrine muhatap olan Ebû Bekir b. Hazm'ın da hadisleri topladığı ancak halîfeye göndermeden önce halifenin vefat ettiği rivayeti de tedvin faaliyeti açısından önemli bir bilgidir. İmâm Mâlik, Ebû Bekir b. Hazm'ın oğlu Abdullah'a babasının yazdığı bu hadislerin akıbetini sormuş, Abdullah ise onların kaybolduğunu söylemiştir.² Son olarak İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) şu ifadeleri konuya açıklık getirmektedir: “İnsanların himmetleri azaldığı için ulemâ ilmin kaybolmasından endişe ettiler ve ilmi tedvin ettiler. Bu işi ilk yapan kişi, hicrî 100 yılının başlarında Ömer b. Abdülazîz'in emriyle İbn Şihâb ez-Zührî'dir. Daha sonra tedvin çoğaldı. Ardından da tasnif başladı. Allah'a hamd olsun ki bu iş birçok hayrı getirdi.”³

Tedvin ile alakalı son mesele, İbn Şihâb'ın öncülük ettiği bu ameliyenin sonunda elde edilen yazılı malzemenin akıbetinin ne olduğudur. Bu hususla alakalı elimizdeki tek bilgi, II. Velîd'in ölümünden sonra saray kütüphanesinden çıkan ve “Zührî'nin ilmi” diye adlandırılan deve yüküyle taşınan malzemedir. Bundan başka bir rivayet tespit edemedik. Ancak *Buhârî'nin Kaynakları ve Fuad Sezgin* isimli kitabın yazarı Ali Albayrak'ın görüşü bu hususu açıklamaya yardımcı olacaktır. Yazara göre Zührî, bildiğimiz manada bir kitap ortaya çıkarmamıştır. Zira eğer böyle bir şey olsaydı en azından yakın talebeleri ondan bu kitabı rivayet etmiş olurdu ve bu

¹ Ebû Yûsuf Ya'k'ub b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.) 1/346.

² Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, 1/645; Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi-Hicrî İlk Üç Asır-* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2023), 105.

³ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379), 1/208).

bilgi de bizlere rivayet olarak gelirdi.¹ Zührî'nin rivayetleri kaynaklarda dağınık halde bulunuyorsa da tedvin ettiği rivayetler toplu halde herhangi bir kaynakta yer almamaktadır. Şu rivayet Zührî'nin topladığı malzeme hakkında bazı bilgiler verebilir: “Zührî'ye ondan kıraat veya sema yollarından biriyle alınmamış kitaplar (yazılı metinler) getirilir ve ‘bunu senden rivayet edelim mi?’ diye sorulurdu. O da ‘Evet’ diye cevap verirdi.”² Bu bilgi bize, o dönemde çok sayıda yazılı malzemenin bulunduğunu göstermektedir.

Tedvin dönemi ile tasnif dönemi kesin hatlarla birbirinden ayrılmamıştır. İki dönem arasındaki geçişkenlik, aşağıda ele alınacak olan tebvîb kavramıyla daha iyi anlaşılacaktır.

2.2.1.3. Tebvîb Kavramı ve Tasnif Dönemi

Tasnif faaliyetinden bahsetmeden önce tasnifin ilk nüvesi sayılabilecek ve ayrıca sünen kitaplarının ortaya çıkış sürecinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacak olan tebvîb³ kavramı ele alınmalıdır.

Tebvîb, ‘hadisleri delalet ettikleri konular çerçevesinde sınıflandırmak’⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Bu kavram, tedvin ve tasnif gibi herhangi bir dönemi ifade etmemekle birlikte özellikle tasnif fikrinin arka planında yer alan bir tabir görünümündedir.

Bazı araştırmacılar, tebvîbi bir dönem olarak değil hadislerin zihinde tasnifi şeklinde bir olgu kabul ettiklerinden olsa gerek, bu kavramı İslâm’ın ilk yıllarına kadar götürebilmişlerdir. Ancak tebvîb kavramı hadis tasnifinin ilk adımı olduğundan bu manadaki tebvîbi Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanına kadar götürmenin⁵ hatalı olacağı

¹ Albayrak, *Buhârî'nin Kaynakları ve Fuad Sezgin*, 44.

² Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ‘ilmi’r-rivâye*, thk. Abdülhalîm Muhammed (Kâhire: Dârü'l-Kütübî'l-Hadîsiyye, ts.) 1/424.

³ Abdurrahmân b. Fâlih es-Sülemî, “Tebvîbü'l-hadîs menhecuhû ve tatavvuruhu't-târîhî ‘inde’l-muhaddisîn”, *Mecelletü ‘Ulûmi’ş-Şer‘iyye ve’d-Dirâsâtî’l-İslâmiyye* 85, (2021), 346-422; Murat Mirzaoğlu, *Sahîh-i Müslim’de Tebvîb* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

⁴ es-Sülemî, “Tebvîbü'l-hadîs menhecuhû ve tatavvuruhu't-târîhî ‘inde’l-muhaddisîn”, 352.

⁵ Abdurrahmân es-Sülemî, tebvîbi Hz. Peygamber dönemiyle başlatmaktadır. Ona göre sahâbe, Hz. Peygamber döneminde dinî konuları sınıflandırmak maksadında değildi. Tebvîb, dinî ilimlerin meseleleri olduğu için ve dinî ilimler de nübüvvet ile başladığı için tebvîbin bir fikir olarak İslâm’ın ilk zamanına götürülmesi gerekir. Bununla birlikte yazar, maksatlı bir şekilde tebvîbin tâbiün döneminde başladığını da ifade eder. es-Sülemî, “Tebvîbü'l-hadîs menhecuhû ve tatavvuruhu't-târîhî ‘inde’l-muhaddisîn”, 363.

kanaatindeyiz. Zira sahâbenin hadislerin hangi kısmının hangi fikhî meseleye delalet ettiğini bir ilmî faaliyet olarak belirlemedikleri malumdur. Tâbiûn döneminde ise onlar hadislerin fikhî delaletleriyle ilgilenmişlerdir. Kaynaklarda bu duruma işaret eden birtakım ifadeler geçmektedir. Mesela İbn İdrîs (?), İbrâhîm en-Nehaî'nin (ö. 96/714) yanından çıkınca Hammâd'ın (?) kendisine İbrâhîm'e sorması amacıyla 8 mesele/bab sorduğunu, (İbrâhîm'e bu sorular sorulduğunda) İbrâhîm'in ise dördüne cevap verip dördüne vermediğini belirtir. Diğer bir rivayette Zeyd b. Vâkid (?) şöyle demektedir: “Süleymân b. Mûsâ (ö. 115/733), Mekhûl'den sonra bir süre yaşadı. Biz onun yanına giderdik de bize her gün bir bab ilim zikrederdi. O bâb'ı bitirince diğerine geçirdi.”¹ Bu ifadelerin örneklerini çoğaltmak mümkündür. Ancak burada dikkati çeken iki nokta bulunmaktadır. Birincisi yukarıda da ifade edildiği gibi tebvîb'in tâbiûn döneminde kullanılmaya başlandığı ve âlimlerin aynı konudaki hadisleri ifade etmek için bu tabiri kullandıkları görülmektedir. İkinci bir durum ise, özellikle İbrâhîm en-Nehaî örneğinde olduğu gibi daha ziyade fıkıhla bağlantılı olarak kullanılmasıdır. Dolayısıyla tebvîbin hadis-fıkıh ilişkisinde ortak bir kavram olarak kabul edilmesi daha uygun olacaktır. Bu yönüyle sünen kitaplarının oluşumunun ilk aşamasını tebvîb tabiriyle ilişkilendirmek daha isabetli olacaktır. Zira sünenler genel olarak fikhî hadisleri ihtiva ettikleri için oluşumlarında tebvîb fikrinin etkisini göz ardı etmemek gerekir.

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), tebvîb konusunda birçok rivayete yer vermiş, ilmin sahâbe ve tâbiîn döneminde müdevven ve mübevveb bir halde bulunmadığını, bunun onlardan sonrakiler (tebe-i tâbiîn) tarafından yapıldığını ifade etmiştir.² İlk musannifin kim olduğu hakkında ihtilaf olduğunu söyleyen Hatîb, İbn Cüreyc'in kendi ağzından “ilmi benden önce kimse benim gibi tedvin etmedi” şeklindeki sözünü zikreder. Günümüz araştırmacılarından Ali Akyüz, İbn Cüreyc'in bu ifadeyle kendisinden önce münferit konulu eserler yazıldığını, kendisinin ise birçok konuyu ihtiva eden bir eser telif ettiğini anlatmak istediğini belirtmektedir.³ Başka bir rivayette

¹ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî (Beyrut: Dârü'l-fîkr, 1409), 3/265.

² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, 2/281.

³ Ali Akyüz, *Sâid b. Mansûr'un Musannef'inin Yeniden İnşası* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 69.

tâbiunun önde gelen âlimlerinden olan Muhammed b. Sîrîn, Abîde es-Selmânî'ye 100 bab'ta (konuda) soru sorduğunu söylemektedir.¹

Ulemânın sadece yazılı metinlerde değil, ilim meclislerinde de bab/konu esaslı dersler yaptığı görülmektedir. Mesela Zeyd b. Vâkid (ö. 138/756), Süleymân b. Mûsâ'nın Mekhûl ed-Dımaşkî'den sonra iki sene yaşadığını, bu süreçte onun meclisine devam ettiklerini ve Süleymân'ın her gün bir bab ile alakalı hadisleri aktardığını, bir bab'daki rivayetleri bitirdikten sonra başka bir bab'a geçtiğini anlatır.²

Tebvîb fikrinin hicri ikinci asırda artık herkesçe bilinen ve uygulanan bir uygulama olduğunu söylemek gerekir. Öyle ki, bu durum kimi halifeler için bile geçerlidir. Abbâsîlerin ilme verdiği destekle öne çıkan halifelerinden olan Me'mûn (ö. 218/833), âlimlerle birlikte oturduğu bir sırada tanınmayan biri gelir. Adam, kendisini hadis ilmine nispet ederek tanıtır. Me'mûn ise "Öyleyse söyle bakalım! Şu konuda hangi hadisleri biliyorsun?" diye sorar. Adam cevap veremez. Me'mûn sorduğu konuya dair hadisleri kendisi zikreder ve başka bir konuda hangi hadisleri bildiğini sorar. Ancak adam buna da cevap veremez. Me'mûn bunun üzerine "Biri çıkıp üç gün hadisle iştiğal edince ashâb-ı hadisten olduğunu söylemeye başlıyor. Buna üç dirhem verin gönderin" der.³

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre tebvîb kavramı, hadislerin fikhî açıdan konularına ayrılması anlamında gerek ilim meclislerinde gerek ufak çaplı eserlerde mevcut olan bir olgudur. Şimdi tebvîbin sonraki aşaması olarak kabul edilebilecek olan tasnif faaliyeti hakkında bilgi vermek konu bütünlüğü açısından uygun olacaktır.

Tedvin faaliyetleri sonucunda bir araya getirilen hadis malzemesinin belli bir metot takip edilerek sınıflandırılmasıyla tasnif dönemi başlamıştır. Aslında tasnif faaliyetini, ilim meclislerindeki tebvîb mantığının kitaplaştırılması şeklinde anlamak mümkündür. Çünkü âlimler ilim meclislerinde hadislerin konularına dikkat ederek rivayet etmekteydiler. Dolayısıyla onların bu tavırlarının kitaplara yansması tasnif dönemini başlatmıştır.

¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, 2/285.

² Zehebî, *Siyer*, 5/435.

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyetü ecnâsihi* (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif li'n-neşri ve't-tevzî', 2010), 697.

Bu dönemde tasnif faaliyetine katkı sağlayan pek çok âlimin isminden söz edilmektedir. Râmhürmüzî (ö. 360/971), *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*'da ilk musannifler (أول من صنف) ile alakalı şunları söyler: “Bildiğim kadarıyla ‘tasnif ve tebvîb’in öncüleri Basra’da er-Rabî b. Sabîh, Saîd b. Ebû Arûbe, el-Abd diye bilinen Hâlid b. Cemîl, Yemen’de Mamer b. Râşid, Mekke’de İbn Cüreyc, Kûfe’de Süfyân es-Sevrî, Basra’da Hammâd b. Seleme, Mekke’de Süfyân b. Uyeyne, Şâm’da el-Velîd b. Müslim, Rey’de Cerîr b. Abdülhamîd, Merv ve Horasan’da Abdullah b. Mübârek, Vâsıt’ta Hüşeym b. Beşîr’dir. Ayrıca bu asırda Kûfe’de İbn Ebû Zâide, İbn Fudayl ve Vekî’, Yemen’de Abdürrezzâk ve Ebû Kurre Mûsâ b. Târik tasnif faaliyetine katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca Kûfe’de tebvîb, tertib ve telifde benzersiz bir yol izleyen Ebû Bekir b. Ebû Şeybe de bulunur.¹

Râmhürmüzî’nin verdiği liste ilk musanniflerin tamamını içermemektedir. Zira ikinci asır âlimlerinden İmâm Mâlik, Evzâ’î ve İbn Ebû Zi’b de ilk musannifler arasında sayılmaktadır. Bu arada birçok kaynak ilk musannifin İbn Cüreyc olduğunu kaydeder. Nitekim İbn Cüreyc’in yukarıda aktarılan “İlmi benim gibi tasnif eden kimse olmadı” sözü, onun ilk musannif olduğu şeklinde anlaşılabileceği gibi onun başka musanniflerden haberdar olduğu ancak kendi tasnif yöntemini onlarınkine göre daha iyi bulduğu şeklinde anlaşılabilir.

Tasnif faaliyetinin aynı yıllarda İslâm coğrafyasının birçok şehrinde yaşayan âlimler tarafından başlatılmasına dair farklı bir görüş bulunmaktadır. Buna göre, aynı zaman diliminde birçok âlimin benzer bir faaliyete girişmelerinin arkasında kişisel gayret, ilgi ve ihtiyaçların yanında devlet desteği de bulunmaktadır.² Tedvîn faaliyeti resmî bir teşvik sonucu başlamışken, tasnif sivil çabanın bir sonucu olarak kabul edilmektedir.³ Süyûtî’nin (ö. 911/1505) şu ifadeleri bu durumu desteklemektedir: “143 yılında bu asrın İslâm ulemâsı hadis, fıkıh, siyer ve tefsiri tedvin etmeye başladı. İbn Cüreyc Mekke’de, Mâlik Medine’de, Evzâî Şâm’da, İbn Ebî Arûbe ve Hammâd b. Seleme Basra’da, Ma’mer Yemen’de, Süfyân es-Sevrî Kûfe’de tasnif faaliyetine

¹ er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, 703.

² Hacer Şahin, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Halife Mansûr’un Tedvîn Emri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 49.

³ Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 106.

giriştiler. Yine İbn İshâk Meğâzî'sini ve Ebû Hanîfe (rahimehullah) de fıkıh ve re'yi tasnif ettiler. Bir zaman sonra Hüşeym, Leys, İbn Lehîa, İbnü'l-Mübârek, Ebû Yûsuf, İbn Vehb bu işe giriştiler. İlimlerin tedvin ve tebvîbi bu dönemde arttı. Arap dili kitapları ile tarih ve savaşırlara dair bilgiler tedvin edildi.”¹

İlk tasnif edilen eserlere hangi isimlerin verildiğine baktığımızda bunların sünen, cami ve musannef gibi isimler olduğunu görmekteyiz. Ancak Fuat Sezgin'in tespitine göre bu isimler müellifleri tarafından eserlere konulmuş isimler değildir.² Bu isimler, kitap sahibinin birinci dereceden talebeleri veya sonraki dönem araştırmacıları tarafından konulmuş olabilir. Nitekim sünen, cami veya musannef gibi isimlendirmelerin hangi kritere göre verildiği tespit edilememektedir. Mesela bir eser sünen ismiyle anılırken, benzer muhtevaya sahip olduğu tahmin edilen diğer bir esere musannef denilebilmektedir. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre, dağınık hadis malzemesini toplayan bu eserlere farklı zaman ve bölgelerde farklı isimler verilmiş ve bu isimlerin verilmesinde lügat manaları öne çıkmıştır. Bu duruma Hammâd b. Seleme ve Vekî b. Cerrâh'ın Musanneflerine Sünen isminin verilmesi örnek gösterilebilir.³

Hadis rivayetinde yazının yaygınlaşması, şifahi rivayetin tamamen terk edildiği anlamına gelmemektedir. Buna binâen bazı araştırmacılar, tasnif döneminde devam eden hadisleri ezber faaliyetini tasnifin bir metodu şeklinde anlamışlardır.⁴

2.2.2. Hadis Edebiyatında Yazım Türleri

İslâmî ilimlerin telif türleri incelendiğinde hadis ilminin diğerlerine nazaran daha çeşitli ve sistematik yazım türlerine sahip olduğu görülür. Bu duruma etki eden birçok olay veya sebep gösterilebilir. Evvela hadis, rical ilmine mebnî bir ilimdir. Hadisin sıhhati öncelikli olarak seneddeki ravilere bağlı olduğu için rical ilmine çok önem verilmiş, belki bu sebeple hadislerin ricaline göre dizildiği yazım türleri meydana getirilmiştir. Diğer taraftan toplumun fıkha olan ilgisi ve ihtiyacı, ehl-i re'y ve kelamcılarla olan fikhî ve itikadî tartışmalar ile tedris ve araştırma açısından daha kolaylık arz etmesi, hadislerin konularına göre dizildiği yazım türünün ortaya

¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, thk. Hamdî ed-Demirdâş (Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1425, 194.

² Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 83.

³ Nevzat Aydın, “Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31, (2011), 199-230.

⁴ Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 35.

çıkmasında etkili olmuştur. Çalışmanın bu kısmında sözü edilen iki genel yazım türü olan ale'r-ricâl ve ale'l-ebvâb alt başlıkları incelenecek ve sünen ile alakalarına dair birtakım kanaatler serdedilecektir.

Asıl konuya geçmeden evvel, zikri geçen iki yazım türünün bir öncelik-sonralık barındırıp barındırmadığına bakmak gerekir. Ancak bu durumu netleştirmek zordur. Zira hicrî ilk asırda derlenen hadislerde her iki yazım türünü kısmen görmek mümkündür. Mesela Hz. Ali'nin zekât ile alakalı rivayetleri derlediği risalesi, belirli bir konuyu ihtiva ettiği için ale'l-ebvâb; Hz. Ali'nin rivayetlerini içerdiği için ise ale'r-ricâl olarak kabul edilmelidir. Yine Ebû Hüreyre'nin günümüze ulaşan ilk yazılı metinlerden sayılan *es-Sahîfetü's-Sahîha*'sı Ebû Hüreyre'den gelen rivayetleri ihtiva ettiği için ale'r-ricâl kabul edilebilir. Ancak bu yazılı belgelerden hareketle ale'l-ebvâb ve ale'r-ricâl yazım türlerinin başlangıcını sahâbe zamanına götürmek pek isabetli olmaz. Zira o dönemde hadislerin yazımını, bu iki sistemi hedefleyerek değil, hafızalarda olan rivayetleri yazıya geçirme gayesiyle yapılmış bir faaliyet olarak değerlendirmek gerekir. Bu iki türü, ileriki zamanlarda ortaya çıkan çeşitli ihtiyaçlara bağlamak daha isabetli görünmektedir.

İbn Hacer el-Askalânî, İmâm Buhârî'nin *es-Sahîh*'ini telif etme sebeplerine değinirken tâbiîn asrının sonlarında ilim merkezlerinin âlimlerle dolduğunu, Hâricî ve Râfizîlerin bid'atleri ile kaderi inkâr edenlerin çoğaldığını ve bu sebeple âsârın tedvini ve haberlerin/hadislerin tebvîbinin başladığını ifade eder.¹

İki yazım türünden hangisinin daha önce kullanılmaya başladığına dair bazı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı araştırmacılar ilk önce ale'r-ricâl'in başladığını iddia etse de² ale'l-ebvâb yazım türünün daha önce tercih edildiği söylenebilir. Zira konusuna göre telif edilen ilk eserin Mekhûl ed-Dımaşkî'nin (ö. 112/730) *Kitâbü's-Sünen fi'l-fıkḥ* adlı eseri olduğu kabul edilmektedir. Bu da hicrî birinci asrın sonlarıyla ikinci asrın başlarına tekabül etmektedir. Ale'r-ricâl sistemle yazılan müsned türü eserler ise daha sonraki süreçte ortaya çıkmıştır. Kanaatimizce, toplumun fıkha olan ihtiyacı, âlimlerin konulu çalışmalara yönelmelerine etki etmiştir. Ayrıca sahâbeye sorulan sorulara bakıldığında bunların fikhî içerikli sorular oldukları görülmektedir.

¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/9.

² Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 14.

Bu durum ister istemez konu merkezli yazım biçiminin daha çok tercih edilmesi sonucunu doğurmuştur.¹ Yine ilk musanniflerin eserlerine bakıldığında birçoğunun ale'l-ebvâb türünde oldukları görülür. Hatta hicrî ikinci asırda Abdullah b. Mübarek gibi bazı âlimlere nispet edilen müsned isimli eserlerin aslında fikhî riayetleri ihtiva ettiği ifade edilmektedir. Nitekim İbnü'n-Nedîm'in kaydettiğine göre Abdullah b. Mübarek'in *Müsned* diye bilinen eseri *es-Sünen fi'l-fikh*'tır.² Bu da bize, müsned diye bilinen eserlerin ale'l-ebvâb olabileceğini ve isimlerdeki geçişkenlik sebebiyle içeriklerini tespit etmeden onları ale'r-ricâl sistemle yazılmış eserler olarak kabul etmemek gerektiğini göstermektedir.

2.2.2.1. Ale'r-ricâl Yazım Türü

Her bir yazım türü, müellifin yaşadığı ortamın şartlarından etkilenerek ortaya çıkmıştır. Müelliflerin, çevrelerindeki ilmî beklenti ve gelişmelere bigâne kalarak bir yazım türünü benimsemeleri vakıya uygun görünmemektedir. Dolayısıyla hadislerin ale'r-ricâl sisteme göre tasnif edilmesinin birtakım sebepleri olmalıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ale'r-ricâl türünün ortaya çıkmasına ve tercih edilen bir yazım türü haline gelmesine etki eden en önemli etken, ehl-i hadîsin hadislere yaklaşım tarzıdır. ehl-i hadîs âlimlerinin hadis aktarırken hadislerle karışır endişesiyle yorumda bulunmadıkları malumdur. Öyle ki, imlâ meclislerinde hadislerle karışır endişesiyle açıklama yapmaktan kaçınmışken; hadislerin açıklamasını yaptıkları oturumları da bulunmaktaydı.³ Ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasındaki tartışmaların artmasıyla ehl-i hadîs âlimlerinin kişisel görüş ifade etmekten özellikle kaçındıkları görülmektedir.

Bu girişten sonra şimdi ale'r-ricâl yazım türlerine dair bilgi vereceğiz.

2.2.2.1.1. Müsned Türü

Müsned, hadis tarihi ve usûlünde farklı manalarda kullanılan bir kavramdır. Bir usûl kavramı olarak kullanıldığında senesinde ravî düşmesi olmaksızın muttasıl olarak Resûlullah'a (s.a.s.) kadar ulaşan hadise denilir. Bunun yanında hadis edebiyatı terimi olarak müsned, sahâbeden veya sonraki birinden aktarılan hadisleri konularına ve sıhhat durumuna bakmaksızın o sahâbî veya sonraki râvinin ismi altında sıralayan

¹ Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam*, 158.

² İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 280.

³ Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 115.

kitap türüne denir.¹ Bu tür kitaplarda müsned (merfu-muttasıl) türü rivayetlerin toplanmasına özen gösterilmiş; sahâbe ve tâbiînin söz ve fetvalarına mümkün olduğunca az yer verilmeye çalışılmıştır.² Müsned türü eserlerden hangisinin daha önce yazıldığı veya hangi müellifin ilk müsned yazarı olduğu hususu tartışmalıdır. Ancak hicri III. asrın başlarında hadis edebiyatındaki yerini almaya başlayan bu türün birçok bölgede benzer zamanlarda telif edildikleri söylenebilir.³

Müsnedlerin telif yöntemlerine bakıldığında râvilerin farklı şekillerde sıralandığı görülür. Sahâbe; İslâm'a giriş önceliklerine, kabilelerine, hece harflerine ve beldelerine göre sıralanabilmektedir. Müsned türünde telif edilmiş 98 eserin olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan en meşhurları Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i ile Bakî b. Mahled'in *el-Müsned*'idir. Tespit edilebildiği kadarıyla müsned türü eserlerin büyük çoğunluğu hicrî III-IV. asırlarda telif edilmiştir.⁴

Müsnedlerin telif edilmesine etki eden amiller üzerine birtakım izahlar yapılmıştır. Bunlardan birine göre İmâm Şâfiî'nin merfu hadise yaptığı vurgu, müsnedlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bilindiği üzere hicrî II. asırda âlimler sünneti belirlerken merfu hadislerin yanında mevkuf ve maktu rivayetleri de esas almışlardır. Haliyle bu durum yazılan eserlerin içeriğine yansımış ve bu tür eserlerde çokça mevkuf ve maktu rivayetlere yer verilmiştir. İmâm Şâfiî ise sünnetin belirlenmesinde merfu hadisi esas almış ve o dönemde çokça tartışılan bir mesele olan haber-i vâhidlerin müsned olması durumunda dinde delil olacağını ifade etmiştir. Onun bu çıkışı, ehl-i hadîsin anlayışını şekillendiren en önemli etken olmuştur. Dolayısıyla bu anlayış ehl-i hadîsin telif türlerine de yansımış ve müsned türü eserler tasnif edilmeye başlanmıştır. Bunun yanında ehl-i hadîs, ale'l-ebvab tasnif türü olan câmî, sünen ve musannef eserleri de telif etmişler ve İmâm Şâfiî'nin merfu hadis vurgusuna uygun olarak kitaplarına çoğunlukla merfu hadisleri kaydetmişlerdir.⁵

Müsned türü eser yazmanın "Selefin metoduna dönüşün bir ifadesi"⁶ olduğunu ileri süren bazı araştırmacılara göre ilk önce ale'r-ricâl yazım türü tercih edilmiş, daha

¹ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 219.

² Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 251.

³ Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 253.

⁴ Tüfekçioğlu, *Hadis Edebiyatı'nda Müsnedler*, 40-43.

⁵ Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 86.

⁶ Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 262.

sonra fıkhn etkisiyle hadisler konularına göre ayrılmış ve bu durum ale'l-ebvâbın öne çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ancak II. asrın sonlarında müsned yazma eğilimi çeşitli sebeplerle kendisini tekrar göstermiş ve bu yazım türü selefin metoduna dönüşün gerçekleştiği alan olmuştur.¹ Yukarıda ifade ettiğimiz ale'r-ricâl veya ale'l-ebvâb yazım türlerinden hangisinin daha önce kullanılmaya başladığı hususu tartışmalıdır. Kanaatimizce sahâbe döneminden sonraki süreçte ale'l-ebvâb tasnif türü daha öncelikli olmuş ve telif edilen eserlerin büyük çoğunluğu konularına göre tasnif edilmiştir. Kanaatimizce ikinci asırda ortaya çıkan müsned türü eserleri selefin metoduna dönüş olarak değerlendirmek isabetli bir görüş değildir. Çünkü ikinci asır ve sonrasında daha çok sünen, musannef ve cami türü eserler tasnif edilmiştir.

2.2.2.1.2. Mu'cem Türü

Hadis edebiyatında mu'cem, hadislerin ilk veya son râvilerine göre sıralanmış isimlerin altında kimi zaman bütün hadislerini kimi zaman çeşitli kıstaslarla seçilen bazı hadislerini zikretmek suretiyle oluşturulan eserlerdir.² İlk dönemdeki bu anlamının yanında sonraki dönemlerde mu'cemler, meşyeha³ tabiriyle benzer bir kullanımı ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bu yazım türünde musannif, hocalarının isimlerini genellikle alfabetik olarak sıralar ve onlardan aldığı rivayetleri kaydeder. Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemu'l-kebîr*, *el-Mu'cemu'l-evsat* ve *el-Mu'cemu's-sağîr* diye anılan 3 eseri bu alandaki en önemli tasniflerdendir.⁴

2.2.2.2. Ale'l-ebvâb Yazım Türü

Hadis eserlerinde tercih edilen bir diğer tasnif türü ale'l-ebvâb'dır. Bu tür, ale'r-ricâl'den farklı olarak hadisin râvisini değil; konusunu dikkate almaktadır. Hadis edebiyatında ale'l-ebvâb tasnif türünün ürünleri olarak musannef, câmi' ve sünenler bulunmaktadır. Çalışmanın bu başlığında, zikredilen türler incelenecektir.

¹ Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 263-264.

² Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 192.

³ M. Yaşar Kandemir, "Fehrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/297-299.

⁴ İbrahim Hatiboğlu, "Mu'cem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 30/343.

2.2.2.2.1. Musannef Türü

Hadislerin ale'l-ebvâb metotla tasnif edilmesi sonucu ortaya çıkan eserlere genel olarak musannef denilmektedir. Musannef, ism-i meful olarak “tasnif edilmiş” manasına gelmektedir. Hadis edebiyatında ise biri genel, biri özel olmak üzere iki manayı muhtevidir. Eğer kelime manası öne çıkarılacak olursa bu açıdan hadis kitaplarının konularına göre düzenlenmiş olanlarının genel adı musannef olur. Bu türün daha özel manası ise, fikhî içerikli merfu, mevkuf ve maktu rivayetleri içeren hadis kitaplarıdır.¹ Erken dönemde tasnif edilmiş eserlerin birçoğuna genel manasına atfen musannef denilmesi; müelliflerin kimi zaman eserlerine isim koymamalarıyla açıklanmaktadır.² Babanzade Ahmed Nâim'in (1872-1934) bu konu hakkındaki değerlendirmesi şöyledir:

“Kütüb-i Hadîsiyye'nin birçok envâi daha var ise de en mühim nevileri bunlardır (sünen, cami ve müsned). Musannef tabiri bunların her birine itlak olunabilir. Bir lafz-ı âm ise de sünen ve sünene müteallık haberleri ebvâb-ı fıkhiyye üzere ihtiva eden kitablara da bu isim verilmiştir ki, Câmî manasına olmuş olur. Hammad bin Seleme'nin (167), Vekî b. el-Cerrâh'ın (196), Abdürrezzak'ın (211), Saîd b. Mansûr'un (227), Ebü'r-Rebî el-Atekî'nin (234), İbn Ebî Şeybe'nin (235), Abdürrezzak'ın (235),³ Bakıyy bin Mehled'in (276) musannefleri bu kabilden ve Kütüb-i Sitte'ye benzer tertibtedir. Bu saydığımız müelliflerin sonuncudan mâadâsı hep –diğer bir çok emsalleri gibi- Buhârî'den evvel cem' ve tasnif ile meşgul olmuş kimselerdir.”⁴

Babanzade'nin yukarıda alıntılanan ifadelerinde iki nokta dikkat çekmektedir. İlki, bu kavramın câmî, sünen ve musanneflerin her biri için kullanılabileceğidir. İkincisi ise Babanzade'nin zikrettiği musannef sahiplerinin eserlerinin çalışmamızın ilgili yerinde görüldüğü üzere aynı zamanda sünen olarak anılmasıdır. Bu durum

¹ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 217.

² İbrahim Hatiboğlu, “Musannef”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/235-236.

³ Babanzade Ahmed Nâim'in bu ifadelerinde geçen Abdürrezzâk'ın vefat tarihinin 235 olarak hatalı yazıldığı kanaatindeyiz. Zira Musannef sahibi Abdürrezzâk es-San'anî 211 yılında vefat etmiştir.

⁴ Babanzade Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984), 39.

özellikle ikinci asırda tasnif edilen eserlerin isimleri arasındaki geçişkenliği de göstermektedir.

Musannef türünün günümüze ulaşan en önemli örnekleri İbn Ebû Şeybe ve Abdürrezzâk es-San‘anî’nin eserleridir. Bu eserler, merfu hadise nazaran çok fazla mevkuf ve maktu rivayet içermektedir. Mesela İbn Ebû Şeybe’nin *el-Musannef*’indeki yaklaşık 34.000¹ hadisin 27.000’den fazlası mevkuf ve maktu hadislerdir.²

Musannef türü eserlerin en önemlilerinden biri Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San‘anî’nin (ö. 211/826) *el-Musannef* isimli eseridir. Bu eserde –farklı sayımlar olmakla birlikte- yaklaşık 18.000 rivayet mevcuttur.³ Bu hadislerden yaklaşık 4.000 tanesi merfûdur. Eserde musanneflerin özelliği gereği çokça mevkuf ve maktu rivayetler yer almaktadır. Musannef türü eserleri sünen türü kitaplardan ayıran en önemli nokta da burasıdır. Sünenlerde çok az bulunan mevkuf ve maktu rivayetlere musanneflerde çokça rastlanılmaktadır.

İsmi farklı olmasına rağmen musannef türü eserlerin özelliklerini barındıran bir diğer telif türü ise muvattalardır. Esasında musannef kabul edilebilecek olan bu tür eserlerin müellifleri kitaplarını muvatta olarak andığı için bu eserler musanneflerden farklı telakki edilmiştir. Muvatta türüne ait eserlerin ilk örnekleri Medine ilim geleneğinde tasnif edilmiştir. Buna göre muvatta türünün ilk örneği sayılan Abdülazîz el-Mâcişûn’un (ö. 164/780) *el-Muvatta*’ı; İmâm Mâlik b. Enes’in (ö. 179/795) *el-Muvattâ*’ı ve İbn Ebî Zi’b’in (ö. 159/776) *el-Muvatta*’ı bu türün ilk örnekleridir. İmâm Mâlik, Abdülazîz el-Mâcişûn’un eserinde hadislerle pek yer vermeden fikhî sözleri topladığını görünce eseri çok beğenmiş ancak “daha fazla âsâr içerseydi daha güzel olacaktı” demiştir. Kâdî İyâz’ın ifadesine göre İmâm Mâlik bu olayın üzerine *el-Muvattâ*’ı tasnif etmeye karar vermiştir.⁴ Bu dönemde telif edilen bir diğer muvatta

¹ Bazı sayımlara göre *el-Musannef*’te 38000 hadis bulunmaktadır. Bkz. Mehmet Efendioğlu, “el-Musannef”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/237.

² Nihat Yatkın, *Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitâbu’l-Musannef*’i (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 183.

³ *el-Musannef*’in hadis sayısı hakkında bk. Mirza Tokpınar, *Abdürrezzak b. Hemmam ve Musannef*’i (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 124.

⁴ Ebû’l-Fazl ‘İyâz b. Mûsâ b. ‘İyâz el-Yahsubî, *Tertîbu’l-medârik ve takrîbu’l-mesâlik*, thk. İbn Tâvî et-Tancî, Abdülkadîr es-Sahravî, Muhammed b. Şerîfe, Saîd Ahmed A‘rab, (1403/1983), II/75.

türü eser ise İbn Ebî Zi'b'in *el-Muvattâ*'dır. Kendisine bir sünen tarzı eser de nispet edilen İbn Ebî Zi'b'in *el-Muvatta* adlı eseri günümüze ulaşmamıştır.

Muvattâ türü eserlerin musanneflerden farklı telakki edilmesinde bu eserlerin Medine merkezli yazılmaları etkili olmuştur. Çünkü bu eserler merfu veya mevkuf hadisleri bir araya getirme amacının yanında, Medine'deki uygulamaları ve Medineli âlimlerin icmâ ettikleri hususları içermektedirler.¹

2.2.2.2.2. *Câmi* ' Türü

Sözlük manası "toplamak" olan جمع fiilinden ism-i fâil olan bu kavram, hadis edebiyatında hemen her konudaki hadisleri içeren hadis kitaplarına denir.² Hicrî üçüncü asırda tasnif edilen câmî türü eserlerden önce her konuda küçük risâleler şeklinde eserler yazılmıştır. Bu risâle veya sahifeler, birer kitap telif etmek amacıyla değil; büyük ihtimalle ders öncesi hazırlık notları şeklinde ve hafızaya yardımcı olması amacıyla yazılmıştır. Bu küçük hacimli çalışmaların ele aldığı konular daha sonra câmî denilen ve 8 temel konudaki hadisleri içeren rivayetleri ele alan geniş hacimli eserlere intikal etmiştir.³ Hicrî II. asırda yazılmaya başlanan ve en mükemmel örneklerinin hicrî III. asırda verildiği görülen câmî türünün günümüze ulaşan ilk örneği Mamer b. Râşid'in (ö. 153/770) *el-Câmi* ' adlı eseridir. Mamer'in öğrencisi olan Abdürrezzak es-San'ânî (ö. 211/826-27), hocasından aldığı bu eseri kendi kitabının sonunda aktarmıştır. *el-Câmi* ', yaklaşık 1600 hadis içermekte ve konular dağınık bir şekilde işlenmektedir. Birçok bâb başlığına yer verilmiş olan eserin bu yapısı sonraki câmî türü eserlere örnek olmuştur.⁴ Bu tür eserler; imân, itikâd, ibâdet, muâmelat, tefsir, târîh, siyer, fiten ve melâhim gibi konulara dair hadisleri içermektedir. Hicrî ikinci asırda ilk örnekleri görülen bu türün en meşhurları, hicri üçüncü asırda İmâm Buhârî ve İmâm Müslim tarafından tasnif edilmiştir.

¹ Rahile Yılmaz, *Modern Hadîs Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivâyetler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 7-8.

² Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 43.

³ M. Yaşar Kandemir, "Câmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/93.

⁴ İbrahim Hatiboğlu, "Ma'mer b. Râşid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 27/552-554.

Merfû, mevkûf ve maktû‘ rivayetleri muhtevasında barındıran eserlerin içerikleri farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla musannef, sünen ve câmi‘ kavramları için yapılan tarifler kitapların içeriklerini tam olarak yansıtmamaktadır.¹

2.2.2.3. Kitâbü’s-sünne Türü Eserler

Ehl-i hadîs ile ehl-i re’y arasındaki ihtilafın başlangıcı kimi araştırmacılar tarafından sahâbe dönemine kadar götürülmektedir. Bununla birlikte sonraki bölümde ele alınacağı üzere iki grup arasındaki ilişki ilk bir buçuk asırda fikhî ihtilaflar çerçevesinde gerçekleşirken özellikle Halku’l-Kur’ân meselesi ve Mihne olayı sonrası inanç konuları etrafında yoğunlaşmıştır. Zikredilen olaylar sonrası ehl-i hadîs, itikâdî alanda kendisini Ehl-i re’yden ayırmak için Kitâbü’s-sünne türü eserler kaleme almaya başlamıştır.² Tespit edilebildiği kadarıyla Kitâbü’s-sünne isminde 66 eser bulunmakta olup³ bunlardan bir kısmı günümüze ulaşmamıştır.

Mihne dönemi öncesinde ehl-i hadîse mensup âlimlerin itikâda dair topladıkları hadislere yer verdikleri eserleri mevcuttu.⁴ Ancak bu eserlerde ehl-i re’y veya diğer fırkalara karşı itirazlar sınırlıydı. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Bekir b. Ebî Şeybe’nin *Kitâbü’s-sünne*’leri ise ehl-i hadîsin itikâdî korulara dair kendilerini tanımladıkları eserler olarak görülmektedir. Ehl-i hadîs âlimlerinden bazıları *Kitâbü’s-sünne* isminde müstakil kitaplar telif etmişken; Ebû Dâvûd ve İbn Mâce gibi bazı âlimler fikhî rivayetlere yer verdikleri eserlerinde birer bölüm halinde itikâdî hadislere yer vermişlerdir.

Ahmed b. Hanbel, Mihne olayında ortaya koyduğu tepki ile hem halk hem ilim ehli arasında çok önemli bir mevki kazanmış ve ehl-i hadîsin en önemli ismi haline gelmiştir. Dolayısıyla onun telif ettiği *Kitâbü’s-sünne*⁵ isimli kitap ehl-i hadîsin itikâdî konulardaki tutumunu ortaya koyan en önemli eserlerin başında gelir.

¹ Kılıç, “Erken Dönem Hadis Edebiyatında Sünen Türü Eserler ve Sünen Istılâhının Problemleri”, 29.

² Mihne olayı öncesinde benzer isim ve muhtevada eserler var ise de bunların Ehl-i Hadîs’i Ehl-i Re’y’den ayırmak amaçlı yazıldıklarını düşünmüyoruz. Bu noktada ayırt edici eser Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *Kitâbü’s-sünne*’sidir.

³ Hatice Saliş, *Hadis Edebiyatında Kitâbü’s-sünne’ler ve Ahmed b. Hanbel’in Kitâbü’s-sünne’si*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 48-56.

⁴ Saliş, *Hadis Edebiyatında Kitâbü’s-sünne’ler ve Ahmed b. Hanbel’in Kitâbü’s-sünne’si*, 49-50.

⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Kitâbü’s-sünne* (Beyrut: Dârü’l-Lü’lü’, 1441/2020).

Ahmed b. Hanbel, eserinde merfu hadislerin yanında sahâbe ve tabiîn sözlerine de yer vermiş; konuları rivayetler eşliğinde işlemiştir.¹ Müellif eserinde herhangi bir başlıklandırma yapmadığı için konular tertipsiz bir biçimde işlenmiştir. Bununla birlikte eserin neredeyse tamamı o dönemde ehl-i hadîsin karşısında bulunan ve Ahmed b. Hanbel'in bid'at fırkaları olarak tanımladığı gruplara verilen cevaplardan müteşekkildir. Örneğin Allah'ın sıfatları, kader, kürsü, kelimullah, halku'l-Kur'ân, rû'yetullah, büyük günah, hilâfet-imâmet vb. gibi konuların yanında Hâriciyye, Mürcie, Kaderiyye, Râfıza'ya karşı verilen cevap niteliğindeki rivayetlerden oluşmaktadır.²

Ahmed b. Hanbel'den sonra bu tür telif tarzı 4. hicrî asra kadar devam etmiştir. Konumuz açısından değerlendirilmesi gereken bir diğer durum Ebû Dâvûd'un *es-Sünen* adlı eserinde Kitâbü's-sünne bölümüne yer vermesidir. Müellif, sünnete ittibâ, Allah'ın sıfatları, kader, kelâmullah, halku'l-Kur'ân, rû'yetullah, sahâbenin fazileti, imâmet-hilâfet gibi konuların yanında Hariciyye, Mürcie, Râfıza vb. fırkalara reddiye niteliğindeki rivayetlere yer vermiştir.³ Tespit edildiğine göre toplam 176 rivayet mevcuttur. Bu bölümde toplam 32 bâb başlığı bulunmaktadır. Bâb başlıkları *es-Sünen*'deki diğer bölümlerin özelliklerini taşımaktadır. Buna göre Ebû Dâvûd, bâb başlıklarını muarızlarına cevap verecek şekilde kaydetmiştir. Örneğin, "Resûlullah'ın (s.a.s.) ashâbına sövmenin nehyedilmesi",⁴ "İmanın artıp eksildiğine yönelik deliller"⁵ ve "Cehmiyye'ye reddiye"⁶ gibi başlıklar böyledir.

Yukarıda *Kitâbü's-sünne* 'lere dair muhtasar bir şekilde bilgi verilmiştir. Kitâbü's-sünne türü eserlerin ehl-i hadîsin itikâdî meseleleri yine rivayet temelinde ele aldığı çalışmalar olduğu söylenebilir. Buna göre ehl-i hadîs sünen türü ile fıkıh anlayışını; sünne türü eserler ile de itikâd anlayışını ortaya koymuş ve böylece bir yönüyle din anlayışı⁷ yorumu geliştirmeye çalıştıkları söylenebilir.

¹ Saliş, *Hadis Edebiyatında Kitâbü's-sünneler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-sünne'si*, 105-106.

² Saliş, *Hadis Edebiyatında Kitâbü's-sünneler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-sünne'si*, 92.

³ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1998), "Kitâbü's-sünne", 6 ve 15.

⁴ Ebû Dâvûd, "Kitâbü's-sünne", 11.

⁵ Ebû Dâvûd, "Kitâbü's-sünne", 16.

⁶ Ebû Dâvûd, "Kitâbü's-sünne", 19.

⁷ Geleneksel anlayışa göre dinin üç temel alanı vardır; imân, amel ve ahlak. Ehl-i Hadîs, imân esaslarını *Kitâbü's-sünneler*de; amele yönelik olanları *Kitâbü's-sünenler*de ve ahlaka yönelik olan hususları ise

Değerlendirme

Hadis edebiyatının ilk safhalarını oluşturan hicri ilk iki asır, hadis ilminin altın çağı olarak adlandırılan üçüncü asrı birçok noktadan besleyen bir görünüm arz etmektedir. Hadislerin şifahen aktarımı sonrasında hicri II. asırda çeşitli sâiklerle tedvin faaliyetine girilmiş; bu dönemde bir araya getirilen hadisler, ilmî, fikrî ve ictimâî sebepler sonucunda tasnif edilmeye başlanmıştır. Ulema, tasnif faaliyetinden önce ilim meclislerinde hadisleri konularına göre ayırmak suretiyle tebvîb faaliyetini başlatmış, ardından tasnif ameliyesine girişmiştir.

Tasnifin ilk şekli tek bir konudaki hadisleri içeren risâlelerdir. Bu tür eserlerin birçoğu günümüze ulaşmadığı için muhtevası hakkında bir kanaat izhar edemiyoruz. Bunun yanında muhaddisler, eserlerini iki usulde tasnif etmişlerdir: Ale'l-ebvâb ve ale'r-ricâl. Sünen, musannef, câmi'; müsned ve mu'cem, onların başvurdukları tasnif sistemleri olmuştur.

İlk iki asırda yazılan eserlerin büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Tespit edebildiğimize göre hadis alanında o dönemden günümüze 22 eser ulaşmıştır. Bunlardan bir kısmı risale, cüz, sahife, kitap ve nüsha türü yazılı belgelerdir.¹ Bu eserler gerek muhtevaları gerek konuyu işleme biçimleri bakımından sonraki eserlere kaynaklık görevini üstlenmişlerdir.

Konumuz olan sünen türü eserler, toplumsal ihtiyaçlar ve ilmî tartışmalar sonucu yazılmış kitaplardır. Hadis-fıkıh ilişkisinde önemli rol oynayan bu eserlerin telif sebepleri ve bu isim altında yazılmış eserler, sonraki bölümün konusunu oluşturmaktadır.

*Kitâbü'z-zühd*lerde ele almıştır denilebilir. *Kitâbü'z-Zühd*'e, Ehl-i Hadîs'in önde gelen alimlerinden Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü'z-Zühd* isimli eserini örnek verebiliriz.

¹ Seyit Ali Güşen, *İlk İki Asır Hadis Eserlerindeki Rivayetlerin Temel Hadis Kaynaklarına İntikali (Fiten Rivayetleri Örneğinde)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 532.

2.3. SÜNEN KİTAPLARININ TE'LİF SEBEPLERİ VE TE'LİF EDİLEN SÜNEN TÜRÜ ESERLER

2.3.1. Sünen Türü Eserlerin Telif Sebepleri

Hadis tarihinde çeşitli sebeplere binaen birçok yazım türü geliştirilmiştir. Önceki kısımda görüldüğü üzere bu türler, ictimâ ve ilmî ihtiyaçlar gözetilmek suretiyle ortaya konulmuştur.

Konumuz olan sünen kitapları için de benzer bir durum söz konusudur. Tespit edilebildiği kadarıyla sünen kitaplarının ortaya çıkışına etki eden iki ana etken bulunmaktadır. Bunlardan ilki toplumun fıkha olan ihtiyacıdır. Zira fıkıh, İslâm dininin itikâd ve ahlâk ile birlikte üç önemli konusundan biridir. Bu sebeple, sünen türü eserlerin yazılmasındaki ilk sebep toplumun fıkha olan ihtiyacını gidermektir. İkinci sebep ise tarihte ehl-i hadîs ve ehl-i re'y olarak bilinen fırkaların aralarındaki ilmî tartışmalardır. Zikredilen iki sebep birbirinden bağımsız değildir. Şöyle ki, ehl-i hadîs, sünen türü eserleri yazarken Ehl-i re'yin eleştirilerine cevap vermeyi hedeflemekle birlikte toplumun fıkha olan ihtiyacını rivayet temelli fıkıh anlayışı ile çözmek arzusunda olmuştur. Bazı eserlerin yazılmasında toplumun fıkıh ihtiyacına cevap verme amacı etkili olmuşken diğer bazısında Ehl-i re'yin eleştirilerine cevap vermek etkili olmuştur.

2.3.1.1. Toplumun Fıkha Olan İhtiyacı

Cibril hadisi olarak meşhur olan hadiste Resûlullah'ın açıkladığı kavramlar, İslâm, İmân ve İhsandır. Bu üç kavram dinin en temel alanlarını oluşturur. Bir diğer deyişle, Müslümandan beklenen şey imân (itikâd), islâm (ibâdet) ve ihsan (ahlak) alanlarında tecessüm etmektedir. İslâm âlimleri de ders verirken veya eser telif ederken bu üç alanı göz önünde bulundurmuşlardır.

İslâm'ın İlk Dönemlerinde Yazı ve Rivâyet isimli kitabın yazarı Gregor Schoeler, bir dönemde veya bir toplumda kitabın varlığının, yazılmasının ve şekillenmesinin o toplumda bir okur kitlesinin var olduğuna delil olduğunu söyler.¹ Bir diğer ifadeyle müellifler, eserlerini telif ederken içinde yaşadıkları toplumun

¹ Gregor Schoeler, *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Yazı ve Rivâyet*, çev. Güllü Yıldız (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022), 184.

ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurmuşlardır. Buna verilebilecek en güzel örneklerden biri, *Kitâbü's-sünen fi'l-fikh* isimli kitabın müellifi İbrâhim b. Tahmân'dır (ö. 163/780). es-Sünen müellifi Ebû Dâvûd'un anlattığına göre (ö. 275/889) Horasanlı İbn Tahmân hacca gitmek için memleketinden ayrılır. Nîşâbûr'da konakladığı sırada bu bölgenin halkının Cehm b. Safvân'ın görüşlerine meylettiklerini görür. İbn Tahmân, bu durumdan etkilenir ve hacca gitmekten vazgeçip Nîşâbûr ahalisini bu düşüncelerden vazgeçirmek amacıyla bu şehirde bir süre ikamet eder.¹ Muhtemelen ona nispet edilen *Kitâbü's-sünen fi'l-fikh* isimli eseri de bu sırada halkın eğitimi amacıyla yazmış olmalıdır. Çünkü kitabın içeriğine bakıldığında fikhî konuların yanında itikâdî hadisleri de içerdiği görülür.

Resûlullah'ın dinde fikh sahibi olanları övmesi ve Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) için 'Allah'ım onu dinde fikh sahibi yap' diye dua etmesi², sahâbenin fıkha büyük önem vermelerine etki etmiş olmalıdır. Nitekim ashtan bazıları, ahkâma dair konularda yetkinlikleriyle öne çıkmıştır. Mesela İbn Mes'ûd, kimi araştırmacılara göre Kûfe ekolünün kurucusu kabul edilmekte³ ve onun ardından Ebû Hanîfe'ye ulaşan bir silsileden söz edilmektedir.⁴ Sahâbenin bazı fikhî konularda ittifak veya ihtilaf etmeleri de fikhın başlangıçtan beri toplumsal zemininin olduğunu söylemeye imkân verir.⁵ İslâm tarihinin özellikle ilk iki asrında öne çıkmış ilim merkezlerinden olan Medine, Şam ve Kûfe gibi şehirlerde fikh anlayışlarını gösteren amel telakkilerinin oluşmuş olması da fıkha atfedilen öneme matuftur.⁶

Hicrî ikinci asra gelindiğinde ulemâ arasındaki tartışmaların artması, fikh birikimine daha fazla önem atfedilmesini beraberinde getirmiştir. Âlimler, insanları fikh öğrenmeye veya fikhla ilgili meselelere daha fazla önem vermeye teşvik etmişlerdir. Mesela Şu'be b. Haccâc, kendisine soru soran Mağribli biri için "Şuna

¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422), 7/16.

² Buhârî, "Vudû", 10.

³ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Abdülmevcû-Alî Muhammed Muavvâz (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415), 1/57; Mehmet Ayhan, "Kûfeli Tâbiî Abide es-Selmânî ve Hadisçiliği", *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Ocak, 2022), 244.

⁴ Halit Özkan, *Hicri İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 5.

⁵ Mennâ el-Kattân, *Târîhü't-teşrî'i'l-İslâmî* (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-neşri ve't-tevzî', 1996), 195-218.

⁶ Özkan, *Hicri İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri*, 1.

bak! O kadar yoldan gelmiş bana helal-harama dair bir hadis sormuyor da başka sorular soruyor.”¹ diyerek Müslüman bireyin ilgi alanının fıkıh olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Yine tâbiînin sahâbeye sorduğu sorulara bakıldığında birçoğunun fıkıhla ilgili olduğu görülmektedir.² Çağdaş araştırmacılardan Güşen, hicrî ikinci asırdan günümüze ulaşmış hadis eserlerinin 22 adet olduğunu; bunların içerisinde 13.359 hadis bulunduğunu tespit etmiştir. Bunlardan 8500’ünün fıkıh ve zühdle alakalı³ olması dikkat çekici bir durumdur. Bütün bunlar, Hz. Peygamber zamanından beri toplumun fikhî bilgiye olan ihtiyacının artarak devam ettiğini göstermektedir.

Toplumun fıkha olan ihtiyacı, insanları hadis ve fıkıh öğrenmeye sevk etmiş, bunun yanında idareciler, âlimleri toplumda ilmi/hadisi/fıkıhı yaymaları için teşvik etmiştir. Bu durumun örneklerini Emevîler’de görmekle birlikte; devlet ricâlinin âlimlerden beklentisi Abbâsî devrinde fazlasıyla kendisini hissettirmeye başlamıştır. Emevîler’in önde gelen halifelerinden Ömer b. Abdülazîz, hadislerin tedvin edilmesi emrini verdiği gibi ulemânın mescitlerde ilmi neşretmelerini de istemiştir. Halife’nin bu emrine, sünnetin kaybolma endişesi sebep olmuştur.⁴ Ömer b. Abdülazîz’in döneminde toplumda fikhî hususlarda bir ihtilaf ortamı oluştuğu anlaşılmaktadır. Buna dair bazı rivayetlerden anlaşıldığına göre Halife’den bu ihtilafları bitirecek bir hukukî düzenleme istenmiş olmalıdır. Çünkü onun şehirlere mektup göndererek insanlara sünen ve fıkıh öğretilmesini istemesi ve oradaki ulemanın bu işi üstlenmesini istemesi⁵; hukukî birlik oluşturmak gibi bir olaya sıcak bakmadığını göstermektedir. Emevîler döneminde ilmî hayatın kurumsal bir yapı arz etmediği, ilmin büyük oranda sivil alanda şekillendiği görülmektedir. Diğer taraftan toplumun ilmî ve fikrî ihtiyaçları için çeşitli girişimlerde bulunulduğu anlaşılmaktadır.⁶ Ancak Abbâsîler dönemine gelindiğinde devlet idarecilerinin âlimlerden halkı bilgilendirme yönündeki beklentileri artmıştır. Çünkü bu dönemde zendeka denilen zındıklık hareketi⁷ faaliyet

¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’*, 1/226.

² Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam*, 168.

³ Güşen, *İlk İki Asır Hadis Eserlerindeki Rivayetlerin Temel Hadis Kaynaklarına İntikali (Fiten Rivayetleri Örneğinde)*, 532.

⁴ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-râî*, 689.

⁵ Ebû Yûsuf Yakûb b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-Târîh*, thk. Ekrem Ziya Umerî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1401/1981), I/443.

⁶ Hacer Şahin, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Halife Mansûr’un Tedvîn Emri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 46.

⁷ Zındıklık hareketiyle ilgili bk. Melhem Chokr, *İslâm’ın Hicri İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar*, çev. Ayşe Meral (İstanbul: Anka Yayınları, 2002).

alanını genişletmiş ve Müslümanlar arasında fitneler çıkarmaya başlamışlardı. Diğer bid'at fırkalarının da İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde faaliyet göstermeleri idarecilerin bu konuda bir dizi tedbir almalarını zaruri hale getirmiştir.

Zendeka konusunda en ciddi çalışmalardan birini yapan Chokr'a göre bu hareket 'bin bir yüze sahip' bir olgudur.¹ Yazara göre zındık, hukukî açıdan kendisini Müslüman gösteren sapkın kimsedir.² İslâm coğrafyasının genişlemesiyle birlikte Müslümanlar diğer bazı dinî ve din dışı gruplarla karşı karşıya geldiler. Doğal olarak bu gruplardan bazıları, İslâm'a düşman oldular ve Müslümanların fikriyatını bozmak için çeşitli yollara başvurdular. Bunlar zamanla daha etkin gruplar haline geldiler ve İslâm toplumlarına nüfuz etmeyi başardılar. İşte özellikle Abbâsî halifesi Mehdî döneminde oldukça artan zındıklık faaliyetleri onun Dîvânü'z-Zenâdîka³ isimli bir kurum tesis etmesine sebep olmuş; sonraki idarecilerin de tedbirler almasına sebep olmuştur. Bu tedbirlerden biri de hiç şüphesiz halkın üzerindeki bu tesirleri azaltmak ve onları bu tür fikrî saldırılara karşı korumak amacıyla âlimlerin ilim meclisleri düzenlemelerini ve bu noktada eserler telif etmelerini teşvik etmeleridir. Bilindiği üzere Abbâsîler hilafeti ele geçirirken Şia gibi birçok grubun desteğine başvurdular. Ancak başarılı olup devlet kurulduktan sonra bu grupların devlet için tehlikeli olduklarını hissedip onlarla ilişkilerini kesme yolunu seçtiler. Abbâsîler'den umduklarını bulamayan bu gruplar, güçlü ordunun karşısında duramayacakları için ilim ve kültür alanlarında toplumu ifsat etme girişimlerine başladılar.⁴ Bu durum, yöneticilerin zikredilen alanlarda ulemânın desteğine ihtiyacını artırdı ve onlar eser telifine teşvik edildiler. Hicrî ikinci asırda sadece hadis ilminde telif edilmiş eserlerin sayısının 264 olması; bu eserlerin çoğunluğunun Medine'nin dışında Basra ve Kûfe şehirlerindeki ilim adamlarınca telif edilmeleri⁵ bu teşvikin bir sonucu olarak kabul edilebilir. Bu çalışmanın konusu olan sünen türü eserlerin sayısının bu asırda artmasının arkasındaki sebeplerden birinin toplumu din konusunda aydınlatmak ve sahih bir din anlayışını inşa etmek olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

¹ Chokr, *İslâm'ın Hicri İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar*, 15.

² Chokr, *İslâm'ın Hicri İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar*, 26.

³ Nahide Bozkurt, "Mehdî Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003).

⁴ Şahin, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Halife Mansûr'un Tedvîn Emri*, 49.

⁵ Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, 579.

Bu bağlamda zikredilmesi gereken bir diğer husus, İran asıllı edip ve kâtip İbnü'l-Mukaffa'ın¹ (ö. 142/759) *Risâle fi's-Sahâbe*² isimli kısa çalışmasında halifeye yaptığı tavsiyelerdir. İbnü'l-Mukaffa' bu risalesinde halifeyi övücü bazı ifadelerden sonra halifeye ordu, din-siyaset, akıl-din ilişkisi, Basra-Kûfe ile alakalı tavsiyelerde bulunmakadır. Konumuzla alakalı olan tavsiyesi ise hukuk birliğini sağlama hususundaki hatırlatmasıdır. O, İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde farklı hükümler uygulandığını, kimi yerde haram olan bir şeyin diğer bir yerde helal olarak kabul edildiğini zikrettikten sonra halifenin bölgelerdeki uygulamaları talep etmesini; ardından bir hukuk birliği oluşturmasını ve bunu da bir Câmî' kitapta toplamasını tavsiye etmiştir.³ Halife Mansur'un bu tavsiyeleri ne derece dikkate aldığı bilinmemekle birlikte, onun İmâm Mâlik'ten bu minvalde bir talepte bulunduğu bilinmektedir.⁴ Halifeler Mehdî ve Harünürreşîd'in de benzer bir talebi İmâm Mâlik'e ilettikleri ancak onun bu istekleri geri çevirdiği aktarılmaktadır.⁵

Özetle, İslâm toplumunda fıkha her daim önem verilmiştir. Toplumun fikhî problemlerinin çözülmesi âlimlerin olduğu kadar devlet ricâlinin de görevi addedilmiştir. Ömer b. Abdülazîz, sünenin ve fikhın toplanması ve insanlara öğretilmesi ile fikhî problemlerin üstesinden gelebileceğini düşünerek; şehrin idarecilerine bu yöndeki emri içeren mektuplar göndermiştir. Abbâsî halifelerinden bazıları ise, İmâm Mâlik'in *el-Muvattâ'*ını hukuk birliği oluşturmada esas kitap olarak belirlemek istemiş; böylece fikhî problemleri azaltacaklarını düşünmüşlerdir.

2.3.1.2. Ehl-i Hadîs-Ehl-i Re'y Tartışmalarının Etkisi

İslâm tarihi boyunca İslâmî ilimlerle meşgul olmuş ulemâ çeşitli şekillerde kategorize edilmiştir. Mezhepler tarihi kitapları âlimlerin görüşlerini ve diğer bazı hususları dikkate alarak yapılan tasniflerle doludur. Konumuz açısından önem arz eden

¹ İlhan Kutluer - İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mukaffa'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000).

² Mustafa Demirci, "Abdullah İbnü'l-Mukaffâ'nın 'Risâletü's-Sahâbe' Adlı Risâlesi: Takdim ve Tercüme", *İstem* 12 (2008), 217-240.

³ Demirci, "Abdullah İbnü'l-Mukaffâ'nın 'Risâletü's-Sahâbe' Adlı Risâlesi: Takdim ve Tercüme", 233.

⁴ Halife Mansûr ile İmâm Mâlik arasındaki irtibat için bk. Kenan Oral, *Muvattâ'ın Oluşum Süreci, Nüsha Farklılıkları ve Nedenleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 94-103.

⁵ Ebü'l-Kâsım Alî b. Hasen İbn Asâkir ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Keşfü'l-muğatta*, thk. Muhibbuddîn el-'Umrevî (Beyrut: Dârü'l-Fikr), 28.

ve sünen kitaplarının telifine etki ettiğini düşündüğümüz tasnif, ehl-i hadîs ile ehl-i re'y şeklindeki ayırımdır.

Sözü edilen ayırımın ne zaman başladığı ve kökleştiği hususunda çeşitli tartışmalar mevcuttur. Kimileri bu ayırımın zihni arka planını sahâbe dönemine kadar götürebilmektedir. Bu şekilde düşünenler, sahâbeden bazılarının sünneti literal manasıyla ele aldıklarını, diğer bir kısmının ise sözün veya fiilin arka planını tespit etmeye gayret gösterdiklerini dikkate alarak sonraki dönemde ortaya çıkacak ehl-i hadîs-ehl-i re'y anlayışının sahabe döneminde başladığını ileri sürmektedir.¹

Kanaatimizce ehl-i hadîs-ehl-i re'y ilişkisi tek düze bir ilişki olmayıp çeşitli dönemlerde farklı şekillerde cereyan etmiştir. Buna göre, sözü edilen grupların ilişkisi üç dönemde² incelenebilir.

Birinci dönem, yukarıda zikredilen sahâbe devrindeki durumla başlatılabilecek ve hicrî ikinci asrın yarısına kadar devam eden zaman dilimidir. Söz konusu dönemde –her ne kadar isimlendirmeler olmasa da- her iki zihniyeti temsil ettiği söylenen âlimler bulunmaktadır, fakat aralarında ekolleşecek düzeyde tartışmalar yoktur. İslâmî ilimlerin her bir dalında profesyonelleşmenin yavaş yavaş kendisini gösterdiği bu dönemde hadis-re'y birlikteliğinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum âlimlerin sözlerine de yansımıştır. Örneğin Süleymân b. Mihrân el-A'meş'e nispet edilen bir sözde o, “Ey fakihler topluluğu! Siz doktorsunuz; biz eczacıyız!” demektedir. Bu söz, birçok kişiye nispet edilmiş ve çeşitli dönemlerde müellifler tarafından farklı şekillerde anlaşılmıştır.³ İslâm topraklarının genişlemesine binaen ortaya çıkan yeni meselelere, sınırlı olan naslarla cevap vermek kolay değildir. Nitekim âlimler meseleleri çözmek amacıyla re'ye başvurmanın zaruri olduğunu ifade etmişlerdir. “Kur'ân sünnete bir alan bıraktığı gibi sünnet de re'ye bir alan

¹ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012).

² Dipnotta verilen eserin yazarı, bizim tasnifimize benzer bir ifade kullanmaktadır. Ona göre, ilk asırda Medine ve Irak bölgeleri arasında bir ihtilaf söz edilebilir. İkinci asırda Ebû Hanîfe ve ashâbının kıyas vb. argümanları kullanmaları sebebiyle ihtilaf daha artmış; hicrî üçüncü asırda ise artık gruplar Ehl-i Hadîs ve Ehl-i Re'y olarak isimlendirilmiş ve aralarındaki ihtilaf derin boyutlara ulaşmıştır. Abdülmecîd Mahmûd Abdülmecîd, *el-İtticâhâtü'l-fıkhiyye 'inde Ashâbi'l-Hadîs fî'l-karni's-sâli'l-hicrî* (Mektebetü'l-Hâncî, 1399), 81.

³ Bu konuyla alakalı tartışmalar için bk. Ataullah Şahyar, “‘Ey Fakihler Zümresi! Sizler Tabipsiniz, Bizler ise Eczacıyız!’ Sözünün Tespiti ve Muhteva Değerlendirmesi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 13/1, (2015), 75-94.

bırakmıştır”¹ ifadesi bu durumun söze yansımış halidir. Yine Abdullah b. el-Mübârek’e atfedilen “Temel dayanağınız eser olsun; re’yi, hadisi açıklarken ihtiyaç kadar kullanınız!”² ifadesi, sözünü ettiğimiz dönem için geçerlidir. Dahası erken dönem kabul edilebilecek bir zaman dilimi olan hicrî ilk asrın sonlarına doğru sünnet yurdu ve ehl-i hadîs’in nispet edildiği şehir olan Medine’de Fukahâ-i Seb’a diye isimlendirilen bir âlimler topluluğunun teşekkül etmiş olması, sözünü ettiğimiz ehl-i hadîs-ehl-i re’y ilişkisinin ilk aşamasında re’yi kullanmanın herhangi bir itiraza konu olmadığını göstermektedir. Zira Fukahâ-i Seb’a’nın fıkıh yapma metoduna bakıldığında; onlara bir mesele gelir, onlar meseleyi bir araya gelip müzakere etmek suretiyle karara bağlarlardı. Doğal olarak bu süreçte re’ye başvurulmaması mümkün görünmemektedir.³ Fukahâ-i Seb’a’dan sonraki dönemde Medine’nin en ileri gelen fakihî olan İmâm Mâlik, ehl-i hadîs olarak anılmaktadır. Bu durum iki şekilde anlaşılabilir. Bir fakih olarak Mâlik’in ehl-i hadîsten sayılması, onun re’yi kullanmasına mâni değildir. Aksine onun re’ye başvurmadan fıkıh yapmasının pek mümkün olmaması, ehl-i hadîsten sayılsa bile fakihlerin ilk dönemde re’ye başvurduğunu gösterir.

Ehl-i hadîs-ehl-i re’y ilişkisinin ikinci dönemi ise re’y kavramının kelim ile ilişkili kullanılması ve Ebû Hanîfe’nin yaşadığı dönemdir. Bu dönem, aşağıda görüleceği üzere artık ehl-i hadîs-ehl-i re’y kelim noktasında çatışmalar yaşayacak ve A‘meş’in ifade ettiği “tabip-eczacı” anlayışı terk edilecektir. Kanaatimizce zikredilen ikinci aşamanın kritik ismi Ebû Hanîfe’dir. Gruplar için yapılan tasniflerin çoğunda İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî ehl-i hadîsten sayılırken Ebû Hanîfe ehl-i re’yden kabul edilir. Hâlbuki zikredilen âlimlerin hepsi fakih ve mezhep imamlarıdır. Re’ye başvurmaları kimisinde az kimisinde çok olmuşsa da metodlarının bu noktada benzer olduğu söylenebilir.⁴ Dolayısıyla Ebû Hanîfe’nin ehl-i re’yden kabul edilmesinde onun irca görüşüyle ilişkilendirilmesinin etkisi olmalıdır. O halde İmâm-ı Âzam’ın döneminde re’y kavramının ilk dönemden farklı bir manaya evrildiği söylenebilir. Re’y, önceleri fikhî bir manayı haizken, bu dönem ve sonrasında kelâmî bir içeriği de

¹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Abdilberr en-Nemerî, *Câmi’u beyâni’l-ilm ve fazlih*, thk. Ebû’l-Eşbâl ez-Zehîrî (Riyâd: Dâru İbni’l-Cevzî, 1415), 1/781.

² İbn Abdilberr, *Câmi’u beyâni’l-ilm ve fazlih*, 1/781.

³ Mahmut Sabuncu, *Süleyman b. Yesâr* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 67-74.

⁴ Abdurrahman Haçkalı, “Ehl-i Hadîs-Ehl-i Re’y Ayırışması Fikhî mi, İtikâdî mi?”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2, (2003), 60.

bünyesinde barındırır olmuştur.¹ Nitekim *Lisânü'l-Arab*'ta bir kişinin ehl-i re'yden olması onun Hâriciyye'nin görüşlerini kabul ettiği manasına geldiği aktarılmaktadır.² Her ne kadar tamamıyla isabetli bir tanım olmasa da re'y kavramının kelâmî meseleleri çağrıştıran bir kavram olarak kullanılmasının bu dönemde başladığını göstermesi açısından önemlidir. Dolayısıyla ehl-i hadîsin ehl-i re'ye olan itirazlarından biri de kelâmî meselelerde re'yi kullanmalarıdır. Zira kelim ilminin gelişmesine bağlı olarak ehl-i hadîs, re'y ehlini sünnet karşıtlığıyla itham etmiştir. Fıkıhçıların hadisleri delil olarak kullandıkları göz önünde bulundurulduğunda, ehl-i hadîsin bu eleştirisini daha ziyade kelim ile meşgul olanlara yönelttiğini söylemek mümkündür. Nitekim bu itirazın neticesinde ehl-i hadîs kendi itikâdî görüşlerini nasları yorumlamadan tespit etme uğraşısı içerisine girmiş ve Kitâbu's-sünne adıyla birçok kitap telif etmişlerdir.³

Ehl-i hadîs-ehl-i re'y ilişkisinin üçüncü dönemi, âlimlerin ilmî tartışmalara daha çok müdâhil oldukları Mihne döneminden sonraki zamandır. Emevîler döneminde eğitim-öğretim faaliyetleri sivil şekilde devam eder; halifeler ulemânın işine çok fazla müdahale etmezlerdi. Ancak Abbâsî döneminde durum değişti. Kendileri de ilimle meşgul olan bazı Abbâsî halifeleri kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz bir biçimde ilim hayatına etki ettiler. Neticede Mihne dönemi denilen bir sorgulama dönemi yaşandı. Bu dönemin en önemli neticelerinden biri ehl-i hadîsin red literatürünü oluşturması olmuştur. Ahmed b. Hanbel'in otoriteleştiği bu dönemde ehl-i hadîs re'y kavramının sınırlarını genişletmiş, hem fıkhîta hem kelamda re'ye müracaat eden âlimleri ehl-i re'y olarak itham etmiş ve onları eleştirmiştir.

Zikredilen üçüncü dönemden önce ehl-i hadîsin re'y ehline karşı ilmî ve fikrî tepki göstermeye başladığı anlaşılmaktadır. Buna göre ehl-i hadîs, savundukları din anlayışının özellikle kelâmî manadaki re'y ile zayıflatılmaya çalışılacağı düşüncesinden hareketle bu duruma karşı çıkmış; kendi anlayışlarını savunmak durumunda kalmışlardır.⁴ Bazı araştırmacılara göre özellikle Mihne döneminden sonra

¹ Yıldız, *İlmî Bir Disiplin Olarak Fıkühü'l-Hadîs*, 12.

² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dârü Sadr, 1414), 14/300.

³ Haçkalı, "Ehl-i Hadîs-Ehl-i Re'y Ayrışması Fıkhi mi, İtikâdî mi?", 65.

⁴ Kadir Gürler, "Ehl-i Hadîs'in Tarihi Süreçteki Yeri ve Temel Özellikleri –Ehl-i Sünnet'in Oluşumu Öncesi Döneme Ait Kısa Bir Tarihsel Seyir–" *Ehl-i Sünnet*, ed. Mustafa Aykaç (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 43.

ehl-i hadîs, kendisini topluma kabul ettirme noktasında başka bir grubun hâkim olmaması için çaba göstermiş, ilmî faaliyetlerini bu motivasyonla sürdürmüşlerdir.¹

Sünen kitaplarının telif döneminin yukarıda bahsedilen zamanlardan hangisine denk geldiğini belirlemeden önce ehl-i hadîs ile alakalı tartışmalı olan bir meseleye daha işaret etmek gerekir. Ehl-i hadîsin fikhî bir mezhep mi yoksa itikâdî bir mezhep mi kabul edilmesi gerektiği tartışmalıdır. Kanaatimizce yukarıdaki dönemlendirme göz önünde bulundurulduğunda ehl-i hadîsin ilk dönemde muhaddis kimliği öne çıkmakla birlikte fıkıhla da anılmış; ikinci dönemde fıkıhçıların eleştirileri sonucu ehl-i hadîs fikhî bir alana kaymış ve bu alanda yetkinliği artmış; Mihne döneminden sonra da itikâdî bir fırka olarak kendisini tanımlamıştır. Nitekim ehl-i hadîsin sadece hadislerle iştigal eden bir grup olarak değil; fıkıh ve itikâd alanında faaliyet gösteren ve bu alanlarda bir sistem ortaya koyan fırka olarak tanımlanması bu hususu desteklemektedir. Mesela Fazlurrahman'a göre hadis hareketi, fıkıh ve akaid konularında toplumu tehdit etmekte olan kaosa karşı birliği sağlamak için gösterilen bir çabayı ifade eder.² Kanaatimizce bu ifadeler Mihne döneminin az bir zaman öncesi ve sonrası için geçerlidir.

Bir muhaddisin görevinin ne olduğu ehl-i hadîsin fıkıhla ilişkisi noktasında önem arz etmektedir. Muhaddisin asıl görevi hadisin tahammül ve edası açısından gerekli olanları bilmesi ve hadisi aslına uygun bir şekilde aktarmasıdır. Bunun yanında muhaddisin rivayet ettiği hadisin fikhî manasını anlamaya yönelik bir çaba göstermesi gerekir. Birincisinin muhaddisin esas görevi olduğunda şüphe yoktur. Çünkü hadis aslına uygun bir şekilde aktarılamadığı zaman delil olma özelliğini kaybetmekle karşı karşıya kalabilir. Ehl-i hadîsin ehl-i re'y ile olan tartışma ortamından hareketle elde ettiği ve talebelerini teşvik ettikleri şey ise fikhü'l-hadîs'tir.³

İki grupla alakalı bu bilgileri verdikten sonra sünen kitaplarının tasnifine dair bazı tespitler yapabiliriz. Sünenlerin tamamı için bir tek telif amacı zikretmek yetersiz olacaktır. Bu sebeple, sünen kitaplarının yazılış amaçları yukarıda zikrettiğimiz ehl-i hadîs-ehl-i re'y ilişkisinin üç dönemli ayırımının bünyesinde anlaşılmalıdır. Buna göre

¹ Gürler, "Ehl-i Hadîs'in Tarihi Süreçteki Yeri ve Temel Özellikleri –Ehl-i Sünnet'in Oluşumu Öncesi Döneme Ait Kısa Bir Tarihsel Seyir-", 55.

² Fazlurrahman, *İslâm* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 97.

³ Muhammed Sıddık, *Fikhü Ehli'l-Hadîs: en-Neş'etü ve't-Tehavvülât* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2025), 34.

ilk sünen kitaplarının telif amaçlarının arkasında herhangi bir siyâsî, itikâdî ve fikhî saikin olmadığını söyleyebiliriz. Örneğin Mekhûl ed-Dımaşkî (ö. 112/730), İbrâhîm b. Tahmân ve Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) gibi Mihne döneminden önce telif edilmiş sünen türü eserlerin telifinde, Mihne'den sonra telif edilenler ile aynı nedenlerin etkili olduğunu söylemek zordur. Re'y ile hadisin birbirine zıt olarak görülmediği bu dönemde telif edilen sünen eserlerinin genel amacı toplumun fikh ihtiyacını karşılamaktır. Ehl-i re'yin ehl-i hadîsi rivayet ettikleri hadislerin fikhını anlamamak veya onunla ilgilenmemekle suçlaması sonucu ehl-i hadîs, sünen eserlerini bu eleştiriye cevap vermek maksadıyla kaleme almıştır. Mihne dönemi ve sonrasında telif edilen sünen eserlerinin telif amacı ise hadis merkezli bir fikh anlayışını yerleştirmek olmuştur.

Ehl-i hadîsin sünenleri telif etmelerine etki ettiği anlaşılan bir diğer husus fakihlerden gelen eleştirilerdir. Bu eleştirilerin ne zaman başladığı tam olarak tespit edilemese de hicrî ikinci asırda bu eleştirilerin karşılıklı olarak giderek arttığı ifade edilebilir. Ehl-i hadîse yöneltilen eleştirilerin başında onların zamanlarını tamamen hadis rivayetiyle geçirip hadislerin manalarını anlamamaları gelmektedir. Nitekim hicrî ikinci asrın ortalarından sonra hadis rivayetiyle iştigal edip işi tamamen nakilciliğe döken insanların olduğu bir gerçektir.¹ Bu tarzı benimseyenler ehl-i re'y tarafından eleştirilmiş; hatta kimi zaman onlarla dalga geçildiği bile olmuştur. Bu durumun nispeten yaygınlaştığını söylemeye imkân veren bazı rivayetler zikredilmektedir. Mesela İmâm Şâfiî Bağdat'a geldiğinde Hüseyin el-Kerâbisî, Ebû Sevr'e gelerek 'Ashâb-ı Hadîs'ten biri gelmiş; fikhla meşgul oluyormuş. Kalk, gidip onunla biraz dalga geçelim!' ² demiştir. Ehl-i hadîsin bu hususta epeyce sıkıntı ³ çektiğini gösteren bir diğer rivayete göre Bişr el-Merîsî'ye karşı cevap veremeyen hadisçiler, Ahmed b. Hanbel'e gelerek, 'Müsaade et de Ebû Hanîfe'nin *el-Câmiu's-sağîr*'ini ezberleyelim de şu Bişr'e [cevap veremediğimiz mevzulara girdiğinde ona] cevap verebilelim!' derler. İbn Hanbel ise İmâm Şâfiî'yi kastederek sabretmelerini,

¹ Abdülmecîd Mahmûd, *el-İtticâhâtü'l-fikhiyye 'inde Ashâbi'l-Hadîs fi'l-karni's-sâlisi'l-hicrî* (Mektebetü'l-Hâncî, 1399), 111; Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 141.

² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *Menâkibü'sh-Şâfiî*, thk. Seyyid Ahmed Sakar (Kâhire: 1390), 1/221.

³ Sıddık, *Fikhü Ehli'l-Hadîs*, 36.

Mekke'den birinin geleceğini söyler.¹ Kâdi'l-kudât İmâm Ebû Yûsuf ile A'meş arasında geçen bir diyaloga bakılırsa mesele çok daha netleşecektir. Buna göre A'meş, Ebû Yûsuf'a bir hususta soru sorar. Ebû Yûsuf cevap verince A'meş, bu cevaba nasıl eriştiğini merak eder. Ebû Yûsuf "Senin bana rivayet ettiğin şu hadisten" diye cevap verir. Diyalogu bitiren A'meş'in şu cevabı, esasında fakihlerin ehl-i hadîsi neden eleştirdiklerini ortaya koymaktadır: "Ben bu hadisi sen annenin karnında bile yokken ezberlemiştim. Ancak bunun ne ifade ettiğini ancak şu an öğrendim"² Zikredilen noktalarda eleştirilen hadisçilerin önde gelen muhaddisler tarafından hadisin fikhını öğrenmeye teşvik edildikleri görülmektedir. Mesela Süfyân b. Uyeyne, "Ey Ashâb-ı Hadis! Hadislerin fikhını öğreniniz ki, ehl-i re'y size galip gelsin!"³ diyerek hadisle iştigal eden ilim taliplerini ehl-i re'ye karşı fikh öğrenmeye teşvik etmiştir. Yine Vekî b. Cerrâh, muhtemelen hadis rivayetine yoğunlaşmış olan gençlere hadislerin fikhını öğrenmelerini; eğer bunu yaparlarsa ehl-i re'yin kendilerini yenemeyeceğini söylemektedir. Hadis rivayetini azaltıp hadisin fikhı üzerinde tedebbür etmenin Resûlullah'a yalan isnad etme ihtimalinin azalması şeklinde de yorumlanmıştır.⁴ Öyle ki, bazı âlimler fikhını öğrenmeden hadisi rivayet etmenin mekruh olduğu kanaatindedirler.⁵

Ulemânın hadis taliplerini fıkha yönlendirmelerinin sebeplerinden biri hicrî ikinci asırda bazı hadis taliplerinin işi tamamen nakilciliğe dökmesi ve âlimleri hadis rivayeti hususunda bunaltmalarıdır. Süfyân b. Uyeyne "Eğer Hz. Ömer bu durumu görseydi muhakkak dayakla canımızı acıttırdı" demesi⁶ bu durumu gösterir. Kaynaklardaki rivayetlerden anlaşıldığına göre hadis taliplerine bakış bu sebeple zaman içerisinde değişmiştir. Nitekim Şu'be, önceki zamanlarda ehl-i hadîsten birinin geldiğini görünce içinin ferahladığını, ancak şu an onlardan birini görmeyi istemediğini ifade etmiştir.⁷

Görüldüğü üzere ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasındaki ihtilafların zemininde hadisin sıhhatinin tespiti ve sünnetin nasıl anlaşılması gerektiği gibi hususlar

¹ Beyhakî, *Menâkibü's-Şâfiî*, 1/201.

² İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlih*, 1/1029.

³ Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyetü ecnâsihi*, 264.

⁴ İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlih*, 1/1013.

⁵ İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlih*, 1/1020.

⁶ İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlih*, 1/1028.

⁷ İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlih*, 1/1028.

bulunmaktadır. İki grup arasındaki bu durum telif edilen eserlerin muhtevalarına da etki etmiştir. Bu husus sünen türü eserler incelenirken ele alınacaktır. Ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasındaki ihtilafın kitaplara yansımaya örnek olması açısından İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs* isimli eserinden bahsedilecektir. Bu kitapta, iki tarafın birbirine yönelttikleri eleştirilerinden örnekler mevcuttur. İbn Kuteybe, ehl-i hadîsi "Resûlullah'ın (s.a.s.) sünnetine tâbî olan ve bir hadisi elde edebilmek için İslâm coğrafyasının her tarafına rihle yapanlar" şeklinde tanımlamaktadır.¹ Müellife göre ehl-i re'y, ehl-i hadîsi hadisin her türlüşünü topladıkları için eleştirmektedir. Ancak ehl-i hadîs bunu hadisin her türlüşünü tespit edip sahihini sakiminden ayırmak için yapmaktadır.² Ehl-i hadîse yöneltilen bir diğer eleştiri ise dil bilgisindeki zayıflıkları yönündedir. Buna göre ehl-i hadîs hadislerin manasını anlamanın en önemli aracı olan dil bilgisinde zayıftır. İbn Kuteybe, bu eleştiriye dikkat çekici bir cevap vermektedir. O, ehl-i re'yin sıradan râvîlerin yaptıkları hatalara bakarak ehl-i hadîsin tamamını itham ettiğini ifade eder ve Zührî, Hammâd b. Seleme, Mâlik b. Enes, Abdullah b. Avn, Yûnus b. Ubeyd, Süfyân es-Sevrî, Yahyâ b. Saîd, İbn Cüreyc, Evzâî, Şu'be, Abdullah b. Mübarek gibi ehl-i hadîsin önde gelen isimlerini zikreder.³ Böylece bu hatalar vâkî ise bile bu âlimlerin denetiminden geçmeden güvenilemeyeceğini ihsas ettirmektedir.

İbn Kuteybe'nin ehl-i hadîsi savunurken onlara yakıştırılan haşeviyye, nâbite, mücbire veya cebriyye gibi lakapların hiçbirinin önceden bilinmediğini; ancak ehl-i hadîsin karşısındaki Kaderiyye, Mürcie, Râfıza ve Hâricîler hakkında vârid olan hadislerin bulunduğunu ifade etmektedir.⁴ Böylece ehl-i hadîsi eleştirenleri eleştirenin Resûlullah (s.a.s.) olduğunu kastetmektedir. Onun şu ifadesi konunun İbn Kuteybe tarafından yapılmış bir özetini sunar: "Onlar için söylediğimiz bu isimler Resûlullah'tan (s.a.s.) gelmiştir. Ancak onların ehl-i hadîs için söyledikleri kendi uydurmalarıdır."⁵

¹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*, thk. Muhammed Muhyiddîn el-Esfer (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1419/1999), 127.

² İbn Kuteybe, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*, 127.

³ İbn Kuteybe, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*, 133.

⁴ İbn Kuteybe, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*, 136.

⁵ İbn Kuteybe, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*, 137.

İbn Kuteybe eserinde “er-Red alâ Ehli’r-Re’y” şeklinde bir başlığa yer vermiştir. Ehl-i re’yi “Bir konuda ihtilaf gördüklerinde önce kıyasa başvuruyorlar; sonra kıyası terk edip istihsan yapıyorlar. Önce bir şeye hükmedip sonra o hükmü terk ediyorlar”¹ şeklindeki eleştirisi esasında ehl-i hadîsin ehl-i re’ye yönelttiği en temel eleştirilerden biridir. Öyle ki, kitapta yer alan bir rivayete göre bir adam Ebû Hanîfe’ye gelerek önceki sene kendisine sorduğu ve öğrendiği durumları içeren kitabı gösterir. Ebû Hanîfe ise bu görüşlerinden döndüğünü ifade eder. Duruma sinirlenen adam kafasını duvara vurarak insanlara “Görüyor musunuz? Geçen sene bana öğrettikleri ile hüküm verdim, insanları evlendirdim. Şimdi ise hepsinden rucû etmiş” der.²

İbn Kuteybe, ehl-i re’yin eleştirilerine genel cevaplar verip ehl-i hadîse yöneltilen ithamları ele aldıktan sonra ehl-i re’y tarafından tenakuz olduğu iddia edilen yaklaşık 66 meseledeki hadisleri ele almakta ve bunların nasıl anlaşılması gerektiğini anlatmaktadır.³

Görüldüğü üzere ehl-i hadîs ve ehl-i re’y arasındaki ihtilaflar kitapların muhtevasına etki etmiş ve her iki taraftan diğer gruba yönelik bir red edebiyatı meydana getirilmiştir. Bu kimi zaman İbn Kuteybe’nin yaptığı gibi itirazların direkt olarak ele alınıp cevaplanması şeklinde olmuş; kimi zaman da sünen ve sünne türü eserlerde olduğu gibi yorum yapılmaksızın bâb başlıkları üzerinden işlenmiştir.

2.3.1.3. İtikâdî Tartışmaların Etkisi

Resûlullah (s.a.s.) ve sahâbe zamanında Müslümanların bireysel ve toplumsal; fikhî ve itikâdî problemlerine çözüm bulunabiliyordu. Bu zamandan sonra ise İslâm coğrafyası genişleyince Müslümanlar arasında yeni tartışmalar ortaya çıkmaya başladı. Özellikle sahâbenin dahil olduğu savaşlar ve bazı diğer olaylar, önceden konu edilmeyen bazı soruları beraberinde getirdi. Özellikle Hz. Osman’ın şehadeti ile başlayan süreç, ilmî, fikrî, itikâdî ve siyâsî birçok tartışmanın fitilini ateşlemiştir.

Haricîlerin Sıffîn Savaşı’nda uzlaşmayı sağlamakla görevlendirilen hakemleri ve onların kararına rıza gösterenlerin büyük günah işlemeleri sebebiyle küfre düştüklerini savunmaları, büyük günah işleyen kişinin dindeki yerini sorgulanmasına neden oldu.

¹ İbn Kuteybe, *Te’vîlu muhTe’lifi’l-hadîs*, 102.

² İbn Kuteybe, *Te’vîlu muhTe’lifi’l-hadîs*, 145-488.

³ İbn Kuteybe, *Te’vîlu muhTe’lifi’l-hadîs*, 137.

Mürcie, büyük günah işleyenin dinden çıkmış olmayacağını savunmuş; Kaderiyye ise bu tarz bir günah işleyenin tövbe etmeden ölmesi durumunda iman ile küfür arasında kalacağını iddia etmişti. Böylece önceden tartışılmamış olan amelin imândan bir cüz olup olmadığı, büyük günah işleyenin durumu gibi hususlar ilim adamlarının çözmeleri gereken problemler olarak ortaya çıkmış oldu.

Hicrî 3. asrın önemli âlimlerinden İbn Kuteybe'nin şu ifadeleri hadisçilerin yukarıdaki görüşleri ortaya atan kişiler ile alakalı tutumlarını göstermesi açısından önemlidir: “Kelamcıların üzerinde düşündüm ve onların Allah hakkında bilmedikleri şeyleri söylediklerini, ortaya attıkları şeylerle insanları fitneye düşürdüklerini, başkalarının gözündeki çöpu gördükleri halde, kendi gözlerindeki mertegi görmediklerini, başkalarını hadis rivayeti hususunda itham ettiklerini, fakat bu rivayet edilen şeyleri te'vil ederken, kendi şahsî görüşlerini itham etmediklerini gördüm. Kitap ve hadisin manaları ve ihtiva ettikleri ince hikmetler ve garib kelimeler, tafra, tevellüd, araz, cevher, keyfiyet, kemiyet ile anlaşılamaz. Eğer kelamcılar Kur'ân ve hadiste halledemedikleri müşküllerini, bu ilimlerin ehline havale etselerdi hangi yolu takip edeceklerini ve işin içinden nasıl çıkacaklarını öğrenirlerdi.”¹

İbn Kuteybe'nin ifadesindeki dikkat çekici nokta, “...bu ilimlerin ehline havale etselerdi...” şeklindeki sözüdür. İşte muhaddisleri hadisleri konularına göre ayırmaya iten sebeplerden biri bu ifadedir. Zira onlar, itikâdî problemlerin de fikhî problemler gibi hadis temelinde çözülmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Bu sebebe binâen kitâbü's-sünne ve kitâbü's-sünen tarzı kitapları telif etmiş oldular.

Muhaddislerin, ortaya çıkan problemlerin sünnet çerçevesinde çözülmesi gerektiğini düşünmeleri, onları hadisleri konularına göre ayırmaya/tasnife itmiştir. Öncelikle hadis deslerinde aktarılan hadisleri konularına göre tasnif etmeye başlayan muhaddisler; diğer taraftan derse hazırlık amacıyla kaleme aldıkları küçük hacimli eserlerini de konu-konu tasnif etmiştir. Örneğin erken dönemdeki kitâbü's-sünen fi'l-fikh, kitâbü't-tefsîr, kitâbü'l-menâsik ve kitâbü'z-zühd gibi risâleler bu durumu göstermeleri açısından önemlidir. Çalışmanın önceki kısmında verilen tabloda dikkat çekici olan şey, bu risâleler arasında itikâda dair bir çalışmanın tespit edilememesidir.

¹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Hadis Müdafaaası*, trc. M. Hayri Kırbaoğlu (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 35.

ehl-i hadîsin itikâda dair görüşlerini içeren kitâbü's-sünnelerin daha çok Mihne olayından sonra kaleme alınmış olması; önceki dönemde bu tarz problemlere yönelmekten kaçındıklarını gösterir.¹

Mihne döneminden önce telif edilmiş olan sünen türü eserlerden İbrâhim b. Tahmân'ın *Kitâbü's-sünen fi'l-fikh*'ı istisna edilirse, itikâdî hususlara yer verilmediği görülmektedir. İbn Tahmân'ın eserinde itikâdâ dair rivayetlere yer vermesinin sebebi ise ehl-i hadîs-ehl-i re'y tartışmaları değil; yaşadığı coğrafyada Cehm b. Safvân'ın görüşlerinin yayıldığını görmesidir. Nitekim o, Cehm'in görüşlerinin toplumda yayıldığını anlayınca bir kitap telif etmek suretiyle Cehm'in etkisini kırmak istemiştir.

Mihne döneminden sonra telif edilen sünen türü eserlere bakıldığında, muhaddislerin itikâdî konulara sünenler çerçevesinde pek girmedikleri; bu konuları kitâbü's-sünnelerde işledikleri görülmektedir. Ebû Dâvûd, bu durumun istisnasıdır. O, kitabında “kitâbü's-sünne” şeklinde bir bölüme yer vermiştir. İftirak hadisi ile konuya başlayan² Ebû Dâvûd, “Hevâ ehlinden kaçınmak ve onlara buğzetmek”³, “Hevâ ehline selam vermemek”⁴, “Sünnetin bağlayıcılığı”⁵, “Sahabe arasındaki tafdil meselesi”⁶, “Cehmiyye'ye reddiye”⁷ gibi başlıkları ele almış ve hadisleri zikretmiştir.

Özetle, ehl-i hadîsin hadisleri tasnif etmelerinin sebepleri arasında itikâdî tartışmaların toplumda yer bulması sayılabilir. Bununla birlikte, konumuz olan sünen tarzı eserlerin büyük kısmında itikâdî mevzulara dair hadisler yer almamaktadır. Zira ehl-i hadîs, bu tür hadisleri konu alan kitâbü's-sünne ve kitâbü'l-îmân⁸ türü eserlere bırakmış olmalıdır.

¹ Saliş, *Hadis Edebiyatında Kitâbü's-sünneler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-sünne'si*, 48-56.

² Ebû Dâvûd, “Sünne”, 1.

³ Ebû Dâvûd, “Sünne”, 3.

⁴ Ebû Dâvûd, “Sünne”, 4.

⁵ Ebû Dâvûd, “Sünne”, 7.

⁶ Ebû Dâvûd, “Sünne”, 8.

⁷ Ebû Dâvûd, “Sünne”, 19.

⁸ Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 177.

2.3.2. Sünen Türü Eserler

Çalışmanın bu kısmında hadis tarihi boyunca sünen ismiyle kaydedilmiş eserlerin tespiti yapılacaktır. İlk olarak günümüze ulaşmış olan eserler incelenecek; ardından günümüze ulaşmamış olanlar ele alınacaktır.

Genel fihrist kitapları ile hadis edebiyatının râvîler ve müellifler hakkında bilgi veren kitapları incelendiğinde sünen kitaplarının standart bir isimlendirmeye sahip olmadığı görülür. Sünen türü eserler kaynaklarda şu isimlerle anılmıştır: *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*, *Kitâbü's-Sünen*, *es-Sünen* (es-Suğrâ/el-Kübrâ), *Kitâbün fi's-Sünen*, *Kitâbü's-Sünen bi Şevâhidi'l-Hadîs*.

2.3.2.1. Günümüze Ulaşan Sünen Türü Eserler

Çalışmada tespit ettiğimiz 72 sünen türü eserin sadece 12 tanesi günümüze ulaşmıştır. Bu denli çok sayıda eserden neden sadece 12 tanesinin günümüze ulaştığı eserlerin özellikleri incelendiğinde daha iyi anlaşılabilecektir. Bu eserlerin büyük kısmı ilmî ve ictimâî hareketlerin yoğunlaştığı dönemlerde telif edilmiştir.

Tespit edilen eserlerden 60 tanesi günümüze ulaşmamış veya ulaştığına dair henüz bir tespit yapılamamıştır. Sonraki başlıkta ele alınacak olan Ebû Müslim el-Keccî'nin *Kitâbü's-sünen*'inin Almanya'daki bir kütüphanede mevcut olduğu ifade edilmiş; ancak çalışma boyunca bu bilgiyi teyit edecek imkân olmamıştır. Bu sebeple onu da günümüze ulaşmayan eserlerin sayısına dahil ettik.

Yazma veya matbu halde elimizde olmayan eserlerin bir kısmı bazı araştırmacılar tarafından yeniden inşa faaliyetine konu edilmiştir. Mekhûl ed-Dımaşkî'nin ve İbn Ebî Zi'b'in çalışmaları böyledir. Ancak bu inşa çalışmaları, eserlerin orijinalı olmadıkları için günümüze ulaşmış kabul edilmemiş ve bu eserler günümüze ulaşmayan sünen türü eserler kısmında ele alınmıştır.

Çalışmanın bu kısmında günümüze ulaştığı tespit edilen sünen türü eserler ve müellifleri ele alınacaktır. Müelliflerin hayatı eserlerinin tasnifi açısından; eserler ise sünen türünün özelliklerini öne çıkaracak başlıklar ile incelenecektir.

2.3.2.1.1. İbrâhim b. Tahmân el-Horasânî (ö. 163/780), *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*¹

Sahâbeden bir kısmına yetişmiş olan İbrâhim b. Tahmân, Horasan âlimi olarak bilinir.² Tabiûnin önde gelen isimleri Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744), İbnü'l-Mu'temir (ö. 132/750) ve Simâk b. Harb'dan (ö. 123/741) hadis almış; kendisinden de Safvân b. Süleym (ö. 132/750) ve Abdullâh b. el-Mübârek (ö. 181/797) rivayette bulunmuştur. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) de İbrahim b. Tahman'dan rivayette bulunduğu rivayet edilir.³ *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*, *Kitâbü'l-Menâkıb*, *Kitâbü'l-İdeyn* ve *Kitâbü't-Tefsîr* ona nispet edilen eserlerdir.⁴

İbrâhim b. Tahmân, Horâsan başta olmak üzere Mekke, Bağdâd ve Nîşâbü'r gibi ilim merkezlerinde bulunmuştur.⁵ Birçok âlimin tevsik ettiği biri olan İbn Tahmân'ın ircâ görüşüne meyilli olduğu belirtilmiştir.⁶ *es-Sünen* müellifi Ebû Dâvûd'un şu ifadeleri bu noktada önem arz etmektedir: "İbrâhim b. Tahmân güvenilir biridir. Serahs ahalisindendi. Hac için memleketinden ayrılp Nîşâbü'r'da konakladığı zaman bu bölgenin halkının Cehm [b. Safvân]'ın görüşüne meylettiklerini görünce, burada kalmanın o an için hac yapmaktan daha uygun olacağını düşündü. Burada bir süre ikamet etti ve bu yöndeki çalışmalarıyla insanların Cehm'in görüşlerinden ircâ görüşüne geçmelerinde etkili oldu."⁷ Ahmed b. Hanbel de İbn Tahmân'ın ircâ görüşüne sahip olduğunu, Cehmiyye'ye karşı şiddetli bir muhalefet içerisinde bulunduğunu belirtmiştir.⁸ Ancak İbrâhim b. Tahmân'ın sahip olduğu söylenen ircâ görüşünün, imânı yeterli sayıp amelin önemli olmadığını savunan Mürcie ile alakalı olmadığı; aksine onun büyük günah işleyenin dinden çıkacağı tezini savunan Hâricîler'e karşı Allah'tan bağışlanmayı ummak gerektiği fikrine sahip olduğu ifade edilmiştir.⁹

İbrahim b. Tahman'a nispet edilen ve günümüze ulaşan *Meşyehatü İbn Tahmân* adlı eserinin onun hocaları hakkında bilgi veren bir kitap olmadığı, onun *Kitâbü's-*

¹ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 319.

² Zehebî, *Siyer*, 7/379.

³ Zehebî, *Siyer*, 7/379.

⁴ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 319.

⁵ Fuâd Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî* (Riyâd: İdâretü's-sekâfe ve'n-neşr bi'l-câmi'a, 1411/1991).

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/15.

⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/16.

⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/17.

⁹ M. Yaşar Kandemir, "İbrâhim b. Tahmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, 2000), 21/353.

Sünen fi'l-Fıkh adlı eseri olduğu söylenmiştir.¹ Nitekim Dımaşk Zâhiriye Kütüphanesinde bulunan eseri Muhammed Tâhir Mâlik tahkik etmiş ve *Meşyehatü İbn Tahmân* ismiyle kayıtlı olan yazma nüshanın içeriği ve nüshadaki bazı kayıtlardan hareketle meşyeha türü bir eser olmadığını, bunun İbn Tahmân'a nispet edilen *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh* adlı eser olmasının daha muhtemel olduğunu ifade etmiştir.² Bununla birlikte muhakkik, eseri *Meşyehatü İbn Tahmân* adıyla neşretmiştir. İbn Tahmân'ın hem talebesi hem de kâtibi olan Hafs b. Abdullâh b. Râşid es-Sülemî (ö. 209/825), bu eseri 158 yılında Nişâbü'r'da hocasından imla etmiş ve kitap, Hafs'ın öğrencisi Ahmed b. Hafs en-Nîsâbü'rî (ö. 258/871) tarafından Şam bölgesine getirilmiştir.³

Muhammed Tâhir Mâlik, eserin hicri 606 yılında aslından istinsah edildiğini ve aynı yıl mukabelesinin yapıldığını belirtir.⁴ Bu demektir ki, aslı olmasa da eserin nüshası 6. ve 7. asırlarda mütedavel haldeydi. Muhakkikin tespitine göre İmâm Buhârî ve Nesâî bu eserden istifade etmiş⁵ ve kitaplarına buradaki hadislerden bazılarını almışlardır. Buhârî, İbrâhim b. Tahmân'dan muallak olarak rivayet aktarmışken⁶ Nesâî, eserinde İbrâhim b. Tahmân-öğrencisi Hafs b. Abdullah-oğlu Ahmed b. Hafs tarikiyle gelen rivayete yer vermiştir.⁷ Muhakkiki eldeki nüshanın meşyeha türü bir eser olmamasını düşündüren sebep, kitabın içeriğinin 'bir talebenin hadis aldığı hocalarını ve rivayetlerini sıraladığı kitap' demek olan meşyehalardan ziyade sünen türünün özelliklerini taşımasıdır. Diğer taraftan muhakkik, kitabın ilk kısmında geçen "İbrâhîm b. Tahmân'ın *Sünen*'inin rivayetiyle gelen birinci ve ikinci kısmı" şeklindeki ifadedden hareketle bu eserin isminde tashif yapıldığını belirtmiştir. Bu ifadedeki 'Sünen' lafzının daha sonraki araştırmacılar tarafından yanlış okunduğunu ve meşyeha olarak kaydedildiğini, nüshanın alt tarafındaki 'meşyeha' şeklindeki nottan dolayı bu tür bir yanlışlığa gidilmiş olabileceğini ifade eder.⁸ Bu konuda yapılmış bir çalışmada

¹ Muhammet Ezber, *İbrahim b. Tahman* (ö. 163/780) ve *Hadis İlmindeki Yeri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 26.

² Muhammed Tâhir Mâlik (thk.) *Meşyehatü İbn Tahmân* (Dımaşk: Matbû'âtü Mecma'i'l-luğati'l-Arabiyye, 1403), 6. (muhakkikin girişi).

³ Muhammed Tâhir Mâlik (thk.) *Meşyehatü İbn Tahmân*, 8-9. (muhakkikin girişi).

⁴ Muhammed Tâhir Mâlik (thk.) *Meşyehatü İbn Tahmân*, 7-9. (muhakkikin girişi).

⁵ Muhammed Tâhir Mâlik (thk.) *Meşyehatü İbn Tahmân*, 10. (muhakkikin girişi).

⁶ Buhârî, "Salât", 101.

⁷ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Râid b. Sabri b. Ebî Alfe (Riyâd: Dârü't-Tûk li'n-neşri ve't-tevzî, 1429), "Sehv", 91.

⁸ Muhammed Tâhir Mâlik (thk.) *Meşyehatü İbn Tahmân*, 17 (muhakkikin girişi).

belirtildiği gibi¹ muhakkikin tashîf iddiası pek tutarlı görünmemektedir. Zira ‘meşyeha’ ve ‘sünen’ yazım açısından pek yakın kelimeler değildir. Bununla birlikte biz, muhakkikin bu kitabın İbn Tahmân’a nispet edilen *Sünen* eseri olduğu düşüncesini doğruya daha yakın buluyoruz. Zira öncelikle kaynaklar İbn Tahmân’ın böyle bir eseri olduğunda hemfikir olup ona meşyeha isminde bir eserin nispet edildiği bilinmemektedir. Kitabın içeriğine bakıldığında sünen türünün birçok özelliğini taşıdığı, hac (24), akâid (17), fedâilu’s-sahâbe (17) ve büyü‘ (16) gibi konulara dair hadislerin yer aldığı görülmektedir. Sünen türü eserlerin birinci dereceden konusu olmamakla birlikte² bazı sünenlerde bulunan akâid/sünne türü rivayetlerin bu kitapta da bulunması, muhakkik tarafından İbn Tahmân’ın Cehmiyye karşıtı biri olması ile açıklanmıştır.³ Dolayısıyla eserin İbn Tahmân’a nispet edilen *Kitâbü’s-sünen fi’l-fikh* isimli eser olması kuvvetle muhtemeldir.

2.3.2.1.1.1. Kitabın Yazılış Amacı

Tespit edilebildiği kadarıyla İbrâhim b. Tahmân’ın *Kitâbü’s-sünen fi’l-fikh* adlı eseri, günümüze ulaşmayan sünenleri de dikkate alarak müelliflerinin vefat tarihlerinden hareketle sünen türü eserler içerisinde yedinci sırada yer almıştır. Bununla birlikte bu eser günümüze ulaşmış en eski sünen kitabıdır.

Eserin rivayet serüvenine dair detaylı malumat bulunmasa da şunlar zikredilebilir: İbrâhim b. Tahmân’ın önde gelen talebelerinden olan Nîşâbûr kadısı Hafs b. Abdullah b. Râşid es-Sülemî (ö. 209/824) eseri hocasından dinlemiştir.⁴ Kendisinden de yine Nîşâbûr kadılığı yapmış olan ve Buhârî ile Ebû Dâvûd’un hocası Ahmed b. Hafs almış,⁵ Ahmed b. Hafs’ın öğrencileri de bu eseri çeşitli yerlere taşımışlardır. Ebû Dâvûd’un (ö. 275/889) bu eserden istifade ettiği ifade edilmektedir.⁶ Eserin girişinde verilen sened zinciri şöyledir:

Ebü’l-Me‘âlî Abdullah b. Abdurrahman b. Ahmed b. Sâbir es-Sülemî (ö. 576/1180)

¹ Ezber, *İbrahim b. Tahman (ö. 163/780) ve Hadis İlmindeki Yeri*, 47.

² Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 138-140.

³ Muhammed Tâhir Mâlik (thk.) *Meşyehatü İbn Tahmân*, 3-5 (muhakkikin girişi).

⁴ Zehebî, *Siyer*, 9/485-486.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 12/383-384.

⁶ Muhammed Tâhir Mâlik (thk.) *Meşyehatü İbn Tahmân*, 9.

Ebü'l-Kâsım Ali b. İbrâhim b. Abbâs el-Hüseynî (508 yılında) (ö. 508/1114)

Abdülazîz b. Ahmed el-Kettânî (ö. 466/1073)

Ebü'l-Hasan Muhammed b. Avf b. Ahmed b. Avf (ö. 432/1040)

Ebü'l-Kâsım el-Fadl b. Cafer (ö. 373/983)

Ebûbekir Muhammed b. Abdûs en-Nisâbûrî (Remle şehrinde) (ö. 293/905)

Ahmed b. Hafs b. Abdullah b. Râşid en-Nîşâbûrî (ö. 258/871)

Hafs b. Abdullah b. Râşid en-Nîşâbûrî (ö. 209/824)

İbrâhim b. Tahmân (ö. 163/780).¹

Sened zincirinin son râvisinden anlaşıldığı üzere *Kitâbü's-sünen fi'l-fikh* hicrî altıncı asra kadar ulaşmıştır.

Eserin yazılış amacına dair net bir bilgi bulunmasa da içeriğinden hareketle bazı tahminler yapmak mümkündür. Yukarıda zikredildiği üzere İbn Tahmân, Cehmiyye'ye muhalif biridir. Öyle ki, bu muhalefet onu, hac için yola çıktığı zaman uğradığı Nîşâbûr'da halkın Cehm'in görüşlerine meylettğini gördüğü için hac yapmak yerine orada kalıp bu görüşle mücadele etmeye sevk etmiştir. Yine Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd gibi âlimler onun Cehmiyye'ye karşı faaliyetler yürüttüğünü ifade etmişlerdir. Bu bilgilerden hareketle İbn Tahmân'ın eserini yazma amaçlarından birinin Cehmiyye'ye karşı bir kitap yazma ve onların görüşlerini nakzeden rivayetleri toplama olduğunu söylemek mümkündür.²

Kitabın yazılış amaçlarından birinin Cehmiyye'ye muhalefet olup olmadığını daha netleştirmek için kitabın içeriğindeki hadislere müracaat etmek uygun olacaktır. Ancak öncesinde hadislerin sayısı ve sened yönünden bir tespiti yapılacaktır.

2.3.2.1.1.2. Hadis Sayısı ve İsnad

Muhammed Tâhir Mâlik'in tahkikini yaptığı baskıda 208 hadis bulunmaktadır. Bununla birlikte eserin iki defa ihtisar edildiği ifade edilmektedir.³ Eğer bu bilgi doğru kabul edilirse eserin, elimizdeki nüshasında bulunan 208 hadisten çok daha fazla

¹ Muhammed Tâhir Mâlih (thk.) *Meşyehatü İbn Tahmân*, 52.

² Muhammed Tâhir Mâlik (thk.) *Meşyehatü İbn Tahmân*, 4.

³ Muhammed Tâhir Mâlik (thk.) *Meşyehatü İbn Tahmân*, 8; Ezber, İbrahim b. Tahman (ö. 163/780) ve *Hadis İlmindeki Yeri*, 48.

rivayet içerdiği söylenebilir. İbrâhim b. Tahmân'ın hadis ilmindeki yerine dair hazırlanan bir çalışmada yapılan tespite göre İbn Tahmân, kitabında 50 farklı hocasından aldığı hadislere yer vermiştir. Onun hadisini çokça aktardığı hocaları sırasıyla şöyledir: Abbâd b. İshâk (24), Mûsa b. Ukbe (23), Katâde (20), Haccâc el-Bâhilî (20), Mâlik b. Enes (16), Hasan b. Umâre (14).¹

Muhakkik Tâhir Mâlik, 208 hadisin tamamının sıhhat araştırmasını yapmamıştır. O, 93 hadis hakkında sıhhat değerlendirmesi yapmış, bunlardan 38 tanesinin sahih,² 11 tanesinin hasen³ ve 44 tanesinin ise zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁴ Bununla birlikte muhakkik, zayıf hadislerin birçoğunun “âdîd/hadisın zayıflığını giderecek başka bir tarik” sebebiyle derecelerinin yükseldiğini belirtmiştir.

Kitapta yer alan hadislerin kaynağı açısından durumlarına baktığımızda çoğunluğunun merfu olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında 8 adet kudsî ve 2 adet mevkuf hadis yer almış, maktu hadis ise tespit edilememiştir.⁵ Hicrî ikinci asırda telif edilen eserlerde çokça maktu hadis yer almasına rağmen İbrâhim b. Tahmân'ın *Sünen*'inde bulunmamasını, eserin iki defa ihtisar edildiği bilgisinden hareketle ithisarı yapanların bir tasarrufu olarak değerlendirmek mümkündür.

2.3.2.1.1.3. Konu Dağılımı

Müellif İbn Tahmân, *Kitâbü's-sünen fi'l-fıkh* adlı eserini “kitâb” ve “bab” şeklinde ayırmamıştır. Ancak onun hadisleri sıralama usulüne baktığımızda kitabın kendi içerisinde bir tasnif sistemine sahip olduğunu söyleyebiliriz.⁶ Mesela müellif, büyü‘ konusuyla ilgili hadislerle⁷ hac ibadetine dair hadisleri⁸ arka arkaya sıralanmıştır. Bu durum, müellifin belirli bir gaye çerçevesinde hadisleri sıraladığını düşündürmektedir. Tasnif döneminde eser yazan müellifler kitaplarına “bab başlığı” koymasalar bile hadisleri bizim bilemediğimiz, fakat zihinlerinde mevcut bir tasnif usulüne göre kaydettiklerini ifade edebiliriz.

¹ Ezber, *İbrahim b. Tahman* (ö. 163/780) ve *Hadis İlmindeki Yeri*, 58.

² Muhakkikin sahih hükmü verdiği hadislere 5, 6, 9, 19 ve 20. hadisler örnek gösterilebilir.

³ Müellifin hasen hükmü verdiği hadislere 2, 3, 4, 8, 17. hadisler örnek gösterilebilir.

⁴ Müellifin zayıf hükmü verdiği hadislere 1, 7, 10, 11, 12. hadisler örnek gösterilebilir.

⁵ Ezber, *İbrahim b. Tahman* (ö. 163/780) ve *Hadis İlmindeki Yeri*, 48.

⁶ Ezber, *İbrahim b. Tahman* (ö. 163/780) ve *Hadis İlmindeki Yeri*, 51.

⁷ 173-185 arasındaki hadislere bakılabilir.

⁸ 153-172 arasındaki hadislere bakılabilir.

İbrahim b. Tahman'ın hadis ilmindeki yeri üzerine yapılan bir çalışmada verilen bilgiye göre İbn Tahmân'ın *Kitâbü's-sünen fi'l-fıkh*'ındaki hadislerin konu dağılımı şöyledir:

Akâid (17), akdiye (2), akîka (1), bed'ü'l-vahy (3), büyü' (16), cenâiz (5), cennet (6), Cibril (1), Cumâ (1), diyât (19), dua (5), edeb (5), enbiyâ (2), eşribe/et'ime (7), fedâilü'l-Kur'ân (1), fedâilü'l-Medîne (3), fedâilü's-sahâbe (17), ferâiz (1), fiten (11), hac (24), hudûd (2), ıtk (3), ilim (1), İsrâ/Mirâc (2), itikâf (2), Kâdir gecesi (1), kefare (2), libâs (4), lukata (1), Mescid-i Nebevî'nin fazileti (1), nikâh (4), rikâk/zühd (15), salât (8), oruç (3), siyer/megâzî (16), tahâret (4), tefsir (2), tevbe (1), tıb (3), zebâih (1), zekât (3).¹ Alfabetik olarak sıraladığımız konular, kitapta herhangi bir tasnife tabi tutulmadan yani kitab veya bablara ayrılmadan peşpeşe sıralanmıştır.

Büyü' ve hac konularındaki hadisler hariç diğer konularla ilgili hadislerin sıralanmasında belirli bir usul takip edilmediği görülmektedir. Yukarıda verilen konu dağılımı incelendiğinde, sünen türü bir kitapta pek bulunmayan hadislerin yer aldığı görülmektedir. Kitabın içeriği daha çok cami türü eserin muhtevasını andırmaktadır. Sünen kavramının tanımı sonraki dönemlerde yapıldığı ve içerikleri şekillendiği için İbrâhim b. Tahmân'ın kitabında ve o dönemin diğer eserlerinde buna benzer durumlarla, yani sünenlerin genel içeriğinde yer almayan hadislerin varlığıyla karşılaşmaktayız. Bu eserler henüz kavramların istikrar kazanmadığı bir zaman diliminde telif edildikleri için içeriklerinin farklı oluşu doğaldır. Bununla birlikte sünen tarzı eserlerde zaman zaman *câmi*'lerde olduğu gibi akâide, meğaziye veya fitene dair hadislere rastlamaktayız. Bunu sünen türü eserlerin halka bakan taraflarına bağlamak mümkündür. Sünen müellifleri eserlerine alacakları hadisleri belirlerken dönemin tartışılan konuları yanında halkın o zamanki ihtiyaçlarını da dikkate almış olmalıydılar. Özellikle zındıklık² ve ehl-i bid'at gibi çeşitli fırkaların halk üzerindeki etkisinin arttığı dönemlerde telif ve tasnif edilen eserlerde bu durum daha net görülebilmektedir.³

¹ Ezber, *İbrahim b. Tahman (ö. 163/780) ve Hadis İlmindeki Yeri*, 53-54.

² Zındıklığın tarihi ve etkileri ile alakalı detaylı bir çalışma için bk. Chokr, *İslâm'ın Hicri İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar*; Zındıklığın hadis vaz'ıyla irtibatı için bk. Serdar Demirel, *Düalist Zındıklar ve Hadis* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2022).

³ Muhammed Tâhir Mâlih (thk.) *Meşyehatü İbn Tahmân*, 145-148.

2.3.2.1.2. Abdullâh b. el-Mübârek (ö. 181/797), *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*¹

20 yaşında ilim tahsiline başlayan İbnü'l-Mübârek; Evza'î, İbn Cüreyc, Süfyân es-Sevrî, İbn Ebû Zi'b, Hammâd b. Seleme ve Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799) gibi sünen müellifi olan âlimlerden hadis aldı. Kendisinden de Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Süfyân es-Sevrî, *es-Siyer* adlı kitabın müellifi Ebû İshâk el-Fezârî (ö. 188/804 [?]) ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî gibi âlimler rivayette bulundu.²

Hadis, fıkıh, dil, tarih ve zühd alanlarında önde gelen bir âlim olan Abdullah b. el-Mübârek, birçok eser telif etmiştir. Öyle ki, onun bu noktadaki meziyeti birçok âlim tarafından takdir edilmiştir. İlmi (hadisi), fıkıh bablarına göre tasnif ettiği rivayet edilir.³ İmâm Buhârî, rihleye çıkmadan evvel İbnü'l-Mübârek'in kitaplarını ezberlediğini ifade etmiştir.⁴ İbnü'n-Nedîm, İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*, *Kitâbu't-Tefsîr*, *Kitâbu't-Târîh*, *Kitâbu'z-Zühd* ve *Kitâbu'l-Birr ve's-Sıla*⁵ adlı eserleri olduğunu kaydeder. Bunların dışında ona nispet edilen *el-Müsned* diye bir kitap daha vardır. Konu üzerine çalışmalar yapmış olan araştırmacılar *el-Müsned* ile *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh* adlı kitapların aynı eser olduğu kanaatindedirler.⁶ Kitap, Subhî Bedrî es-Sâmirî tarafından tahkik edilerek *Müsnedü'l-İmâm Abdullâh b. el-Mübârek* ismiyle yayımlanmıştır.⁷ Muhakkikin belirttiği gibi eserin *el-Müsned* olarak isimlendirilmesi, telif türü olarak ale'r-ricâl olmasından değil; içerisindeki hadislerin müsned (muttasıl olarak Hz. Peygamber'e ulaşan) olmasından dolayıdır. Dârimî örneğinde olduğu gibi bazen kitaplara, içerisindeki hadislerin müsned oluşu sebebiyle *el-Müsned* diye isim verilebilmektedir. İbnü'l-Mübârek'in *el-Müsned*'inde yer alan 272 rivayetin büyük çoğunluğu fikhî hadislerdir ve bu hadisler ale'l-ebvâb sistemle tasnif edilmiştir. Bu sebeple kitabı tür olarak sünen kabul etmek daha doğru olacaktır.

¹ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 319.

² Zehebî, *Siyer*, 378-385.

³ Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî, *Tezkîretü'l-huffâz* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419), 1/202.

⁴ Hafîb el-Bağdâî, *Târîhu Bağdâd*, 2/324.

⁵ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 319.

⁶ Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. el-Mübârek el-Mervezî, *Müsnedü'l-İmâm Abdullâh b. el-Mübârek*, thk. Mustafâ Osmân (Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1407/1987), 20 (muhakkikin girişi); Hamdi Türkoğlu, *Abdullah b. el-Mübârek ve Hadis İlmindeki Yeri* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 61.

⁷ Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. el-Mübârek el-Mervezî, *Müsnedü'l-İmâm Abdullâh b. el-Mübârek* (Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1407/1987).

2.3.2.1.2.1. Kitabın Telifi

Birçok kitap telif ettiği bilinen ve bu yönü takdir edilen İbnü'l-Mübârek'in kitabın ismini kendisinin verdiği kabul edilirse, onun bu isminden kastının hadislerin muttasıl olduğuna delalet eden müsned kavramı olmalıdır. Zira her ne kadar İbnü'l-Mübârek'in yaşadığı dönemin sonuna doğru müsned türü eserlerin yazılmaya başlandığı biliniyorsa da¹ eserin muhtevası ve yazım metodundan hareketle sünen türü bir eser olarak kabul edilmesi daha uygun görülmüştür.² Ayrıca *Hilyetü'l-evliyâ*'da geçen şu bilgi, İbnü'l-Mübârek'in kitaplarını konularına göre tasnif ettiğini göstermektedir: Hammâd b. Üsâme el-Kûfî (ö. 201/817), Tarsus'ta Abdullah b. Mübârek'in yanına uğramış ve ona şöyle demiştir: “Ey Ebû Abdurrahmân! Ben, yapmış olduğun tebvîb ve tasnif faaliyetini kerih görüyorum. Çünkü biz hocalarımızı bunu yaparken görmedik.”³ Bunun üzerine İbnü'l-Mübârek, 20 gün kadar hadis rivayetine ara vermiş, sonrasında kendi metodu üzere devam etmiştir. Kaydettiğimiz bu bilgidен anlaşıldığına göre İbnü'l-Mübârek, kitabını bablara ayırmıştır. O dönemde telif edilen -İmam Malik'in *Muvatta*'nda olduğu gibi- bazı kitapların da bablara göre tansif edildiğini biliyoruz. Hammad b. Üsame'nin bu şekildeki tasnifi kendi hocalarının yapmadığını söylemesi, Hammad'ın yaşadığı coğrafyadaki âlimlerin kitaplarını henüz bâblar şeklinde tasnif etmedikleri şeklinde anlamak mümkündür. Ancak diğer bazı coğrafyalarda âlimler, kitaplarını bâblara ayırmaya başlamış ve hadisleri bâb başlıkları altında sıralamışlardır.

Yazması Şâm Zahirîyye Kütüphanesi'nde bulunan *el-Müsned*,⁴ Subhî el-Bedrî'nin tahkikiyle 1987 yılında müstakil olarak, ayrıca Mustafa Osmân Muhammed'in tahkikiyle 1991 yılında Beyrut'ta İbnü'l-Mübârek'in diğer bir kitabı olan *Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla* ile birlikte basılmıştır.

2.3.2.1.2.2. Kitabın Râvileri

el-Müsned'in isnadı şu şekildedir. “Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. el-Hasan b. Muhammed el-İsferâyînî (ö. 551/1156) → Ebü'l-Ferec Sehl b. Bişr b. Ahmed el-

¹ Tüfekçioğlu, *Hadis Edebiyatı'nda Müsnedler (Hicrî İlk Üç Asır)*, 36.

² Tüfekçioğlu, *Hadis Edebiyatı'nda Müsnedler (Hicrî İlk Üç Asır)*, 247.

³ Ebû Nu'aym, *Hilye*, 8/165.

⁴ Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. el-Mübârek el-Mervezî, *Müsnedü'l-İmâm Abdullâh b. el-Mübârek* (Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1407/1987).

İsferâyîni (ö. 491/1098) → Ebü'l-Ferec Abdullah b. el-Hüseyn b. Burhân el-Ğazzâl el-Bağdâdî (ö. 447/1055) → Ebû Ya'kûb İshâk b. Es'ad b. el-Hasan b. Süfyân el-Fesevî (ö. 374/985) → Ebü'l-Abbâs el-Hasan b. Süfyân (ö. 303/916) → Hibbân b. Mûsâ es-Sülemî (ö. 233/848) → Abdullah b. el-Mübârek".¹

Kitabın senedinden anlaşıldığına göre *el-Müsned*, hicrî altıncı asırda ilim ehlinin istifade ettiği eserler arasında yer almıştır. Ancak bu esere atıf yapan müteahhir bir kaynak tespit edilememiştir. Eserin sonraki dönemlerde kaybolması ve bu sebeple kendisine atıf yapılmamış olması muhtemeldir.

2.3.2.1.2.3. Hadis Sayısı ve İsnad

Abdullah b. el-Mübârek'in *el-Müsned*'i üç kısımdan oluşmaktadır. Ancak bu bölümlerin arasında bir ilişki görülmemektedir. Dolayısıyla bu bölümlere müellifin kendisi tarafından değil; muhtemelen sonraki dönemde kitabı aktaranlar tarafından yapılmış olmalıdır. Zira her bir kısmın girişinde rivayetlerin senetleri toplu olarak verilmiş² ve diğer senetlerin baş tarafından bir kısmı terkedilmiştir. Bu durum ilk dönemde değil; sonraki dönemde görülen yazım metotlarındandır. Zikredilen hususlar, eserin müellifin vefatından çok sonraları ilim taliplerinin tasarruflarına konu olduğu izlenimi vermektedir.

Eserin birinci kısmında 81; ikinci kısmında 106; üçüncü kısmında 85 hadis olmak üzere toplamda 272 rivayet³ yer almaktadır.⁴ Bu 272 rivayetin tamamı merfu nitelikli olup rivayetlerin hepsi Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nispet edilmektedir. Sonraki dönemlerde tarifi yapılan bir kitap türü olarak sünenin tarifine uyan hicri ikinci asırda telif edilmiş ender kitaplardan biri olan İbnü'l-Mübârek'in bu eserinde mevkuf ve maktu rivayetlerin bulunmamasını, daha önce ifade ettiğimiz gibi kitabı ihtisar edenlerin mevkuf ve maktu haberleri çıkarmak suretiyle yapmış oldukları bir tasarruf olarak değerlendirebiliriz. Bunun yanında müellifin kitabına bilinçli olarak sadece merfu haberleri almış ve bu sebeple kitabına *el-Müsned* ismini vermiş olması da

¹ Abdullâh b. el-Mübârek, *Müsnedü'l-İmâm Abdullâh b. el-Mübârek*, 51.

² Abdullâh b. el-Mübârek, *Müsnedü'l-İmâm Abdullâh b. el-Mübârek*, 115.

³ Abdullâh b. el-Mübârek, *Müsnedü'l-İmâm Abdullâh b. el-Mübârek*, 166.

⁴ Mustafa Osmân'ın tahkikinde ise 289 hadis tespit edilmiştir. Buradaki farklılığın, aynı hadisin farklı veya benzer senedinin numaralandırmasından kaynaklanmış olmalıdır.

muhtemeldir. Nitekim İbnü'l-Mübârek'in diğer kitaplarına baktığımızda merfu ve mevkuf rivayetleri merfu haberlerle birlikte naklettiğini görmekteyiz.¹

Eserin muhakkiki Subhî Bedrî, kitaptaki hadislerin tahririni yapmış ve birçoğunun sıhhat durumu ile ilgili bilgi vermiştir. Muhakkikin değerlendirmesine göre eserde sahih,² hasen³ ve zayıf⁴ rivayetler yer almaktadır. Ancak makbul rivayetler (sahih ve hasen) çoğunluktadır.

Muhakkikin yaptığı tahrice göre eserdeki rivayetler İmâm Mâlik'in *el-Muvatta*, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*, İmâm Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*, İmâm Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh*, Ebû Dâvud'un *es-Sünen*, Tirmizî'nin *es-Sünen* vb. muteber kaynaklarda geçen hadislerdir. Bu arada İbnü'l-Mübârek, *el-Müsned*'deki bir kısım rivayetlere *ez-Zühd* ve *'r-Rekâik* adlı eserinde de yer vermiştir.

2.3.2.1.2.4. Konu Dağılımı

Hicrî ikinci asırda telif edilen hadis kitaplarında bazen bâb başlığı konulmuş; bazı müellifler ise bâb başlığı koymamanın bir nevi re'y belirtme olacağı düşüncesiyle bâb başlığı koymaktan kaçınmışlardır. İbnü'l-Mübârek'in eserinde farklı konulara dair hadisler kaydedilmiş olsa da kitapta sadece üç başlık yer almıştır. İlk konu başlığı 162. rivayetten sonra "Mine'l-Ferâiz"⁵ adını taşımaktadır. 169. Hadisten sonraki "el-Keffârât ve'n-Nüzûr"⁶ ve 236. Hadisten sonraki "Mine'l-Fiten"⁷ başlıkları ise eserdeki diğer konu başlıklarıdır. Ancak başlıkların Abdullah b. el-Mübârek tarafından mı yoksa eseri rivayet edenlerden biri tarafından mı konulduğu belli değildir. Kitabın iki ayrı tahkikinde de bu başlıkların bulunması, bunların muhakkiklerce konulmuş olması ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Kanaatimizce bu başlıkları sonra gelen müstensihlerden birinin koyması daha isabetli görünmektedir. Zira eğer müellif koymuş olsaydı, farklı konularla ilgili hadisleri sıraladığı birçok yerde bab başlığı koyması gerekirdi.

¹ Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühd ve 'r-rekâik* isimli eserinde mevkuf rivayetlere bolca yer vermektedir. Ebû Abdîrahmân Abdullâh b. el-Mübârek el-Mervezî, *ez-Zühd ve 'r-rekâik* (Riyâd: Dâru'l-Mi'râc ed-Devliyye li'n-Neşr, 1415).

² Eserdeki 4, 11, 12, 26, 30. rivayetler sahih hadise örnek olarak gösterilebilir.

³ Eserdeki 33, 55, 62, 73. rivayetler hasen hadise örnek olarak gösterilebilir.

⁴ Eserdeki 18, 19, 38, 65, 78. rivayetler zayıf hadise örnek olarak gösterilebilir.

⁵ Abdullâh b. el-Mübârek, *Müsnedü'l-İmâm Abdullâh b. el-Mübârek*, 96.

⁶ Abdullâh b. el-Mübârek, *Müsnedü'l-İmâm Abdullâh b. el-Mübârek*, 101.

⁷ Abdullâh b. el-Mübârek, *Müsnedü'l-İmâm Abdullâh b. el-Mübârek*, 145.

Eserin sünen türünde olduğunun en önemli göstergesi, fikhî konulara göre tasnif edilmiş olmasıdır. Kitap her ne kadar bütün fikhî konuları içermese de muhakkikin tespitine göre 15 farklı konudaki hadisleri ihtiva etmektedir. Kitabın bu şekilde bizzat İbnü'l-Mübârek tarafından tasarlandığını söylememize engel bir durum yoktur. İbnü'l-Mübârek'in eseri, İbn Tahmân'ın *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*'ına göre daha tertipli bir görünüm arz etmektedir. Zira daha önce ifade ettiğimiz gibi İbn Tahmân'ın kitabı her ne kadar fikhî rivayetleri içeriyor olsa da sistematik değildir. İbnü'l-Mübârek'in kitabında ise aynı konudaki hadisler art arda verilmiştir. İbnü'l-Mübârek'in kitabının İbn Tahmân'ın kitabına göre daha sistematik oluşunu İbnü'l-Mübârek'in ilim aldığı hocalarına ve ilim tahsil ettiği merkezlerdeki ilim anlayışına bağlamak mümkündür.

Bizzat müellif tarafından başlıklar konulmamış olsa da muhakkikin kitaptaki hadislerden hareketle tespit ettiğine göre konu sıralaması ve içerdiği hadis sayıları şu şekildedir: “el-Edeb ve'l-birr ve's-sıla (24)”, “el-İlm (3)”, “el-İmân (9)”, “el-Vudû (1)”, “es-Salât (37)”, “es-Savm (15)”, “Yevmü'l-Kıyâme (46)”, “el-Hudûd (26)”, “el-Ferâiz (8)”, “el-Keffârât ve'n-Nüzûr” (12), “el-Et'ime (18)”, “el-Hibe ve'l-İtk”, “el-Vakf”, “Ta'zîmü'l-Hadîs an Resûlillah (s.a.s.) (10)”, “el-Fiten (36).¹

Verilen sayılardan anlaşıldığına göre İbnü'l-Mübârek'in kitabında en çok Kıyâmet gününe dair hadisler yer almıştır. Sonra sırasıyla namaz, fitne, edeb ve iyilik konuları gelmektedir. Tür olarak Sünen kabul edilen bu eserin muhtevasında fikhî hadislerin dışında rivayetlerin bulunması nasıl anlaşılmalıdır? Kanaatimizce, hicrî ikinci asırda eser telif eden müelliflerin zihinlerinde sünen, belirli konularla sınırlı bir kavram değildi. Dolayısıyla kimi zaman fikhî olmayan hadisleri de eserlerine bolca alabilmekteydiler. Diğer taraftan önceki başlıklarda ele alındığı üzere İbn Tahmân örneğinde olduğu gibi dönemin ve bölgenin sosyal, siyâsî ve ilmî anlayışları, eser telif edilirken müelliflerce göz önünde tutulabilmekteydi. Aynı zamanda bir zâhid olan İbnü'l-Mübârek'in eserinde kıyamete ve fitnelere dair çokça hadise yer vermesi yadsınacak bir durum değildir. Bu tür hadislere yer vermesini dönemin tartışmaları çerçevesinde anlamak daha uygun olacaktır.

¹ Abdullâh b. el-Mübârek, *Müsnedü'l-İmâm Abdullâh b. el-Mübârek*, 170.

İbnü'l-Mübârek, kitabında yer verdiği hadislerin ardından senede veya metne dair herhangi bir açıklama yapmamıştır. Ancak hadisleri kaydederken belirli konulara dair hadisleri ve belki de belirli senedleri seçmiş olmasını, kaydettiği hadislerle ilgili onun bir kanaati olarak değerlendirmek mümkündür.

Sonuç olarak İbnü'l-Mübârek'in eserinin kendisinden önce yazılmış ve günümüze ulaşmış olan kitaplara nazaran daha sistemli ve düzenli olduğu söylenebilir. Sadece merfu hadisleri içermesi ve konuların daha düzenli olması eserin öne çıkan özellikleridir. Aşağıda sünen türünün en önemli eserleri incelendiğinde İbnü'l-Mübârek'in *el-Müsned*'inin hadis edebiyatındaki yeri daha iyi anlaşılacaktır.

2.3.2.1.3. İmâm eş-Şâfiî (ö. 204/820), *es-Sünen*¹

Hicrî 150 yılında Gazze'de doğan Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, annesiyle birlikte Mekke'ye yerleşmiştir. Annesinin yönlendirmesiyle erken yaşta ilim tahsiline başlayan Şâfiî, Mekke'den Medine'ye geçerek İmâm Mâlik'e *el-Muvatta*'ı ezber bir şekilde okumuştur.² Çeşitli ilim merkezlerini dolaşmış ve önemli bir ilmî miras bırakarak hicrî 204 yılında vefat etmiştir. İmâm Şâfiî hem İmâm Mâlik'ten hem Ebû Hanîfe'nin talebeleri olan Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'den ders almıştır. Medine ve Kûfe ilim anlayışlarını görmüş olan Şâfiî, iki gruba da eleştirilerde bulunmuştur. Bu noktada özellikle sünnetin belirlenmesinde merfu hadise yaptığı vurgu dikkat çekmektedir. Kanaatimizce onun merfu hadise olan vurgusu sünen türü eserlerin içeriğini belirlemede etkili olmuştur.

Ehl-i re'y, muhaddisleri rivayet ettikleri hadisleri anlamamak ve fıkıh bilmemekle itham etmekteydi. İmâm Şâfiî, fıkıh usûlü ve hadis usûlüne dair ortaya koyduğu ilkelerle ehl-i hadîsin bu ithamlara cevap vermelerine yardımcı olmuştur. İmâm Şâfiî için kaynaklarda “nâsiru'l-hadîs/hadis destekçisi”³ ifadesinin geçmesi de bu sebeptir. Çünkü o, ortaya koyduğu usûlle ehl-i hadîsin re'y ehline karşı önemli bir atılım yapmasına yardımcı olmuştur.⁴

¹ el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, 24.

² Zehebî, *Siyer*, 10/6.

³ Zehebî, *Siyer*, 10/5.

⁴ Bilal Aybakan, *İmâm Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011); Hayri Kırbaoğlu (ed.), *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü* (Ankara: Otto Yayınları, 2016).

2.3.2.1.3.1. Kitabın İmâm Şâfiî'ye Nispeti

Kaynaklarda İmâm Şâfiî'nin eserleri sayılırken ona *es-Sünen* isminde bir kitap da nispet edilmektedir. Günümüze ulaşan ve Türkçeye tercüme edilmiş olan bu eserin İmâm Şâfiî'ye aidiyeti konusunda bazı tereddütler yaşanmış ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Ancak aşağıda bahsedeceğimiz üzere kitabın İmâm Şâfiî'ye aidiyeti kuvvetle muhtemeldir.

Kitabın tahkikini yapan Halil İbrahim Molla Hâtır, kaynaklarda İmâm Şâfiî'nin bugün elimizde olan *Sünen*'i dışında benzer çalışmalar yaptığını ihsas ettiren bazı rivayetler bulunduğunu ifade etmiş ve elimizde olan kitabın bu isimle yazdığı altı kitaptan biri olduğunu kaynak vermeksizin belirtmiştir.¹ Muhakkik bu iddiasını muhtemelen İmâm Şâfiî'nin talebelerinden Kahzem b. Abdullah el-Usvânî'nin (ö. 271/884), hocası İmâm Şâfiî'den *sünen* ve *ahkâma* dair on cüz yazdığına² dair rivayete dayandırmıştır. Ancak kanaatimizce mezkûr rivayette İmâm Şâfiî'nin birden çok *sünen* yazmasından ziyade Kahzem'in, hocası İmâm Şâfiî'den *sünen* ve *ahkâma* dair on cüz tutacak miktarda hadis yazdığı anlatılmak istenmiştir. Dolayısıyla İmâm Şâfiî'nin birden fazla veya muhakkikin ifadesiyle altı *sünen* yazdığı bilgisi pek isabetli görünmemektedir.

Kaynaklarda ayrıca İmâm Şâfiî'nin talebesi Müzenî'nin bu kitabı hocasından aktardığı; Müzenî'den de yeğeni Tahâvî'nin rivayet ettiği kaydedilmektedir. Ancak Zâhid el-Kevserî, *Makâlâtü'l-Kevserî*'de “Musannefâtü'l-İmâm Ebî Ca'fer et-Tahâvî” başlığı altında *es-Sünen*'i Tahâvî'ye nispet etmiş ve Tahâvî'nin, dayısı Müzenî aracılığıyla İmâm Şâfiî'den aldığı rivayetleri *es-Sünen* adlı eserinde topladığını ifade etmiştir.³ *es-Sünen*'in muhakkiki Molla Hâtır'ın dediği gibi Zâhid el-Kevserî'nin bu görüşü hatalıdır. Zira klasik kaynaklarda bu eserin İmâm Şâfiî'ye ait olduğuna dair birçok rivayet bulunmaktadır. Nitekim İmâm Şâfiî'nin talebelerinden Mısırlı Rebî b. Süleymân el-Murâdî, İmâm Şâfiî'nin Mısır'da kaldığı dört sene içinde *Kitâbü's-*

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *es-Sünen*, thk. Halil İbrahim Molla Hâtır (Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1409), 16-17. (Muhakkikin girişi)

² Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İntikâ' fî fedâili's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 115.

³ Zâhid el-Kevserî, *Makâlâtü'l-Kevserî* (Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.), 414.

Sünen'i yazdığını ifade etmiştir.¹ Bütün bu bilgiler, *es-Sünen*'in İmam Şâfiî tarafından telif edildiğini ortaya koymaktadır.

2.3.2.1.3.2. Kitabın Râvileri ve Rivayeti

es-Sünen'i İmâm Şâfiî'den rivayet eden birçok öğrenci olmuştur. Harmele b. Yahyâ el-Mısrî ve İsmâil b. Yahyâ el-Müzenî bunlardandır.² Ancak daha çok Müzenî'nin rivayeti meşhur olmuştur. Muhtemelen Müzenî'nin mezhep içerisindeki yeri bu duruma etki etmiş olmalıdır. *es-Sünen*'i Müzenî'den okuyup rivayet edenlerin içerisinde en çok öne çıkan ise yeğeni İmâm Tahâvî olmuştur.

Eser sonraki dönemlerde ilgi görmüş ve ilim ehli tarafından öğrencilere okutulmuştur. İbn Hacer'in verdiği bilgiye göre Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî (ö.?), *es-Sünen*'in Müzenî rivayetini hocası Müzenî'den;³ yine Bulkînî, Abdülazîz b. Abdülmuhyî el-Asyûtî'den;⁴ Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Himyerî el-Makdisî (ö.?) ise hocası Yahyâ b. Sa'd'dan *es-Sünen*'in rivayetini almıştır.⁵

2.3.2.1.3.3. Hadis Sayısı ve İsnad

İmâm Şâfiî'nin *es-Sünen*'inde ikinci asırda telif edilen diğer sünen türü eserlere nispeten daha fazla rivayet mevcuttur. Bir sayıma göre⁶ kitaptaki hadis sayısı 666'dır. Fıkıhî konulara göre tertip edilmiş olan kitapta İmâm Şâfiî'nin sünnet anlayışını destekler şekilde 600 tane muttasıl-merfu rivayet yer almıştır. Bunun dışında eserde 17 mevkuf, 7 maktu, 37 mürsel, 2 muallak, 2 munkatı ve 1 mudal rivayet bulunmaktadır.⁷

İmâm Şâfiî'nin sünnetin belirlenmesinde merfu hadise yaptığı vurgu kitapta açıkça görülmektedir. Zira eserdeki 24 rivayet hariç, diğer haberlerin tamamı merfu niteliklidir. *es-Sünen*'de geçen 37 mürsel rivayetin 4 tanesi hariç, diğerleri muttasıl

¹ Beyhakî, *Menâkibu's-Şâfiî*, 2/291.

² Beyhakî, *Menâkibu's-Şâfiî*, 1/255.

³ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *er-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*, thk. Muhammed Abdülmüid (Haydarabâd: Meclisu Dâirâti'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1392), 3/113.

⁴ İbn Hacer, *er-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*, 3/174.

⁵ İbn Hacer, *er-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*, 5/467.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Kitâbü's-Sünen*, çev. Faik Akçaoğlu - Muhammed Enes Topgül (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014), 17 (Mütercimlerin girişi).

⁷ eş-Şâfiî, *Kitâbü's-Sünen*, 16.

olarak da rivayet edilmiştir.¹ İmâm Şâfiî, mürsel rivayetlerin ardından çoğunlukla o rivayetin muttasıl halini de vermektedir. Böylece muttasıl olmayan rivayetlerin aslında muttasıl olduğunu göstermiş olmaktadır.

İmâm Şâfiî *es-Sünen*'de bazı hocalarından çokça rivayette bulunmuştur. Buna göre o, Süfyân b. Uyeyne'den 263, Mâlik b. Enes'ten 219, Abdülvehhab b. Abdülmecid es-Sekafi'den 63, Abdülmecîd b. Abdülazîz'den 18 ve Muhammed b. İsmâil b. Ebî Füdeyk'ten 17 hadis nakletmiştir. Bunun yanında hocaları İmâm Mâlik ve Süfyan b. Uyeyne'nin bazı açıklamalarına da yer vermiştir. Her iki hocasının İmâm Şâfiî'nin nazarında ayrı bir yeri vardır. Nitekim İmâm Şâfiî'nin İmâm Mâlik ve Süfyân b. Uyeyne hakkında "eğer ikisi olmasaydı Hicaz'ın ilmi yok olurdu"² dediği nakledilmektedir.

2.3.2.1.3.4. Konu Dağılımı ve Bab Başlıkları

İmâm Şâfiî'nin *es-Sünen*'i, diğer sünenlerin aksine tamamen fikhî konulardan oluşmaktadır. Eserdeki konu başlıkları sırasıyla şöyledir: Namaz, Alışveriş, Oruç, Zekât, Hac, Hadler ve Cihad. Her bir başlığın altında birçok rivayete yer verilmiştir. Bazı bölümlerin altında bab başlıkları yer almış, bazılarında ise bab başlıklarına yer verilmemiştir.³ Bunun yanında kimi bab başlıklarının altında konuyla doğrudan alakalı olmayan hadislerin kaydedildiği görülmektedir. Bu durumun müelliften mi kaynaklandığı veya eserde bazı eksikliklerin olmasından dolayı mı olduğu bilinmemektedir.

Bölümlerdeki bab başlıklarının sayıları şöyledir: Namaz bölümünde 18, alışveriş bölümünde 1, oruç bölümünde 7, zekât bölümünde 5, hac bölümünde 2 ve hadler ve cihad bölümünde 5 bab başlığı bulunmaktadır. Namaz bölümünde bulunan ezan kısmında yer verilmiş olan bir bâb başlığı buyû' kitabında da tekrar edilmiştir. Bu başlığın altında 1 tane hadis bulunmaktadır.⁴ Eserdeki bab başlıkları çok sistematik değildir. İmam Şafii'nin *Kitâbü'l-Mebsût fi'l-Fıkh* adlı eserinde 105 kitâbın/bölümün ve daha sistematik babların yer almış olması, *es-Sünen*'deki kitab ve bab başlıklarının çok daha fazla olduğunu söylememize imkân vermektedir. Yukarıda ifade ettiğimiz

¹ eş-Şâfiî, *Kitâbü's-Sünen*, 16.

² Zehebî, *Siyer*, 7/454.

³ eş-Şâfiî, *es-Sünen*, 158.

⁴ eş-Şâfiî, *es-Sünen*, 218.

gibi *es-Sünen*'in sonraki dönemlere eksik olarak nakledilmiş olması sebebiyle bölüm ve bab sayılarının çok az olması muhtemeldir.

İmâm Şâfiî'nin *es-Sünen*'inde rivayetlerin yanı sıra hadisin anlaşılması, fikhî yönü, râvilerin cerh-tadil durumu ve kelime izahlarıyla alakalı bilgiler de verilmektedir. Bu bilgilerden bir kısmı İmâm Şâfiî'nin, bir kısmı ise onun talebesi Müzenî'nin ve yeğeni Tahâvî'nin açıklamalarından oluşmaktadır. Ancak Tahâvî'nin esere katkısı daha çoktur. Buna göre *es-Sünen*, İmâm Şâfiî'den sonra Müzenî ve Tahâvî'nin katkıları sonucu bugünkü halini almıştır denilebilir.

Tahavî, râvilerin isim ve nisbeleriyle ilgili tashihleri, râvinin sika veya zayıf oluşuyla ilgili değerlendirmeleri ve fikhî açıklama ve yorumlarıyla *es-Sünen*'i muhteva olarak zenginleştirmiştir. Tahâvî zaman zaman hadisin senediyle ilgili İmam Şafii'nin görüşüne itiraz ettiği gibi bazen de isnadla ilgili bir meselede İmam Şafii'yi destekler. Bu bilgiler bize Tahâvî'nin *es-Sünen*'e, dayısı Müzenî'den çok daha fazla katkıda bulunduğunu göstermektedir.

İmâm Şâfiî hadislerden sonra çeşitli vesilelerle 24 yerde bazı açıklamalarda bulunmuştur. Onun açıklamaları en fazla namaz kitabında, sonra da zekât ve hadler bölümlerinde yoğunlaşmaktadır. İmam Şafii fikhî açıklamaların yanında hadislerde görülen ihtilafları çözüme ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Yaptığı açıklamalarda merfu hadisi öncelemeye çalışmıştır. Mesela küsuf namazıyla ilgili bir hadisi kaydettikten sonra “Basralılar İbn Abbâs'ın depremde kendilerine namaz kıldırıldığını rivayet ettiler. Biz bu görüşü, Hz. Peygamber'in sadece küsuf sebebiyle namaz kılınmasını emretmesi sebebiyle terk ettik”¹ diyerek merfu hadisi esas almıştır.

Sonuç olarak İmâm Şâfiî'nin eseri sünen türünde bir kitap olmakla birlikte fıkıh ve hadisi birleştiren bir çalışma hüviyetindedir. Kendisinden önceki sünen türü eserlerde görülmeyen bu durumu, İmâm Şâfiî'nin sünen türünün içeriğine yaptığı bir katkı ve açılım olarak görmek mümkündür. Eser, sonradan yazılan sünenler gibi olmayıp bütün fikhî konuları içermemektedir. Bununla birlikte ikinci asırda yazılan sünenlere nazaran daha çok hadisi ve fikhî konuyu ihtiva etmektedir. Kitapta yer alan

¹ eş-Şâfiî, *Kitâbü's-Sünen*, 69.

bab başlıkları sistematik değildir. Bu durumu hicri ikinci asırda telif edilen hadis eserlerinin genel bir karakteri olarak değerlendirebiliriz.

2.3.2.1.4. Saîd b. Mansûr b. Şu‘be el-Horâsânî (ö. 227/842), es-Sünen¹

137 yılında doğan Saîd b. Mansûr, başta memleketi Horâsân olmak üzere Hicaz, Irak, Şam, Mısır ve Cezire bölgesindeki âlimlerden istifade etti. Mâlik b. Enes, Leys b. Sa‘d, İbn Ebû Zâide ve daha birçok kimseden hadis rivayetinde bulundu. Kendisinden de Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Ebû Dâvûd, Müslim ve daha birçokları hadis aldı.²

Saîd b. Mansûr’un *es-Sünen*’inin ilk zamanlarda kaybolduğu düşünülmüş ancak daha sonra eserin bir kısmı bulunmuştur. Muhammed Hamidullah, araştırmalarını Türkiye’de sürdürdüğü bir sırada yazma eserlere yoğunlaşmış ve bu kitabın bir kısmına tesadüf etmiştir. Eserin üçüncü cildinin bir bölümünden ferâiz ve cihâd hadislerini içeren bu kısım, Habiburrahman el-A‘zamî tarafından yayına hazırlanmıştır.³ Daha sonra Sa‘d b. Abdullah Humeyyid, Muhammed b. Suûd es-Subeyhî isimli bir imam-hatibin şahsi kütüphanesinde *es-Sünen*’in 235 varaklık el yazması bir nüshasının bulunduğunu duymuş ve kitabı temin ederek doktora tezi olarak hazırlamıştır. Ancak bu yazma da eksik olup Fazâilu’l-Kur’ân ile Tefsir bölümünün bir kısmını ihtiva etmektedir.⁴ Humeyyid’in çalışmasından çok önce Ali Akyüz,⁵ doktora çalışmasında Saîd b. Mansûr’un kitabını yeniden inşa etmeye çalışmıştır.⁶ Saîd b. Mansûr’un 286 rivayetini derleyip kendisinin oluşturduğu başlıklar altında inşa eden Akyüz, kitabı Musannef olarak isimlendirmiştir. O, kitabın telif edildiği ikinci asırdaki telif ve isimlendirme anlayışından ve eserin (elde bulunan) muhtevassından hareketle kitabın musannef olarak isimlendirilmesinin daha doğru olduğu kanaatindedir.⁷ Ancak kanaatimizce Akyüz, Humeyyid’in tahkik ettiği nüshayı

¹ el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, 27.

² Zehebî, *Siyer*, 10/586-590.

³ Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu‘be el-Horâsânî, *es-Sünen*, thk. Habiburrahman el-A‘zamî (Bombai: ed-Dâru’s-Selefiyye, 1403).

⁴ Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu‘be el-Horâsânî, *Sünenü Sa‘id b. Mansûr*, thk. Sa‘d b. Abdullah el-Humeyyid (Riyad, 1414).

⁵ Akyüz’ün kaynakçasında bu baskının bulunmaması görüşümüzü desteklemektedir. Ali Akyüz, *Saîd b. Mansûr’un Musannef’inin Yeniden İnşası* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992).

⁶ Akyüz, *Saîd b. Mansûr’un Musannef’inin Yeniden İnşası*.

⁷ Akyüz, *Saîd b. Mansûr’un Musannef’inin Yeniden İnşası*, 55.

görmemiş olmalı ki, eseri *el-Musannef* olarak isimlendirmiştir. Oysa muhakkikin belirttiğine göre yazma nüshanın son kısmında el yazısı ile “Kitâbü’s-Sünen’in sonu” şeklinde bir ifade geçmektedir. Dolayısıyla eserin ismi el-Musannef değil *es-Sünen*’dir. Kitabın musannef olarak isimlendirilmesi ise ‘müellef/telif edilmiş’ manasında kullanılmış olmalıdır.¹ *es-Sünen* Seyfulislam Çapanoğlu tarafından “Kayıp Sünenin Peşinde” adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Mütercim, tahkiki yapılan nüshaları görmüş olmasına rağmen bu nüshalardan birini değil de Cevâmiu’l-Kelim isimli bilgisayar programı yardımıyla Saîd b. Mansur’dan gelen tekrarlarla birlikte 1009 hadis tespit etmiş ve bu hadisleri tercüme etmiştir.² Mütercim, yaptığı çalışmanın Saîd b. Mansûr’un isminin yer aldığı senetleri tespit ederek bâblara göre tasnif etmekten ibaret olduğunu söylemektedir.³ Çapanoğlu, tespit ettiği hadisleri konularına göre tasnif ederek kitabı oluşturmuştur. Onun bu çalışması, sonraki bölümde ele alınacak olan günümüze ulaşmayan bir eserin yeniden inşası konusuna bir örnektir. Burada detaya girmeden kısaca belirtmek gerekirse, yeniden inşa çalışmaları müellifin metoduna dair müdellel tespitler yapılabildiği durumlarda anlamlı olmaktadır.

2.3.2.1.4.1. Eserin İsmi ve Hadis Sayısı

Erken dönemde eserlerin isimleri arasındaki geçişkenliğe verilebilecek en iyi örneklerden biri Saîd b. Mansûr’un kitabıdır. Çünkü bazı kaynaklar onun eserini *Musannef* olarak zikrederken çoğu kaynak onu sünen olarak isimlendirmekte ve içerik olarak sünen tarzı bir eser olduğu görüşünü benimsemektedir.⁴

es-Sünen’in telif edildiği dönem, sünenlerle musanneflerin tam olarak ayrılmadığı bir zaman dilimi olması sebebiyle bazı kaynaklar onu sünen, bazıları ise onu musannef olarak isimlendirmiş olmalıdır. *es-Sünen*’in musannef olarak isimlendirilmesini, ihtiva ettiği mevkuf ve maktu haberlere bağlamak da mümkündür. Eserin iki farklı baskısı olduğundan bahsetmiştik. Buna göre Habîbürrahmân tahkikinde mükerrerlerle birlikte 2978,⁵ Humeyyid tahkikinde ise 2567 rivayet yer

¹ Saîd b. Mansûr, *Sünenü Sa’id b. Mansûr*, 159. (Neşredenin Girişi).

² Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu‘be el-Horasânî, *Sünen-i Saîd b. Mansûr*, çev. Seyfulİslâm Çapanoğlu (Ankara: İtisam Yayınları, ts.), 46.

³ Saîd b. Mansûr, *Sünen-i Saîd b. Mansûr*, 35 (Mütercimin girişi).

⁴ Saîd b. Mansûr, *Sünenü Sa’id b. Mansûr*, 130-133.

⁵ Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu‘be el-Horasânî, *Kitâbü’s-Sünen*, thk. Habîburrahmân el-Azamî (Bombai: ed-Dâru’s-Selefiyye, 1403), 400.

almıştır.¹ Bir yeniden inşa çalışması olan Ali Akyüz'ün çalışmasında ise 276 hadis mevcuttur.² Bu hadislerin büyük oranda aynı hadisler olduğu ancak aradaki sayım farkının nüsha farkından kaynaklandığını ifade etmek gerekir. Ali Akyüz'ün çalışması bir yeniden inşa çalışması olduğu için hadis sayısı diğer basımlara göre çok azdır. Eserin bir kısmının kayıp olduğu dikkate alındığında eserin orijinalindeki hadis sayısının çok daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Kitaptaki hadisler merfu, mevkuf ve maktu niteliklidir. Muhakkik Humeyyid'in tahkikini yaptığı ciltte yer alan 869³ hadisten 151 tanesi merfu, 325 tanesi mevkuf ve 436 tanesi ise maktudur.⁴ Bunlardan bir kısmı muttasıl olmakla birlikte bir kısmı mürsel veya munkatıdır.⁵ Kitabın tefsir rivayetleri üzerine yapılan bir araştırmada kitapta tefsire dair 1177 rivayetin bulunduğu ve bunlardan yarısına yakınının maktu olduğu tespit edilmiştir.⁶ Kitapta bulunan rivayetlerin çoğu sahih olmakla birlikte aralarında zayıf hadisler de mevcuttur.

2.3.2.1.4.2. Râvileri

Saîd b. Mansûr'un *es-Sünen*'inin günümüze ulaşması, aşağıdaki şu isnadla gerçekleşmiştir:

“el-Hâfız Ebû'l-Berekât Abdülvehhâb b. el-Mübârek b. el-Hasan el-Enmâtî (ö.?) ve Ebû Gâlib el-Mübârek b. Abdülvehhâb b. Muhammed b. Mansûr el-Kazzâz (ö. 538/1144)→ Ebû Tâhir Ahmed b. el-Hasan b. el-Bakıllânî el-Kerecî (ö. 489/1096)→ Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b. İbrâhim b. el-Hasan b. Şâzân (ö. 426/1035)→ Ebû Muhammed De'lec b. Ahmed b. De'lec es-Sicistânî (ö. 351/963)→

¹ Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *Sünenü Sa'id b. Mansûr*, thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyyid (Riyâd, 1414), 504.

² Akyüz, *Sa'id b. Mansûr'un Musannef'inin Yeniden İnşası*, 118.

³ Muhakkik Humeyyid, bu sayıları bizzat kendisinin tahkikini yaptığı cilt için zikretmiştir. Bunun dışındaki ciltleri kendisinin de içerisinde olduğu bir grup ilim adamı tahkik etmiştir. Dolayısıyla buradaki sayı sadece bir cilt için verilen rakamdır.

⁴ Kitaptaki hadis sayılarından hareketle eserin musannef türü bir çalışma olduğu iddia edilebilir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi tahkiki yapan Humeyyid'in yazma nüshanın sonunda Kitâbü's-sünen ifadesinin bulunduğunu ifade etmesi sünen olarak kabul edilmesinin daha doğru olacağını söylememize imkan vermektedir.

⁵ Saîd b. Mansûr, *Sünenü Sa'id b. Mansûr*, 189-193.

⁶ Mehmet Akif Koç, “Sa'id b. Mansur'un (ö. 227/842) Sünen'indeki Tefsir İçerikli Mevkuf ve Maktu Rivâyetler Üzerine”, *XII. Tefsir Akademisyenleri Koordinasyon Toplantısı Kur'an ve Sahâbe Sempozyumu*, ed. Hasan Keskin-Abdullah Demir (Sivas, 2016), 245.

Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Zeyd es-Sâîğ (ö. 287/900) → Saîd b. Mansûr (ö. 227/842)”¹

Eserin sonradan bulunan nüshası üzerine doktora çalışması hazırlayan Humeyyid, kitabın râvilerini ve rivayet sürecini tablo şeklinde vermiştir.² Bu tablodan anlaşıldığına göre kitabı Said b. Mansur’dan şu dört öğrencisi nakletmiştir: Muhammed b. Ali b. Zeyd es-Sâîğ, Ebû’l-Fazl Ahmed b. Necde el-Herevî, Mes‘ade b. Sa‘d b. Mes‘ade ve Ebû Abdullah Muhammed b. Rûzeyk el-Medînî. Zikredilen dört isimden de eseri birçok kişi nakletmiş ve eser önemli bir rivayet ağına sahip olmuştur.

2.3.2.1.4.3. Konu Dağılımı ve Bab Başlıkları

Saîd b. Mansûr’un eserinin tamamı günümüze ulaşmamıştır. Dolayısıyla Sünen üzerindeki değerlendirmeyi bize ulaşan metin üzerinden yapacağız.

Muhammed Hamidullah’ın tespit ettiği ve Habîbürrahmân el-A‘zamî’nin tahkikini yaptığı nüshada Kitâbü’l-ferâiz ve Kitâbü’l-cihâd bölümleri ve alt başlıkları (bab) bulunmaktadır. Kitaptaki bölümler ve babların müellif mi veya başka biri tarafından mı yapıldığı belli değildir. Eseri yeniden inşa faaliyetine girişen Ali Akyüz, dönemin tebvîb anlayışını esas alarak kaybolmuş muhtemel kitap ve bab başlıklarını tespit etmeye çalışmış ve bu konuda bilgi veren İbn Hayr el-İşbîlî’ye (ö. 575/1179) dayanmıştır.³ Buna göre İbn Hayr, *es-Sünen*’de şu kitapların olduğunu zikretmiştir: Kitâbü’l-Vudû, Kitâbü’s-Salât, Kitâbü’l-Cenâiz, Kitâbü’z-Zekât, Kitâbü Salâti’l-‘İdeyn, Kitâbü Sadakati’l-Fıtr, Kitâbü’s-Sıyâm, Kitâbü’l-İ‘tikâf, Kitâbü’l-Menâsik, Kitâbü’l-Cihâd, Kitâbü’l-Ferâiz, Kitâbü’l-Eşribe, Kitâbü’l-Lukata, Kitâbü’s-Sayd, Kitâbü’d-Dahâyâ, Kitâbü’l-Akîka, Kitâbü’l-Hudûd, Kitâbü’l-Edeb ve Kitâbü’l-Câmi‘.⁴ Akyüz, bu kitapları zikrettikten sonra bunların eksik ve düzensiz olduğunu ifade ederek kaynaklardan hareketle eksik olan bölümleri ve bab başlıklarını eklemeyi amaçladığını ifade etmektedir.⁵

Akyüz’ün çalışması dönemin telif ve tebvîb mantığını hesaba katarak yapılan bir inşa faaliyeti olması açısından önemli olmakla birlikte biz, bu başlık altında eserin

¹ Saîd b. Mansûr, *Sünenü Sa’id b. Mansûr*, 143.

² Saîd b. Mansûr, *Sünenü Sa’id b. Mansûr*, 161-164.

³ Akyüz, *Saîd b. Mansûr’un Musannef’inin Yeniden İnşası*, 83.

⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî, *Fehresetü İbn Hayr el-İşbîlî* (Tunus: Dârü’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2009), 1/175.

⁵ Akyüz, *Saîd b. Mansûr’un Musannef’inin Yeniden İnşası*, 83.

tahkik edilen nüshalarında bulunan kitaplar, bab başlıkları ve fikhî görüşlerden hareketle değerlendirme yapacağız. Çünkü Akyüz'ün çalışması bir inşa çalışması olması hasebiyle kitabın muhtevasını ne kadar yansıttığını tespit etmek mümkün olmamaktadır.

Saîd b. Mansûr'un *es-Sünen*'inin özellikleri arasında; kaydettiği hadislerin ardından rivayetin farklı senetlerini zikretmesini, hadislerin fikhî yönlerine işaret etmesini ve ayetleri rivayetlerle açıklamasını zikredebiliriz.

Sünen'deki bab başlıkları, sünen türü diğer eserlerde daha önce görülmemiş bazı ayrıntılar içerir. Bu bab başlıklarının müellif tarafından konulduğunu düşünmeye mâni bir durum olmadığı kanaatindeyiz. Zira eserin içerisinde yer verilen bölümlerin altındaki bab başlıkları sistematik bir şekilde ve fıkıh kitabı çerçevesinde dizayn edilmiştir. Mesela Kitâbü'l-Cihâd bölümünde 534 rivayet yer almış ve bu rivayetler 115 bab başlığı altında kaydedilmiştir.¹ Bazı bab başlıkları kimi zaman konuyu anlatacak derecede uzundur. Misal olarak, “Eşi tarafından üç talakla boşanmış bir kadın başkasıyla evlenip de birleşme olmadan ayrılırsa ilk eşine dönebilir mi babı” gösterilebilir.²

Saîd b. Mansûr'un eserinde İmâm Şâfiî'nin *es-Sünen*'inde görülen uzun fikhî açıklamalar yer almamıştır. O daha çok rivayetlerin farklı senetlerini ard arda vererek hadisteki yetkinliğini göstermiş, ayrıca yaptığı açıklamalarla fıkıh birikimini hadisler üzerinden ortaya koymaya çalışmıştır.³

2.3.2.1.5. Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî (ö. 255/869), *es-Sünen*⁴

Künyesi Ebû Muhammed, nisbeleri et-Temîmî, es-Semerkandî ve ed-Dârimî'dir. 181 yılında Semerkand'da doğmuştur. İlk eğitimini burada aldıktan sonra dönemin en önemli ilim merkezleri olan Horasan, Hicaz, Mısır, Şam, Irak ve Kûfe'ye gitmiş ve birçok âlimden istifade etmiş; ardından Semerkand'a dönerek burada ilmî

¹ Saîd b. Mansûr, *Kitâbü's-Sünen*, 2/5-11.

² Saîd b. Mansûr, *Kitâbü's-Sünen*, 2/73.

³ Akyüz, *Saîd b. Mansûr'un Musannef'inin Yeniden İnşası*. Akyüz'ün ve Koç'un çalışmaları dışında Saîd b. Mansûr, eseri, hadisçiliği ve fıkıh anlayışı üzerine hazırlanmış herhangi bir çalışma tespit edilememiştir. Ana metinde belirtildiği üzere Saîd b. Mansûr'un *Sünen*'i, hadis-fıkıh ilişkisi açısından oldukça önemli bir eserdir. Dolayısıyla eser üzerine çeşitli açılardan tezlerin hazırlanmasının alana katkı sunacağı kanaatindeyiz.

⁴ el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, 25.

faaliyetlerini sürdürmüştür. İlim tahsili için gittiği bu geniş coğrafyada Yezîd b. Hârûn, Ya'la b. Ubeyd ve Vehb b. Cerîr gibi âlimlerden hadis rivayetinde bulunmuş, kendisinden ise Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizî gibi hadis ilminin önde gelen âlimleri hadis almışlardır.¹ Birçok âlimin ilmi ve takvasından övgüyle bahsettiği Dârimî hakkında Basralı muhaddis Bûndâr (Muhammed b. Beşşâr) (ö. 252/866) “Dünya’da dört hafız vardır: Re’y’de Ebû Zûr’a, Nisâbûr’da Müslim, Semerkand’da Abdullah b. Abdurrahman (ed-Dârimî) ve Buhârâ’da Muhammed b. İsmâil’dir (Buhârî)” demiştir.² Onun bu nitelemesi, Dârimî’nin ilmî yetkinliğini göstermesi açısından önemlidir. Hadis ilmindeki birikiminin yanında öne çıktığı diğer alanlar fıkıh ve tefsir olmuştur. Tefsir alanında bir kitap telif ettiği söylenen Dârimî, fıkıhla da iştigal etmiş; hatta bir süre Semerkand kadılığı yapmıştır.³ Dârimî’nin konumuz açısından önemli olan eseri *es-Sünen* diye bilinen kitabıdır. İsmi üzerinde tartışmalar olan bir kitap olduğu için bu konuyu geniş olarak ele almanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

2.3.2.1.5.1. Kitabın İsmi

Kaynaklarda Dârimî’ye ait olduğu ifade edilen eserler şunlardır: *el-Müsned*,⁴ *el-Câmi*, *el-Câmi’iu’s-Sahîh*, *el-Müsnedü’l-câmi* ve *es-Sünen*. Zikredilen kitapların hepsinin aynı eser olduğu söylenmiştir. Ancak burada çözülmesi gereken mesele, Sünen olduğu açık olan bir kitaba neden diğer isimlerin verildiğidir. Zira geç dönem sayılan Zehebî’nin *Siyer*’inde dahi *Sünen-i Dârimî*’nin ismi *el-Müsned* şeklinde geçmektedir.⁵ İncelediğimiz kadarıyla, Dârimî ile kitabın râvisi İsa b. Ömer es-Semerkandî hakkında bilgi veren kaynaklarda kitaba dair her ikisinden nakledilen bir bilgi bulunmamaktadır. Kitabın muhakkiki Hüseyin Selîm Esed, dikkate aldığı yazma nüshada kitabın ismiyle ilgili “*Kitâbü’l-Müsned min hadisi Resûlillâh (s.a.s.) ve sünenihi’l-me’sûra; Te’lîf el-İmâm el-Hâfız en-Nâkîd Ebî Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî es-Semerkandî (r.a.)*” şeklinde bir ifadenin olduğunu kaydetmektedir. Bununla birlikte muhakkik, kitabın isimlendirilmesindeki ihtilaflara değinmekte ve sonuç olarak Dârimî’nin kendi kitabı için *Kitâbü’l-Müsned* dediğini

¹ Zehebî, *Siyer*, 12/224-225. Dârimî’nin hayatı için ayrıca bk. Arafat Aydın, *Dârimî’nin Peygamber Anlayışı (Sünen’inin Mukaddimesi Çerçevesinde)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 4-5.

² Zehebî, *Siyer*, 12/226.

³ Aydın, *Dârimî’nin Peygamber Anlayışı (Sünen’inin Mukaddimesi Çerçevesinde)*, 6.

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 21/113.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 12/228.

söylemektedir.¹ Ancak bu sonuca nasıl ulaştığına dair bir açıklama yapmamaktadır. Kaynaklara bakıldığında kitabın her iki isimle de anıldığı; kimilerinin *el-Müsned* olarak atıf yaptığı kitap, kimileri tarafından da *es-Sünen* olarak anılmaktadır. Öncelikle bu iki kitabın aynı kitap olduğunu belirtmek gerekir.² Sünen türünde olan bu kitabın neden müsned olarak isimlendirildiğine dair âlimler bazı açıklamalarda bulunmuşlardır. Mesela İbn Salâh (ö. 643/1245) bu kitabı müsnedler arasında saymış³ ancak isim tartışmasına girmemiştir. Ancak Irakî (ö. 806/1404) İbn Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs* adlı kitabına yazdığı *et-Takyîd ve'l-İzâh* adlı şerhinde Dârimî'nin kitabının müsnedler arasında sayılmasının İbn Salâh tarafından yapılan bir yanlışlık olduğunu; çünkü bu kitabın konularına göre tasnif edilmiş bir kitap olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Irakî, nasıl ki İmâm Buhârî'nin kitabına müsned rivayetleri içerdiği için *el-Müsnedü'l-Câmi'* deniliyorsa, Dârimî'nin kitabına da bu sebeple böyle denilmiş olabileceğini; ancak bu kitabın müsnedlerin yanında munkatı ve mürsel rivayetleri de içerdiğini aktarmaktadır.⁴ Konuya dâhil olan bir diğer muhaddis ise İbn Hacer el-Askâlânî'dir. O, Irakî'nin söz konusu itirazına katılmakla birlikte eserin sahih olarak isimlendirilmesine itiraz etmektedir.⁵ İbn Hacer, Dârimî'nin *es-Sünen*'inin diğer sünenlerden derece olarak daha aşağıda olmasını gerektiren bir şey olmadığını; hatta İbn Mâce yerine onun sünenini koymanın daha iyi olacağını belirtir.⁶

Geçmiş âlimler arasında Dârimî'nin kitabının isminde bir ittifak olmasa da kitabın içeriğinden hareketle kitabın ale'r-ricâl sistemle yazılan müsned türü bir eser olmadığı ifade edilmiş, çağdaş araştırmacılar da kitabın sünen türünde olduğunu belirtmişlerdir.⁷ Kitabın muhtevasına bakıldığında genel olarak sünen türünün muhtevasına uyduğunu görmekteyiz. Ancak bununla birlikte 'Siyer ve Fezâilu'l-

¹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdîrrahmân es-Semerkândî ed-Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Riyâd: Dâru'l-muğnî li'n-neşri ve't-tevzî', 1431), 54 (Muhakkikin girişi).

² Ahmet Yıldırım, *Dârimî ve Sünen'i* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990), 51; ed-Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî*, 54; Aydın, *Dârimî'nin Peygamber Anlayışı (Sünen'inin Mukaddimesi Çerçevesinde)*, 7.

³ Ebû Amr Takîyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1438), 28.

⁴ Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-İdâh Şerhu Mukaddimeti İbn Salâh*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân (Mektebetü's-Selefiyye, 1389), 56.

⁵ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askâlânî, *en-Nüket 'alâ Kitâbi İbn Salâh*, thk. Rabî b. Hâdi Umeyr (Medine, 1404), 280.

⁶ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî Şerhi Takrîbü'n-Nevâvî*, thk. Hasan Selb Mâhir Muhammed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1435), 105.

⁷ Yıldırım, *Dârimî ve Sünen'i*, 51.

Kur'ân' vb. konuların işlenmesi bu kitabı diğerlerinden ayırmaktadır. Yine Dârimî'nin *es-Sünen*'inde mevkuf ve maktu rivayetlerin bulunması dikkat çekici bir özelliktir. *es-Sünen*'e *el-Müsned* denilmesini dönemin kitap telif ve isim mantığı çerçevesinde ele almak gerekir.

2.3.2.1.5.2. Kitaptaki Hadis Sayısı ve Hadislerin Sıhhat Durumları

Kitapta mevcut hadislerin sayısı 3500 civarındadır. Bu sayıya mukaddimedede yer alan hadisler de dâhildir. Bu rivayetlerden 1800 civarı merfu niteliktedir. Dârimî'nin kitabını günümüzde sünen kitapları için yapılan tarifin içerisine dâhil etmek zor görünmektedir. Çünkü eserin neredeyse yarısı merfu dışındaki hadislerden oluşmaktadır.

Sünen'deki hadisleri sıhhat açısından değerlendirdiğimizde tamamının sahih olduğunu ifade etmek zordur. Sahih rivayetlerin yanında zayıf ve hatta az bile olsa mevzu rivayetlerin olduğu ifade edilmiştir.¹ Bununla birlikte gerek kendisinden önce örneği görülmeyen bir tarzda kaleme aldığı mukaddimesi, hadislerden sonra yaptığı bazı açıklamalar ve kitabın tebvîb sistemi, eserin öne çıkan özellikleridir.

2.3.2.1.5.3. Kitaptaki Konu Dağılımı ve Bab Başlıkları

Dârimî'nin eserinin konu ve bab başlıklarını incelemeden önce mukaddimesine dair bazı bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Dârimî'nin eserini diğerlerinden ayıran en önemli husus onun mukaddimesidir. Müellifin burada işlediği konular, sünen kitabının muhtevasına dâhil olmayan mevzulardan oluşur. Mukaddimedede 57 bab altında toplam 654 rivayet yer almaktadır. Mukaddimedede dikkat çekici başlıklardan birkaçı şöyledir: “Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderilmesinden evvel insanların içerisinde bulundukları cehalet ve dalâlet”, “Sünnete tabi olmak”, “Kur'ân ve Sünnet'te bulunmayan bir hususta cevap vermekten sakınmak”, “Fetvânın keraheti”, “Âlimlere iktida”, “Heva ve bid'at ehlinden sakınmak”, “Kitâbetü'l-hadisi caiz görmeyenler”, “İlmin korunması” ve “es-Sünnetü kâdiyetün ala'l-kitâb”.

¹ Abdullah Aydın, “es-Sünen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/148.

Anlaşıldığı kadarıyla Dârimî, mukaddimesini üçe ayırmıştır. İlk kısımda Resûlullah'tan önceki cehalet ve dalâlet ile İslâm'ın gelişi üzerine ortaya çıkan ahvali anlatmıştır. Burada muhtemeldir ki Dârimî, peygamber tasavvurunu ortaya koymaktadır.¹ Mukaddimedede üzerinde durulan ikinci konu, sünnete ittiba ile âlimlere iktida etmektir. Bu konuyla bağlantılı olarak üçüncü kısım ise sünnetle alakalı çeşitli mevzulara ayrılmıştır. Semerkantlı bir âlim olan Dârimî'nin mukaddimesine o dönemdeki diğer mukaddimelerde olduğu gibi hadis ilminin çeşitli meselelerini değil de yukarıda işaret ettiğimiz konuları işlemesi, dönemin toplum yapısına yaptığı bir eleştiri olarak algılanabilir. Dârimî'nin yaşadığı dönemde özellikle Resûlullah'ın (s.a.s.) mucizelerini inkâr eden fikirlerin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Dârimî ise eserinin girişinde mucizeler ve diğer hususlardaki hadisleri aktararak topluma olumsuz etki ettiğini düşündüğü fikirlere karşı çıkmış olmaktadır.²

Mukaddimedeki hususların aksine kitabın muhtevasında fıkıh öne çıkmaktadır. Kitap, fikhî tertip dikkate alınarak 24 ana konuya/kitaba ayrılmıştır. Kitâbü't-tahâre ile başlamakta, Kitâbü fezâilî'l-Kur'ân ile sona ermektedir. 24 konu başlığının altında toplamda 1314 bab başlığı vardır. Her babda da bir veya daha fazla hadis yer almaktadır.

2.3.2.1.5.4. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Dârimî'nin kitabı kimi ilim erbabı tarafından İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i yerine Kütüb-i Sitte'ye dahil edilmiş olmasına rağmen tarih boyunca yeteri kadar ilgi görmemiştir. Öyle ki 20. yüzyıla kadar eser üzerine birkaç tane zevâid ile sülâsî rivayetlerinin tespitine dair inceleme dışında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu durumun sebebi olarak eserin diğer kitapların gölgesinde kalması ve rivayet alanının sınırlı kalmış olması gösterilmektedir.³ İbn Hacer, *el-Ebdâlû'l-avâlî ve'l-muvâfakâtü'l-hisân min Müsnedi'd-Dârimî Abdillâh b. Abdirrahmân ve el-Efrâdü'l-hisân min Müsnedi'd-Dârimî Abdillâh b. Abdirrahmân* isminde iki tane çalışma

¹ Bu konuda hazırlanmış bir çalışma için bk. Arafat Aydın, *Dârimî'nin Peygamber Anlayışı (Sünen'inin Mukaddimesi Çerçevesinde)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

² Aydın, *Dârimî'nin Peygamber Anlayışı (Sünen'inin Mukaddimesi Çerçevesinde)*, 12.

³ Ali Yücel, "Dârimî'nin *el-Müsne'd*'i Üzerine Yazılmış Şerhler", *Hadis Şerh Literatürü II*, ed. Mustafa Macit Karagözoğlu, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022), 316.

yapmıştır. Ancak her iki çalışma hakkında bilgi bulunmamakta, sadece isimleri bilinmektedir.

Dârimî'nin *Sünen*'ini Abdullah Parlıyan Tükçe'ye tercüme etmiştir¹. Mütercim hadisleri tercüme etmekle yetinmiş, hadislerle ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. Eseri Türkçeye tercüme eden bir diğer ilim adamı Abdullah Aydınlı'dır. Onun tercümesini Parlıyan'inkinden ayıran nokta, Aydınlı'nın hadisleri tercüme ettikten sonra açıklamalar yapmasıdır. Çağdaş araştırmacılardan Nebîl el-Ğamrî'nin *Fethu'l-mennân* isimli şerhi, *Sünen* üzerine yazılmış olan tek şerh görünümündedir. Şârih 10 cilt olarak hazırladığı geniş çalışmasında râvileri tanıtmış, kelimelerin izahını yapmıştır. Çalışmanın esas odak noktası ise fikhî rivayetlerin anlaşılması için gösterilen çabadır.²

2.3.2.1. 6. Ahmed b. Muhammed b. Hânî' el-Esrem (ö. 261/874-75), *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*³

Künyesi Ebû Bekir olan Ahmed b. Muhammed b. Hânî' el-Esrem, Hârûn Reşîd zamanında doğmuştur. Birçok hocadan ders almış olmakla birlikte öne çıkan hocaları Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebû Şeybe'dir. Zehebî, onun Ahmed b. Hanbel'in öğrencisi olduğunu özellikle belirtmiştir. Bunun sebebi, Esrem'in Ahmed b. Hanbel ile karşılaştıktan sonra onun görüşlerini benimseyerek önceki ahvalini terk ettiğini belirtmesidir. Bizzat kendisinden aktarılan bir rivayete göre 'Ben fikhî ve ihtilaflı meseleleri ezberlerdim. Ne zaman ki Ahmed b. Hanbel ile karşılaştım, bunu terk ettim' demiştir. Diğer hocası İbn Ebû Şeybe ile çok zaman geçirmemiş olsa da onun teliflerini çok iyi bilirdi. Bir defasında bir kişi İbn Ebû Şeybe'nin kitabında bulunmayan abdeste dair rivayetleri kendisine yazdırması için birini aradığı sırada onu Esrem'e yönlendirmişlerdi. Bunun üzerine Esrem, İbn Ebû Şeybe'nin kitabında bulunmayan 600 sayfalık⁴ abdest rivayetlerini kendisine yazdırdı. Daha sonra tetkik edildiğinde bu rivayetlerin İbn Ebû Şeybe'nin kitabında bulunmadığı görüldü. İlelü'l-hadise dair bir eseri olduğu söylenen Esrem'in *Kitâbü's-Sünen fi'l-fıkh*'ında yer alan 'Büyû'/Alışveriş' ile ilgili rivayetleri, Zehebî'nin yanında bulunmakta idi. O, 260'lı

¹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrâhmân es-Semerkândî ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî Tercemesi*, trc. Abdullah Parlıyan (Konya: Konya Kitapçılık, 2011).

² Nebîl b. Hâşim el-Ğamrî, *Fethü'l-mennân* (Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1999/1419).

³ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 321.

⁴ Metnin Arapçası şu şekildedir: "فكتب ست مائة ورقة من كتاب الصلاة".

yıllarda İskâf şehrinde vefat etmiştir.¹ Zehebî'nin hicrî 8. asırda yaşadığı düşünüldüğünde bu eserin uzunca bir zaman ilim ehlinin elinde mevcut olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'n-Nedîm, *Kitâbü's-Sünen fi'l-fikh* adlı eserinin Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini destekleyen fikhî hadisleri içerdiğini söyler.² Âmir Hasan Sabrî, büyük çoğunluğu kaybolmuş olan bu kitabın Şam'daki el-Mektebetü'z-Zâhiriyye'de 91 numara ile kayıtlı nüshasından hareketle eserin mevcut olan kısmını tahkik etmiş ve yayımlamıştır.³ Sözü edilen nüsha 'Başın kaç defa meshedileceği' konusuyla başlamakta, 'ateşin dokunduğu şey sebebiyle abdest almak' başlığı ile son bulmaktadır. Mevcut varaklarda toplam 169 rivayet yer almıştır. Sadece abdest konusunda bu kadar çok rivayetin bulunması, kitabın tamamının epeyce geniş olduğunu gösterir. Eserin günümüze ulaşmış olan kısmında sular ve abdest bahsine dair hadisler mevcuttur. Müellif, merfû hadislerin yanında mevkuf ve maktu rivayetlere de yer vermiştir.⁴ Eserde dikkat çekici bir husus, müellifin Ahmed b. Hanbel'e sorulan fikhî sorulara da yer vermesidir. Örneğin bir rivayette "Ben Ebû Abdullah'a abdestte bir defa mesh yapılması ile alakalı soru sorulurken onun şöyle cevap verdiğini işittim",⁵ yine başka bir rivayette "Ben, Ebû Abdullâh'a 'bir adam karısını öptükten sonra abdest alması gerekir mi?' diye sordum"⁶ demek ve hocası Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini sorular eşliğinde zikretmektedir. Eser bu yönüyle diğer sünen kitaplarından ayrılmaktadır. Ayrıca bâb başlıklarının bir kısmının soru şeklinde olduğunu da ifade etmek gerekir. Mesela "Kulaklar başın bir kısmı mıdır bâbı",⁷ "Uykudan uyanan kimseye abdest gerekir mi bâbı"⁸ bu tür başlıklardandır. Kanaatimizce eserin en dikkat çekici yönü merfu rivayetlerin azlığı; bunun yanında özellikle maktu rivayetlerin çok fazla oluşudur. Bu durum sünen kitaplarının genel özelliğine uymamaktadır. Çünkü sünen türü eserlerde merfû hadisler yoğunluktadır. Sonuç olarak Esrem'in elimize ulaşan kısmıyla eserin tipik bir sünen kitabı özelliği göstermediğini ifade etmek gerekir. Çünkü kitapta merfu rivayetlerden çok maktu

¹ Zehebî, *Siyer*, 12/624-625.

² İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 281.

³ 'Âmir Hasan Sabrî (thk.), *Min Hadîsi'l-İmâm Süfyân b. Sa'id es-Sevrî ve Yelîhi Sünenü Ahmed b. Muhammed b. Hâni' el-Esrem* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1435).

⁴ 'Âmir Hasan Sabrî (thk.), *Min hadîsi'l-İmâm Süfyân b. Sa'id es-Sevrî*, 227.

⁵ 'Âmir Hasan Sabrî (thk.), *Min hadîsi'l-İmâm Süfyân b. Sa'id es-Sevrî* 227-228.

⁶ 'Âmir Hasan Sabrî (thk.), *Min hadîsi'l-İmâm Süfyân b. Sa'id es-Sevrî*, 277.

⁷ 'Âmir Hasan Sabrî (thk.), *Min hadîsi'l-İmâm Süfyân b. Sa'id es-Sevrî*, 229.

⁸ 'Âmir Hasan Sabrî (thk.), *Min hadîsi'l-İmâm Süfyân b. Sa'id es-Sevrî*, 280.

rivayetler bulunmakta; birçok yerde Ahmed b. Hanbel'e sorulan sorulara onun verdiği cevapları içermektedir.

2.3.2.1.7. Ebû Abdullâh İbn Mâce (ö. 273/887), *es-Sünen*

Muhammed b. Yezîd Ebû Abdullâh İbn Mâce el-Kazvînî, 209 yılında doğdu. Onlu yaşlarda hadis öğrenimine başlayan İbn Mâce, önce kendi memleketinde Ali b. Muhammed et-Tanâfisî ve Ebû Hücr Amr b. Râfi el-Becelî gibi âlimlerden hadis aldı. Sonra Basra, Kûfe, Mısır, Şâm, Mekke ve Re'y şehirlerine giderek buralardaki hocalardan istifade etti. Kendisinden Muhammed b. Îsâ el-Ebherî, Ahmed b. Ravh el-Bağdâdî ve birçok kişi hadis rivayetinde bulundu.¹ İbn Mâce'nin birçok eseri bulunmaktadır. Bunlar içerisinde konumuz açısından en önemli olanı hiç şüphesi *es-Sünen* isimli kitabıdır. İbn Mâce, kitabını telif ettikten sonra Ebû Zür'a er-Râzî'ye arz etmiş; Ebû Zür'a kitabın birçok kitaba ihtiyaç bırakmayacak bir eser olduğunu ancak içerisindeki 30 hadisin zayıflık içermesi sebebiyle eleştirileceğini söylemiştir.² Ebû Zür'a'nın bu ifadelerini değerlendiren Süyûtî, rivayetin, senedindeki kopukluk nedeniyle kabul edilemeyeceğini; kabul edilse bile Ebû Zür'a'nın kitabın bir kısmını görüp bu kanaatini dile getirdiğini söylemektedir. Kitabın Ebû Zür'a'ya takdim edilmesi rivayeti doğru kabul edilirse İbn Mâce'nin, eserini 264 yılından önce tamamlamış olduğu anlaşılır. Her ne kadar Kütüb-i Sitte'ye dahil bir eser olsa da kitap hakkında birçok eleştiri bulunmaktadır. Bu eleştirilerin ortak noktası *es-Sünen*'de zayıf ve münker rivayetlerle birlikte mevzu rivayetlerin bulunmasıdır.

İbn Mâce'nin *Sünen*'i, Kütüb-i Sitte diye bilinen altı meşhur hadis kitabından biri olarak kabul edilmektedir. Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'nin (ö. 507/1113) *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte* adlı çalışması ve sonraki âlimlerin çalışmalarından bir kısmını bu altı kitabı içerecek şekilde hazırlamaları hem Kütüb-i Sitte kavramının

¹ Zehebî, *Siyer*, 13/275-277.

² Zehebî, *Siyer*, 13/ 276.

yerleşmesine¹ hem de İbn Mâce'nin eserinin bunlar arasında sayılmasına imkân vermiştir.²

Es-Sünen telif edildikten hemen sonra müellifin talebesi Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Kazvîni tarafından kitabın rivayet hakkı elde edilmiştir. O, eserin yegâne râvisi konumundadır. Ondan Ebû Talha el-Hatîb, ondan Ebû Mansûr el-Kazvîni, ondan ise Ebû Zûr'a el-Makdîsi rivayet etmiştir. Son zikredilen isme kadar eserin rivayet zinciri aynıdır ve Ebû Zûr'a'dan sonra râviler çoğalmaktadır.³ Zehebî bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Ba'lebek'te Tâcüddin Abdülhâlik b. Abdüsselâm'dan kitabın üçte birini aldım. Kitabın tamamını Muvaffakuddîn Abdullah b. Kudâme 611 yılında rivayet etmiştir. Ben ise eserin tamamını Haleb'te Ebû Saîd Sungur ez-Zeynî'den dinledim. Onun senedi, Muvaffakuddîn Abdüllatif b. Yûsuf → Ebû Zûr'a el-Makdîsi → Muhammed b. Hüseyin el-Mukavvimî → Kâsım b. Münzir el-Hatîb → Ebü'l-Hasan el-Kattân şeklindeydi."⁴ İbn Mâce'nin eserinin telifinden hemen sonra bizzat müellifin talebesi tarafından aktarılması ona bir ayrıcalık sağlamış ve eser kopmayan bir silsile ile rivayet edilegelmiştir.

2.3.2.1.7.1. Kitaptaki Hadislerin Sayısı ve Sıhhat Durumu

İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde 4341 hadis bulunmaktadır.⁵ Bu hadislerin büyük çoğunluğu merfu olup eserde mevkuf hadisler de yer almaktadır.⁶ Eserdeki hadislerin çoğunluğu sahih olmakla birlikte hasen, zayıf hatta mevzu hadislerin bulunduğunu ifade etmek gerekir. Öyle ki, yukarıda zikredildiği gibi Süyûtî, eserin kendisine takdim edildiği Ebû Zûr'a'nın eserle alakalı düşüncelerini eleştirirken onun eserin bir kısmıyla alakalı konuştuğunu belirtmiştir. Dolayısıyla İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde ihticaca elverişsiz hadislerin bulunması bir eleştiri noktası olmuştur. Nitekim Zehebî, eserde

¹ Böylesine önemli bir kavramın bir defadan ortaya çıktığını düşünmek yanlış olacaktır. Kanatimizce bu tür kavramların uzun sayılabilecek bir oluşma dönemi vardır. Mesela muhaddis Saîd b. Seken'e (ö. 353/964) talebeleri hadis kitaplarının çoğaldığını ve kendisinin hangilerini tavsiye ettiğini sorduklarında o, Sahihân ile Ebû Dâvud ve Nesâî'nin kitaplarını önermiştir. Bu rivayetten anlaşılıyor ki, Kütüb-i Sitte kavramından önce bu kitaplar ilim ehli ve halk tarafından diğer bazılarına nazaran daha çok kabul görmüştür. Ayrıca bk. Kamil Çakın, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", İslâmî Araştırmalar Dergisi 10/1-2-3 (1997), 99-109.

² el-A'zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, 146; Musa Erkaya, *İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 62.

³ Erkaya, *İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, 91.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 13/280.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Şu'ayb Arnavûd (Beyrut: Dârü'r-Risâletil'l-Âlemiyye, 2009), 5/389.

⁶ Erkaya, *İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, 112.

1000 civarında delil olarak kullanılamayacak hadis bulunduğunu, İbn Hacer ise Mizzî'ye dayandırdığı ifadede diğer sünen müelliflerinin rivayet etmediği ve İbn Mâce'de bulunan hadislerin zayıf olduğunu zikretmektedir. Mustafa el-A'zamî, *es-Sünen*'de İbn Mâce'nin Kütüb-i Sitte'nin diğer müelliflerinden teferrüd ettiği toplam 1339 hadis bulunduğunu söylemiş; bunlardan 428'inin sahih, 199'unun hasen, 613'ünün isnadının zayıf ve 99'unun ise münker veya mevzu olduğunu ifade etmiştir.¹

Âlimlerin bu eleştirilerine rağmen eserin büyük bir şöhret elde etmesi ve Kütüb-i Sitte'ye dâhil edilmesinin sebeplerinin başında fikhî tertibinin güzel olması gelmektedir. Bu sebeple aşağıda eserin konu dağılımı ve bab başlıkları incelenecektir.

2.3.2.1.7.2. Kitaptaki Konu Dağılımı ve Bab Başlıkları

Şuayb Arnavûd tahkikine göre eserde 34 kitab ve toplamda 1368 bab başlığı mevcuttur. Eserin eleştirilere rağmen kabul görmesi ve Kütüb-i Sitte'den kabul edilmesinin muhtemel sebeplerinden biri kitaptaki düzendir.

İbn Mâce, eserine bir mukaddime ile başlamıştır. Mukaddimedede Ebvâbü's-sünne başlığı altında "Resûlullah'ın Sünnetine İttibâ, Hulefâ-i Râşidîn'in Sünnetine İttiba, Bid'atlerden Kaçınmak, Re'y ve İctihaddan Kaçınmak, İmân ve Kader" gibi konulara dair hadisleri zikretmektedir. Bunun yanında mukaddimenin önemli bir kısmını sahâbenin faziletine dair rivayetlerin verildiği bölüm oluşturur.² Dönemin tartışmaları düşünüldüğünde müellifin kitaba neden bu konuları içeren bir mukaddime ile başladığı daha iyi anlaşılır. Konumuz açısından önemli olan ise, sünen türünde yazılmış bir kitaba neden fıkıhla doğrudan ilgili olmayan konularla başlamasıdır.

Eserdeki "kitâb" başlıklarına bakıldığında "Ebvâbü'l-edeb" kısmı haricindeki bölümlerin fikhî konular olduğu görülmektedir. Müellif bab başlıklarını kimi zaman konuyla alakalı hükmü ihsas ettirecek şekilde koymuştur. Mesela "Ramazan ve Kurban Bayramı'nda oruç tutmanın nehyedilmesi babı" böyledir.³ Kimi zaman bab başlığı soru şeklinde verilmiştir. Buna "Vasiyet bırakmadan vefat edenin yerine tasadduk edilir mi? bâbı" örnek verilebilir.⁴ Bab başlıklarının büyük çoğunluğu ise

¹ el-A'zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, 144-145; Çiftçi, *Hadis Usûlünde Sahih Hadis Tanımı Problemi*, 70-71.

² İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/515.

³ İbn Mâce, *es-Sünen*, 2/675.

⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, 4/727.

babda yer alan hadislerin içeriğini yansıtan standart başlıklar şeklindedir. İbn Mâce, bab başlıklarının altında hadisler ile alakalı herhangi bir yorum yapmamaktadır.¹ ehl-i hadîsin genel tavrına uygun olarak hadislerden sonra “re’y” zikretmemek anlaşılabilir bir durumdur. Zira İbn Mâce’nin, eserinin mukaddimesinde “re’y”den kaçınmak gerektiğine dair hadisler serdetmesi bu hususu makul kılmaktadır. Ancak Mustafa el-A‘zamî’nin belirttiği gibi eserde ihticaca elverişli olmayan bu kadar hadis varken bu hadislerle alakalı bir açıklama yapmamasının sebebini anlamak zor olsa gerektir.²

2.3.2.1.7.3. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

İbn Mâce’nin *Sünen*’inin Kütüb-i Sitte içerisinde değerlendirilmeye başlaması esere olan ilgiyi artırmış ve üzerinde bazı çalışmalar yapılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Sünen-i İbn Mâce* üzerine yapılan ilk şerh, Moğultay b. Kılıç’ın (ö. 762/1361) *el-İ‘lâm bi sünnetihî aleyhi’s-selâm*’dır. İbnü’l-Mülakkin (ö. 804/1401), *Mâ temessü ileyhi’l-hâce alâ Süneni İbn Mâce*’sinde eserin Kütüb-i Sitte’deki diğer beş kitaba olan zevâidini şerh etmeyi amaçlamıştır. Aynı dönem âlimlerinden Heysemî’nin *Zevâidü İbn Mâce ale’l-Kütübi’l-hamse*’si ve Demîrî’nin (ö. 808/1405) *ed-Dibâce*’si eser üzerine yapılan diğer çalışmalardandır. Süyûtî (ö. 911/1505) de *Misbâhü’z-zücâce alâ Süneni İbn Mâce* isimli bir şerh yazmıştır. Özellikle hadis tarihinin müteahhir döneminde daha fazla çalışmaya konu olduğu görülen *es-Sünen*, son bir asırlık zaman diliminde de birçok çalışmaya esas teşkil etmiştir. Örneğin Muhammed es-Sindî’nin *Kifâyetü’l-hâce fî Şerhi İbn Mâce’si*; Vahîdüzzaman’ın *Ref‘ü’l-‘acâce*’si ve Muhammed el-Hafîd b. Abdüssamed’in *İthâfî zi’t-teşevvuk ve’l-hâce ilâ kıraati İbn Mâce*’si bu eserlerden birkaçıdır.³

2.3.2.1.8. Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), es-Sünen

Tam ismi Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. Şeddâd es-Sicistânî’dir. Hicrî 202 yılında Sicistân’da doğdu.⁴ Erken yaşta ilim tahsiline başlayan Ebû Dâvûd’un İslâm dünyasının o dönemki önemli ilim merkezlerinin hepsinde bulunduğu

¹ Hadis müelliflerinin birçoğu eserlerinin yazılış amaçlarını ve eserlerindeki usullerini zikretmedikleri için bu tür tartışmaların nihayete erdirilmesi pek mümkün gözükmemektedir.

² el-A‘zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, 145.

³ İbn Mâce’nin *es-Sünen*’i hakkındaki çalışmalar için bk. Muhammed Enes Topgöl, “İbn Mâce’nin *es-Sünen*’i Üzerine Yazılmış Şerhler”, *Hadis Şerh Literatürü II*, ed. Mustafa Karagözoğlu (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022).

⁴ Zehebî, *Siyer*, 13/203-204.

anlaşılmaktadır.¹ Bu durum ona çok sayıda hocadan istifade etme imkânı sunmuş olmalı ki, kaynaklarda verilen hoca ve talebe listeleri epeyce uzundur. Çeşitli hadis ilimlerinde eserler veren ve ehl-i hadîsin fıkıh anlayışına katkı sunan Ebû Dâvûd hicrî 275 yılında vefat etmiştir.²

Hadis edebiyatında sünen türüne dâhil edilen kitaplar içerisinde en önemli eserlerden biri hiç şüphesiz Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin *es-Sünen*'idir. Müellifinin hadis ilmine olan vukufiyetinin yanında fıkha olan hakimiyetinin de görüleceği bu eser, hadislerin senetlerine dair yapılan yorumlarıyla, râviler hakkında verilen bilgileriyle ve bab başlıklarıyla bu türün en meşhur eseri konumundadır. Ayrıca Ebû Dâvûd önceki müelliflerden farklı olarak kitabındaki usûlünü anlatan bir risâle kaleme almıştır. Dolayısıyla bu kıymetli eser hakkında doğrudan müellifinden elde edebileceğimiz bilgiler mevcuttur.

2.3.2.1.8.1. Eserin İsmi ve Telifi

Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inin isminde herhangi bir tartışma mevcut değildir. Her ne kadar kimi kitaplarda musannef olarak isimlendirilmiş olsa da bu, telif/tasnif edilmiş manasınadır. Zira Ebû Dâvûd'un eserini Mekkelilere tanıtmak amacıyla yazdığı mektubunda bizzat kendisi eserini bu isimle anmaktadır: "...Siz benden *es-Sünen*'de hadislerin bu konularda bildiğim en sahih hadisler olup olmadığını sordunuz!"³

Müellifin eserini telif ne zaman başlayıp ne zaman tamamladığı tam olarak belli değildir. Ondan aktarılan bir rivayete göre kendisi Tarsus'ta 20 sene ikamet etmiş ve bu süreçte hadis yazımıyla (müsned yazımıyla) meşgul olmuştur.⁴ Ebû Dâvûd'un hicrî 202 yılında doğduğu ve eserini 241 yılında vefat eden Ahmed b. Hanbel'e arz ettiği düşünüldüğünde kitabın bu tarihler arasında telif edildiği söylenebilir. Kitabın muhakkiklerinden Muhammed Avvâme, Ebû Dâvûd'un eserini 35 yaşında

¹ Zehebî, *Siyer*, 13/204-205.

² Ebû Dâvûd'un hayatının detayları için bk. Mehmet Dinçoğlu, *Ebû Dâvûd'un Sünen Adlı Eseri Kaynakları ve Tasnif Metodu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 11-28.

³ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Risâletü'l-İmâm Ebî Dâvûd es-Sicistânî ilâ Ehli Mekke fî vasfî sünenihî* (Abdulfettâh Ebû Ğudde'nin *Selâsü Resâil fî İlmi Mustalahi'l-hadîs*'inin içinde) (Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1435), 30.

⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lüġa* (Beyrut), 2/510.

tamamladığını belirtmektedir.¹ Ancak Ebû Dâvûd, kitabını birçok defa çeşitli şehirlerde okutmuş ve vefatına kadar kitabını düzenlemeyi sürdürmüştür.² Dolayısıyla kitabını tamamladığı tarihi kesin olarak belirlemek zordur.

2.3.2.1.8.2. Eserin Rivâyeti

Ebû Dâvûd, eserini telif ettikten sonra birçok defa farklı şehirlerde talebelerine okutmuştur. Tespit edilebildiğine göre eserin 9 râvîsi bulunmaktadır. Bunlardan 5 tanesinin nüshası günümüze ulaşmıştır. Dokuz râvinin isimleri şöyledir:

1. Ebû İshâk b. Mûsâ b. Saîd er-Remlî
2. Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hasen b. Abd el-Ensârî
3. Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. Amr el-Lü'lû
4. Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd
5. Ebû Bekir Muhammed b. Bekir b. Abdürrezzâk et-Temmâr
6. Ebû Üsâme Muhammed b. Abdülmelik er-Revvâs
7. Ebû Sâlim Muhammed b. Sâid el-Cülûdî
8. Ebû Amr Ahmed b. Ali b. el-Hasen
9. Ebû Tayyib Ahmed b. İbrahim el-Bağdâdî.³

Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i yukarıdaki nüshalardan ilk beşiyle bize ulaşmıştır.

2.3.2.1.8.3. Hadis Sayısı ve Sıhhat Durumları

Yukarıda işaret edilen nüshalardaki hadis sayılarında az da olsa farklılıklar mevcuttur. Ebû Dâvûd, *es-Sünen*'i Mekkelilere tanıtmak ve usulünü açıklamak amacıyla kaleme aldığı *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ Ehli Mekke*'de kitaptaki hadis sayısının mürseller dâhil 5400 olduğunu ifade etmektedir. Eserin muhakkiklerinden Muhammed Avvâme'nin nüshalardan hareketle verdiği bilgiye göre *es-Sünen*'de 5232 hadis

¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1998), 7 (muhakkikin girişi).

² Lütfü İmamoğlu, *Ebû Dâvûd ve Süneni* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 85.

³ Eserin nüshaları ve farklılıkları hususunda bilgi için bk. Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen Adlı Eseri Kaynakları ve Tasnif Metodu*, 64-75.

bulunmaktadır.¹ Kitabın 9 nüshasının olduğu düşünüldüğünde bu durum olağan karşılanmalıdır.

Kitabındaki hadisleri 500.000 hadis içerisinde seçtiği aktarılan² Ebû Dâvûd, eserindeki tüm hadislerin sahih olduğu gibi bir iddiada bulunmamıştır. Gayesi fikhî meselelerdeki hadislerle yönelmek olan müellif, sahih hadislerin yanında mürsel başta olmak üzere zayıf hadis çeşitlerine de eserinde yer vermiştir.³

2.3.2.1.8.4. Müellife Göre Eseri

Erken dönemde telif edilen eserlerin müelliflerinin hadis kabul şartlarını ve telif usullerini tespit etmek zordur. Zira müellifler hadisleri seçme ve değerlendirme usullerini neye göre yaptıklarını veya bab başlıklarını oluşturmada neyi ölçü aldıklarını açıklamamışlardır. Ancak Ebû Dâvûd bu durumun istisnalarındandır. Hatta o, eserini tanıttığı bir risâle kaleme almıştır. Şimdi müellifin risâlede verdiği bilgilerden hareketle eserini tanıtmaya çalışacağız.

Müellif, kendisine sorulan bazı soruları cevaplamak amacıyla böyle bir risâle kaleme aldığını ifade etmektedir. Eserini 18 bölüme ayırdığını söyleyen Ebû Dâvûd, mürsellerin de bu bölümler içerisinde olduğunu belirtmektedir. Mürsel konusundaki düşüncesini kısaca ifade ederek, İmâm Şâfiî'ye kadar İmâm Mâlik, Süfyân es-Sevrî ve Evzâî gibi önemli âlimlerin mürsellerle ihticacta herhangi bir problem görmediklerini söyler. O, eserindeki mürsel hadislerin dâhil edilmesiyle hadis sayısının 5400 olduğunu belirtir.

Eserindeki hadislerin ahkama dair olup zühd ve fedâile dair olmadıklarını belirten Ebû Dâvûd, ahkâma dair bir eserde bekleneceği şekilde hadislerin bütün isnadlarını vermediğini anlatır. Ayrıca bir hadisi kısalttığı zaman veya farklı bir senedini verdiği zaman bunu bir nükteye mebni olarak tercih ettiğini zikreder.

Ebû Dâvûd'un eserini tanıttığı bu kısa risâlede öne çıkan husus, eserin fikhî gayelerle telif edilmiş olmasıdır. Zira müellif kitapta hadislerin bütün senetlerini vermemiş, bazı hadislerin birkaç tarikine işaret etmiş, cami türü eserlerde var olan

¹ Ebû Dâvûd, *Kitâbü's-Sünen*, 144 (muhakkikin girişi).

² Ebû Bekir Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî, *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1984), 68.

³ Mehmet Emin Çiftçi, *Hadis Usûlünde Sahih Hadis Tanımı Problemi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 68.

zühd ve fezâile dair hadisleri kaydetmemiştir. Böylece o, eserinin fikhî bir eser olarak kabul edilmesine olan arzusunu göstermiştir.

2.3.2.1.8.5. Konu Dağılımı ve Bab Başlıkları

Sünen-i Ebû Dâvûd'un bölümleri ve bâb başlıkları incelendiğinde diğer eserlerle benzerlik arz ettiği ancak dönemin ihtilaflı olan mevzularında müellifin ehl-i hadîsin görüşünü ifade edecek şekilde bâb başlıklarını oluşturduğu görülmektedir.

Eserde 35 kitab/bölüm, bu bölümler altında da toplam 1876 bâb bulunmaktadır. Sırasıyla Salât, Cihâd, Tahâret ve Menâsik en fazla hadisin ve bâb başlığının olduğu bölümlerdir.¹ Bölümler ve altında sıralanan bâb başlığı ve hadislerin tertibine bakıldığında kitapta bir bütünlük oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Mesela en fazla bâb ve hadisi içeren Kitâbü's-salât'ın bâblarından ilk dört tanesi sırayla şöyledir:

- Namazın farziyyeti bâbı
- Namaz vakitleri hakkında bâb
- Nebî'nin (s.a.s.) namaz vakti ve namazı nasıl kıldığına dair bâb
- Öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarının vakitleri bâbı.

Görüldüğü gibi müellif, önce namazın farz olmasına, sonra ise vakitlerine vurgu yapacak şekilde bölümü düzenlemiştir. Kitabın diğer bölümleri de bu açıdan incelendiğinde adeta bir fıkıh kitabı mütalaa ediliyormuş izlenimi vermektedir.

Aynı türdeki eserler incelendiğinde genel olarak şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Kitapların muhtevası ve muhtevayı sunma biçimleri birbiriyle büyük oranda benzerlik arz eder. Ancak bâb başlığı koymadaki bazı detaylar müellifin ait olduğu fikrî ve ilmî grubu tespit etmeye imkân verecek şekilde diğerlerinden ayrılır. Bu durumu Ebû Dâvûd'un eserinde müşahade etmek mümkündür. Mesela ilk bakışta fikhî hadisleri içeren bir kitapta neden bulunduğu sorgulanabilecek bir başlık olan Kitâbü's-sünne bölümü böyledir. Zira Kitâbü's-sünneler, itikâdî konuları hadis merkezli ele alan çalışmalardır. Kütüb-i Sitte'nin diğer eserlerinde bulunmayan böyle bir bölümün Ebû Dâvûd'da neden bulunduğu sorulabilir. Bu sorunun cevabını bölümün altında sıralanan bâb başlıklarında bulmak mümkündür. Örneğin "Cidâl ve

¹ Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen Adlı Eseri Kaynakları ve Tasnif Metodu*, 276.

Kur’ân’ın Müteşabihine Dalmanın Nehyi Bâbı”, “Ehl-i Hevâdan Kaçınmak ve Onlara Buğzetmek Bâbı”, “Ehl-i Hevâya Selam Vermeyi Terk Etme Bâbı”, “İrcâ Fikrinin Reddi Bâbı”, “Kader Bâbı”, “Cehmiyye Hakkında Bâb” ve “Kur’ân Hakkında Bâb” gibi başlıklar müellifin döneminde çokça tartışılan konular olmaları hasebiyle âlimlerin ve toplumun gündemini meşgul etmiştir. Ebû Dâvûd, bu konuları zikrederek benimsediği görüşü zikretmekte; diğer taraftan halkı bu konularda uyarmaya çalışmaktadır. Yine aynı bölümde o, hulefâ-i râşidin, tafdil meselesi, ashâba sövmenin nehyedilmesi gibi konuları zikrederek Şia ile olan tartışmalı hususlardaki görüşünü ifade etmiş olmaktadır. Ayrıca hocası İmâm Ahmed b. Hanbel’in *Kitâbü’s-sünne* isminde bir eser telif etmiş olması da müellifin kitabına *Kitâbü’s-sünne* isimli bir bölüm koymasına etki etmiş olabilir. Çünkü Ebû Dâvûd, bu bölümde Ahmed b. Hanbel’den birçok hadis aktarmıştır.¹

Ebû Dâvud, bâb başlıklarını kendi fikhî görüşünü ifade edecek şekilde düzenlemiştir. Mesela “İkinci rekâta kalkınca elini kaldıracağını zikreden kişi hakkında bâb”; “Besmeleyi cehren okumayı uygun görmeyenler bâbı” ve “Besmeleyi cehren okuma gerektiği fikrinde olanlar bâbı”, onun fukâhâ arasındaki ihtilafa dikkat çektiği bâb başlıklarıdır. Müellif, bâb başlıklarını bazen soru şeklinde vermektedir. Örneğin “Misvâk nasıl kullanılır bâbı” böyledir. Yine o, kimi zaman çok uzun kimi zaman çok kısa bâb başlığı koymaktadır.

12 hadisin yer aldığı *Kitâbü’l-mehdî* bölümünde herhangi bir bâb başlığı konulmamıştır. Bununla birlikte 12 hadisin bazıları mehdî ile alakalı iken bir kısmı da hilafet ile alakalıdır.² Fıkıhla irtibatı zor kurulacak olan bu tarz mevzuların kitapta yer almasının sebebi müellifin dönemindeki tartışmaları dikkate alması olmalıdır.

2.3.2.1.8.6. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Ebû Dâvûd’un *es-Sünen*’i diğer sünen kitaplarının aksine yazıldığı dönemde meşhur olmuş bir eserdir. Nitekim eserin telifinden uzun zaman geçmeden üzerine çalışmalar yapılmıştır. Hadis kitapları üzerine yazılan ilk şerh kabul edilen Hattâbî’nin (ö. 388/998) *Me’âlimü’s-Sünen*’i, *Sünen-i Ebû Dâvûd* üzerinedir. Bu dönemden sonra *Sünen* üzerine şerh, hâşiye, ta’lik, rical değerlendirmesi, ihtisar, tehzib, zevâid ve tez

¹ Ebû Dâvûd, “*Kitâbü’s-sünne*”, 1 ve 5.

² Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 6/335-348.

çalışmaları olmak üzere yüzlerce çalışma yapılmıştır. Bütün bunları burada zikretmek yerine şerhlerinden en önemlilerini isim olarak kaydetmekle yetineceğiz.¹ Ebû Dâvûd üzerine yapılan ilk şerh, yukarıda belirttiğimiz gibi Hattâbî'nin *Meâlimü's-Sünen*'idir. İbn Raslân'ın (ö. 844/1441) *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*; Azîmâbâdî'nin *Avnü'l-ma'bûd* ve Sehârenpûrî'nin *Bezlü'l-mechûd* isimli şerhleri bu noktada zikredilebilir.

2.3.2.1.9. Ebû İsâ et-Tirmizî (ö. 279/892), es-Sünen

Sünen kitaplarının en önemlilerinden biri Ebû İsâ et-Tirmizî'nin *Sünenü't-Tirmizî*, *Câmi'u't-Tirmizî*, *Sahîhü't-Tirmizî* ve *el-Müsnedü's-Sahîh* gibi isimlerle anılan eseridir. Müellif Tirmizî, bugün Özbekistan taraflarında kalan Tirmiz'de 210'lu yıllarda doğdu.² İlk eğitimini memleketinde alan Tirmizî, daha sonra Horasan, Irak, Mekke ve Medine gibi ilim merkezlerindeki ilmî birikimden istifade etmek amacıyla bu şehirlere rihleler yaptı.³ O, 279/892 yılının Receb ayında memleketi olan Tirmiz'de vefat etti.⁴

Tirmizî'nin⁵ birkaç farklı isimle anılan eserini çalışmamıza dâhil etme sebebimiz, eserin *Sünenü't-Tirmizî* olarak da isimlendirilmesidir. Ayrıca içerik açısından diğer sünen kitaplarıyla benzerlik göstermesi bir diğer nedendir. Tirmizî'nin eserinin ismi, müellifin vazettiği şekliyle “*el-Câmi'u'l-muhtasar mine's-sünen an Resûlillâhi sallallâhu aleyhi ve sellem ve ma'rifetü's-sahîh ve'l-ma'lûl ve mâ aleyhi'l-amel*”dir.⁶ Görüldüğü gibi müellifin bizzat kendisi eserini “câmi” olarak isimlendirmiştir. İbn Hacer'in aktardığına göre Tirmizî, eserini hicrî 270 yılında bir Kurban Bayramı günü tamamlamıştır. telifin bitmesinin ardından o, kitabı Hicâz, Irak ve Horasan ulemasına arz etmiş ve onların beğenilerini almıştır. Bu bölgelerin önemli

¹ Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i üzerine yapılan çalışmaların genişçe ele alındığı bir çalışma için bk. Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen Adlı Eseri Kaynakları ve Tasnif Metodu*, 85-99. Ayrıca aynı eser üzerine yapılan şerhleri değerlendiren bir diğer çalışma için bk. Halit Özkan, “Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i Üzerine Yapılan Şerh Çalışmaları”, *Hadis Şerh Listeratürü II*, ed. Mustafa Macit Karagözoğlu (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2022).

² Zehebî, *Siyer*, 13/270.

³ Tirmizî ve Tirmizî'nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Aziz Gökçe, *Sünen-i Tirmizî'nin Kaynakları –Tespit ve Değerlendirme-* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022) 23-39.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 13/277.

⁵ Tirmizî'deki hadislerden hareketle onun kitabında uyguladığı bazı kriterler için bk. Çiftçi, *Hadis Usûlünde Sahih Hadis Tanımı Problemi*, 67.

⁶ Abdulfettâh Ebû Ğudde, *Tahkîku ismeyi's-Sahîhayn ve's-mi Câmi't-Tirmizî* (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1993), 57.

âlimlerinden övgüler alan Tirmizî, “Bu kitap, kimin evinde bulunursa; o evde konuşan bir Nebi bulunuyordur” demiştir.¹

Sünen türü eserler ile câmi‘ türü eserler arasındaki fark ortaya konulunca Tirmizî’nin hangi türe dâhil edilmesi gerektiğine karar vermek daha kolay olacaktır. Kanaatimizce iki yazım türü arasındaki en temel fark işledikleri konu başlıklarıdır. Câmi‘ türü yazım biçiminde 8 temel konu muhtevayı şekillendirirken; sünenlerde istisnalar olmakla birlikte fikhî konular işlenmektedir. Tirmizî’nin eseri, 8 temel konuyu içermesi bakımından câmi‘lere benzemektedir. Zira yukarıda belirtildiği üzere müellifin kendisi de eserine “el-Câmi‘u’l-muhtasar...” demiştir. Eserin bölümlerinin isimlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Kitâbü’t-Tahâre, Kitâbü’s-Salât, Kitâbü’l-Vitr, Kitâbü’l-Cum‘a, Kitâbü’l-Îdeyn, Kitâbü’s-Sefer, Kitâbü’z-Zekât, Kitâbü’s-Savm, Kitâbü’l-Hacc, Kitâbü’l-Cenâiz, Kitâbü’n-Nikâh, Kitâbü’r-Radâ‘, Kitâbü’t-Talâk ve’l-Li‘ân, Kitâbü’l-Buyû‘, Kitâbü’l-Ahkâm, Kitâbü’d-Diyât, Kitâbü’l-Hudûd, Kitâbü’s-Sayd, Kitâbü’l-Edâhî, Kitâbü’l-Eymân ve’n-Nuzûr, Kitâbü’s-Siyer, Kitâbü’l-Emsâl, Kitâbü Fedâilî’l-Kur’ân, Kitâbü’l-Kırâât, Kitâbü Tefsîrû’l-Kur’ân, Kitâbü’l-De‘avât ve Kitâbü’l-Menâkib.²

Eserdeki kitâb başlıklarına bakıldığında sünen türü eserlerin hiçbirinde bulunmayan ve esasında fikhî bir konu olmayan bazı bölümlerin olduğu görülür. Örneğin Kitâbü’l-Emsâl,³ Kitâbü Fedâilî’l-Kur’ân,⁴ Kitâbü’l-Kırâât,⁵ Kitâbü Tefsiri’l-Kur’ân⁶ ve Kitâbü’l-Menâkîb⁷ bölümleri fıkıhla ilgili değildir. Zikredilen bölümlerden biri olan Kitâbü’l-Emsâl’deki bâb başlıklarından biri şöyledir: “Nebî (s.a.s.) ve diğer peygamberlerin meseli (durumu) üzerine gelen hadisler bâbı”.⁸ Bu bâb başlığında verilen hadislerden biri “Benim ve diğer nebilerin örneği, bir bina inşa edip onu güzelce tamamlayan kişinin örneğine benzer. Bu binanın bir tuğlası eksikti. İnsanlar

¹ Zehebî, *Siyer*, 13/274.

² Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, thk. Heyet (Beyrut: Dârü’t-Te’sîl, 1437/2016).

³ Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, 4/5.

⁴ Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, 4/15.

⁵ Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, 4/43.

⁶ Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, 4/56.

⁷ Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, 4/438.

⁸ Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, 4/8.

binadan içeriye girerler ve binayı çok beğenirler; ancak ‘o tuğlanın yeri de dolu olsaydı’ derler”¹hadisidir.²

Görüldüğü üzere Tirmizî’nin eserindeki bölümlerin bir kısmı sünen türü eserlerde bulunmayan ve fikhî olmayan konulardır. Bu durum Tirmizî’nin eserini sünen türü bir eser olarak tasarlamadığını söylememize imkân tanır. Ayrıca Tirmizî, eserini oluştururken önde gelen hocalarından Buhârî’nin *Sahîh*’inden etkilenmiştir. Bu konuyu ele alan araştırmacılar, Tirmizî’nin kitabını tasnif ederken Buhârî’nin eserindeki metodundan etkilendiği kanaatindedirler. Muhtemelen Tirmizî, hocası Buhârî’nin kıymetli eserinden etkilenmiş ve kitabını Câmi‘ olarak telif etmiştir.³

Bahsedilen sebeplere binâen Tirmizî’nin eserini bir câmi‘ olarak telif ettiğini söylemek mümkündür. Durum böyle olunca eserin detaylıca ele alınmasına ihtiyaç bulunmamaktadır.

2.3.2.1.10. Nesâî (ö. 303/915), *es-Sünenü’s-Suğrâ*⁴

Tam adı Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şu‘ayb b. Alî el-Horâsânî en-Nesâî’dir. 215 yılında Nesâ’da doğdu. Erken yaşta ilim tahsiline başladı ve İshâk b. Râhûye, Hişâm b. Ammâr ve daha birçok kişiden hadis rivayet etti. Kendisinden ise Ebû Bîşr ed-Dûlâbî, Ebû Cafer et-Tahâvî ve Ebû Ali en-Nîsâbûrî gibi kimseler hadis aldılar. Erken yaşta ilim tahsiline başlamış olan Nesâî, 15 yaşındayken Bağlân’a giderek Kuteybe b. Saîd’den hadis dinlemiş ve bir sene iki ay onun meclislerine devam etmiştir.⁵ Yaşadığı dönemde ricâl, ilel ve fıkıh açısından en önde gelen âlimlerden olduğu ifade edilmiş; hatta bazı âlimler, Nesâî’nin özellikle ricâl ve ilel açısından İmâm Müslim’den önde olduğunu iddia etmişlerdir. Zehebî, bu hususları zikrettikten sonra “şu kadar var ki, Nesâî’de biraz Şîlik vardı” demektedir.⁶ Nesâî’nin bu ithamla karşı karşıya kalmasının sebebi, Dımaşk’a gittiğinde yaşadığı olay olmalıdır. O, Dımaşk’a geldiğinde Muaviye taraftarları onun faziletine dair hadisleri aktarmasını istemek suretiyle bir imtihana tabi tutmuşlar; ancak Nesâî onlara olumsuz cevap

¹ Tirmizî, “Emsâl”, 2.

² Tirmizî bu hadisi kitabın önceki başka bir bölümünde de verdiği için hadisin tamamını zikretmemiştir. Hadisin sonunda Resûlullah (s.a.s.) “İşte o tuğla benim!” buyurmaktadır.

³ Nureddin İtr, *el-İmâm et-Tirmizî ve ‘l-muvâzenetü beyne Câmi‘ihî ve beyne’s-Sahîhayn*, (1970), 44.

⁴ el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, 24.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 14/128.

⁶ Zehebî, *Siyer*, 14/133.

vermiştir. Rivayet edildiğine göre bu olay sebebiyle dövülmüş ve sonrasında kendi isteğiyle Mekke'ye götürülmüş; yediği dayanın etkisiyle hicrî 303 yılında orada vefat etmiştir.¹

2.3.2.1.10.1. Eseri ve Eserin Rivayeti

Nesâî'ye nispet edilen eserlerin içerisinde *es-Sünenü 'l-kübrâ* ve *es-Sünenü 's-suğrâ/el-Müctebâ* isminde iki farklı kitap bulunmaktadır. *Sünen-i Nesâî* olarak bilinen eser *el-Müctebâ*'dır. Zikredilen iki eserin farklı eserler olduğunda görüş birliği vardır. Ancak *el-Müctebâ*'nın Nesâî'nin telifi olmadığı iddia edilmiştir. Zehebî, *el-Müctebâ*'nın Nesâî'nin öğrencisi İbnü's-Sünnî'nin, Nesâî'nin *es-Sünenü 'l-kübrâ*'sından yaptığı bir seçme olduğu kanaatindedir.² Ayrıca Zehebî, Nesâî'nin *el-Müctebâ*'yı telif etmesinin sebebi olarak gösterilen rivayeti de sahih kabul etmez. Bu rivayete göre Nesâî, *es-Sünenü 'l-kübrâ*'yı tasnif ettikten sonra bir idareciye kitabını hediye etmiştir. İdareci, eserdeki hadislerin hepsinin sahih olup olmadığını sormuş, Nesâî öyle olmadığını söyleyince idareci ondan, kitaptan sadece sahihleri içerecek bir seçki yapmasını istemiştir. Bunun üzerine Nesâî, *el-Müctebâ*'yı tasnif etmiştir.³ Zehebî bu rivayeti sahih kabul etmemiş ve neden sahih kabul etmediğine dair herhangi bir açıklamada da bulunmamıştır. Bununla birlikte ulemanın çok büyük bir kısmı *el-Müctebâ*'nın Nesâî'nin yaptığı bir seçki olduğu; İbnü's-Sünnî'nin ise sadece eserin râvisi olduğu kanaatindedir.⁴ Buna ek olarak Nesâî'nin *es-Sünenü 'l-kübrâ*'da “Mâ câe fî kitâbi'l-kisâs mine'l-Müctebâ mimmâ leyse fî's-Sünen” şeklinde bir bâb başlığı koymuş olması da eserin Nesâî'ye olan aidiyetini güçlendiren etkenlerdendir.⁵

Eseri incelemeden önce *es-Sünenü 'l-kübrâ* ile *es-Sünenü 's-suğrâ/el-Müctebâ* arasındaki konu farklarına bir göz atmanın uygun olacağı kanaatindeyiz. *es-Sünenü 'l-kübrâ*'da yer alan Kitâbü's-siyer, Kitâbü'l-menâkib, Kitâbü'n-nu'ût, Kitâbü't-tıb, Kitâbü'l-velîme ve Kitâbü fedâilü'l-Kur'ân gibi bölümler *el-Müctebâ*'da bulunmamaktadır. Bâb başlıklarından anlaşıldığı kadarıyla Nesâî, sadece kitabı muhtasar hale getirmemiş; neredeyse farklı bir kitap ortaya çıkarmıştır. Örneğin *es-*

¹ Zehebî, *Siyer*, 14/ 132-135.

² Zehebî, *Siyer*, 14/131.

³ Zehebî, *Siyer*, 14/131.

⁴ Ebû Abdîrrâhmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Amelü 'l-yevm ve 'l-leyle*, thk. Fâruk Hammâde (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 69-76 (muhakkikin girişi).

⁵ Tartışmanın detayları için bk. Veli Tatar, *Sosyokültürel Bağlamda Hadis Tasnifi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023), 276-284.

Sünenü 'l-kübrâ'da "en-neyh an istikbâli'l-kible ve istidbârihâ inde'l-hâce" ile "el-Emr bi istikbâli'l-maşrik ve'l-mağrib" şeklindeki bab başlıklarını *es-Suğrâ*'da üç ayrı başlık haline getirmiş ve daha çok hadise yer vermiştir.¹

Sonuç olarak Nesâî'nin *es-Sünenü 'l-kübrâ* ve *es-Sünenü 's-suğrâ* (el-Müctebâ) olmak üzere iki farklı kitabı bulunmaktadır. Çalışmamızın konusuna uygun olarak bizim inceleyeceğimiz kitap *es-Sünenü 's-suğrâ/el-Müctebâ*'dır.

Nesâî uzun bir ömür sürmüş; bu durum, onun talebelerinin sayısının artmasına vesile olmuştur. Ayrıca kitabının rivayet sürecini de olumlu yönde etkilemiştir. Müelliften kitabını rivayet edenlerden bazıları şöyledir: Muhammed b. Kâsım b. Seyyâr, Abdülkerim b. Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, İmâm Tahâvî'nin oğlu Ali, İbnü'l-Ahmer diye bilinen Muhammed b. Mu'âviye, Ebû Ali el-Esyûtî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. el-Mühendis, Ebû Hüreyre b. Ebi'l-İsâm, İbn Ebi't-Temmâm, İbn Ebî Hilâl, Hüseyin b. Cafer ez-Zeyyât, Ebû Muhammed Abdullah b. Hasan el-Mısri ve Muhammed b. Fadl b. Abbâs. Bu râvilerin dışında başkaları da eseri rivayet etmişlerdir.²

2.3.2.1.10.2. Hadislerin Sayısı ve Sıhhat Durumları

İçerisinde 52 bölüm (kitâb), 2525 bâb bulunan Nesâî'nin *es-Sünenü 's-Suğrâ/el-Müctebâ*'sında, çeşitli ihtilaflar olmakla birlikte ortalama 5700 hadis yer almaktadır.³

Cerh-tadil ilminde görüşüne başvurulmuş âlimlerden olan Nesâî, bazı âlimlere göre müteşeddîd bir nâkiddir. Onun hadis seçimindeki titizliği eserine yansımış, bu sebeple kimi âlimlere göre Nesâî'nin eseri Sahihân'dan sonra en az zayıf hadis içeren kitap olmuştur. Bununla birlikte eserdeki hadislerin durumu tartışmalıdır. Hatîb el-Bağdâdî, Dârekutnî ve İbn Salâh gibi âlimler, kitaptaki bütün hadislerin sahih olduğunu iddia etmişler, Mağrib âlimlerinden bazıları ise *el-Müctebâ*'yı İmâm Buhârî'nin eserinden üstün görmüşlerdir.⁴ Leknevî, Abdullah b. Rüşeyd'den naklettiğine göre o, Nesâî'nin eserini diğer sünenlerin en mükemmeli olarak nitelemiş,

¹ Nesâî, *Amelü 'l-yevm ve 'l-leyle*, 75.

² Ebû Abderrâhmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünenü 'n-Nesâî*, thk. Muhammed Rıdvân (Beyrut: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 1439/2018), 1/36. (Muhakkikin girişi).

³ Nesâî, *Sünenü 'n-Nesâî*, 760; Tatar, *Sosyokültürel Bağlamda Hadis Tasnifi*, 284.

⁴ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abderrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadis li 'l-İrâkî* (Mısır: Mektebetu's-sünne, 1424), 48.

hatta Sahihân'a yakın seviyede bir kitap olduğunu ifade etmiş; Sahihân'dan ayrılan yanının ise bazı zayıf ve mecruh ravilerden hadisler alması olduğunu ifade etmiştir.¹

2.3.2.1.10.3. Konu Dağılımı ve Bâb Başlıkları

es-Sünenü's-suğrâ'da 52 bölüm (kitâb)² ve 2525 bâb bulunmaktadır. Kitâbların tamamı fikhî konulara aittir. Diğer sünen kitaplarında fıkıhla doğrudan ilişkili olmayan bazı bölümler bulunurken Nesâî'de neredeyse bütün kitâblar fıkha dairdir. Bu durum, müellifin *es-Sünenü'l-kübrâ*'yı ihtisar ederken farklı bir amacı gözettiğini gösterir. Nitekim yukarıda belirttiğimiz gibi, bazı bölümlere *es-Sünenü'l-kübrâ*'da olmayan hadisler eklenmiştir. Eserde fıkıhla doğrudan bağlantılı olmayan bölüm, *Kitâbü'l-îmân ve şerâi'uhû*'dur. Nesâî bu bölümde toplam 33 bâb başlığına yer vermiştir. Nesâî'nin *Kitâbü'l-îmân* bölümünde yer verdiği konulara bakıldığında dönemin tartışma konusu olan mevzular olduğu görülür. Hadis âlimlerinin eserlerini mahza ilmî sebeplerin yanında çeşitli fikrî, siyâsî ve ictimâî meselelere cevap verme amacıyla kaleme aldıkları bir gerçektir.³

Eserde fıkıhın pek çok meselesine dair hadisler titizlikle işlenmiş ve bâb başlıklarına yerleştirilmiştir. Nesâî, bâb başlıklarını vaz ederken kimi zaman “bâb hel yustâku'l-imâm bi hadratî ra'yyetihi” örneğinde olduğu gibi soru şeklini tercih etmiştir.⁴ Soru şeklindeki bâb başlıklarının sayısı çok değildir. Müellif kimi zaman o konudaki hükmü ifade edecek şekilde bâb başlığını koymuştur. Mesela “en-Nehy anî'l-istincâ bi'l-yemîn” başlığı bu şekildedir.⁵ Diğer sünen müelliflerinden ayrıldığı bir diğer nokta, bazı bâb başlıklarını birebir aynen veya bir kısım eklemeler yapmak suretiyle tekrarlamasıdır. Örneğin “el-Fark beyne'd-dem ve'l-istihâze” bâbını hem temizlik hem de hayz kitâblarında zikretmiştir.⁶ Nesâî'nin bunu yapmasındaki amaç, o hadisteki farklı fikhî hükümlere dikkat çekmek olmalıdır.

Sonuç olarak Nesâî'nin kitabı, bir hadis kitabı olmasının yanında adeta bir fıkıh kitabı görünümündedir. Bu, hem eserdeki bölümlerin tamamının fikhî konular

¹ Abdülhay el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdıla li'l-es'ileti'l-aşeretü'l-kâmile* (Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1426), 75; Çiftçi, *Hadis Usûlünde Sahih Hadis Tanımı Problemi*, 69-70.

² Kitâb isimleri için çalışmanın son kısmındaki tabloya bakılabilir.

³ Sosyokültürel durumların Nesâî'nin eserine olan etkisini detaylıca ele alan bir çalışma için bk. Tatar, *Sosyokültürel Bağlamda Hadis Tasnifi*.

⁴ Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 9.

⁵ Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 13.

⁶ Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 33-54.

olmasından hem de fikhî durum ve görüşleri yansıtan bâb başlıklarından anlaşılmaktadır.

2.3.2.1.10.4. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Nesâî'nin kitabı üzerine yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Gerek müteahhir dönemde gerek son dönemde Hint alt kıtasında yapılan çalışmalar Nesâî'nin eserini çeşitli yönlerden ele almaktadır.¹ Bunlardan en önemlileri Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Zehru'r-rubâ ale'l-Müctebâ* ve Ebü'l-Hasan es-Sindî'nin (ö. 1138/1726) *Hâşiyetü's-Sindî*'sidir. Nesâî'nin eseri üzerine Türkçe'de birçok tez ve makale hazırlanmış olup eser aynı zamanda Türkçeye de tercüme edilmiştir.²

2.3.2.1.11. Dârekutnî (ö. 385/995), es-Sünen³

Tam adı Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî ed-Dârekutnî'dir. 306 yılında Bağdâd'da Dârulkutn denilen bir yerde doğdu. Babasının bir muhaddis olduğu düşünüldüğünde onun da erken yaşta ilim tahsiline başladığını söylemek yanlış olmaz. Dönemin ilim merkezlerinden Şam, Mısır, Basra, Kûfe ve Vâsıt gibi şehirleri dolaşarak ulemâdan istifade etti. Beğavî, İbn Ebû Dâvûd ve Mehâmilî, hadis aldığı hocaları arasındadır. Dârekutnî muhaddis olmasının yanında o bir fakihdir. Ayrıca onun en çok öne çıktığı alanlardan biri ricâl ve illel bilgisidir.⁴ Dârekutnî'nin birçok eseri bulunmakla birlikte konumuzla alakalı çalışması *es-Sünen*'idir. Bu kitapta müellif, kendisinden öncekilerden farklı olarak ahkâm hadislerinden illeli olanları ve aralarındaki fark ve kusurları işlemektedir. 5687 rivayet içeren⁵ kitap hakkında Hatîb el-Bağdâdî, “Kitap, Dârekutnî'nin fıkıh bilgisini gösterir. Çünkü bu tarz bir kitabı ancak ahkâmdaki ihtilafa vakıf olan biri telif edebilir”⁶ demektedir. Hadisle alakalı

¹ Muhammed Enes Topgöl, “Nesâî'nin es-Sünen'i Üzerine Yazılmış Şerhler”, *Hadis Şerh Literatürü II*, ed. Mustafa Macit Karagözoğlu (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022).

² Ebû Abdîrrâhmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, trc. Ali Özek (İstanbul: Hisar Yayınları, 2021). Veli Tatar'ın Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı Tasnif Dönemi Hadis Edebiyatının Oluşumunda Sosyo-Kültürel Etkenler (Nesâî'nin Sünen'i Örneği) başlıklı doktora tezi bulunmaktadır. Ayrıca Mehmet Akif Demir tarafından Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam eden *İmam Nesai ve Sünen Adlı Eserinin Tahlili* isimli doktora tezi devam etmektedir.

³ el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, 27.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 16/449-453.

⁵ Abdullah Aydın, “es-Sünen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/148.

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 13/488.

ihtilaflı meselelere değindiği görülen Dârekutnî ayrıca illetin ve zayıflığın neden kaynaklandığını da yer yer açıklamıştır.¹

2.3.2.1.11.1. Eserin Türü Hakkındaki Tartışma

Sünen türü kitaplar, fikhî konuları merfu rivayetlerle işleyen, gerektiği yerde mevkuf ve maktu rivayetlere yer veren eserlerdir. Her bir sünen kitabının yazılış amacı farklı olmakla birlikte hepsinin ortak amaçları vardır. Ortak amaç, fikhî rivayetleri ehl-i hadîs anlayışına uygun bir şekilde bâb başlıkları altında tasnif etmektir. Durum böyle olunca Dârekutnî'nin kitabının sünen türü bir eser olup olmadığı tartışılmalı hale gelmektedir.

Dârekutnî'nin *es-Sünen*'i hakkındaki önemli çalışmalardan biri Abdülfettah Ebû Ğudde'nin *es-Sünnetü'n-nebeviyye ve Beyânu medlûliha's-şer'î ve't-ta'rîf bi hâli Süneni'd-Dârekutnî* isimli risâlesidir. Konuyu daha iyi açıklaması sebebiyle Ebû Ğudde'nin eser hakkındaki görüşlerini aynen aktaracağız:

“...Kitabın ıstılâhî manada bir sünen kitabı olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü sünen kitapları, müelliflerinin nazarında amel edilen hadisleri toplamıştır. Dârekutnî'nin *es-Sünen*'i ise fikhî rivayetlerdeki illetleri açıklama amacıyla. Böylece *es-Sünen*'in, sünen türü eserlerden farkı ortaya çıkmış olmaktadır. Ayrıca ikisinin telif amaçları da farklıdır. Aslında kitabın muhtevasının çoğunluğu dikkate alınırsa “*es-Sünenü'l-ma'lûle*” diye isimlendirmek daha doğru olacaktır.”²

Ebû Ğudde'nin ifadelerinde açıkladığı gibi sünen sahiplerinin temel amacı kendi nazarlarına göre amel edilen hadisleri bir araya getirmektir. Ancak Dârekutnî'nin *es-Sünen*'i bu amacı taşımamaktadır. Zira o, fıkıh âlimlerinin müracaat ettikleri hadislerdeki illetleri açıklama amacını ilk sıraya koymuştur.

Konuyu daha iyi netleştirmek için müellifin eserinde tercih ettiği bölüm ve bâb başlıklarını incelemek daha isabetli olacaktır.

¹ Dârekutnî ve *es-Sünen* hakkında geniş bilgi için bk. Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şu'ayb Arnavûd vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004); Mehmet Dinçoğlu, *Darakutnî ve Sünen Adlı Eseri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993).

² Abdülfettâh Ebû Ğudde, *es-Sünnetü'n-Nebeviyye ve bayânu medlûliha's-şer'î ve't-ta'rîf bi-hâli Süneni'd-Dârekutnî* (Kâhire: Dârü's-Selâm, 1441), 24.

2.3.2.1.11.2. *Konu Başlıkları ve Bâb Başlıkları*

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde 26 bölüm/kitâb bulunmaktadır. Bu bölümlerin tamamı fikhî içeriklidir. Bir sayıma göre 4735 hadis,¹ diğer bir sayıma göre ise 5687 hadis mevcuttur.² Diğer sünen kitaplarında bulunan ve fıkıhla irtibatı olmayan konular *es-Sünen*'de bulunmamaktadır. Bölümlerin altında 262 bâb başlığı vardır. Bu sayı diğer sünen kitaplarındaki bâb başlıklarıyla mukayese edildiğinde çok az olduğu görülmektedir. Kanaatimizce bâb başlıklarının sayısının az olmasında müellifin hadislerin illetiyle meşgul olması etkili olmuştur. Çünkü Tahâret ve Namaz bölümleri gibi hadis sayısının yüksek olduğu yerlerde illetine dikkat çekilen hadisler daha fazlayken, diyet vb. bazı bölümlerde tek bir hadis zikredilebilmiştir. Bu da müellifin eserini ıstılahi manada bir sünen kitabı olarak tasarlamadığını ihsas ettirmektedir.

2.3.2.1.12. *Beyhakî (ö. 458/1066), es-Sünen*³

Künyesi Ebû Bekir, tam adı ise Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Mûsâ el-Beyhakî el-Horâsânî'dir. 384 yılında doğan Beyhakî, 15 yaşında ilim tahsiline başladı. En önde gelen hocası Hâkim en-Nîsâbü'rî'dir. Onun dışında Ebû Tâhir b. Mahmiş el-Fakîh, Abdullah b. Yûsuf el-İsfahânî ve birçok hocadan hadis almış, Bağdâd, Mekke ve Kûfe gibi ilim merkezlerini dolaşarak birçok âlimden istifade etmiş, daha sonra memleketine dönerek kitap telifi ile meşgul olmuştur.⁴ Fıkıh ve hadis ilimlerinde öne çıkan Beyhakî'nin kitap telifi ile meşgul olması onu bu alanda çok kıymetli bir ilim adamı haline getirmiş ve telif ettiği cüzlerin yaklaşık 1000 kadar olduğu söylenmiştir. Özellikle Şâfiî fıkının dayandığı hadisleri toplayan *Marîfetü's-sünen ve'l-âsâr* isimli eseri için birkaç kişinin İmâm Şâfiî'yi rüyalarında gördükleri ve onun bu eseri kast ederek 'Fakîh Ahmed'in eserinden 7 kısmı okudum' veya 'Bugün Fakîh'in kitabından şu şu hadislerden istifade ettim' dediği rivayet edilmektedir. Beyhakî'nin tasnif konusundaki yeteneğine vurgu yapan diğer bir rivayete göre Muhammed b.

¹ Dinçoğlu, *Darakutnî ve Sünen Adlı Eseri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993), 86.

² Aydın, "es-Sünen", 38/148.

³ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 26.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 18/163-165.

Abdülazîz el-Mervezî, rüyasında bir nurun göğe tabut yükselttiğini görmüş, bunun ne olduğunu sorduğunda Beyhakî'nin tasnifâtı olduğu cevabını almıştır.¹

Beyhakî'nin eserleri arasında konumuzla alakalı olan kitabı *es-Sünenü'l-Kübrâ*'dır. *es-Sünenü'l-kübrâ*, Şâfiî fıkıh bablarına göre düzenlenmiş olup sahâbe ve tabiûn kavillerini de içermektedir. Ulemânın ilgisini her daim çekmiş bir kitap görünümünde olan *es-Sünenü'l-kübrâ*, İbn Salâh tarafından İbn Mâce'nin yerine Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı olabileceği şeklinde değerlendirilmiştir.²

2.3.2.1.12.1. Eserin Telifi ve Türü

Erken yaşta ilim tahsiline başlayan Beyhakî, önde gelen hocası Hâkim en-Nîsâbü'rî'den 10.000 civarında hadisi sema yoluyla almıştır. O, bu hadislerden 8491 tanesini kitabına kaydetmiştir. Bu bilgilerden hareketle Beyhakî'nin, eseri için hadisleri toplamaya çok erken yaşta başladığı söylenebilir. Ancak eserin telifi biraz zaman almış, 430 yılında Beyhakî'ye döndükten sonra *es-Sünenü'l-kübrâ*'yı telif etmeye başlamış ve 432 yılında tamamlamıştır.

Beyhakî'nin eserinin isminde herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Bazı çalışmalarda müellifin *es-Sünenü's-sağîr* ve *Marifetü's-sünen ve'l-âsâr*'ı ile karıştırılmış olsa da bu kitapların *es-Sünenü'l-kübrâ*'dan farklı eserler olduğu konusunda ittifak vardır. Şu kadar var ki, bu başlıkta sorulması gereken bir soru bulunmaktadır. Şâfiî mezhebinin kitap ve sünnete bağlılık noktasında diğer mezheplere göre daha kuvvetli olduğu görüşünde olan Beyhakî'nin, bu iddiasını kanıtlamak amacıyla kaleme aldığı *es-Sünenü'l-kübrâ*, sünen türü bir eser kabul edilmeli midir?

Çalışmanın önceki bölümünde anlatıldığı üzere, sünen kitaplarının telif amacı temelde ikidir. Bunlardan ilki, toplumun fıkha olan ihtiyacını karşılamak; diğeri ise ehl-i re'y-ehl-i hadîs tartışmalarında ehl-i hadîsi savunmaktır. Beyhakî'nin kitabının amacı, ikinci sebebe irca edilebilir. Çünkü müellif, Şâfiî mezhebini destekler

¹ Zehebî, *Siyer*, 18/168.

² İmâm Beyhakî ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Necm Abdurrahmân Halef, *el-İmâm el-Beyhakî Şeyhu'l-fıkıh ve'l-hadîs ve Sâhibu's-Süneni'l-Kübrâ* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1994).

mahiyette oluşturduğu eseriyle bir manada ehl-i re'y'e cevap verme amacını gütmüştür.¹ Dolayısıyla *es-Sünenü'l-Kübrâ*, sünen türü bir eserdir.

2.3.2.1.12.2. Eserdeki Hadislerin Sayısı

Beyhakî'nin eserini diğer sünen kitaplarından ayıran husus, öncekilere nazaran çok fazla hadis içermesi ve hem bölüm/kitâb hem bâb başlığı sayısının hayli fazla olmasıdır. İhtiva ettiği 30.000'e yakın isnad ve 26.490 müsned rivayetle en çok hadis içeren sünenlerden biri sayılır.² Eserde merfu hadislerin yanında mevkuf ve maktu rivayetler de mevcuttur.

2.3.2.1.12.3. Konu Dağılımı ve Bâb Başlıkları

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *es-Sünenü'l-kübrâ*'da 71 bölüm/kitâb bulunmaktadır. Önceki sünen türü eserlerde bu denli bir bölüm sayısı görülmemektedir. Mesela Nesâî'nin eserinde 52 kitâb bulunmaktadır. Kanaatimizce bu duruma etki eden sebeplerin başında Beyhakî'nin Şâfiî mezhebini destekleme amacı gelmektedir. Zira bu durum müellifi, konuları çeşitlendirmeye ve daha detaylı işlemeye itmiş olmalıdır. Aynı şekilde Beyhakî'nin önceki müelliflerden ayrılan bir diğer yönü, kitabı yazış amacıyla uyumlu bir şekilde hadisler ve ricali hakkında verdiği malumattır. Bir sonraki başlıkta bu husus detaylıca ele alınacaktır.

Beyhakî, eserini önceki sünen türü eserlerden farklı olarak adeta bir fıkıh kitabı olarak tasarlamıştır. Mesela diğer sünen eserlerinde olmayan ve fıkıh kitaplarında görmeyi beklediğimiz Kitâbü İhyâi'l-mevât, Kitâbü'd-Damân ve Kitâbü Âdâbi'l-kâdî gibi başlıklar kitapta yer almıştır. Aynı şekilde Beyhakî, diğer kitaplarda tek bir konu olan Kitâbü'n-nikâh'ı birkaç bölüme ayırmış; Kitâbü'l-hul' ve't-talâk ile Kitâbü'r-ric'a konularını ayrı başlıklar altında ele almıştır.

2.3.2.1.12.4. Hadisleri Değerlendirmesi

Beyhakî, ehl-i hadîsin genel tavrı olan görüşünü ihsas edecek şekilde bâb başlığı vaz etme geleneğini sürdürmüştür. Bunun yanında hadislerden sonra bazı açıklamalar yapmak suretiyle metne açıklık getirmiştir. Râvilerin cerh-tadil durumlarına dair zikrettiği görüşleri, hadislerin kaynaklarını zikretmesi ve hadislerin

¹ Mehmet Efendioğlu, “es-Sünenü'l-kübrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/148.

² Mehmet Efendioğlu, “es-Sünenü'l-kübrâ”, 38/149.

sıhhatlerine dair açıklamalar yapması, *es-Sünenü'l-kübrâ*'yı diğer sünen eserlerinden ayıran özelliklerdir.

Beyhakî; Yahyâ b. Maîn'in Zeyd b. Eslem'in üç oğlu Abdurrahman, Usâme ve Abdullah'ı zayıf râviler olarak değerlendirdiğini aktarmış, Ahmed b. Hanbel ve Ali b. Medînî'nin ise Abdullah'ı sika kabul ettiklerini söylemiştir.¹ Bir başka rivayeti değerlendirirken de hadisin “hasen ve mevsul” olduğunu ifade etmiştir.² Eserin dikkat çeken bir diğer tarafı ise Beyhakî'nin kimi zaman hadisin ardından o hadisten çıkan hükmü destekler mahiyetteki bilgilere işaret etmesidir. Mesela mest üzerine mesh konusuyla alakalı hadisi kaydettikten sonra “Mest üzerine meshin caiz olduğu hususu Ömer b. Hattâb ve Ebû Zeyd el-Ensârî'den aktarılmıştır.” diyerek meshin cevazını iki sahabinin görüşüyle desteklemiştir.³

Görüldüğü gibi Beyhakî, eserini diğer sünen eserlerinden farklı olarak ve amacına uygun olarak adeta bir fıkıh kitabı gibi tasarlamıştır. Aslında bu durum, sünen türü eserlerin fıkıh kitaplarıyla benzerliğinin ne denli olabildiğini göstermesi açısından önemlidir.

2.3.2.2. Sünen Türü Eserlerde Fıkıhî Olmayan Bölümler

Sünen türü eserlerin muhtevası incelendiğinde fıkıhî olmayan bazı bölümlerin olduğu görülmektedir. Bu başlık altında sözü edilen bölümlerin muhtevasına yoğunlaşılacak ve bu bölümlere neden yer verildiğine dair bazı çıkarımlar yapılmaya çalışılacaktır.

Günümüze ulaşan sünen türü eserlerdeki fıkıhî olmayan bölümler şöyledir: Kitâbü'l-Edeb, Kitâbü'l-Câmî, Kitâbü Fedâilü'l-Kur'ân, Kitâbü'l-İlm, Kitâbü't-Tıbb, Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kırâât, Kitâbü'l-Hâtim, Kitâbü'l-Fiten ve'l-Melâhim, Kitâbü'l-Mehdî, Kitâbü'l-Melâhim, Kitâbü Ta'bîrî'r-Rü'yâ ve Kitâbü'z-Zühd.

İbrâhim b. Tahmân, Abdullah b. Mübârek, İmâm Şâfiî, Dârekutnî ve Beyhakî'nin eserlerinde fıkıhla irtibatı kurulamayan bir bölüm tespit edilememiştir. Bunların dışındaki Saîd b. Mansûr, Dârimî, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin

¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1424), 1/385.

² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/391.

³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/409.

eserlerinde yukarıda zikredilen bölümlerden bir kısmı mevcuttur. Şimdi bu bölümlerin muhtevası değerlendirilecektir.

Dârimî'nin eserindeki Kitâbü Fedâilî'l-Kur'ân bölümü 35 bâb başlığını içermektedir.¹ Bunlardan büyük kısmı sûrelerin faziletine dairdir. Onun yanında Kur'ân okuyanın faziletine dair epeyce rivayet mevcuttur. Bâb başlıklarında dikkat çeken kısım ise “Kur'ân'ın Allah'ın kalamı oluşu bâbı” başlığıdır.² Bu bâbın altında verdiği bir mevkuf rivayete göre Hz. Ömer “İşte bu Kur'ân, Allah kalamıdır. Kendi hevanızdan çıkarttığınız şeyler sizi aldatmasın.”³ demiştir. Muhtemelen Dârimî, bu bölüm ve altındaki bazı bâb başlıklarıyla Halku'l-Kur'ân meselesine göndermede bulunmaktadır.

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i, diğer sünen türü eserler içerisinde fıkıhla irtibatı kurulamayan bölümlerin en fazla olduğu bir kitaptır. Bu duruma Ebû Dâvûd'un ilmî durumu etki etmiştir. Zira Ebû Dâvûd, kendi bölgesinde kalıp orada dersler vermekle yetinen bir âlim değil; İslâm coğrafyasını gezen ve birçok ilim merkezine davet edilen çok kıymetli bir âlimdi. Örneğin o, bir serhad şehri olan Tarsus'ta 20 yıla yakın ikamet etmiş; sonra Herat ve Bağdât gibi birçok şehirde ilmî mesaisini sürdürmüştür. Daha sonra Zenc isyanı diye bilinen olayın ardından Halife Mutemid Alellah'ın kardeşi tarafından Basra'ya davet edilmiş; burada ders halkaları düzenleyip halka ve ilim taliplerine hadis nakletmesi istenmiştir. Halifenin kardeşinin bunu istemesindeki amaç şehrin imarına katkı sunmak⁴, ilim taliplerinin Basra'ya gelmelerini sağlamak ve isyan hareketlerinin etkisini azaltmaktır.⁵ Dolayısıyla Ebû Dâvûd'un eserine Kitâbü'l-İlm gibi bir bölüm koyması; bu bölümdeki bazı bâb başlıklarının “İlmi engellemenin mekruh oluşu”,⁶ “İlim talebine teşvik etmek”,⁷ “Allah'ın kitabı hakkında bilgisizce konuşmak”⁸ gibi ifadeler içermesi, yukarıda bahsedilen durumu teyit eder mahiyettedir. Ebû Dâvûd'un “Kitâbü'l-Fiten” gibi bir bölüm açmasında ve “Fitne

¹ Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî*, 2439-2440.

² Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî*, 2109.

³ Dârimî, “Fedâilî'l-Kur'ân”, 5.

⁴ Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 111-112.

⁵ M. Yaşar Kandemir, “Ebû Dâvûd es-Sicistânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/119-121.

⁶ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, 5/499.

⁷ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, 5/485.

⁸ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, 5/494.

Çıkarmaktan Nehyetmek”,¹ “Dili fitneden uzak tutmak”² ve “Müslümanı öldürmenin büyük günah oluşu”³ gibi başlıklar koymas da yine aynı durumun etkisinden kaynaklanmış olmalıdır.

İbn Mâce’nin *es-Sünen*’inde yer verdiği bölümlerden biri Kitâbü’z-Zühd’dür. Yine ilk bakışta fıkıhla doğrudan bir irtibatı olmayan bu bölümün neden eserin muhtevasına dahil edildiği sorulabilir. İbn Mâce, bu bölümde toplam 39 bâb başlığına yer vermiş ve bu bâb başlıklarında çoğu tasavvuf ilmini ilgilendiren hilm,⁴ hayâ,⁵ hikmet,⁶ hüzn,⁷ hased,⁸ verâ,⁹ tevbe¹⁰ ve şefaât¹¹ gibi konuları işlemiştir. İbn Mâce, eserinin mukaddimesinden anlaşılabacağı üzere ehl-i hadîsin din anlayışını eserine yansıtmış, Kitâbü’z-Zühd bölümü ile de toplumun fitnelerden uzak kalması için mesajlar vermiş ve ehl-i hadîsin zühd anlayışını ortaya koymaya çalışmıştır.¹²

Yukarıda verilen malumattan anlaşıldığına göre sünen türü eserler, fikhî konuların dışında diğer bazı bölümleri de içermektedir. Müelliflerin bu bölümleri eserlerine koyma amaçları onların yaşadıkları dönem ve toplumsal yapıya göre değişmektedir. Sonuç olarak şu hususu net bir şekilde söyleyebiliriz: Sünenlerde diğer birçok hadis kitabı gibi toplumsal ihtiyaçların yoğun etkisi altında tasnif edilmiş eserlerdir. Bu durum, her dönemde ve her toplumda hadis eserlerine olan ilginin artmasına etki etmiştir.

2.3.2.3. Sünen Türü Eserlerdeki Bölümlerin Kıyaslanması

Çalışmamızın sonunda verdiğimiz tabloda sünen türü eserlerin bölümleri sıralanmıştır. Bu başlık altında ise sözü edilen tablodan hareketle bir değerlendirme yapılacaktır.

¹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 6/311.

² Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 6/321.

³ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 6/325.

⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, 5/280.

⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, 5/276.

⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, 5/269.

⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, 5/283.

⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, 5/294.

⁹ İbn Mâce, *es-Sünen*, 5/298.

¹⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, 5/318.

¹¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, 5/361.

¹² İbn Mâce’deki fitne dair rivayetleri ele alan bir çalışma için bk. Büşra Betül Turan, *Fitne Karşısında Bir Tavır Olarak Uzlet Rivâyetleri –Sünen-i İbn Mâce Örneği-*, (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2024).

Sünenlerin içerdikleri “kitâb/bölüm”lere bakıldığında, adeta bir fıkıh kitabını andırdıkları görülmektedir.¹ Elimizdeki halleriyle neredeyse tamamının Kitâbü’t-tahâre ile başladığı söylenmelidir. Daha sonraki sıralamada ise önce ibâdâta dair konular sonra muâmelâta dair konular işlenmektedir. Sünen türü eserlerin fıkıh kitaplarından muhteva tertibi açısından etkilendikleri önceki bölümlerde ifade edilmişti. İmâm Muhammed’in *el-Asl* isimli eseriyle yaptığımız mıkayesede, eserlerin muhteva açısından birbirine çok benzedikleri görülmüştü. En temel fark ise sünen türü eserlerde her ne kadar muâmelâta dair başlıklar daha fazla ise de ibâdât kısmının daha geniş oluşu olarak belirlenmişti.

Sünen eserlerinde bölüm sayısı olarak muâmelâta dair konuların daha fazla olduğu görülmektedir. İmâm Şâfiî ile Saîd b. Mansûr’un eserleri bu durumun istisnasını oluşturmaktadır. Ancak bu eserlerin bölümlerinin tamamı elde olmadığı için bu duruma ayrı bir mana yüklemek doğru olmayacaktır. Ancak Dârimî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Dârekutnî ve Beyhakî’de muâmelâta dair konular çok daha fazladır. Tespit edildiği kadarıyla zikredilen eserlerdeki ibâdât-muâmelâta dair konu sayıları şöyledir:

- Dârimî (8 ibâdât/16 muâmelât)
- Ebû Dâvûd (13 ibâdât/28 muâmelât)
- Nesâî (25 ibâdât/27 muâmelât)
- İbn Mâce (12 ibâdât/26 muâmelât)
- Dârekutnî (12 ibâdât/17 muâmelât)
- Beyhakî (12 ibâdât/59 muâmelât)

Görüldüğü gibi sünen türü eserlerin en önde gelen kitaplarında muâmelâta dair bölümler daha fazladır. Ancak Ebû Dâvûd üzerinde yaptığımız sayımda ibâdât ile muâmelâta dair bâb başlıklarının sayısının birbirine yakın olduğunu tespit ettik. Buna

¹ İbrâhîm b. Tahmân’ın eserinin eldeki nüshasında bölüm isimleri yoktur. Abdullâh b. el-Mübârek’in kitabında ise birkaç bölüm başlığı olduğu için her iki kitap değerlendirmeye alınmamıştır.

göre ibâdâtta 13 bölümde toplam 863 bâb başlığı mevcutken; muâmelâtta 28 bölümde 821 bâb başlığı bulunmaktadır.¹

Eserlerdeki “kitâb/bölüm”lerde ibâdâta dair bölümlerin hemen hemen tamamı aynıdır. Bu kısımda temizlik, namaz, oruç, hac ve zekâta dair hadisler verilmektedir. Ancak muâmelât kısımları önemli farklılıklar içermektedir. Bu durumun sebebi, her bir müellifin yaşadığı dönem ve ortamın birbirinden farklı oluşu olmalıdır. Örneğin Ebû Dâvûd’un kitabının namaz bölümünde 365 bâb başlığı vardır. Bu sayı diğer ibâdât bölümlerine göre oldukça fazla hadis içeriyor demektir. Muâmelât kısmında ise cihada dair bâb başlıklarının 180 olması dikkat çekicidir. Çünkü bu sayı Dârimî’de 40; İbn Mâce’de ise 46’dır. Sünen türü eserler arasında muâmelât kısmı en geniş ve detaylı olan Beyhakî’nin eserinde ise cihad kısmı bulunmamaktadır. Kanaatimizce Ebû Dâvûd’un cihada dair hadislere bu denli çok yer vermesi onun hayatının bir kısmını serhâd şehirlerinde geçirmiş olması ile irtibatlıdır.²

Bir eserin muhtevasına etki eden sebeplerden biri de hiç şüphesiz telif maksadıdır. Sünen eserlerine bakıldığında muhteva olarak en geniş ve detaylı olanın Beyhakî’nin eseri olduğu görülmektedir. Onun kitabı toplamda 71 bölüm içermektedir. Bu eserden sonra en fazla bölüme sahip olan kitap ise Nesâî’nin kitabıdır ki 52 bölüm içermektedir. Beyhakî’deki “kitâb”lara bakıldığında muâmelâta dair başlıkların ibâdâta kıyasla çok fazla olduğu görülmektedir. İbâdâta dair başlıklar 12 adet iken; muâmelât kısmında 59 bölüm mevcuttur. Beyhakî’nin eserinin bu denli detaylı oluşunun en önde gelen sebebi onun Şâfiî mezhebinin fikhî anlayışını hadis merkezli olarak temellendirmek istemesi olmalıdır.³

Sünen türü eserlerin muhtevalarına dair yapılan çıkarımların sonucunda, eserlerin ibâdât kısımlarındaki bölümler açısından benzerlikler gösterdikleri; muâmelâtta ise önemli farklılıklar bulunabildiği görülmüştür. Her bir müellifin kitabını telif maksadının farklılaşabilmesi, yaşadığı dönem ve coğrafyanın müellife ve kitaba etki etmesi bu durumun sebepleri arasında sayılabilir.

¹ Kitâbü’l-edebe, teknik manada bir fikhî bölüm olmadığı için sayım dışı bırakılmıştır. Ebû Dâvûd’daki edeb bölümü 179 bâb başlığı içermektedir.

² Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ ve’l-lügâ*, 2/510.

³ Mehmet Efendioğlu, “es-Sünenü’l-kübrâ”, 38/149.

2.3.2.4. Günümüze Ulaşmayan Eserler

Sünen türü eserlerin büyük çoğunluğu günümüze ulaşmamıştır. Aşağıda zikredeceğimiz eserlerin neden günümüze ulaşmadığı hususuna kısaca değinmek istiyoruz. Öncelikle günümüze ulaşmayan eserlerin büyük çoğunluğu Kütüb-i Sitte'nin otorite kazanmasından önce telif edilmiştir. Konumuz özelinde ifade etmek gerekirse Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce gibi bu türün en çok takip edilen kitaplarının ilim ehline bilinir ve otorite kabul edilir hale gelmesi önceki çalışmalara olan ihtiyacı azaltmış olmalıdır. Ancak bu durum diğer eserlerin rivayetlerinin terk edilmesine yol açmamıştır. Günümüze ulaşmayan eserler vaktinde okutulmuş ve müellifinden sema edilmiş olmakla birlikte çeşitli sebeplerle sonraki dönemlere ulaşmamıştır.

Günümüze ulaşmayan eserleri incelemeye geçmeden önce konuyla bağlantılı bir hususa değinmek gerekmektedir. Çalışmanın önceki bölümlerinde zikredildiği üzere İslâm ilim geleneği sonraki nesillere ulaşmamış olan eserler hakkında epeyce malumat içermektedir. Bu hususu dikkate alan bazı araştırmacılar, günümüze ulaşmamış eserleri kaynaklardan hareketle yeniden inşa etmektedirler.¹ Kanaatimizce inşa meselesi bazı problemleri beraberinde getirmektedir. Bunlardan biri musannifin kitabı hangi metotla tasnif ettiğine dair çıkarımların yapılamamasıdır. Zira İslâm ilim geleneğinde müellifler kitaplarını bir metot çerçevesinde yazmaktaydılar. Mesela Mekhûl ed-Dımaşkî'nin *Kitâbü's-sünen fi'l-fıkh* isimli eserinin yeniden inşa edilebilmesi için müellifin kitabına aldığı hadisleri neye göre seçtiğini belirlemek gerekmektedir. Bu yapılmadan eserin isminde sünen ifadesi geçtiği için fikhî rivayetleri bir araya getirmek doğru bir tutum olmayacaktır. Zira yukarıdaki eserlerde görüldüğü üzere sünen kitaplarında sadece fikhî hadisler bulunmamaktadır. Bu, müellifin ilmî metot ve anlayışına göre farklılık arz eden bir durumdur. Ayrıca eserin içeriğini tam olarak bilemediğimiz için kitap hakkında kesin hüküm vermek mümkün olmamaktadır.

Günümüze ulaşmayan bir eserin inşası belirli problemler ve zorluklar taşımaktadır. Kanaatimizce böyle bir inşa faaliyeti yapılırken ilk önce dikkate alınması gereken husus, müellifin fikrî ve ilmî dünyasını tespit etmeye çalışmak olmalıdır.

¹ Saîd b. Mansûr'un *es-Sünen*'inin yeniden inşa edildiği yukarıda ifade edilmişti. Günümüze ulaşmayan eserlerden yeniden inşa edilenler arasında Mekhûl ed-Dımaşkî'nin *Sünen*'i örnek verilebilir.

Örneğin ehl-i hadîsten bir müellifin eserini kaleme alma tarzı ile diğer fırkalardan birinin telif biçimi aynı olmamaktadır. Eserler yeniden inşa edilirken müellifin rivayete dayalı bir fıkıh anlayışı olup olmadığı; sünnet anlayışının ve yaşadığı bölgenin fikrî durumunun ne olduğu gibi hususların dikkate alınması gerekmektedir.

Günümüze ulaşmayan eserlerin isimlendirilmeleri ile alakalı bir hususu zikretmek gerekir. Bu eserlerin birçoğunun ismi Kitâbü's-sünen fi'l-fıkh olarak kaydedilmiştir. Erken dönemde risâle biçimince olması muhtemel bu eserlerin çoğunun müellifi tarafından isimlendirilmedikleri malumdur. Bu tarz isimlendirmelerin sonraki ilim adamları tarafından yapılmış olması daha muhtemeldir. Ayrıca kitapların hemen tamamında fıkıh ifadesinin geçmesi bu eserlerin salt hadis kitabı değil; hadis merkezli fıkıh kitabı olması ihtimal dahilindedir.

Erken dönemdeki telif tarzı, birçok yönüyle dikkat çekicidir. Hadislerin yazılması tartışması hicrî ikinci asırda artık yerini irili ufaklı birçok eserin yazılmasına bırakmıştır. Ancak bu eserlerin telifindeki ana sebep hafızaya yardımcı olmalarıdır. Nitekim aynı dönemde şairlerin de râvilerinin bulunduğu ve onların şiirleri yazıya geçirerek şairin ezberlemesine yardımcı oldukları aktarılmaktadır.¹ Hadislerin yazılması hususunda da benzer bir süreç geçerliydi. Çünkü İslâm ilim geleneği erken dönemde bir kitaba sahip olmayı hedeflemeyip; o kitabın bir hocanın yanında okunmasını daha doğru bulurdu.² Dolayısıyla hicrî ikinci asırda telif edilen eserlerin sayısının çok fazla olması, bu eserlerin okuyucu kitlesine hitap edecek birer kitap değil; derslerde aktarıma yardımcı olacak birer rehber risâle olarak hazırlandığını düşündürmektedir. Bir okur kitlesi hedeflenerek yazılan kapsamlı eserlerin ortaya çıkmasıyla önceki risâle/sahife şeklinde oluşturulan çalışmalara ihtiyacın ortadan kalktığı söylenebilir.

Bahsedilen eserlerin günümüze ulaşmamalarında bir okur kitlesi gözetilerek yazılmamalarının etkisi olduğu anlaşılmaktadır.³ Bu noktada akla şöyle bir soru gelmektedir. İslâmi ilimlere dair ilk defa okur kitlesini hedefleyerek yazılan kitap ne

¹ Schoeler, *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Yazı ve Rivâyet*, 45.

² Schoeler, *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Yazı ve Rivâyet*, 69.

³ Schoeler, *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Yazı ve Rivâyet*, 132.

zaman telif edilmiştir?¹ Buna İmâm Mâlik b. Enes'in *el-Muvattâ'*ı örnek verilebilir.² Müellif, eserini önceden pek görülmemiş bir şekilde bâblara ayırarak ve gerekli yerlerde bazı kısa açıklamalar yaparak telif etmiştir. Ayrıca Medinelilerin uygulamalarını içermesi, kitabın ilk muhatabının Medineliler olduğunu ihsas ettirmektedir. Ancak Gregor Scholer'in tespitine göre profesyonel manada okur kitlesini dikkate alarak telif edilen ilk eser dinî ilimlerde değil, dil ilimlerindedir. Bu eser, Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eseridir. Scholer'e göre Sîbeveyhi, kitabının iç düzenlemesini adeta bir teknik kitap olarak tasarlamış ve konular ilerledikçe önceki mevzulara atıflarda bulunarak okur kitlesinin kitabı takibini kolaylaştırmayı amaçlamıştır.³

Sonuç olarak hadis âlimleri, hicrî ikinci asırda hafızaya yardımcı olması ve derse hazırlık yapma amaçlarıyla eserler kaleme almışlar; ancak istisnaları olmakla birlikte teknik manada kitap telifine üçüncü asırda başlamışlardır. Böyle olunca önceki dönemde telif edilen küçük hacimli ve bir okur kitlesini hedeflemeden yazılan eserler yerini büyük hacimli ve teknik yönü güçlü eserlere bırakmışlardır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla kaynaklarda kendisine sünen kitabı nispet edilen şahsiyetler ve eserleri şöyledir:

2.3.2.4.1. *Mekhûl eş-Şâmî* (ö. 116/730), *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*⁴

Tâbiûndan olup Şam âlimi diye bilinen Mekhûl, muhaddis ve fakih olarak tanınmaktadır.⁵ Sahâbeden Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) ve Vâsile b. el-Eska'dan (ö. 85/704) rivayette bulunmuştur. Kendisinden de İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Rabî'atü'r-Re'y (ö. 137/753) ve Abdullâh b. Avn (ö. 151/768) gibi birçok tâbiî ve tebe-

¹ Sahâbe döneminde hadislerin rivayet edilmesine en önemli kavramlardan biri "ihtiyaca binâen hadis aktarımı" idi. Yani sahâbenin çok büyük bir kısmı bir olay ile karşılaştığında veya kendisine bir soru sorulduğunda hadis rivayet ediyordu. Bunun yanında Enes b. Mâlik ve Ebû Hüreyre gibi herhangi bir sebep olmaksızın hadis nakleden sahâbîler de vardı. Tâbiûn dönemine gelince Urve b. Zübeyr gibi birçok tâbiî teknik manada ilimle iştigal etmeye başladılar. Urve b. Zübeyr, sahâbeden aldığı bilgileri herkese açık meclislerde insanlara aktarıyor; bu hususlarda küçük hacimli eserler de Te'lif ediyordu. Onun öğrencisi olan Zührî ise hocasının faaliyetini bir adım ileri götürmüş ve adeta kapı kapı dolaşıp bilgi toplamıştı. Bu sebeple o, tedvin faaliyetinin de en önemli siması olmuştur. Ancak bu durum onun eser Te'lifine karşı olan ihtiyatını yok etmemiş ve öğrencilerinden gelen "küçük hacimli risâleleri bir yekûn haline getirme fikrine sıcak bakmamıştı. Schoeler, *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Yazı ve Rivâyet*, 90.

² Schoeler, *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Yazı ve Rivâyet*, 132.

³ Schoeler, *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Yazı ve Rivâyet*, 151.

⁴ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 318.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 5/155.

i tâbiîn âlimi hadis almıştır.¹ Konumuz açısından önemli olan *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh* adlı eseri, sünen türünde yazılan ilk eser kabul edilir. Ancak bu eser ilk defa İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995) tarafından ona nispet edilmiştir. *Mu'cemü'l-müellifin*² ve *Târîhü't-Türâsi'l-'Arabî* gibi daha sonraki dönemlerde yapılan nispetler ise muhtemelen İbnü'n-Nedîm'in bu ifadesine dayanır. Dahası, kaynaklarda Mekhûl'ün rivayetlerine yer verilmişse de onun kitabına herhangi bir atıf yapıldığı tespit edilememiştir. Türkiye'de yapılan bir yüksek lisans tezinde ise kaynaklardaki bu rivayetlerden hareketle Mekhûl'ün *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh* adlı eseri yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır.³ Bu çalışmada tespit edilen 487 rivayetin büyük çoğunluğu fikhî hadislerdir. Ancak kitabın ilgi çekici tarafı, rivayetlerin büyük çoğunluğunu maktû rivayetlerin oluşturmasıdır. Yani Mekhûl, kendisi gibi tâbiî olan âlimlerden aktardığı rivayetlere yer vermiştir.⁴ Bu, sünen türündeki kitapların muhteva değişimini takip açısından önemli bir bilgidir. Bu hususlar çalışmanın sonraki bölümünde değerlendirilecektir. Mekhûl'ün rivayetleri incelendiğinde onun rivayetlerinin sonraki birçok kaynakta mevcut olduğu görülür. Her ne kadar ilk örneği olsa da Mekhûl'ün kitabındaki rivayetlerin sonraki eserlerde mündemiç olması,⁵ ilerleyen zamanlarda kitaba olan ihtiyacı ortadan kaldırmıştır denilebilir.

2.3.2.4.2. Abdülmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc (ö. 150/767), *Kitâbü's-Sünen*⁶

Mekke'deki tasnif faaliyetiyle ilk musanniflerden sayılan İbn Cüreyc; Atâ b. Ebû Rabâh (ö. 114/732), İbn Ebû Müleyke (ö. 117/735) ve Abdullah b. Ömer'in azadlısı Nâfi'den (ö. 117/735) rivayette bulunmuş; kendisinden ise Evzâ'î (ö. 157/774), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) ve daha birçok kişi hadis almıştır.⁷ Onun ilk musannifler arasında sayılmasını sağlayan

¹ Zehebî, *Siyer*, 5/156.

² Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin* (Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, ts.), 12/319.

³ Sami Önler, *Mekhûl ed-Dımaşkî ve Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh Adlı Eseri* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012). Muhaddisin/râvînin rivayetlerinden hareketle günümüze ulaşmamış eserini inşa etme faaliyeti kanaatimizce tartışmaya açıktır. Zira muhaddisler bildikleri bütün hadisleri kitaplarına almış değillerdir. Dahası, görebildiğimiz kadarıyla inşalar, muhaddisin rivâyetlerinin fazlalığı sebebiyle bazı eserler ile sınırlandırılmaktadır. Ancak seçimin neye göre yapıldığı muamma olarak kalmakta, muhaddisin belki de eserine almadığı rivâyetler inşa edilen esere dâhil edilmektedir. Dolayısıyla, kanaatimizce bu hususta direkt atıflar yoksa, inşa etmek yerine rivâyetlerini toplayıp tasnif etmek daha ilmi bir çabadır.

⁴ Önler, *Mekhûl ed-Dımaşkî ve Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh Adlı Eseri*, 46-47.

⁵ Önler, *Mekhûl ed-Dımaşkî ve Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh Adlı Eseri*, 51.

⁶ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 316.

⁷ Zehebî, *Siyer*, 6/326-327.

kitabının hangisi olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Hadislerin sonraki nesillere aktarılmasında çok önemli bir yeri olan¹ İbn Cüreyc'e nispet edilen kitaplardan biri *Kitâbü's-Sünen*'dir. Bibliyografik eserlerin dışında ona bu kitabı nispet eden olmadığı gibi, sonraki dönemlerde kitaba yapılan herhangi bir atıf da tespit edilememiştir. Dolayısıyla eserin günümüze ulaşmadığı söylenebilir. Bununla birlikte çağdaş araştırmacılardan Sa'd el-Humeyyid, aynı dönemde yazılan Sa'îd b. Mansûr'un (ö. 227/842) *Sünen*'inde olduğu gibi, İbn Cüreyc'in kitabında da merfû hadislerin yanında mevkuf ve maktu rivayetlerin bulunduğunu söylemiştir.²

2.3.2.4.3. Sa'îd b. Ebû Arûbe (ö. 156/773), *Kitâbü's-Sünen*³

İlk hadis musanniflerinden biri olan İbn Ebû Arûbe, ilmî faaliyetlerini Basra'da sürdürmüştür. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Muhammed b. Sîrîn ve Ebû Recâ el-'Utâridî'den (ö. 105/723-24 [?]) hadis almış; kendisinden de Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Yezîd b. Zürey' (ö. 182/798) rivayette bulunmuştur.⁴

İbn Ebû Arûbe'ye nispet edilen eserlerden biri *Kitâbü's-Sünen*'dir.⁵ Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târihu Bağdâd*'inde şöyle bir rivayet geçer: "Sehl b. Hassân dedi ki: Ebû Dâvûd en-Nehaî'nin odasında İbn Ebû Arûbe'nin bir kitabını gördüm. Bu kitap, senetli rivayetler içeriyordu. ⁶كان في حجر أبي داود النخعي كتاب فيه مصنف بن أبي عروبة و هو يركب الاسانيد

Bu cümle Arapça açısından tahlil edildiğinde, metinde geçen 'musannefu İbn Ebî Arûbe' kısmındaki 'musannef' kelimesinin terim manasıyla anlaşılabilmesi için 'musannefun li İbn Ebî Arûbe' şeklinde olması gerekirdi. Metinde 'lam' harf-i ceri olmadığı için ifadenin kelime manasıyla 'kitap' olarak anlaşılması daha uygun olacaktır. Ayrıca ona hiçbir kaynakta musannef türünde bir eserin nispet edildiği tespit edilememiştir. Dolayısıyla İbn Ebû Arûbe'nin sünen tarzında bir kitabının olması ihtimali daha güçlüdür.

¹ Zehebî, *Siyer*, 6/336.

² Sa'd b. 'Abdullâh el-Humeyyid, *Menâhicü'l-Muḥaddiṣîn* (Riyâd: Dâru Ulûmi's-Sünne, 1420), 68.

³ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 317.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 6/413.

⁵ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 4/232.

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 9/18.

2.3.2.4.4. *Abdurrahmân b. Amr el-Evzâ'î* (ö. 157/774), *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*¹

Şam âlimi olarak bilinen ve kendisine bir mezhep nispet edilen Evzâ'î, 88 yılında Evzâ denilen köyde doğmuştur. Babasını küçük yaşta kaybeden Evzâ'î'yi annesi büyütmüş ve ilim yolculuğuna çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732), *Sünen* müellifi Mekhûl, Amr b. Şu'ayb (ö. 118/736) ve Katâde'den (ö. 117/735) hadis almış; kendisinden de hocaları İbn Şihâb ez-Zührî, Şu'be ve Süfyân es-Sevrî gibi âlimler rivayette bulunmuştur.² 130 yılında Şam'da meydana gelen büyük bir deprem sonucu Evzâ'î'nin bütün kitapları yanmış; sonrasında eseri istinsah etmiş olan bir kişi Evzâ'î'ye kitaplarını arz etmiş ve tashih etmesini istemiştir.³ Evzâ'î'nin *Kitâbü's-Sünen*'i günümüze ulaşmamıştır. Ancak Türkçe'de *Sünen-i Evzâî* isminde bir çalışma bulunmaktadır.⁴ Bu tercüme, ilk bakışta Evzâ'î'nin *Kitâbü's-sünen fi'l-fıkh*'ının tercümesi olduğu izlenimi verse de tercüme edilen kitap, Mervân Muhammed eş-Şe'âr tarafından hazırlanan ve Evzâ'î'den aktarılan hadisler ve onun fetvalarını içeren bir eserdir.⁵ Kitabın müellifi eş-Şe'âr, esere yazdığı girişte Evzâ'î'den aktarılan rivayet ve fetvaların tamamını toplamaya çalıştığını ve topladığı malumatı fıkıh bablarına göre tertip ettiğini söylemektedir.⁶ Eserde, çoğu fıkıhla alakalı toplam 2210 rivayet bulunmaktadır. Ancak eser, *Kitâbü's-sünen fi'l-fıkh* ile aynı eser olmayıp derleme bir kitaptır.

2.3.2.4.5. *Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Abdurrahmân b. el-Muğîre b. Ebû Zi'b* (ö. 159/776), *Kitâbü's-Sünen*⁷

Medine'nin önde gelen âlimlerinden olan İbn Ebû Zi'b, muhaddis kimliğinin yanında fakih biriydi. Tâbiî müfessir İkrime el-Berberî (ö. 105/723), Ebû Saîd el-Makburî (ö. 100/718-19) ve İbn Şihâb ez-Zührî'den (ö. 124/742) hadis almış; kendisinden de Abdullâh b. el-Mübârek (ö. 181/797), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö.

¹ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 318.

² Zehebî, *Siyer*, 7/108.

³ Zehebî, *Siyer*, 7/115; Evzâ'î'nin dönemi ve hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Abdüssettâr eş-Şeyh, *el-İmâm el-Evzâ'î-Şeyhü'l-İslâm ve 'Âlimu Ehli's-Şâm* (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 2006).

⁴ Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr el-Evzâ'î, *Sünen-i Evzâ'î*, çev. Ali Pekcan vd. (Armağan Kitaplar, 2012).

⁵ Mervân Muhammed eş-Şe'âr, *Sünenü'l-Evzâî –Ehâdîs ve Âsâr ve Fetâvâ* (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1413).

⁶ eş-Şe'âr, *Sünenü'l-Evzâî –Ehâdîs ve Âsâr ve Fetâvâ*, 13-14.

⁷ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 315.

198/813), Vekî b. el-Cerrâh (ö. 197/812) ve birçok kişi rivayette bulunmuştur.¹ O, İmâm Mâlik'ten (ö. 179/795) önce eserini telif etmesiyle birlikte, 'Medine'nin ilk musannifi' ünvanını onunla paylaşmaktadır.² İbn Ebû Zi'b'in İmâm Mâlik'ten önce *Muvatta* isminde bir eser telif ettiği ve bu eserden sonra *Muvatta* 'ını telif eden İmâm Mâlik'e '(İbn Ebû Zi'b'in *Muvatta* 'ı varken) bunu telif etmendeki sebep nedir?' diye sorulduğu, İmâm Mâlik'in ise "Allah için olan kalır" şeklinde cevap verdiği aktarılmaktadır.³ Kaynaklarda İbn Ebû Zi'b'e nispet edilen tek eser bu olduğu için Kemal Sandıkçı bu eserin *Kitâbü's-Sünen* ile aynı eser olduğunu söyler.⁴ Muhammed Mustafa el-A'zamî ise İbn Ebû Zi'b'in birçok eserinin olduğunu, ancak *Muvatta* ile *Kitâbü's-Sünen* 'in aynı kitap olup olmadığına dair bir bilgi bulunmadığını, *Muvatta* 'nın birkaç asır boyunca bilinir olduğunu ifade eder.⁵ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbü's-Sünen* 'in fıkıh kitaplarında olduğu gibi namaz, taharet, oruç ve menasik gibi konuları muhtevi olduğunu belirtir.⁶ *Muvatta* türü eserlerin genel mahiyeti göz önüne alındığında ve ilk sünen kitaplarında merfû hadislerle birlikte mevkûf ve maktû rivayetlerin de bulunduğu düşünüldüğünde bu iki eserin aynı eser olmalarının imkân dâhilinde olduğunu söylemek mümkündür. İbn Ebû Zi'b'i ve *Kitâbü's-Sünen* 'ini ele alan bir yüksek lisans çalışmasında İbn Ebû Zi'b'in kaynaklardaki rivayetlerinden hareketle *Kitâbü's-Sünen* 'i inşa edilmeye çalışılmıştır.⁷ İnşa edilen bu metinde mükerrerler hariç, tamamına yakını fikhî hadislerden oluşan 249 rivayet bulunmaktadır.⁸

2.3.2.4.6. Ebû's-Salt Zâide b. Kudâme es-Sekafî (ö. 161/777), *Kitâbü's-Sünen*⁹

Kûfeli hadis âlimi Zâide b. Kudâme; Ebû İshâk es-Sebî'î (ö. 127/745) ve Simâk b. Harb (ö. 123/741) gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813-14) ve birçok kişi rivayette bulunmuştur.¹⁰ Kırâat,

¹ Zehebî, *Siyer*, 7/140.

² el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, 8.

³ es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, 50.; el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, 9.

⁴ Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, 48.

⁵ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-Hadisi'n-Nebevî ve Târîhi Tedvînihî* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400), 306.

⁶ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 315.

⁷ Şakir Deniz, *İbn Ebî Zi'b'in Hayatı ve Kitâbü's-Sünen İsimli Eseri* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).

⁸ Deniz, *İbn Ebî Zi'b'in Hayatı ve Kitâbu's-Sünen İsimli Eseri*, 38.

⁹ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 316.

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, 7/376.

tefsir ve zühde dair kitaplar tasnif etmiş olan¹ İbn Kudâme'nin eserlerinden biri de *Kitâbü's-Sünen*'dir.² Günümüze ulaşmamış olan eser hakkında İbnü'n-Nedîm, "Sünen kitaplarının muhteviyatına benzer bir içeriğe sahiptir"³ demiştir. Sonraki dönemlerde yazılan eserlerde *Kitâbü's-Sünen*'e yapılan herhangi bir atıf bulunamamıştır. *Sahîhân*'da nispeten az rivayeti bulunan Zâide b. Kudâme'nin İbn Mâce ve Ebû Dâvûd'un *Sünen*'lerinde epeyce rivayeti bulunmaktadır. Bu da onun kitabının en azından muhteva açısından sonraki sünenlerde mevcut olduğuna dair tahminde bulunmamızı kolaylaştırmaktadır.

2.3.2.4.7. Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), *Kitâbü's-Sünen*⁴

Tam adı, Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr el-Basrî'dir. İbn Ebû Müleyke (ö. 117/735), Sâbit b. Eslem el-Bünânî, Katâde b. Diâme ve birçok muhaddisten hadis almış; kendisinden ise İbn Cüreyc, Abdullâh b. el-Mübârek ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve başkaları rivayette bulunmuştur.⁵ O, Basra'da tasnif faaliyetini başlatan isimler arasında yer alır. Hammâd'a nispet edilen eserlerden biri *el-Musannef* adlı kitabıdır. *el-Musannef*'in fıkıh ve hadiste telif edilen ilk kitap olduğu zikredilmiştir.⁶ Ona nispet edilen bir diğer kitap ise *Kitâbü's-Sünen*'dir.⁷ Kettânî, bu iki eserin aynı kitap olabileceğini söyler.⁸ Hicrî ikinci asırda musanneflerle sünenlerin kesin çizgilerle ayrıldığı görüşü⁹ doğru kabul edilirse, sözü edilen iki eserin aynı kitap olduğu söylenebilir. Yahyâ b. Maîn, "Tâk kapısında bir dükkânım vardı. Burada Affân'dan (b. Müslim) bana Hammâd b. Seleme'nin kitaplarını okumasını istedim. Ayrıca parasını ödedim ve kitapları satın aldım" der.¹⁰ Bu rivayetten, Hammâd'ın kitaplarının talebelerin elinde dolaştığı anlaşılmaktadır. Hammâd'ın *el-Musannef* adlı eseri, Ebû Dâvûd'un Mekkelilere hitaben yazdığı *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ Ehli Mekke fî Vasfi Sünenih* isimli mektubunda bahsi geçen kitaplardandır. Ebû Dâvûd, *es-Sünen*

¹ Zehebî, *Siyer*, 7/377.

² Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 4/179.

³ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 316.

⁴ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 317.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 7/444-445.

⁶ İbn Hayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 174.

⁷ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 317.

⁸ Kettânî, *Hadis Literatürü*.

⁹ Sa'd b. 'Abdullâh el-Ĥumeyyid, *Menâhicü'l-Muḥaddiîn*, 68.

¹⁰ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (Beyrut: Müessesetür'r-Risâle, 1400), 20/173.

adlı eserini tanıtırken, kitaptaki hadislerin bir kısmının Mâlik b. Enes, Abdullah b. el-Mübârek ve Hammâd b. Seleme'nin kitaplarında bulunmadığını ifade eder. Ancak Ebû Dâvûd'un ifadesinde dikkat çekici bir nokta bulunmaktadır. O, İmâm Mâlik'in eserine *Muvatta* olarak atıf yapmışken, Hammâd b. Seleme ve Abdürrezzâk'ın eserlerine *Musannefât* olarak atıfta bulunmuştur.¹ Burada iki ihtimalden söz edilebilir. Abdürrezzâk'ın eseri olan *el-Musannef*'e atıfta bulunulup tağlib sanatı gereği Hammâd'ın eseri ona atıfla ifade edilmiş olabilir. Veyahut her iki eserin ismi *el-Musannef*'tir. Bununla birlikte ilk dönem eserlerinde musannefler ile sünenler kesin çizgilerle ayrılmadığı için bu kitabın her iki türe dâhil olması muhtemeldir. İbn Hacer el-Askalânî'nin Hammâd'ın kitabına *el-Musannef* dediğini de hatırdan tutmak gerekmektedir.² Nispeten kavramların ve tür isimlerinin yerleştiği bir zamanda İbn Hacer'in kitabı *el-Musannef* diye anması, eserin bu türde sayılmasını gerektirebilir.

2.3.2.4.8. Yahyâ b. Zekeriyâ b. Ebû Zâide (ö. 182/798), *Kitâbü's-Sünen*³

120-182 yılları arasında yaşamış olan İbn Ebû Zâide; Âsım el-Ahvel (ö. 142/759), Hişâm b. Urve (ö. 146/763) ve Yahyâ b. Saîd el-Ensârî gibi önemli şahsiyetlerden hadis almış, kendisinden de Yahyâ b. Âdem el-Kûfî (ö. 203/818), Mu'allâ b. Mansûr (ö. 211/826), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ve birçok âlim rivayette bulunmuştur.⁴ Yahyâ b. Zekeriyâ, Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebelerindendi. Kûfe'deki ilk müelliflerden olan İbn Ebû Zâide, 'fıkıh ve hadisi kendisinde toplayan/الحدیث و الفقه و الجمع له', 'müftî', 'sâhibü's-sünne' ve 'Medâin kâdısı' diye anılmış ve telif konusunda örnek alınmıştır. Vekî b. el-Cerrâh'ın kitaplarını, İbn Ebû Zâide'nin kitaplarını örnek alarak yazdığı rivayet edilir.⁵ Hadislerin senetlerine vakıf, yetkin bir sima olduğu anlaşılan İbn Ebû Zâide'nin konumuz olan *Kitâbü's-Sünen*'i⁶ günümüze ulaşmamıştır.

2.3.2.4.9. Hüseyim b. Beşîr el-Vâsıtî (ö. 183/799), *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*⁷

¹ Ebû Dâvûd, *Risâletü'l-İmâm Ebî Dâvûd es-Sicistânî ilâ Ehli Mekke fî Vasfî Sünenihi* (Abdulfettâh Ebû Ğudde'nin *Selâsü Resâil fî İlmi Mustalahi'l-Hadis'inin içinde*), 34.

² Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tağlikü't-tağlik 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* (Ammân: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405), 5/457.

³ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 316.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 338.

⁵ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-Nübelâ*, 339.

⁶ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 316.

⁷ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 318.

Tam adı, Ebû Muâviye Hüseyim b. Beşîr b. Ebû Hâzim es-Sülemî el-Vâsıtî'dir. Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Mansûr b. Zâzân (ö. 129/747) ve Süleymân et-Teymî gibi âlimlerden hadis almış; Zührî'den hadis rivayet etmese de ondan istifade etmiştir. Kendisinden ise başta hocası Süfyân es-Sevrî olmak üzere Şu'be, Hammâd b. Zeyd ve Abdullah b. Mübârek gibi önemli ilim adamları rivayette bulunmuşlardır.¹ Eserlerini Bağdat'ta kaleme aldığı bilinen Hüseyim'e muhtemelen bu sebeple 'Bağdat muhaddisi' denmiştir.² *Kitâbü'l-Kırâât* ve *Kitâbü't-Tefsîr*'inin yanında *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh* adlı kitabı bulunmaktadır.³ Konumuz olan sünen türündeki kitabına sonraki dönemde yapılan bir atıf tespit edemedik.

2.3.2.4.10. el-Velîd b. Müslim (ö. 195/810), *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*⁴

Künyesi Ebû'l-Abbâs, nisbesi ed-Dımaşkî'dir. İsmi, Şam'ın önde gelen âlimleri arasında geçmektedir. İbn Cüreyc ve Evzâ'î gibi sünen müellifi âlimlerden hadis almış; kendisinden de Leys b. Sa'd ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi önemli ilim adamları rivayette bulunmuşlardır.⁵

Kaynaklarda *Kitâbü's-Sünen fi'l-fıkh* dışında *Kitâbü'l-Meğâzî* isimli eserinden bahsedilmektedir.⁶ *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*, Beyhakî'nin *Sünen*'inin kaynakları arasında zikredilmektedir.⁷ Buna göre vefat yılı 458 olan Beyhakî'nin döneminde bu eserin bilindiği söylenebilir. Beyhakî'nin *es-Sünenü's-Suğrâ* isimli eserinde el-Velîd b. Müslim'den gelen 13 merfu hadis kaydettiğini tespit ettik. Beyhakî'nin diğer kitabı *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da ise el-Velîd b. Müslim'den gelen çok sayıda rivayet yer almaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da el-Velîd b. Müslim'den gelen rivayetlerin çoğu merfû olmakla birlikte, mevkûf ve maktû rivayetler de mevcuttur. Dolayısıyla Beyhakî'nin el-Velîd b. Müslim'in *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh* eserinden istifade ettiği dikkate alındığında sözü geçen kitabın merfu, mevkuf ve maktu rivayetleri içerdiği söylenebilir. el-Velîd b. Müslim üzerine Arap

¹ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 8/287-288.

² Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 8/289.

³ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 318.

⁴ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 318.

⁵ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 9/212.

⁶ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 318.

⁷ Abdurrahmân Halef, *İstidrâkât 'alâ Târîhi't-Türâsi'l-'Arabî* (Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422), 94.

dünyasında hazırlanan iki tezde, onun eserlerinden bahsedilmemiş; daha çok onun siyere dair rivayetlerine ve tedlisle itham edilmesi meselesine yoğunlaşmıştır.¹

2.3.2.4.11. *Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Fudayl b. Ğazvân ed-Dabbî* (ö. 195/811), *Kitâbü's-Sünen*²

Kûfeli bir muhaddis olan Muhammed b. Fudayl için Zehebî, '*Kitâbu'd-Dua, Kitâbu'z-Zühd ve Kitâbu-s-Siyâm'ın* musannifi' der. O Âsım el-Ahvel, Zekeriyâ b. Ebû Zâide ve Atâ b. es-Sâib'den (ö. 136/753) hadis almış; kendisinden de Ali b. Harb, Ahmed b. Büdeyl ve Ahmed b. Sinân el-Kattân (ö. 259/872-73) gibi önemli ilim adamları rivayette bulunmuştur.³ Zehebî'nin zikrettiği kitaplarının dışında *Kitâbü't-Tefsîr* ve İbnü'n-Nedîm'in ifadesiyle *Kitâbü't-Tahâre, Kitâbü's-Salât, Kitâbü'l-Menâsik* ve *Kitâbü'z-Zekât* gibi fıkıh konularını içeren bir *Kitâbü's-Sünen*'i bulunmaktadır.⁴ Eserin günümüze ulaştığına dair bir kayda rastlanmamıştır.

2.3.2.4.12. *Vekî' b. el-Cerrâh* (ö. 197/812), *Kitâbü's-Sünen*⁵

129 yılında doğmuş ve küçük yaşta ilim tahsiline başlamıştır. Hişâm b. Urve, Süleymân el-A'meş ve İbn Avn gibi hocaları dışında sünen müellifleri İbn Cüreyc, Evza'î ve İbn Ebû Zinâd gibi âlimlerden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de hocaları olan Süfyân es-Sevrî, Abdullâh b. el-Mübârek, Abdurrahmân b. Mehdî ve İbn Ma'in ve daha birçokları hadis almışlardır.⁶ Herhangi bir eserinin olmadığı söylenmişse de⁷ bazı kaynaklarda ona nispet edilmiş kitaplardan bahsedilmektedir. Bunlardan biri *Kitâbü's-Sünen*'dir. Ayrıca *el-Musannef* ve *el-Müsned* şeklinde iki eserinden daha söz edilir. Bu üç eserin aynı kitap olması ihtimal dâhilinde olsa da özellikle geç dönemde *el-Musannef*⁸ ve *el-Müsned*'e ayrı ayrı atıfların olması sözü geçen bu üç kitabın farklı eserler olduğunu düşündürmektedir. *Kitâbü's-Sünen*

¹ Şeyha bint 'Abdullâh eş-Şeybânî, *Merviyâtü el-Velîd b. Müslim ed-Dımaşkî fi's-Sîreti'n-Nebeviyye* (Riyâd: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1427); Mehdâvî Muhammed 'Alî Maḥmûd, *Rivâyâtü'l-Velîd b. Müslim fi'l-Kütübi'l-Ḥamse* (Nablus: Câmi'atu'n-Necâh el-Vataniyye, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

² İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 316.

³ Zehebî, *Siyer*, 9/173.

⁴ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 316.

⁵ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 317.

⁶ Zehebî, *Siyer*, 9/140-142.

⁷ Zehebî, *Siyer*, 9/152.

⁸ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres ev Tecrîdu Esânîdi'l-Kutubi'l-Meşhûra ve'l-Eczâ'i'l-Menşûra* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1418), 50.

günümüze ulaşmamıştır. Buhârî hariç, Kütüb-i Sitte imamları onun hadislerini kitaplarına almışlardır. Özellikle Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*'lerinde önemli miktarda fikhî rivayetleri bulunmaktadır.

2.3.2.4.13. *Mûsâ b. Târik ez-Zebîdî* (ö. 203/818), *Kitâbü's-Sünen*¹

Yemen'in Zebîd şehrinde kadılık yapmış olan Ebû Kurre Mûsâ b. Târik el-Yemânî ez-Zebîdî; Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758) ve İbn Cüreyc'den hadis yazmıştır. Kendisinden de Ahmed b. Hanbel ve Muhammed b. Yûsuf ez-Zebîdî rivayette bulunmuştur. Kütüb-i Sitte içerisinde onun hadislerine sadece Nesâî yer vermiştir. Zehebî, onun bir sünen telif ettiğini söylemiştir. Mûsâ b. Târik kitaplarını bir afet sebebiyle yitirince, hadisleri naklederken kullandığı 'ahberenâ' sigasını terk etmiş ve bunun yerine 'zekera' lafzını kullanmıştır.² Bu onun hadis rivayetindeki titizliğini gösterir. Tespit edilebildiği kadarıyla ona nispet edilen *Kitâbü's-Sünen*, İbn Hacer el-Askalânî'nin yaşadığı dönemde³ yani hicrî 9. asırda ilim ehline bilinen ve müracaat edilen bir kitaptı. Hicrî 2. asırda telif edilmiş diğer sünen kitaplarının aksine bu kitabın en az 6-7 asır tedavülde olmasında müellifinin çok rihle yapması etkili olabilir. *es-Sülûk fî Tabakâti'l-'Ulemâ ve'l-Mülûk* isimli eserin sahibi Bahâuddîn el-Cenedî (ö. 732/1332), Mûsâ b. Târik'ın başta kendi memleketi olan Yemen'in Cened ve Zebîd şehirleri olmak üzere başka şehirlerden hac yapmak için birçok defa Mekke ve Medine'ye gittiğini, bunun dışında Adn şehrine ilim için seyahat ettiğini ve bu gidiş-gelişlerinde Ebû Kurre Mûsâ b. Târik'tan birçok kişinin *Kitâbü's-Sünen*'i okuduğunu aktarır. el-Cenedî, kendisinin de bu eseri gördüğünü ve kitabın zabtını ve müellifin yetkinliğini çok beğendiğini söyler.⁴ Mûsâ b. Târik'ın çokça rihle yapması, eserin birçok kişi tarafından rivayet edilmesini sağlamıştır. Ülkemizde Ebû Kurre Mûsâ b. Târik ve onun eseri üzerine yapılmış bir çalışma yoktur. Bununla birlikte Arap dünyasında San'a Üniversitesi'nden Muhammed Ali Ahmed el-Kebî, Mûsâ b. Târik'ın *Sünen*'ine hasrettiği çalışmada, özellikle yazma eserlerin bulunduğu kütüphanelerde yaptığı taramalarda eserin mahtut haline ulaşamadığını söyleyerek

¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 13/40.

² Zehebî, *Siyer*, 9/ 346.

³ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1327), 10/350.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf el-Yemânî Bahâuddîn el-Cenedî, *es-Sülûk fî Tabakâti'l-'Ulemâ ve'l-Mülûk* (San'a: Mektebetü'l-İrşâd, 1416), I/140.

Kitâbü's-Sünen'in mefkud olduğunu ifade eder.¹ el-Kebsî, Ebû Kurre Mûsa b. Târik'tan hadis alan birçok kişi olduğunu ve onun rivayetlerinin birçok hadis kitabında bulunduğunu söyleyerek bu hadisleri ve diğer kitaplardaki bütün rivayetlerini toplayacağı bir çalışma yapacağını bildirmektedir.²

Zehebî *Siyer*'inde şöyle bir bilgi aktarmaktadır: “Hamza es-Sehmî dedi ki: Dârekutnî'ye, ‘Ebû Kurre asla ‘ahberena’ demiyor. ‘Bize fulân zikretti’ diyor. Bunun sebebi nedir?’ diye sordum. Dârekutnî, ‘Bu şekilde rivayet ettiğinin hepsi sema yoluyla aldıklarıdır. Ancak onun kitaplarının başına bir afet geldi ve o verasını gösterdi ve ‘zekera’ ile rivayet etti.” dedi.³ Zehebî'nin aktardığı bu bilgi dikkate alınarak Ebû Kurre'nin kaynaklarda geçen ve ‘zekera’ ile rivayet ettiği hadisleri, onun yazılı metinlerinden yapılan nakiller olarak kabul edip *Sünen*'in derlenebileceğini söylemek mümkündür.

2.3.2.4.14. *Abdülvehhâb b. Atâ el-İclî el-Haffâf* (ö. 204/819-20), *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkḥ*⁴

Basralı olan Abdülvehhâb, sonradan Bağdât'a yerleşmiş ve burada ilmî faaliyetlerini sürdürmüştür. Humeyd et-Tavîl, İbn Avn ve birçok âlimin dışında en çok mülazemet ettiği âlim Saîd b. Ebû Arûbe'dir. Onun hadislerini en iyi bilen ve hocasının kitaplarını yazan biridir. el-Haffâf'tan Ahmed b. Hanbel, Amr en-Nâkîd ve Hasan b. Muhammed ez-Za'ferânî rivayette bulunmuşlardır.⁵ Rivayetleri Buhârî hariç *Kütüb-i Sitte*'de yer almıştır.⁶ Tespit edilebildiği kadarıyla İbnü'n-Nedîm'den başka ona *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkḥ* adlı bir eseri nispet eden kimse yoktur.

2.3.2.4.15. *Ravḥ b. Ubâde* (ö. 205/821), *Kitâbü's-Sünen*⁷

Tam adı, Ravḥ b. Ubâde b. el-Alâ el-Kaysî el-Basrî'dir. Abdullah b. Avn (ö. 151/768), Hişâm b. Hassân, İbn Cüreyc gibi önemli muhaddislerden hadis almış; kendisinden de Muhammed b. Beşşâr Bündâr (ö. 252/866), Ali b. Harb ve İbn Nümeyr

¹ Muhammed Ali Ahmed el-Kebsî, “Ebû Kurre Mûsa b. Târik ez-Zebîdî ve Kitâbuhu's-Sünen” 10 (1430), 133-134.

² Muhammed Ali Ahmed el-Kebsî, “Ebû Kurre Mûsa b. Târik ez-Zebîdî ve Kitâbuhu's-Sünen”, 136.

³ Zehebî, *Siyer*, 9/346.

⁴ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 319.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 9/452.

⁶ M. Yaşar Kandemir, “Abdülvehhâb b. Atâ el-Haffâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/285.

⁷ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 318.

(ö. 234/849) rivayet etmişlerdir. Ravh b. Ubâde 205 yılında vefat etmiştir.¹ Ona, günümüze ulaştığı tespit edilemeyen *Kitâbü's-Sünen* adında bir kitap nispet edilmektedir.² Ravh b. Ubâde'nin Kütüb-i Sitte'de çok sayıda rivayeti bulunmaktadır.

2.3.2.4.16. Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (ö. 211/826-27), *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*³

126 yılında San'a'da doğan Abdürrazzak, Şâm, Irak ve Hicâz'a ilim talebi için gitti. Hişâm b. Hassân, İbn Cüreyc, Ma'mer b. Râşid ve Süfyân es-Sevrî gibi âlimlerden hadis aldı. Kendisinden de Süfyân b. Uyeyne, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye gibi önde gelen hadis âlimleri rivayette bulundu.⁴ Ona nispet edilen kitaplar ve ulemânın sözleri onun velûd bir ilim adamı olduğunu gösterir. İbn Hibbân⁵ onun tasniflerinin olduğunu söyler. *el-Musannef*, *el-Câmî*, *el-Emâli*, *el-Meğâzî*, *Kitâbü's-Salât*, *Târihü'l-İmâm Abdürrezzâk*, *İhtilâfü'n-Nâs fi'l-Fıkh*, *el-Müsned* ona nispet edilen eserlerdir. Onun *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh* isminde bir kitabının olduğu söylenmişse de kaynaklarda ve modern çalışmalarda onun bu kitabına atıf yapıldığını tespit edemedik. Kanaatimizce bunun sebeplerinden birinin, müellife ait *el-Musannef* ile aynı kitap olduğunun düşünülmüş olmasıdır. Nitekim *el-Musannef*, *el-Câmî* ve *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh* adlı eserlerin aynı kitap olduğu ifade edilmiştir.⁶

2.3.2.4.17. Muhammed b. es-Sabbâh ed-Dûlâbî (ö. 227/841), *es-Sünen*⁷

Bağdâtlı bir âlim olan İbnü's-Sabbâh, 151-227 yılları arasında yaşamıştır. Hüseyim b. Beşîr, İbn Ebi'z-Zinâd (ö. 174/790) ve Abdullah b. Mübârek gibi önemli alimlerden hadis almıştır. Kendisinden de Ahmed b. Hanbel ve oğlu Abdullah, Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd gibi önde gelen hadis âlimleri rivayette bulunmuştur.⁸ Ona nispet edilen *es-Sünen* kitabı için Kehhâle *es-Sünenü's-sağîra fi'l-hadîs*⁹ ismini zikretse de kaynakların çoğu eseri '*es-Sünen*' şeklinde kaydetmiştir. Bu kitap hakkında

¹ Zehebî, *Siyer*, 9/412-416.

² İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 318.

³ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 318.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 9/563-568.

⁵ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *es-Sikât* (Hindistan: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393), 8/412.

⁶ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef* (Kâhire: Dâru't-Te'sîl, 1435), 1/56 (Muhakkik heyetin giriş kısmı).

⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 10/89.

⁸ Zehebî, *Siyer*, 10/672.

⁹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 10/89.

Zehebî “Bu, bizim küçük bir cilt halinde rivayet ettiğimiz eserdir”¹ demiş ve eseri semâ yoluyla aldığını belirtmiştir.² Zehebî’den sonraki dönemde *es-Sünen*’e herhangi bir atıf tespit edilememiştir. Zehebî’nin verdiği bilgiden anlaşıldığına göre *es-Sünen*, hicrî 8. yüzyılda bilinen bir eserdir.

2.3.2.4.18. *Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed b. Ebû Şeybe (ö. 235/849), Kitâbü’s-Sünen fi’l-Fıkh*³

İbnu’n-Nedîm’in İbn Ebû Şeybe’ye nispet ettiği *Kitâbü’s-Sünen fi’l-Fıkh* adlı eser hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bazı kitapların farklı isimlerle anıldığı bilinmektedir. Ancak İbn Ebû Şeybe’ye nispet edilen *Kitâbü’s-sünen fi’l-fıkh* için böyle bir bilgi tespit edilememiştir. Bu sebeple, bu kitabın ona yanlışlıkla nispet edilmiş olması ihtimal dahilindedir.

2.3.2.4.19. *Süreyc b. Yûnus b. İbrâhim el-Mervezî (ö. 235/849), Kitâbü’s-Sünen fi’l-Fıkh*⁴

Aslen Mervli olan Süreyc b. Yûnus; Hüseyim b. Beşîr ve Yahyâ b. Ebû Zâide gibi sünen müelliflerinden hadis almıştır. İmâm Müslim, İmâm Buhârî vasıtasıyla ondan hadis rivayet etmiştir. Onun dışında Nesâî, Bakî b. Mahled gibi önemli ilim adamları da Süreyc’den hadis rivayetinde bulunmuşlardır.⁵ Kıraat âlimi olarak da bilinen Süreyc’in *Kitâbü’s-Sünen fi’l-Fıkh* adlı eserinin yanında *Kitâbu’t-Tefsîr*, *Kitâbü’n-Nâsih ve’l-Mensûh* ve *Kitâbü’l-Kıraât* gibi kitapları vardır.⁶ Bununla birlikte zikredilen eserlerin günümüze ulaştığına dair bir bilgi tespit edemedik.

2.3.2.4.20. *Sehl b. Zencele er-Râzî (ö. 238/853), es-Sünen*⁷

Ebû Amr Sehl b. Zencele, Re’y şehrinden olup 160’lı yıllarda doğmuş ve 180’li yıllarda hadis tahsiline başlamıştır. Cerîr b. Abdülhamîd, Süfyân b. Uyeyne, el-Velîd b. Müslim ve Vekî b. el-Cerrâh’tan rivayette bulunmuştur. Hocalarının arasında kendisine sünen atfedilenlerin bulunması önemlidir. Kendisinden İbn Mâce’nin çokça

¹ Zehebî, *Siyer*, 10/671.

² Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî, *Târîhü’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a’lâm* (Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2003), 10/676.

³ İbnü’n-Nedîm, *Kitâbu’l-Fihrist*, 320.

⁴ İbnü’n-Nedîm, *Kitâbu’l-Fihrist*, 323.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 11/146-7.

⁶ İbnü’n-Nedîm, *Kitâbu’l-Fihrist*, 323.

⁷ Kehhâle, *Mu’cemü’l-Müellifîn*, 4/284.

rivayette bulunması, onun ilgi alanının sünen rivayetleri olduğunu gösterir.¹ Tespitimize göre İbn Mâce, Sehl b. Zencele'den 150 civarında hadis rivayet etmiştir. Rivayetlerin çoğu fikhî ve merfû rivayetlerdir. Buna göre Sehl b. Zencele'nin *es-Sünen*'i, İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inin önemli kaynaklarından biridir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Kehhale, *Mu'cemu'l-müellifin* adlı kitapta Sehl b. Zencele'ye *es-Sünen* adında bir eser atfetmiş, onun dışındaki bir kaynakta bu esere herhangi bir atıf yapılmamıştır.

2.3.2.4.21. *İshâk b. Râhûye* (ö. 238/853), *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*²

161 yılında Merv'de doğan İbn Râhûye, geniş bir hoca-talebe ağına sahiptir.³ *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*'ın yanında *Kitâbü't-tefsîr* ve *el-Müsned* isimli eserlerinden de bahsedilir.⁴ Bunların içerisinde *el-Müsned* günümüze ulaşmış ve yayımlanmıştır.⁵ Konumuzla alakalı olan *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*'ın ise günümüze ulaştığına dair bir kayda rastlanmamıştır.

2.3.2.4.22. *Osman b. Ebû Şeybe* (ö. 239/853), *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*⁶

160'lı yılların sonuna doğru doğmuş olan Osman, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin ağabeyidir. Sünen müellifi Hüseyim b. Beşîr, Abdullâh b. Mübârek ve Vekî b. el-Cerrâh ile birçok âlimden hadis rivayetinde bulunmuş, kendisinden de Buhârî, Müslim, Sünen müellifleri Ebû Dâvûd ve İbn Mâce hadis almıştır. 239 yılında vefat etmiştir.⁷ Ona nispet edilen *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*'ın günümüze ulaştığına dair bir kayda rastlanmamıştır.

2.3.2.4.23. *Hasan b. Ali b. Muhammed el-Hallâl el-Hüzelî* (ö. 242/857), *Kitâbun fi's-Sünen*⁸

Mekkeli olan Hasan b. Ali el-Hüzelî; Muâz b. Hişâm ve Vekî b. el-Cerrâh gibi âlimlerden hadis almıştır. Kendisinden ise Nesâî dışındaki Kütüb-i Sitte müellifleri ile

¹ Zehebî, *Siyer*, 10/692-93.

² İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 321.

³ Zehebî, *Siyer*, 11/356-357.

⁴ Şemsüddîn Muhammed b. Ali el-Mâlikî ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/103.

⁵ Abdullah Aydın, "İbn Râhûye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/241.

⁶ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 320.

⁷ Zehebî, *Siyer*, 11/151-153.

⁸ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, 3/261.

Ebû Bekir b. Ebû Âsım rivayette bulunmuştur. Ricâl hususunda önemli bir âlim olduğu ancak bu bilgisini çok fazla kullanmadığı söylenir.¹ Ona nispet edilen *Kitâbün fi's-Sünen* adlı eserin günümüze ulaştığına dair bir bilgi tespit edilememiş olup sonraki dönemlerde esere yapılan herhangi bir atıf da bulunamamıştır. Bununla birlikte Nesâî haricindeki Kütüb-i Sitte müellifleri ondan rivayet ettikleri hadisleri kitaplarında tahrir etmişlerdir. Bu hadisler tespit edebildiğimiz kadarıyla 200 civarındadır. Hadislerin büyük çoğunluğunun fıkıh muhtevalı olması, ona atfedilen kitabın aidiyetini kuvvetlendirmektedir.

2.3.2.4.24. *Recâ b. Mureccâ* (ö. 249/863), *es-Sünen*²

Tam adı, *Recâ b. Mureccâ b. Râfi' el-Mervezi'*dir. Semerkandlı veya Mervli olduğu söylenir. Doğumu 180 yılından sonradır. Buhârâ başta olmak üzere dönemin önemli ilim merkezlerinde bulunmuştur. Nadr b. Şümeyl ve Yezîd b. Ebû Hakîm'den, ayrıca Horâsân, Hicâz, Irak ve Hicaz'daki çok sayıda âlimden hadis almıştır. Kendisinden ise *Sünen* müellifleri İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Muhammed b. Ebû Şeybe rivayette bulunmuştur. 249 yılında Bağdât'ta vefat etmiştir.³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde onun *Kitâbü's-Sünen* isminde bir kitabı olduğundan söz eder.⁴ Kitaba başka bir atıf tespit edilememiş ve günümüze ulaştığına dair bir kayda rastlanmamıştır.

2.3.2.4.25. *Hasan b. es-Sabbâh b. Muhammed el-Vâsitî el-Bezzâr* (ö. 249/864), *Kitâbü's-Sünen*⁵

Hasan b. es-Sabbâh; Süfyân b. Uyeyne, Şuayb b. Harb ve Vekî b. el-Cerrâh'tan hadis almış; kendisinden de Buhârî, Ebû Dâvûd ve Tirmîzî başta olmak üzere Ebû Bekir b. Ebû Âsım (ö. 287/900) gibi âlimler rivayette bulunmuşlardır. Vâsitli olmakla birlikte çoğunlukla Bağdâd'da yaşamıştır. Kendisinin anlattığına göre, emr-i bi'l-mar'uf nehy-i ani'l-münker maksadıyla Me'mûn'un huzuruna üç defa çıkmış, huzura ilk çıkışında sopa yemiştir. İkinci çıkışında Hz. Ali'ye sövdüğü iddiası öne sürülerek tutuklanmış; ancak iddianın gerçek olmadığı ortaya çıkınca serbest bırakılmıştır.⁶

¹ Zehebî, *Siyer*, 11/398-9.

² el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, 30.

³ Zehebî, *Siyer*, 12/97-99.

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/102.

⁵ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 3/231.

⁶ Zehebî, *Siyer*, 12/195.

Kitâbu's-Sünen'in günümüze ulaştığı tespit edilememiştir. Bununla birlikte Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i başta olmak üzere Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Tirmizî'nin eserlerindeki fikhî rivayetlerinin varlığı, onun kitabının kendisinden sonraki yakın döneme ulaştığını söylememize imkân verir.

2.3.2.4.26. *Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî* (ö. 256/870), *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*¹

Hadis ilminin en önde gelen âlimlerinden olan İmâm Buhârî'ye *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh* isimli bir kitap nispet edilmektedir. Ancak bu esere dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

2.3.2.4.27. *el-Fadl b. Şâzân er-Râzî* (ö. 260/874), *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*²

İmâmiyye Şîâ'sının kelâm âlimlerinden olan Ebû Muhammed Fadl b. Şâzân b. Halîl el-Ezdî en-Nîsâbü'rî, İmâm Eş'arî tarafından Râfizî bir râvî olarak tanıtılmıştır.³ Bağdât'ta ilim tahsiline başladığı, sonra Kûfe, Vâsıt ve Basra'da bulunduğu ve Kur'ân-ı Kerim, hadis ve kelam dersleri aldığı aktarılmaktadır.⁴ Şîî müellif Necâşî, İbn Şâzân'ın fıkıh ve kelam âlimleri arasında sayıldığını ve onun bu alanlarda çok değerli bir yere sahip olduğunu ifade etmektedir.⁵ Yaklaşık 180 tane kitap telif etmiş olan⁶ İbn Şâzân'ın eserlerinin büyük çoğunluğu kelâmî meselelerle alakalı olduğu için onun kelamcı sayılması daha doğrudur. Kitapları arasında *Kitâbü's-sünen*⁷ isimli bir eser bulunmakla birlikte kitap hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

2.3.2.4.28. *Muhammed b. Abdullâh b. Abdülhakem* (ö. 268/881), *Kitâbü's-Sünen alâ Mezhebi's-Şâfiî*⁸

182 yılında doğan Muhammed b. Abdullah, Abdullah b. Vehb ve diğer birçok hocasının dışında İmâm Şâfiî'den de istifade etmiştir. Ancak İmâm Şâfiî'nin

¹ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 322.

² İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 323.

³ Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâil el-Eş'arî el-Basrî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfû'l-musallîn*, thk. Naîm Zarzûr (Mektebetü'l-Asriyye, 1426/2005), 1/65.

⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Şâzân en-Nîsâbü'rî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/370-371.

⁵ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Alî en-Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, (Beyrut: Şeriketü'l-Alemî li'l-Matbû'ât, 1431/2010), 295.

⁶ Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 295.

⁷ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 323; Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 295.

⁸ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 262.

hastalığında ders halkasının başına kimin geçeceği ile alakalı İmâm Şâfiî'nin talebesi Büveyfî (ö. 231/846) ile yaşadığı tartışmalar sonucu İmâm Şâfiî'nin meclisini terk etmiştir. Konuyla alakalı olarak kendisine nispet edilen *Kitâbun fi'r-Redd ala's-Şâfiî* isimli bir eseri vardır. Muhammed b. Abdullah, Mihne döneminde kovuşturmayla uğramış, kendisinden istenilen cevapları vermeyince Mısır'a sürülmüş, ardından orada sıkıntılar çekmiş, dövülmüş, hapse atılmış, üzerine küller savrulmuş ve nihayetinde burayı terk etmek zorunda kalmıştır.¹ İmâm Şâfiî'nin görüşlerini destekleyen hadislerden müteşekkil olduğu anlaşılan sünen kitabı günümüze ulaşmamıştır.

2.3.2.4.29. *Ahmed b. Muhammed b. el-Haccâc el-Mervezî* (ö. 275/889), *Kitâbü's-Sünen bi Şevâhidi'l-Hadîs*²

Hicrî 200'ün başında Bağdâd'da doğan ve künyesi Ebû Bekir olan müellif, Ahmed b. Hanbel'in yakın talebelerindendi. Fazileti ve takvasıyla temayüz eden Ahmed b. Muhammed, sünnete titizlikle bağlıydı.³ Ona sadece *Kitâbü's-Sünen bi Şevâhidi'l-Hadîs* isminde bir kitap nispet edilmekte, onun dışında kitaba ve içeriğine yapılan herhangi bir atıf bulunmamaktadır. Kitabın ona nispeti doğru kabul edilirse, muhtevası için Ahmed b. Hanbel'in fikhî meselelere dair görüşlerinin hadislerden getirilen dayanaklarını içerdiğini söyleyebiliriz.

2.3.2.4.30. *Ebû İshâk İsmâil b. İshâk el-Ezdî el-Basrî el-Cehdemî* (ö. 282/895), *es-Sünen*⁴

Basra'da 199 veya 200 yılında doğmuştur. Ali b. Medînî, Müsedded b. Müserhed, İbn Ebû Şeybe ve Süleyman b. Harb'dan hadis aldı. Kendisinden de Nesâî ve Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah gibi âlimler hadis aldılar. Mâlikî fikhına olan vukufiyeti onu bu alanda otorite bir isim haline getirmiş ve bir müddet kadılık da yapmıştır. Ona nispet edilen birçok eser vardır. Konumuz açısından önemli olanı ise *es-Sünen*'dir. Kaynaklarda bu kitabın günümüze ulaştığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

¹ Zehebî, *Siyer*, 10/136-138.

² İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 321.

³ Zehebî, *Siyer*, 10/315; Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed İbn Ebî Ya'lâ el-Bağdâdî, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/56.

⁴ el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, 29.

2.3.2.4.31. *Ebû Müslim el-Keccî (ö. 292/904), Kitâbü's-Sünen*¹

Hicrî 190'larda doğdu. Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 212/828), Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (ö. 215/830) ve birçok kişiden hadis aldı. Hadislerin tariklerini çok iyi bilen ve hadis hafızı olan el-Keccî, âlî isnad sahibiydi ve rivayet ettiği hadislerden bir kısmı sülâsî nitelikteydi. Özellikle Bağdâd'a geldiğinde hadis imla ettireceği duyulunca insanlar fazlaca rağbet göstermiş ve rivayete göre mecliste 8 müstemli hadis okuma işine yardım etmiştir. 292 yılı Muharrem ayının 7'sinde Bağdât'ta vefat eden el-Keccî, *es-Sünen* isimli bir kitabın müellifi olarak bilinir. Fârûk el-Hattâbî, hocası el-Keccî'nin *Sünen* kitabını kendilerine okuttuktan sonra 1000 dinar harcayarak bir ziyafet verdiğini ve kitabın rivayeti bitince Allah'a şükür olsun diye binlerce dinarı tasadduk ettiğini aktarmaktadır.² el-Keccî'nin eserinin uzun bir zaman diliminde elde bulunan bir kitap olduğu anlaşılmaktadır. Zira Ebü'l-Fazl Takiyyüddîn'in anlattığına göre Irâkî, Moğultay b. Kılıc'ın İbn Dakîkî'l-Îd'den rivayet ettiği bir hadisi görmüş ve bunun hangi kitaptan olduğunu sormuştu. Moğultay da Ebû Müslim el-Keccî'nin *Sünen*'inden olduğunu söyler. Olayın devamında Moğultay'ın terekesinde bu kitabın bulunduğu zikredilmektedir.³ Hindistanlı hadis âlimi Mübârekpûrî'nin (1865-1935) Tirmizî'nin eseri üzerine yazdığı şerhi *Tuhfetü'l-Ahvezî*'de belirttiğine göre Keccî'nin bu eseri Almanya'da bir kütüphanede⁴ mevcuttur.⁵

2.3.2.4.32. *el-Hasan b. Ali b. Şebîb el-Ma'merî (ö. 295/908), Kitâbü's-Sünen fî'l-Fıkh*⁶

Hicrî 220'li yıllarda Bağdâd'da doğdu. "Irak Muhaddisi" diye anılır. Rical kitaplarında genelde Mûsâ b. Hârûn ile aralarında cereyan eden tartışmalara yer verilir. Bu tartışmalarda çoğunlukla Ma'merî'nin şaz hadisler rivayet etmesi konu edilir. Hatta bu sebeple Bağdâd'da Mûsâ b. Hârûn'un ve Ma'merî'nin ayrı ayrı hiziplerinin olduğu rivayet edilir. Ma'merî, şaz hadis rivayet etmesiyle ilgili eleştirilere, garib olarak rivayet ettiği hadisleri hocalarından ezberlediğini ancak yazmadığını söyleyerek cevap

¹ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 324.

² Zehebî, *Siyer*, 10/456-457.

³ Irâkî, Moğultay'ın böyle bir semanın olmadığını düşünmekte ve işin aslını araştırmaya girişmektedir. Moğultay'ın bu işten rahatsızlık duymasına rağmen Irâkî araştırmaya devam ederek kitabı Moğultay öldükten sonra bulup onun semanın olmadığını görmüştür. İsmail Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 64.

⁴ Kütüphaneye ulaşip eserin mevcut olup olmadığını tespit etme imkanı olmamıştır. Bu sebeple eseri günümüze ulaşmayan bölümünde ele aldık.

⁵ Ebu'l-Ulâ el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî* (Beyrut: Dârü'l-Fıkr), 1/335.

⁶ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 322.

vermiş ve garib bir hadis gördüğü zaman onu hocadan bizzat almak için uğraştığını söylemiştir. Zehebî ise bunun methedilecek bir davranış olmadığını, nitekim böyle yaptığı için bu tür ithamlarla cezalandırıldığını ifade eder. Kadılık yaptığı da belirtilen Mamerî'nin tasnifte önde gelen biri olduğu nakledilir.¹ Kendisine nispet edilen *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh* adlı kitabın günümüze ulaştığına dair bir kayıt tespit edilememiştir.

2.3.2.4.33. Muhammed b. Osmân b. Ebû Şeybe (ö. 297/909), *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*²

Muhammed b. Osmân, meşhur muhaddis Osmân b. Ebû Şeybe'nin oğlu ve *Musannef* sahibi Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin yeğenidir. Babasından, amcasından, Ali b. Medînî ve Ahmed b. Yûnus el-Yerbû'î'den hadis dinlemiş; kendisinden de İbn Sâ'id, İbnü's-Semmâk, Cafer el-Huldî rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah onun hakkında 'kezzâb/yalancı' der. Dârekutnî, muhaddis olmayanların kitaplarını elinde bulundurduğunu söyler. Muhtemelen bu davranışı ona karşı olumsuz görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Zehebî, onun büyük bir tarih kitabının olduğunu söyler.³ Kendisine nispet edilen *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh* adlı eserin günümüze ulaştığına dair bir bilgi tespit edilememiştir.

2.3.2.4.34. Yûsuf el-Kâdî b. Ya'kûb el-Ezdî (ö. 297/909), *es-Sünen*⁴

Aslen Basralı olup Bağdâd'a yerleşmiştir. İlmi seven bir ailede yetişmesi, onun erken yaşta ilim tahsiline başlamasına etki etmiştir. Müslim b. Harb, Süleymân b. Harb, Ali b. Medînî ve birçok âlimden hadis aldı. Kendisinde de Sünen müellifi Abdülbâkî b. Kâni', Ebû Amr b. es-Semmâk ve diğer birçok talebesi rivayette bulundu. Kendi döneminde Bağdâd'ın en önemli âlimlerinden ve fakihlerindendi. 276 yılında Basra ve Vâsıt kadılığına atanmıştır. Zehebî'nin semâ ettiği *Kitâbü'l-İlm*, *Kitâbü'z-Zekât* ve *Kitâbü's-Sıyâm* onun eserlerinden bazılarıdır.⁵ Bunların dışında konumuz açısından en önemli kitabı *es-Sünen*'dir. Eserin günümüze ulaştığına dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Bununla birlikte en geniş sünen kitaplarından olan

¹ Zehebî, *Siyer*, 13/51.

² İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 320.

³ Zehebî, *Siyer*, 14/21-22.

⁴ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 13/344.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 14/85-86.

Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sının temel kaynaklarından biridir.¹ Beyhakî'nin kitabına bakıldığında Yûsuf el-Kâdî'nin 600 küsur rivayetinin yer aldığı görülür. Bu durumda *es-Sünen*'in önemli bir kısmının Beyhakî'nin kitabının mündemicatında günümüze ulaştığı söylenebilir.

2.3.2.4.35. *Mutayyen Muhammed b. Abdullâh b. Süleymân el-Hadramî* (ö. 297/909-910), *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*²

Kûfeli olan Muhammed b. Abdullah'ın künyesi Ebû Ca'fer, lakabı Mutayyen'dir. Bu lakabın veriliş sebebini kendisi şöyle anlatır “Çocukken arkadaşlarımla oynuyorduk. Ben onların en uzun boylusuydum. Yüzmeye gittiğimizde arkadaşlarım sırtıma çamur sıvarlardı. Bir gün bu haldeyken Ebû Nu'aym (Fadl b. Dükeyn) beni gördü ve ‘Çamura bulanmış çocuk (Mutayyen)! Neden ilim meclisine gelmedin?’ dedi. Böylece kendisine mutayyen lakabı verilmiştir. Ahmed b. Yûnus, Saîd b. Amr el-Eş'asî gibi muhaddislerden rivayette bulunmuş; kendisinden de Ebû Bekir en-Neccâd, Taberânî ve daha birçok kimse hadis almıştır. 297 yılının Rebûlâhir ayında vefat etmiştir.³ Kendisine nispet edilen *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh* adlı eserin günümüze ulaştığına dair bir bilgi tespit edilememiştir.

2.3.2.4.36. *Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî es-Sağîr* (ö. 301/913), *Kitâbü's-Sünen*⁴

207 yılında Belh yakınındaki Fâryâb'da doğdu. 17 yaşında hadis öğrenmeye başladığını söyleyen Firyâbî, kendi beldesindeki hocalardan istifade ettikten sonra ilim tahsili için İslâm dünyasının birçok yerini dolaştı. Şeybân b. Ferrûh, Kuteybe b. Saîd ve Ebû Bekir b. Ebû Şeybe gibi âlimlerden hadis aldı; kendisinden ise Ebû Bekir en-Neccâd, Ebû Ali es-Savvâf ve Ebû Tâhir ez-Zühîlî ve birçok ilim talebesi hadis aldılar. Bir müddet Dînever şehrinin kadılığını yaptıktan sonra yerleştiği Bağdâd'a ilk geldiği zaman törenlerle karşılandığı ve kendisinden hadis dinlemek isteyenlerin caddeleri doldurduğu rivayet edilir.⁵ Kendisine nispet edilen *Kitâbü's-Sünen*'in 50 bölüm başlığı

¹ İbrahim Hatipoğlu, “Yûsuf el-Kâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/ 16-17.

² İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 324.

³ Zehebî, *Siyer*, 14/41-42.

⁴ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 324.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 14/96-98.

içerdiği ifade edilmektedir.¹ Kitabın günümüze ulaştığına dair bir bilgi tespit edemediğimiz gibi, yaptığımız taramada Firyâbî'nin bu kitabına sonraki dönemlerde yapılan herhangi bir atfa da rastlamadık.

2.3.2.4.37. *İbrâhim b. Necîh ez-Zührî* (ö. 310/922), *Kitâbü's-Sünen*²

Künyesi Ebü'l-Kâsım'dır. Aslen Kûfeli olup Bağdâd'a yerleşmiştir. Hadis ve fıkıhla iştigal etmiş; öne çıktığı alan fikhî hadisler olmuştur. Döneminde süneni en iyi bilenlerden olduğu aktarılan İbrâhim b. Necîh'in *Kitâbü's-Sünen* isminde bir eser telif ettiği kaydedilmektedir.³ Kitabının günümüze ulaştığına dair bir bilgiye ulaşamadık.

2.3.2.4.38. *Ebû Bekir Abdullah b. Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî* (ö. 316/928), *es-Sünen*⁴

230 yılında Sicistân'da dünyaya geldi. Babası Kütüb-i Sitte müelliflerinden Ebû Dâvûd es-Sicistânî, çeşitli işleri sebebiyle seyahat ederken onu da beraberinde götürüyordu. Bu seferlerinde Abdullah, ilim erbabıyla hemhâl olma imkânı buluyordu. Muhammed b. Eslem et-Tûsî, Muhammed b. Yahyâ ez-Zimmânî, Îsâ b. Hammâd gibi âlimlerden ders aldı. Horasân, Hicâz, Irak, Mısır ve Şâm'da birçok kişiden istifade etti. Sonunda Bağdâd'a yerleşti. İbn Hibbân, İbnü'l-Muzaffer, Ebû Hafs b. Şâhin ve daha birçok kişi kendisinden hadis aldılar. Zehebî, "O *es-Sünen*, *el-Mesâhif*, *Şerî'atü'l-Mekâri'*, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh* ve *el-Ba's*'ı tasnif etmiştir" der. Kitaplarının isimlerine bakıldığında çok yönlü bir âlim olduğu anlaşılır. Bir defasında Horasân'a gittiğinde kendisinden hadis yazdırması istenmişti. O, 'asl'ının yanında olmadığını söylemişse de sonradan hıfzından 30.000 hadis yazdırmıştı. İsfahân'da geçtiği de söylenen bu olaydan sonra bizzat kendisi yazılı nüshalarına müracaat ettiğinde sadece 5 veya 7 hadiste hata yaptığını görmüştü. Bu rivayet Ebû Bekir'in hafızasının kuvvetini göstermekle birlikte yazının yaygın olarak kullanıldığı bir zamanda hafızaya olan güvenin hala varlığını sürdürdüğünü göstermesi açısından önemlidir.⁵ *es-Sünen*'i günümüze ulaşmamıştır.

¹ Firyâbî'nin hadis ilmindeki yerini inceleyen bir çalışma için bk. Hanîfi Ceylan, *Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî* (ö. 301/913) ve *Hadis İlmindeki Yeri* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012).

² Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 122.

³ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 7/262.

⁴ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 30.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 13/221-225.

2.3.2.4.39. *Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed el-Beğavî (ö. 317/929), Kitâbü's-Sünen alâ Mezâhibi'l-Fukahâ*¹

214 yılında Bağdâd'da doğan Ebü'l-Kâsım, aslen Horâsân'ın Bağşûr şehrinden olduğu için Beğavî olarak bilinir. Amcası ve dedesi ilimle meşgul olan kimseler olması hasebiyle küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medînî ve Ali b. Ca'd'dan hadis rivayetinde bulundu; kendisinden de İbn Kâni', Ebû Hâtim b. İbn Hibbân, Dârekutnî ve Taberânî gibi âlimler hadis aldılar. *Mu'cemu's-Sahâbe* ve *el-Ca'diyyât* adlı eserlerin yanında *Kitâbü's-Sünen alâ Mezâhibi'l-Fukahâ* isimli bir kitap ona nispet edilmektedir.² Kitabın günümüze ulaştığına dair bir kayda rastlamadığımız gibi sonraki dönemde esere yapılan bir atfa da denk gelmedik. Bununla birlikte kitabın isminden anlaşıldığı kadarıyla eserin, fukahânın fikhî meselelerde müracaat ettiği hadisleri içermesi muhtemeldir. Abdullâh b. Muhammed el-Beğavî'nin Ahmed b. Hanbel'in talebesi olması ve bazı Hanbelî tabakat kitaplarında isminin geçmesi,³ kitabın ismindeki fukahadan kastın Ahmed b. Hanbel çizgisindeki fukahâ olduğunu söylememize imkân verir.

2.3.2.4.40. *Ebü Muhammed Yahyâ b. Muhammed b. Sâ'id (ö. 318/930), Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*⁴

Irak fakihi olarak anılan İbn Sâ'id, ilim talebi için çokça rihle yapan, ilim ve ricâlde âlim biriydi. Kendisinin ifadesine göre 228 yılında doğmuş ve 239 yılında ilim tahsiline başlamıştır. Yahyâ b. Süleymân b. Nadla, Abdullâh b. İmrân el-Âbidî, Hasan b. İsbâ b. Mâsercis gibi âlimlerden hadis aldı. Kendisinden de Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, Taberânî ve daha birçok kişi ilim tahsil etti. Zehebî'nin ifadesine göre dönemindeki hadis musanniflerinden biriydi. Birçok cerh-tadil otoritesi tarafından yetkinliği tespit edilmiştir. Şu rivayet onun düşünce yapısına dair bazı ipuçları sunar: Ebû Bekir el-Ebherî şöyle demiştir: Bir gün İbn Sâ'id'in yanındaydım. Bir kadın geldi ve 'Ya Şeyh! Kuyuya düşen bir tavuk kuyuda ölürse, su temiz midir, necis midir?' diye sordu. Yahyâ b. Sâ'id 'Ayıp sana! Nasıl oldu da tavuk kuyuya düştü. Neden (kuyuyu) örtmedin?' dedi. Bunun üzerine kadının sorusuna Ebherî cevap verdi ve 'Yahyâ'nın bu soruya

¹ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 325.

² Zehebî, *Siyer*, 14/440-443.

³ İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 1/190-192.

⁴ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 325.

vereceği fıkıh bilgisi yoktur' dedi.¹ Eldeki rivayetlerden Yahyâ'nın bu soruya neden böyle bir cevap verdiğini kestirmek zordur. Ancak ehl-i hadîs'ten bazılarının bu tür durumlarda zor durumda kaldıkları malumdur. Hatîb ise bu konuda şöyle der: "İbn Sâ'id'in ilmi genişti. Ayrıca sünen hususunda tasnifleri vardı. Muhtemelen o, kadının sorusuna verası sebebiyle cevap vermemiştir. Çünkü kadının sorduğu soru ihtilaflı bir meseledir"² *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*, *Kitâbu'l-Müsned* ve *Kitâbu'l-Kıraât* gibi eserler kendisine nispet edilmiştir. *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*'ın günümüze ulaştığı bilinmemektedir.

2.3.2.4.41. *el-Kâdî Ebû Abdullâh el-Hüseyn b. İsmâil el-Mehâmîlî* (ö. 330/941), *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*³

235 yılında doğmuş, 244 yılında ilim tahsiline başlamıştır. İmâm Mâlik'in ashâbından Ebû Huzâfe Ahmed b. İsmâil es-Sehmî, Ebû'l-Eş'as Ahmed b. Mikdâm, Yakûb b. ed-Devrakî'den hadis rivayetinde bulunmuş; kendisinden de Dârekutnî, Taberânî ve İbn Şâhin hadis almışlardır. İsmi zikredilenlerin dışında geniş bir hoca-talebe ağına sahip olduğunu söylemek mümkündür. 60 yıl Kûfe kadılığı yaptığı söylenen Mehâmîlî, bu süre içerisinde fıkıh ehlinin müzakerelerde bulunması için evini tahsis etmiştir. Ömrünün sonuna doğru görevden ayrılarak tüm vaktini hadis ve fıkıhla iştigal ederek geçirdi.⁴ Zehebî onun 'musannifi's-sünen/Sünen kitabı yazarı' olduğunu söyler. Ancak kitapla alakalı başka bir bilgi vermez. Kaynaklarda ona nispet edilen kitaplar arasında *Kitâbü's-Sünen fi'l-fıkh* isimli eser bulunmaktadır. Kitabın günümüze ulaşmış olup olmadığı bilinmediği gibi, sonraki dönemlerde herhangi bir atfa da rastlanmamıştır.

2.3.2.4.42. *Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdülmelik b. Eymen el-Kurtubî* (ö. 330/941), *es-Sünen*⁵

Endülüs'te döneminin önde gelen âlimlerindendi. Sünen müelliflerinden Kâsım b. Esbağ ile rihle arkadaşlığı yapmıştır. 274 yılında beraber çıktıkları rihlede Mısır'da el-Mikdâm b. Dâvûd er-Ru'aynî'den; Mekke'de Ali b. Abdülazîz'den;

¹ Zehebî, *Siyer*, 14/502-505.

² Zehebî, *Siyer*, 14/505.

³ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 325.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 15/258-263.

⁵ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 29.

Bağdâd'da Ahmed b. Züheyr'den *et-Târîh* kitabını sema yoluyla aldı. İsmi zikredilenlerin dışında birçok önemli hocası olmuştur. Ahkâm ve fetvâ konularında çok maharetli bir âlim olan Kurtubî'nin *es-Sünen* adlı kitabı olduğu, bu kitabın da Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'ini tasnif ettiği şekil üzere olduğu ifade edilir.¹

2.3.2.4.43. *Muhammed b. Mahled b. Hafs el-Attâr* (ö. 331/942), *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*²

Künyesi Ebû Abdullâh, nisbesi el-Bağdâdî'dir. 233 yılında doğdu. Yakûb b. İbrâhim ed-Devrakî, İmâm Mâlik'in ashabından Ahmed b. İsmâil es-Sehmî gibi âlimlerden hadis aldı. Kendisinden ise Dârekutnî, İbn Şâhin, İbnü'l-Cenedî ve daha birçok kişi rivayette bulundu.³ *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh* adlı eserinin günümüze ulaştığı tespit edilememiştir.

2.3.2.4.44. *Ahmed b. 'Aclân* (ö. 333/944), *Kitâbü's-Sünen*⁴

Kaynaklarda Ahmed b. Aclân hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

2.3.2.4.45. *Ebû Bekir Ahmed b. Selmân en-Neccâd* (ö. 348/959), *Kitâbü's-Sünen*⁵

253 yılında doğmuştur. Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin son döneminde ona talebelik etmiş ve ondan hadis almıştır. Ayrıca sünen türünde bir eseri olan Keccî'den de istifade etmiştir. Kendisinden İbn Şâhin, Dârekutnî ve İbn Mende gibi âlimler hadis rivayetinde bulunmuşlardır. Fakîh ve muhaddis olan Ebû Bekir en-Neccâd, Cuma namazından önce fıkıh meclisi, sonra ise hadis meclisi akdederdi. Zehebî, en-Neccâd'ın rivayet ettiği bazı kitapların kendisine kadar ulaştığını belirtir. Ayrıca onun sünen türünde hacimli bir kitap telif ettiğini aktarır.⁶ Yaptığımız taramada *Sünen*'in günümüze ulaştığına veya sonraki dönemde kitaba atıf yapıldığına dair bir bilgi tespit edemedik.

¹ Zehebî, *Siyer*, 15/241-242; Ebû'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî el-Ezdî (ö. 403/1013), *Târîhu Ulemâi'l-Endülüs* (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1408) 2/52.

² İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 325.

³ Zehebî, *Siyer*, 15/256-257.

⁴ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 2/106.

⁵ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 3/63.

⁶ Zehebî, *Siyer*, 15/502-505.

2.3.2.4.46. *Ebü'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kânî* (ö. 351/962), *Kitâbü's-Sünen an Ehli'l-Beyt*¹

265 yılında Bağdât'ta doğdu. Hâris b. Usâme, İbrâhim b. İshâk el-Harbî, İbrâhim b. el-Heysem el-Beledî'den rivayette bulundu. Kendisinden de Dârekutnî, Ebü'l-Hasan b. Zerkueyh ve daha birçok kişi hadis aldı. Çokça rihle yapan İbn Kânî, vefatından 2 sene evvel ihtilata uğramıştır.² *Mu'cemü's-Sahâbe* isimli eseri günümüze ulaşmış ve yayımlanmıştır.³ Kaynaklarda genellikle bu eseri ile anılır. Konumuz olan *Kitâbü's-Sünen an Ehli'l-Beyt* ile alakalı bir malumat tespit edilemediği gibi, kaynaklarda herhangi bir atfa da rastlanılmamıştır.

2.3.2.4.47. *Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr er-Ru'aynî* (ö. 352/963), *es-Sünen*⁴

er-Ru'aynî hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Mervezî ve Muhammed b. Ubeyd el-Kilâ'î'den rivayette bulunmuştur. İbn Mende ve Abdülğani b. Saîd el-Ezdî ise kendisinden hadis almıştır.⁵ Ona nispet edilen *es-Sünen*'i Basra'nın önemli âlimlerinden en-Neccâd Ali b. el-Kâsım el-Basrî rivayet etmiştir.⁶ Kitabın günümüze ulaştığı tespit edilememiştir.

2.3.2.4.48. *Ahmed el-Hemdânî* (ö. 398/1007), *Kitâbü's-Sünen*⁷

Yaptığımız taramada Ahmed el-Hemdânî'nin hayatına dair bilgi bulunamamıştır. Kehhâle, onun fakîh ve muhaddis biri olup *Kitâbü's-Sünen*, *Mu'cemü's-Sahâbe* ve *Mâ lâ yese'u'l-mükellife cehlulu* gibi eserlerinin olduğunu belirtmiş, ancak onun *Kitâbü's-Sünen*'ine Kehhâle'den başka değinen kimse tespit edilememiştir.

2.3.2.4.49. *Ubeydullâh b. Batta el-Ukberî* (ö. 387/997), *es-Sünen*⁸

¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 5/74.

² Zehebî, *Siyer*, 15/526-527.

³ Ebü'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kânî el-Bağdâdî, *Mu'cemü's-Sahâbe* (Mektebetü'l-Ğurabâ el-Eseriyye, ts.).

⁴ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 29.

⁵ Zehebî, *Siyer*, 15/441.

⁶ Zehebî, *Siyer*, 17/240.

⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 1/318.

⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 6/245.

304 yılında Ukberâ'da doğdu. Babasının bir dostunun tavsiyesi üzerine küçük yaşta Bağdat'a ilim tahsiline gitti. Ebû'l-Kâsım el-Beğavî, İbn Sâ'id ve Ebû Zer b. el-Bâğendî ve daha birçok kişiden hadis aldı. Kendisinden de Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Ubeydullâh el-Ezherî, Ahmed b. Muhammed el-'Atîkî ve daha birçok kimse hadis rivayet ettiler. Verâ ve takvasıyla öne çıkan İbn Batta, ilim seyahatlerini tamamladıktan sonra döndüğü Bağdad'da 40 sene çarşı yüzü görmemiş ve bayramlar hariç olmak üzere oruç tutmuştur.¹ Hanbelî mezhebinin tanınmış âlimlerinden olan İbn Batta'ya birçok eser nispet edilmiştir. Bu eserlerden konumuz açısından önemli olanı *es-Sünen* adlı kitabıdır. Günümüze ulaşan *el-İbâne 'an şerî'ati'l-fırağî'n-nâciye ve mücânebeti'l-fırağî'l-mezmûme* adlı eserinin muhakkiki, onun eserlerinin listesini vermiş ve bunların çoğunun mahtut halde bulunduğunu söylemiş, ancak Kehhâle'nin zikrettiği *es-Sünen*'i bu kitaplar arasında saymamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *es-Sünen* adlı eseri günümüze ulaşmamıştır.

2.3.2.4.50. *Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebû Zeyd el-Kayrevânî* (ö. 386/996), *es-Sünen*²

310 yılında Kayrevân'da doğdu. "Mağrib âlimi" diye anılan Kayrevânî, aynı zamanda "Mâlik es-Sağîr" olarak bilinir. Döneminde şöhreti epeyce artmış ve kendisinden istifade etmek için tüm İslâm coğrafyasından ilim talipleri ona gelmişlerdir. Muhammed b. Mesrûr el-Haccâm, el-'Assâl ve Ebû Saîd b. el-'Arabî hocalarından bazılarıdır. Abdürrahîm b. el-Acûz es-Sebtî, Abdullâh b. Ğâlib es-Sebtî ve daha birçok talebesi olmuştur. 17 yaşında ilk telifini yapan Kayrevânî velûd bir âlimdi. Zehebî onun 12 eserini zikretmiştir. Ayrıca Zehebî onun için "İtikâdda selefin yolunu takip ederdi. Kelam bilmez, tevil yapmazdı" der. 386 veya 389 yılında vefat etmiştir.³ Eserleri arasında *er-Risâle* diye bilinen kitap, Mâlikî fıkının temel metinlerindendir ve üzerine birçok şerh çalışması hazırlanmıştır. Ona nispet edilen sünen türünde olduğu söylenen kitabın diğer adı, *el-Câmi' fi's-sünen ve'l-âdâb ve'l-meğâzî ve't-târîh*'dir.⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kitabı sünenler arasında sayan tek kaynak *er-Risâletü'l-Müstatrefe*'nin mütercimidir. Mütercim, dipnotta

¹ Zehebî, *Siyer*, 16/529-533.

² Kettânî, *Hadis Literatürü*, 30.

³ Zehebî, *Siyer*, 17/10-13.

⁴ H. Yunus Apaydın, "İbn Ebû Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/451-453.

verdiği bilgide bu kitabı zikreder ve bazı nüshalarının mahtut olarak bulunduğunu söyler.¹

2.3.2.4.51. *Hafs b. Ömer ed-Darîr (ö.?), Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*²

Kaynaklarda Hafs b. Ömer ed-Darîr ile alakalı herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Sadece İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* adlı eserinde ona *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh* kitabını nispet etmiştir.

2.3.2.4.52. *İbn Ebü's-Selc (ö.?), Kitâbü's-Sünen ve'l-Âdâb alâ Mezâhibi'l-Âmme*³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Ebü's-Selc hakkında bilgi veren tek kaynak İbnü'n-Nedîm'dir. O, İbn Ebü's-Selc'in Şîi görüşlere meyyal biri olduğunu ifade etmiş ve 'Âmme'nin rivayetlerinden topladığı birçok eseri vardır' demiştir. Eğer Şiiliğe meylettiğine dair görüş doğru ise muhtemelen 'Âmme' ifadesinden kasıt Ehl-i Sünnet olmalıdır. Zira bilindiği gibi Şia, Ehl-i Sünnet'i âmme olarak, kendilerini de hâssa olarak vasıflandırmaktadır. Kaynaklarda müellif hakkında başka bilgi tespit edilememiştir.

2.3.2.4.53. *Ebû Muhammed b. Abdülazîz b. el-Vâsık (ö. ?), Kitâbü's-Sünen*⁴

İbnü'l-Vâsık hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. İbnü'n-Nedîm'in verdiği bilgiye göre kıraat ilmi tahsil etmiş ve *Kitâbü Kırâati Hamza*, *Kitâbü't-Tefsîr* ve *Kitâbü's-Sünen* isimli eserler telif etmiştir. Konumuzla alakalı olan kitabı hakkında da herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

2.3.2.4.54. *Îsâ b. Mihrân (ö. ?), Kitâbü's-Sünen*⁵

Künyesi Ebû Mûsa'dır. Bağdâd'da yaşamış Şîi biri olduğu söylenen İsa b. Mihrân'ın doğum ve vefatına dair kaynaklarda bir bilgi tespit edilememiştir. İbn Ebû Hâtim, babası Ebû Hâtim'e Îsâ b. Mihrân'ı sorduğunu ve onun 'Hadisine itibar edilmez. Çünkü o bir yalancıdır' dediğini aktarır.⁶ Görebildiğimiz kadarıyla Ehl-i

¹ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 30.

² İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 323.

³ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 326.

⁴ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 59.

⁵ İbnü'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 274.

⁶ İbn Ebî Hâtim *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/290.

Sünnet kaynakları onun kezzâb biri olduğunda hem fikirdirler. Öyle ki, Hatîb el-Bağdâdî onun için ‘Râfızîlerin şeytanlarından’ demiştir.¹

2.3.2.4.55. *Cübeyr b. Ğâlib* (ö. ?), *Kitâbü’s-Sünen ve’l-Ahkâm*²

Şiraz’ın fakihlerinden olup Ebû Fâris diye bilinir. Hakkında neredeyse hiçbir bilgi yoktur. Fihrist kitaplarında *Kitâbü’s-Sünen ve’l-Ahkâm*, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, *el-Muhtasar fi’l-Fıkh*, *el-Câmiu’l-Kebîr fi’l-Fıkh* gibi kitaplar ona nispet edilmişse de bu eserlerin günümüze ulaştığına dair bir kayda rastlanmamıştır.

2.3.2.4.56. *el-‘Alâ b. Eyyûb b. Rezîn el-Mevsîlî* (ö. ?), *es-Sünen*³

el-Müsned ve *es-Sünen* isminde iki eseri olduğu belirtilen el-‘Alâ b. Eyyûb; Yakûb ed-Devrakî, Ebû Saîd el-Eşec ve başka birçok kişiden hadis rivayetinde bulunmuştur. Kendisinden ise Yezîd b. Muhammed el-Ezdî hadis almıştır. Zâhid biri olduğu bildirilen⁴ el-‘Alâ hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yer almamış ve onun eseri *es-Sünen*’in günümüze ulaşip ulaşmadığına dair bir bilgi tespit edilememiştir.

2.3.2.4.57. *Ebû Ali el-Eş‘as* (ö. ?), *es-Sünen*⁵

Hakkında bilgi bulunmamaktadır. İbn Hacer’in *el-İsâbe*’de verdiği bilgiye göre onun *es-Sünen* adlı bir eseri vardır. Bununla birlikte İbn Hacer, onun el-Ka‘nebî adına hadis uydurmakla itham edildiğini, ayrıca metruk bir râvî olduğunu söylemiştir.⁶

2.3.2.4.58. *Kâsım b. Esbağ b. Muhammed el-Kurtubî* (ö. ?), *es-Sünen*⁷

Endülüslü olan Kâsım b. Esbağ; Bakî b. Mahled, Muhammed b. Vaddâh ile birlikte Mekke ve Kûfe’deki âlimlerden istifade etmiştir. Kendisinden de torunu Kâsım b. Muhammed, ayrıca Abdullâh b. Muhammed el-Bâcî ve birçokları hadis almıştır. Gayet velûd biri olan İbn Esbağ, Ebû Dâvûd’un *es-Sünen*’i ile İmam Müslim b. Haccâc’ın *el-Câmi‘u’s-Sahîh*’inin benzerlerini telif etmeye çalışmıştır.⁸ Bu sebeple onun *Kitâbü’s-Sünen*’inin olduğu söylenmiştir.

¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 12/495.

² İbnü’n-Nedîm, *Kitâbu’l-Fihrist*, 291.

³ Kehhâle, *Mu‘cemü’l-Müellifîn*, 6/291.

⁴ Zehebî, *Siyer*, 13/350.

⁵ el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, 30.

⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/407.

⁷ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 30.

⁸ Zehebî, *Siyer*, 15/472-473.

Yukarıda zikrettiğimiz eserler dikkatle incelendiğinde sünen türüne dair önemli bir literatürün oluştuğu görülmektedir. Ancak bu eserlerin büyük çoğunluğu günümüze ulaşmamıştır. Bunun sebebini farklı şekillerde açıklamak mümkündür. İmâm Mâlik’e, İbn Ebû Zi’b’in Muvatta türünde bir eserin olduğunu bildiği halde neden böyle bir eser telif ettiği sorulduğunda İmâm Mâlik, ‘Allah için olan kalır’ diyerek işin ihlas boyutuna dikkat çekmiştir. İhlas boyutunu göz ardı etmeksizin kanaatimizce eserlerin günümüze ulaşmamalarındaki en önemli etken, sonraki eserlerin öncekileri içerecek şekilde telif edilmiş olmasıdır. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere, bazı sünen müelliflerinin rivayetleri literatürün başat kitaplarının muhtevasında yer almaktadır. Bu durum muhtemelen sonraki dönemde ilk dönem eserlerine daha az ihtiyaç duyulmasına etki etmiştir. Bu hususa son olarak müelliflerin alandaki otoritelerini de eklemek gerekmektedir. Bununla birlikte Mûsâ b. Târik ez-Zebîdî örneği düşünüldüğünde kitapların serüveni daha iyi anlaşılmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere Mûsa b. Târik, ilim seyahatleri (rihle) sebebiyle çok fazla şehre birkaç defa gitmiş ve bu gidişlerinde *Kitâbü’s-Sünen*’ini birçok talebeye okutmuştur. Muhtemelen bu sebeple İbn Hacer’in yaşadığı döneme kadar kitabı bilinir halde kalmıştır. Bunun yanında hicrî ikinci asırda telif edilen kitapların günümüze ulaşmamasındaki bir diğer sebep olarak kâğıdın İslâm dünyasına geç vakitte girmesi ve öncelikle resmi işlerde kullanılması gösterilmekte, kâğıdın yaklaşık yarım asır sonra kitap telifinde kullanıldığı belirtilmektedir.¹

Sünen türü eserlerin yazılış tarihlerine ve yerlerine bakıldığında belirli bir zaman ve bölgede yoğunlaştığını söylemek zordur. Bu durum, sünen türü yazım biçiminin İslâmî ilimlerin yaygınlaştığı her bölgede âlimlerin başvurdukları bir tasnif tarzı olduğunu söylemeye imkân tanır. Genel olarak sünenler hicrî ikinci asırda tasnif edilmeye başlamış; İslâmî ilimlerin en önemli asrı kabul edilen hicrî üçüncü asırda birçok örneği ortaya konulmuştur.

2.3.2.5. Müellife Yanlış Olarak Nispet Edilenler

Kaynaklarda sünen türü eser nispet edilen müelliflerin ikisine yapılan nispetin hatalı olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda tespit edilen hatalara dair bilgi verilmiştir.

¹ Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*, 117.

2.3.2.5.1. *Ebü'l-Kâsım Hibetullâh b. Hasan el-Lâlekâî* (ö. 418/1027), *es-Sünen*¹

Aslen Taberistânî olan el-Lâlekâî, ilim tahsili için Rey ve Bağdâd'a gitmiş, sonra Bağdâd'a yerleşmiştir. İsâ b. Ali el-Vezîr, Ebû Tâhir el-Muhalles, Ebû'l-Hasen b. el-Cenedî ve birçok âlimden hadis aldı. Kendisinden ise başta oğlu Muhammed olmak üzere Hatîb el-Bağdâdî ve birçok kimse rivayette bulundu. Dînever'e doğru yola çıktığı sırada 418 yılının Ramazan ayında vefat etti.² Lâlekâî, aynı zamanda bir kelâm ve fıkıh âlimiydi, hatta en çok öne çıktığı alan kelâm idi. Onun en iyi bilinen kitabı *Şerhu Usûli Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*'dır. *es-Sünen* diye bilinen kitabı ile alakalı tespit edebildiğimiz ilk bilgiyi talebesi Hatîb el-Bağdâdî vermiştir. O, Lâlekâî'den hadis yazdığını, sünen konusunda bir kitap telif ettiğini söyler. *صنف كتابا*

³ (في السنن) Ancak aynı bilgiyi kitabında nakleden Zehebî, ⁴ (صنف كتابا في السنة) der. Görüldüğü gibi, iki ayrı bilgi bulunmaktadır. Lâlekâî üzerine yapılmış yüksek lisans tezi⁵ yazarı ile *Şerhu Usûli Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*'nın muhakkiki bu hususa değinmemişler⁶ ve her iki yazar da *es-Sünen*'i ayrı bir kitap olarak zikretmişlerdir. *İslâm Ansiklopedisi*'nin Lâlekâî maddesinde onun *es-Sünen*'inin Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'de mahtut olarak bulunduğu; ancak muhtemelen bu eserin yukarıda zikri geçen Ehl-i Sünnet'in itikâd anlayışını açıklayan kitabıyla aynı olduğu söylenmektedir.⁷

2.3.2.5.2. *el-Hüseyn b. Ali el-Kâdî es-Saymerî* (ö. 436/1044), *es-Sünen*⁸

351 yılında Saymer'de doğdu. Hanefî bir kadı olan Saymerî, Hilâl b. Muhammed, İbn Şâhîn ve Ebû Zekerriyya el-Harbî'den hadis almıştır. Kendisinden de Hatîb el-Bağdâdî, Abdülazîz el-Kettânî ve Kâdî Ebû Abdullâh ed-Dâmeğânî rivayette bulunmuştur. Saymerî, Dârekutnî'nin *Sünen*'inin bir kısmını bizzat Dârekutnî'den

¹ el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, 29.

² Zehebî, *Siyer*, 13/136.

³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 16/10.

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 17/219.

⁵ Necmiye Yener, *Ehl-i Hadis'in Kelam Anlayışı: el-Lâlekâî Örneği* (Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 74.

⁶ Ebü'l-Kâsım (Ebü'l-Hüseyn) Hibetullah b. el-Hasen b. Mansûr Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a* (İskenderiyye: Mekrebü Dâri'l-Basîra, ts.), 20 (Muhakkikin Girişi).

⁷ İbrahim Hatipoğlu, "Lâlekâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 27/86.

⁸ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 30.

dinlemiş; hocasının Ebû Yûsuf ile alakalı bazı görüşleri sebebiyle onu terk etmişti. Ancak sonra bu davranışı sebebiyle pişman olmuş ve ‘Ondan ayrılmam Ebü’l-Hüseyn’e (Dârekutnî) ne zarar verecek ki’ demiştir.¹ Kettânî’nin *er-Risâletü’l-Mustatrefe*’sini Türkçeye tercüme eden Yusuf Özbek, yukarıda geçen Saymerî’nin Dârekutnî’nin *Sünen*’inin bir kısmını bizzat Dârekutnî’den dinlemesini yanlış anlamış ve Saymeriye bir Sünen kitabı nispet etmiştir. Oysa hiçbir kaynakta Saymerî’ye ait bir Sünen olduğundan bahsedilmemektedir. Dolayısıyla Saymerî’nin Sünen’i olduğuna dair kayıt yanlıştır.

¹ Zehebî, *Siyer*, 17/615-616.

3. SONUÇLAR

Hadis edebiyatı çerçevesinde ele alınan bir yazım türünü bütün üyeleriyle tespit edip çeşitli yönlerden analiz etmek ve genel geçer sonuçlara ulaşmanın zor olduğu kanaatindeyiz. Çünkü bu tür eserler uzun bir zaman diliminde, farklı coğrafyalarda ve değişik ortamlarda yetişen müelliflerin telif ettikleri eserlerdir. Konumuz olan sünen türü eserler için de durum bundan farksızdır. Tespit edilebildiği kadarıyla 72 adet eser, farklı coğrafyalardaki müelliflerin birer ürünüdür. Dahası her bir eserin yazılış amacı müellifi tarafından zikredilmediği için birtakım çıkarımlar yapmak durumundayız. Buna göre, sünen türü eserlerin telifinde iki ana neden tespit edilmiştir. Bunlardan ilki, toplumun fıkha olan ihtiyacını karşılamaktır. Hz. Peygamber zamanından itibaren toplumun ana gündemi çoğunlukla fikhî bilgiler olmuştur. Çünkü fıkıh, gündelik yaşamda her Müslümanın sahip olması gereken bilgileri muhtevidir. Bu sebeple Müslümanlar fıkıh bilgisine her daim ihtiyaç duymuşlardır. Ayrıca toplumdaki hukukî ihtilaflar, devlet adamlarının da dikkatini çekmiştir. Emevîler döneminde Ömer b. Abdülazîz, şehirlere mektup yazarak sünen ve fıkıhın öğretilmesi için halkalar tertip edilmesini istemiştir. Yine Abbâsî halifelerinden bazıları bu problemi görerek hukuku tektipleştirmeye çalışmışlarsa da bu hususta pek başarılı olamamışlardır. Bütün bunlar, toplumun bireysel ve ictimâî anlamda fıkha olan ihtiyacının devamlı olduğunu gösterir. Muhaddisler de bu ihtiyaca binâen hadisleri konularına göre sınıflandırmışlar ve sünen türü eserler kaleme almışlardır.

Sünen türü eserlerin telif sebeplerinden ikincisi ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasındaki ihtilaftır. Bu eleştirilerin ne zaman başladığı tam olarak tespit edilemese de hicrî ikinci asırda bu eleştirilerin yoğunlaştığı ifade edilebilir. Ehl-i hadîse yöneltilen eleştirilerin başında “zamanlarını tamamen hadis rivayetiyle geçirip hadislerin manalarını anlamaya çalışmadıkları” yönündeki tenkit gelmektedir. Hicrî ikinci asrın ortalarından sonra hadis rivayetiyle iştigal edip işi tamamen nakilciliğe döken kimselerin olduğu bir vakiadır. Bu tarzı benimseyenler ehl-i re'y tarafından eleştirilmiş; hatta kimi zaman alaycı ifadelerle karşılaşmışlardır. Bu sebeple önde gelen muhaddisler, hadis taliplerini hadisin fikhını öğrenmeye teşvik etmişlerdir.

Zikredilen sebeplere binaen telif edildikleri anlaşılan sünen türü eserler, ehl-i hadîsin ibadet alanında ortaya koymaya çalıştığı din yorumunun bir çıktısı

görünümündedir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.), Cibril Hadisi diye bilinen rivayette üç ana hususun üzerinde durmuştur: İslâm, İmân ve İhsan. Zikredilen kavramlar esasında dinin en temel üç alanına işaret etmektedir. İslâm ibâdetle, imân itikâdla, ihsan da ahlakla ilişkilendirilir. İbadet alanıyla daha çok fıkıh ilmi, itikat konularıyla kalam ilmi, ahlak alanıyla ise tasavvuf ilmi ilgilenmiştir. Bununla birlikte ehl-i hadîs, her üç ilmin alanına giren konulara dair eserler ortaya koyarak bir din yorumu geliştirmiştir. İtikat alanıyla ilgili Kitâbü's-sünne türü eserler, ahlak konularıyla ilgili de Kitâbü'z-Zühhd veya Kitabu'l-Edeb adıyla eserler yazmışlardır. Fıkıhın alanına giren konulara dair ise sünen türü eserler kaleme almışlardır.

Muhaddisler, sünen tarzındaki eserlerini telif ederken fakihlerin eser telif metodundan faydalanmış olmalıdırlar. Çünkü sünenlerin içeriklerine bakıldığında hem konu başlıkları hem de bâblandırma açısından fıkıh kitaplarıyla benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple, yukarıda bahsedildiği gibi ehl-i re'yin ehl-i hadîsi etkilediği bir yön olması açısından bu nokta önemlidir. Sünen müellifleri görüşlerini bâb başlıkları ile ifade etme yolunu tercih etmişlerdir. Onlar hadislerin akabinde yorum yapmaktan kaçınmışlar; ancak koydukları bâb başlıklarıyla görüşlerini ihsas ettirmişlerdir. Sünen türü eserler incelendiğinde bölümlerin ve bâb başlıklarının büyük oranda benzer olduğu görülmekle birlikte, müellifin yaşadığı mekân ve zamanın fikrî, ictimâî ve siyâsî olayları eserlerin içeriğine etki etmiştir. Sünen türü eserlerde müelliflerin görüşleri müsned ve mucem türü ale'r-ricâl eserlere göre daha belirgindir. Çünkü müsnedlerde râvi esaslı bir tertip söz konusu olduğu için müelliflerin yorum alanı oldukça dardır. Oysa sünenler gerek bölümleri gerek bâb başlıkları ile müellifin re'y'den kaçınmak şartıyla görüşünü ihsas ettirebileceği eserlerdir. Buna binaen sünen türü eserlerin bâb başlıklarının daha detaylı çalışılmasının hadis tarihi açısından önemli açılımlar sağlayacağı kanaatindeyiz.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla hadis tarihinde 72 tane *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*, *Kitâbü's-Sünen*, *es-Sünen* (es-Suğrâ/el-Kübrâ), *Kitâbün fi's-Sünen*, *Kitâbü's-Sünen bi Şevâhidi'l-Hadîs* gibi isimlerle kaydedilmiş eser bulunmaktadır. Bunlardan 12 tanesi günümüze ulaşmış, geriye kalanları ise ulaşmamıştır. Günümüze ulaşmamış olanlardan 2 tanesinin müelliflere nispetinde hata yapıldığı tespit edilmiştir. 72 eserin tamamının standart bir özellik listesi taşıdığı söylenemez. Dârimî ve Beyhakî

örneğinde olduğu gibi çok detaylı bâblandırma usulünü tercih eden âlimler olduğu gibi; buna daha az başvuran müellifler de mevcuttur.

Yukarıda verilen bilgilere binâen tezde ulaşılan sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

- ✓ Sünnet kavramı, erken dönemde fikhî manasıyla öne çıkan bir kavram olmuştur. Sahâbe ve tâbiînün bu kavramı daha çok fikhî içeriğe atıfta bulunmak üzere kullandığı anlaşılmaktadır. Bu husus, sünen eserlerinin “sünen” olarak anılmasının esasında bir iddiayı içerdiğini söylemeye imkân verir. Buna göre ehl-i hadîs, hadislerle dayalı fikhin sünnete uygun olduğunu anlatmak istemekte, re’y’in ise bunun karşıtı olduğunu iddia etmektedir.
- ✓ Erken dönemde kitap telifi, derse yönelik hazırlık amacıyla yapılmaktaydı. Bu husus, hocanın rivayet etmek amacıyla hazırladığı hadisleri konularına göre tasnif etme sonucunu beraberinde getirmiştir. Böylece muhaddisler, tedvin döneminden sonra hadisleri hem ders halkalarında konularına göre ayırmak suretiyle rivayet etmiş; hem de eserlerini konu bazlı tasnif etmişlerdir.
- ✓ Ehl-i hadîs; ibâdet, itikâd ve ahlak alanlarında kendine has bir yöntemi takip etmiştir. Eserlerini de bu yöntemle göre tasnif etmiştir. Fıkıh alanında ehl-i hadîsin ortaya koyduğu anlayışın en net örnekleri sünen türü eserlerdir.
- ✓ Hicrî ikinci asırda tasnif edilen sünen türü eserlerin muhtevalarının, hadis ilminin doğal seyri içerisinde şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu dönemdeki eserler, daha ziyade halkın fikhî ihtiyaçları dikkate alınarak hazırlanmış ve eserlerin içeriklerinin şekillenmesine o dönemin fikrî ve ilmî tartışmaları etki etmiştir.
- ✓ Ehl-i hadîs ile ehl-i re’y arasındaki görüş ayrılıkları, sünen eserlerinin tasnifine etki eden en önemli âmillerdendir. Nitekim ehl-i re’y, ehl-i hadîsi rivayet ettikleri hadislerin fikhinı anlamamak ile itham etmiş; ehl-i hadîsin önde gelen isimleri ise talebelerini fıkıh öğrenmeye teşvik etmiştir. Böylece ehl-i hadîs, fikhî hadisleri toplayan ve bâb başlıklarında görüşlerini ifade

eden eserler telif etmeyi; ehl-i re'ye karşı verilecek en güzel cevap olarak görmüşlerdir.

- ✓ Sünen müellifleri, görüşlerini bâb başlıklarında ortaya koymuşlardır. Burada fıkıh ehli ile arasındaki ihtilafları ve o hususta kendi görüşlerini gösterecek şekilde başlıklandırma yapmışlardır. Ehl-i hadîsin genel anlayışına uygun olarak yorum yapmaktan kaçınan müellifler, bâb başlıklarını çok detaylı bir şekilde koymuşlardır. Öyle ki, bazı kitaplarda neredeyse her hadis için bir bâb başlığı konulmuştur.
- ✓ Günümüze ulaşmayan sünenlerin birçoğu hakkında detaylı bilgilerin mevcut olduğu görülmüştür. Öyle ki bu malumat, titiz bir çalışma ile günümüze ulaşmayan o eserin yeniden inşasına yardımcı olabilecek niteliktedir. Biz buna “İslâmî klasik kaynakların bilgi kayıt gücü” diyoruz. Kanaatimizce, İslâmî ilimlerin her alanında erken dönemde telif edilen çalışmalar bu yönüyle dikkatlice incelenmeli ve bu birikim ortaya çıkarılmalıdır. Bu tezde de sünen türü eserlerden günümüze ulaşmayanlar hakkında olabildiğince malumat toplanmış ve bir düzen içerisinde kaydedilmeye çalışılmıştır.
- ✓ Sünen türü eserlerin her birinin detaylı çalışmalara konu olması gerektiği anlaşılmıştır. Özellikle günümüze ulaşan ve sünen türünün temsil kabiliyeti yüksek eserlerinin yazıldıkları dönemdeki ilmî, fikrî, siyâsî ve itikâdî tartışmalar çerçevesinde ele alınması gerektiği görülmüştür.
- ✓ Tebvîb kavramı, âlimlerinin düzenledikleri ilim meclislerini anlamada kritik bir kavram olarak tespit edilmiştir. Bu sebeple, her ne kadar malumat kısıtlı olsa da âlimlerin ilim meclislerindeki ders işleme yöntemlerine dair hazırlanacak çalışmalar; erken dönemdeki ilim anlayışına dair daha net bir görüntü ortaya koyacaktır.
- ✓ Ehl-i hadîsin din anlayışını ortaya koyduğu Kitâbü's-sünen, Kitâbü's-sünne ve Kitâbü'z-zühd'ler ehl-i hadîsin din anlayışını göstermeleri açısından ele alınmalı; ehl-i hadîsin aynı metodu ve tarzı tüm alanlarda devam ettirip ettirmediği; hangi alanlarda daha katı davrandığı, hangi alanlarda daha serbest görüş ifade ettikleri değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- A'zamî, M. M. (1980). *Dirâsât Fi'l-Ḥadîsi'n-Nebevî Ve Târîhi Tedvînihi*. El-Mektebü'l-İslâmî.
- A'zamî, M. M. (2015). *Hadis Metodolojisi Ve Edebiyatı* (Çev. R. Çetintaş). İz Yayıncılık.
- Abdullâh B. El-Mübârek. (1994). *Ez-Zühed Ve'r-Rekâik*. Dâru'l-Mi'Râc Ed-Devliyye Li'n-Neşr.
- Abdürrezzâk B. Hemmâm Es-San'ânî. (2015). *El-Muşannef* (Cilt I-X). Dâru't-Te'sîl.
- Abdülmeccid, M. (1979). *El-İtticâhatü'l-Fıkhiyye 'inde Ashâbi'l-Ḥadîs Fi'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicrî*. Mektebetü'l-Hâncî.
- Eş-Şeyh, A. (2006). *El-İmâm El-Evzâ'î-Şeyhü'l-İslâm Ve 'Âlimu Ehli's-Şâm*. Dâru'l-Kalem.
- Açıkgenç, A. (2013). *İslâm Medeniyetinde Bilgi Ve Bilim*. İSAM Yayınları.
- Ahmed B. Hanbel. (2020). *Kitâbü's-Sünne*. Dâru'l-Lü'lü'.
- Akyüz, A. (1992). *Saîd B. Mansûr'un Musannef'inin Yeniden İnşası* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Albayrak, A. (2020). *Buhârî'nin Kaynakları Ve Fuad Sezgin*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Apaydın, Y. (1999). İbn Ebû Zeyd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19, 451–453. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Arapkirî, H. A. (2022). *Bugyetü'l-Hasîs Fî Târîhi İlmi'l-Hadîs* (N. K. Yorulmaz, Ed.). Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Aybakan, B. (2011). *İmâm Şâfî Ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*. İz Yayıncılık.
- Aydın, A. (2008). *Dârimî'nin Peygamber Anlayışı (Sünen'inin Mukaddimesi Çerçevesinde)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, N. (2011). Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, 199–230.
- Aydınlı, A. (2010). Es-Sünen. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38, 148. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydınlı, A. (1999). İbn Râhûye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20, 241. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydınlı, A. (2011). *Hadis Istılahları Sözlüğü*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ayhan, M. (2022). Kûfeli Tâbiî Abîde Es-Selmânî Ve Hadisçiliği. *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 240–260.

- Babanzâde, A. N. (1984). *Sahîh-İ Buhârî Muhtasarı Tecrîd-İ Sarîh Tercemesi Ve Şerhi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bahâuddîn El-Cenedî. (1995). *Es-Sülûk Fî Tabakâti'l-'Ulemâ' Ve'l-Mülûk*. Mektebetu'l-İrşâd.
- Bakar, E. (2023). *İrade Terbiyesi*. Ketebe Yayınları.
- Beyhakî, E. B. A. B. El-H. B. Alî. (1970). *Menâkibu's-Şâfi'î* (Thk. E. A. Sağar).
- Beyhakî, E. B. A. B. Hü. B. Alî. (2003). *Es-Sünenü'l-Kübrâ. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye*.
- Bolat, E. (2025). *Hadislerin Tebvîb Ve Tasnifini Etkileyen Faktörler Ve İlk Musannef Eserlere Yansımaları (Hicrî İkinci Asır)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozkurt, N. (2003). Mehdî Billâh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28, 377–379. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Buhârî, E. 'A. M. B. İ. (1422). *El-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar*. Dâru Tûku'n-Necât.
- Cerrahoğlu, İ. (1972). Hicri II. Ve III. Asırlarda Tefsir Faaliyetleri. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 11(4), 203–209.
- Cerrahoğlu, İ. (1968). *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu Ve Buna Hız Veren Amiller*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ceylan, H. (2012). *Ebû Bekr Ca'fer B. Muhammed El-Firyâbî (V. 301/913) Ve Hadis İlmindeki Yeri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Chokr, M. (2002). *İslâm'ın Hicri İkinci Asrında Zındıklık Ve Zındıklar* (Çev. A. Meral). Anka Yayınları.
- Çakan, İ. L. (2015). *Hadis Edebiyatı*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Çakın, K. (1997). Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 10(1–3), 99–109.
- Çiftçi, M. E. (2019). *Hadis Usûlünde Sahih Hadis Tanımı Problemi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dârekutnî, E. H. B. Ö. (2004). *Sünenü'd-Dârekutnî* (Thk. Ş. El-Arnaût). Müessesetü'r-Risâle.
- Dârimî, E. M. B. A. B. Abdurrahmân Es-Semerkandî. (2010). *Müsnedü'd-Dârimî* (Thk. H. S. Esed). Dârü'l-Muğnî Li'n-Neşri Ve't-Tevzî'.
- Dârimî, E. M. B. A. B. Abdurrâhmân Es-Semerkandî. (2011). *Sünen-İ Dârimî Tercemesi* (Trc. A. Parlıyan). Konya Kitapçılık.

- Dâvûdî, Ş. M. B. A. B. Ahmed El-Mâlikî. (Ts.). *Tabakâtu'l-Müfessirîn*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Demirci, M. (2008). Abdullah İbnü'l-Mukaffâ'nın 'Risâletü's-Sahâbe' Adlı Risâlesi: Takdim Ve Tercüme. *İstem*, 12, 217–240.
- Demirel, S. (2022). *Düalist Zındıklar Ve Hadis*. İbn Haldun Üniversitesi Yayınları.
- Deniz, Ş. (2018). *İbn Ebî Zi'b'in Hayatı Ve Kitâbu's-Sünen İsimli Eseri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dinçoğlu, M. (1993). *Darakutnî Ve Sünen Adlı Eseri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dinçoğlu, M. (2008). *Ebû Dâvud'un Sünen Adlı Eseri Kaynakları Ve Tasnif Metodu* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ebû Dâvûd, S. B. El-Eş'as Es-Sicistânî. (1998). *Kitâbü's-Sünen* (Thk. M. Avvâme). Müessesetü'r-Reyyân.
- Ebû Dâvûd, S. B. El-Eş'as Es-Sicistânî. (2014). *Risâletü'l-İmâm Ebî Dâvûd Es-Sicistânî İlâ Ehli Mekke Fî Vasfî Sünenihi* (Abdulfettâh Ebû Ğudde'nin *Selâsü Resâil Fî İlmi Mustalahi'l-Hadîs* içinde). Mektebü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye.
- Ebû Dâvûd, S. B. El-Eş'as Es-Sicistânî. (2009). *Sünenü Ebî Dâvud* (Thk. Ş. Arnavûd & M. K. Karabelli). Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye.
- Ebû Ğudde, A. (2019). *Es-Sünnetü'n-Nebeviyye Ve Beyânu Medlûliha's-Şer'Î Ve't-Ta'Rîf Bi Hâli Süneni'd-Dârekutnî*. Dârü's-Selâm.
- Ebû Ğudde, A. (1993). *Tahkîku İsmeyi's-Sahîhayn Ve'smi Câmii't-Tirmizî*. Mektebetü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye.
- Ebû Nuaym, A. B. A. B. İ. El-İsfahânî. (1974). *Hilyetu'l-Evliyâ' Ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*. Es-Sa'ade.
- Ebû Tâlib El-Mekkî, M. B. A. B. Atiyye El-Hârîş. (2005). *Kûtu'l-Kulûb Fî Mu'âmeleti'l-Mahbûb Ve Vasfu Tarîki'l-Murîd İlâ Makâmi't-Tevhîd* (Thk. Â. İ. El-Keyyâlî). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Ebû Yûsuf, Y. B. İ. El-Ensârî. (Ts.). *Er-Red Ala Siyeri'l-Evzâî* (Thk. E. El-Afgânî). Dârü'l-Kütubi'l-İlmiyye.
- Efendioğlu, M. (2020). El-Musannef. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31, 237. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Efendioğlu, M. (2010). Es-Sünenü'l-Kübrâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38, 148–150. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erkaya, M. (2004). *İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Erul, B. (2012). *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erünsal, İ. (2018). *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap Ve Kütüphâne*. Timaş Yayınları.
- Eş‘Arî, E. H. A. B. İ. El-Basrî. (2005). *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn Ve İhtilâfü’l-Musallîn* (Thk. N. Zarzûr). Mektebetü’l-Asriyye.
- Evzâî, E. A. B. A. (2012). *Sünen-İ Evzâ‘î* (Çev. A. Pekcan). Armağan Kitapları.
- Ezber, M. (2015). *İbrahim B. Tahman (Ö. 163/780) Ve Hadis İlmindeki Yeri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fazlurrahman. (2018). *İslâm*. Ankara Okulu Yayınları.
- Fesevî, E. Y. B. S. (Ts.). *El-Ma‘Rife Ve’t-Târîh*. Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- Fesevî, E. Y. B. S. (1981). *El-Ma‘Rife Ve’t-Târîh* (Thk. E. Z. Umerî). Müessesetü’r-Risâle.
- Gökçe, A. (2022). *Sünen-İ Tirmizî’nin Kaynakları: Tespit Ve Değerlendirme* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gölcük, Ş. (1993). Cehmiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7, 234–236. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Görmez, M. (2020). *Sünnet Ve Hadisin Anlaşılması Ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Otto.
- Güngör, M. (1992). Ferrâ Begavî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6, 412–413. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gürler, K. (2020). Ehl-İ Hadîs’in Tarihî Süreçteki Yeri Ve Temel Özellikleri: Ehl-İ Sünnet’in Oluşumu Öncesi Döneme Ait Kısa Bir Tarihsel Seyir. In M. Aykaç (Ed.), *Ehl-İ Sünnet* (S. ...). Ensar Neşriyat.
- Gürler, K. (2007). *Ehl-İ Hadîsin Düşünce Yapısı: İlk Dönem Ehl-İ Hadîs Örneği*. Emin Yayınları.
- Güşen, S. A. (2014). *İlk İki Asır Hadîs Eserlerindeki Rivayetlerin Temel Hadîs Kaynaklarına İntikali: Fiten Rivayetleri Örneğinde* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ğavrî, A. (2018). *Tedvînü’s-Sünneti’n-Nebeviyye Ve Tatavvuru’t-Tasnîf Ve’t-Te’lîf Fîhâ ‘Abra’l-Kurûn*. Dârü İbn Kesîr.
- Hacak, H. (2014). İslâm Hukuku İlminin Ortaya Çıkışı Ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi. In İ. Çelebi (Ed.), *İslâmî İlimlerde Metodoloji-IV: Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı Ve Birbirleriyle İlişkisi* (S. ...). Ensar Neşriyat.
- Haçkalı, A. (2003). Ehl-İ Hadîs-Ehl-İ Re’y Ayrışması Fikhî Mi, İtikâdî Mi? *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2, 59–68.

- Hâkim, E. A. M. B. A. En-Nîsâbûrî. (2010). *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs Ve Kemmiyyetü Ecnâsihi*. Mektebetü'l-Meârif Li'n-Neşri Ve't-Tevzî'.
- Halef, A. (2001). *İstidrâkât 'Alâ Târîhi't-Türâsi'l-'Arabî*. Dâru İbni'l-Cevzî.
- Halef, N. A. (1994). *El-İmâm El-Beyhakî Şeyhu'l-Fıkh Ve'l-Hadîs Ve Sâhibu's-Süneni'l-Kübrâ*. Dâru'l-Kalem.
- Hamidullah, M. (2016). *İslâm'da Devlet İdâresi* (Çev. H. Aktaş). Beyan Yayınları.
- Hatîb El-Bağdâdî, E. B. A. B. A. B. Sâbit. (Ts.). *El-Kifâye Fî 'İlmi'r-Rivâye* (Thk. E. A. Es-Sevraķî & İ. H. El-Medenî). El-Mektebetu'l-'İlmiyye.
- Hatîb El-Bağdâdî, E. B. A. B. A. B. Sâbit. (Ts.). *El-Câmi Li Ahlâki'r-Râvî Ve Âdâbi's-Sâmi*. Mektebetü'l-Meârif Li'n-Neşri Ve't-Tevzî'.
- Hatîb El-Bağdâdî, E. B. A. B. A. B. Sâbit. (2001). *Târîhu Bağdâd*. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Hatîb El-Bağdâdî, E. B. A. B. A. B. Sâbit. (2005). *Takyîdü'l-'İlm*. El-Mektebetü'l-'Asriyye.
- Hatîb El-Bağdâdî, E. B. A. B. A. B. Sâbitî. (1975). *Er-Rihle Fî Talebi'l-Hadîs* (Thk. N. İtr).
- Hatîb El-Bağdâdî, E. B. A. B. A. B. Sâbitî. (1996). *El-Fakîh Ve'l-Mütefekkih*. Dârü İbni'l-Cevzî.
- Hatîb El-Bağdâdî, E. B. A. B. A. B. Sâbitî. (1971). *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs* (Thk. M. S. Hatiboğlu). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hatîb, M. 'A. (1988). *Es-Sünne Kable't-Tedvîn*. Mektebetü Vehbe.
- Hatiboğlu, İ. (2003). Lâlekâî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27, 85–86. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hatiboğlu, İ. (2020a). Mu'cem. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30, 343–345. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hatiboğlu, İ. (2020b). Musannef. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31, 235–236. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hatiboğlu, İ. (2013). Yûsuf El-Kâdî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44, 16–17. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hâzimî, E. B. Z. M. B. M. (1984). *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse*. Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- Humeyyid, S. B. A. (1999). *Menâhicü'l-Muhaddisîn*. Dâru Ulûmi's-Sünne.
- Irakî, E. F. A. B. El-H. B. A. (1404/806). *Et-Takyîd Ve'l-İzâh Şerhu Mukaddimeti İbn Salâh* (Thk. A. M. Osmân). Mektebetü's-Selefiyye.
- İtr, N. (1970). *El-İmâm Et-Tirmizî Ve'l-Muvâzenetü Beyne Câmiihî Ve Beyne's-Sahihayn*.

- İbn Abdilberr, E. Ö. Y. B. A. B. M. B. A. En-Nemerî. (Ts.). *El-İntikâ' Fî Fezâîli's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukahâ*. Dâru'l-Kutubil-İlmiyye.
- İbn Abdilberr, E. Ö. Y. B. A. B. M. B. A. En-Nemerî. (1994). *Câmi'u Beyâni'l-İlm Ve Fađlih* (Thk. E. Ez-Züheyri). Dâru İbni'l-Cevzî.
- İbn Adîy, E. A. B. A. El-Cürcânî. (1409). *El-Kâmil Fî Du'afâi'r-Ricâl* (Thk. Y. M. Gazâvî). Dârü'l-Fikr.
- İbn Asâkir, E. K. A. B. El-H. İbn Asâkir Ed-Dımaşkî Eş-Şâfiî. (1415). *Târîhu Dımaşk*. Dârü'l-Fikr.
- İbn Asâkir, E. K. A. B. El-H. İbn Asâkir Ed-Dımaşkî Eş-Şâfiî. *Keşfü'l-Muğatta* (Thk. M. El-'Umrevî). Dârü'l-Fikr.
- İbn Ebî Hâtîm, E. M. A. B. M. B. İ. Er-Râzî. (1952/1371). *El-Cerh Ve't-Ta'Dîl*. Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- İbn Ebî Ya'Lâ, E. H. M. B. M. İbn Ebî Ya'Lâ El-Bağdâdî. (Ts.). *Tabakâtü'l-Hanâbile* (Thk. M. H. El-Fakî). Dârü'l-Ma'rife.
- İbn Hacer, E. F. Ş. A. B. A. İbn Hacer El-Askalânî. (1415). *El-İsâbe Fî Temyîzi's-Sahâbe* (Thk. Â. A. Abdülmevcûd & A. M. Mu'avvaz). Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Hacer, E. F. Ş. A. B. A. İbn Hacer El-Askalânî. (1418). *El-Mu'cemu'l-Mufehres Ev Tecridu Esânîdi'l-Kütübî'l-Meşhûra Ve'l-Eczâ'i'l-Menşûra*. Muessesetu'r-Risâle.
- İbn Hacer, E. F. Ş. A. B. A. İbn Hacer El-Askalânî. (1404). *En-Nüket Ala Kitabi İbn Salâh* (Thk. R. B. H. Umeyr). Medine.
- İbn Hacer, E. F. Ş. A. B. A. İbn Hacer El-Askalânî. (1405). *Tağlîku't-Ta'liq 'Alâ Şahîhi'l-Buhârî*. El-Mektebü'l-İslâmî.
- İbn Hacer, E. F. Ş. A. B. A. İbn Hacer El-Askalânî. (1327). *Tehzîbü't-Tehzîb*. Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî.
- İbn Hacer, E. F. Ş. A. B. A. İbn Hacer El-Askalânî. (1392). *Ed-Düreru'l-Kâmine Fî A'yâni'l-Mietî's-Sâmine* (Thk. M. A. Dâni). Meclisu Dâirati'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye.
- İbn Hacer, E. F. Ş. A. B. A. İbn Hacer El-Askalânî. (2004). *Fethu'l-Bârî Bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Thk. M. F. Abdülbâkî). Dârü'l-Hadis.
- İbn Hayr, E. B. M. B. H. B. Ö. El-İşbîlî. (2009). *Fehresetü İbn Hayr El-İşbîlî*. Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- İbn Hibbân, E. H. M. B. H. El-Büsû. (1393). *Es-Sikât*. Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye.
- İbn Kâni', E. H. A. B. K. El-Bağdâdî. (Ts.). *Mu'cemü's-Sahâbe*. Mektebetü'l-Ğurabâ El-Eseriyye.

- İbn Kayyim El-Cevziyye, E. A. Ş. M. B. E. B. İbn Kayyim El-Cevziyye Ed-Dımaşkî. (1415). *Zâdu'l-Me'âd Fî Hedyi Hayri'l-İbâd*. Muessesetu'r-Risâle.
- İbn Kuteybe, E. M. A. B. M. B. K. Ed-Dîneverî. (1999/1419). *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs* (Thk. M. M. El-Esfer). El-Mektebetü'l-İslâmî.
- İbn Kuteybe, E. M. A. B. M. B. K. Ed-Dîneverî. (2017). *Hadis Müdafaa'sı* (Çev. M. H. Kırbaçoğlu). Otto Yayınları.
- İbn Mâce, E. A. M. B. Y. Mâce El-Kazvînî. (Ts.). *Es-Sünen* (Thk. M. F. Abdülbâkî). Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- İbn Mâce, E. A. M. B. Y. Mâce El-Kazvînî. (2009). *Es-Sünen* (Thk. Ş. Arnavûd Vd.). Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye.
- İbn Manzûr, E. F. C. M. B. M. İbn Manzûr El-Ensârî. (1414). *Lisânü'l-Arab*. Dâru Sadr.
- İbn Salâh, E. A. T. O. B. S. A. Eş-Şehrezûrî. (1438). *Ulûmu'l-Hadîs*. Müessesetu'r-Risâle.
- İbnü'l-Faradî, E. V. A. B. M. B. Y. El-Kurtubî El-Ezdî. (1408). *Târîhu Ulemâi'l-Endülüs*. Mektebetü'l-Hâncî.
- İbnü'l-Mübârek, E. A. B. El-Mübârek El-Mervezî. (1987/1407). *Müsnedü'l-İmâm Abdullâh B. El-Mübârek* (Thk. M. Osmân). Mektebetü'l-Me'Ârif.
- İbnü'l-Mübârek, E. A. B. El-Mübârek El-Mervezî. (1411). *Müsnedü Abdullah B. El-Mübârek Ve Yelîhi Kitâbü'l-Birr Ve's-Sıla* (Thk. M. Osmân). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'n-Nedîm, E. F. M. B. E. Y. İ. B. M. B. İ. En-Nedîm. (1417). *Kitâbu'l-Fihrist*. Dâru'l-Ma'rife.
- İltaş, D. (2010). Tahâvî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39, 385-388. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İmamoğlu, L. (2000). *Ebû Dâvûd Ve Süneni* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- İnan, S. (2021). *Hicri Birinci Yüzyılda Hadis Kitâbeti (Hz. Peygamber Sonrası)* (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- İzmirli, İ. H. (2002). *Hadis Tarihi* (İ. Hatiboğlu, Nşr.). Dârülhadis.
- Kâdî İyâz, E. F. 'İ. B. M. B. 'İ. El-Yahsubî. (1983/1403). *Tertîbu'l-Medârik Ve Takrîbu'l-Mesâlik* (Thk. İbn Tâvî Et-Tancî, A. Es-Sahravî, M. B. Şerîfe, & S. A. A'Rab).
- Kalkan, N. (2011). *İmam Muhammed'in Kitâbü'l-Âsâr'ı Ve Rivâyetlerinin Kütüb-İ Sitte İle Karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Kallek, C. (1996). Fukahâ-İ Seb'a. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13, 214.

- Kandemir, M. Y. (2000). İbrâhim B. Tahmân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21, 353.
- Kandemir, Y. (1988). Abdülvehhâb B. Atâ El-Haffâf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1, 285.
- Kandemir, M. Y. (1995). Fehrese. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kandemir, Y. (2010). Sünen. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38, 141-142.
- Karagöz, M. (2015). *Tefsir Tarihi Yazımı Ve Problemleri*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Karaman, H. (1989). *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Kattân, M. (1996). *Târîhü't-Teşrî'i'l-İslâmî*. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif Li'n-Neşri Ve't-Tevzî'.
- Kazlân, Y. B. M. (2021). Dirâse 'Âmme Li Kütübi's-Sünen Me'A Dirâseti Kitâbi Süneni'l-İmâm Ebî Dâvûd Süleymân B. El-Eş'As Es-Sicistânî Enmûzecen. *Mecelletü'l-Buhûs Ve'd-Dirâsati'l-İslâmiyye*, 64, 295-337.
- Kebsî, M. A. A. (1430). Ebû Kurre Mûsa B. Târik Ez-Zebîdî Ve Kitâbuhu's-Sünen, 75-115.
- Kehhâle, Ö. R. (Ts.). *Mu'Cemü'l-Müellifîn*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Kettânî, M. B. C. (Ts.). *Hadis Literatürü* (Çev. Y. Özbek). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kevserî, Z. (Ts.). *Makâlâtü'l-Kevserî*. Kâhire: El-Mektebetü't-Tevfikiyye.
- Kılıç, B. (2021). *Hadis Edebiyatında Câmi' Türü Kaynaklar Ve Câmi' Kavramının Sorunları (Hicrî I-IV. Asır)* (Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Kılıçer, E. (1994). Ehl-İ Re'y. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10, 520.
- Kırbaçoğlu, H. (2016). *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*. Ankara: Otto.
- Koç, M. A. (2016). Said B. Mansur'un (Ö. 227/842) Sünen'indeki Tefsir İçerikli Mevkuf Ve Maktu Rivâyetler Üzerine. In H. Keskin & A. Demir (Ed.), *XII. Tefsir Akademisyenleri Koordinasyon Toplantısı Kur'an Ve Sahâbe Sempozyumu*. Sivas.
- Koçinkağ, M. (2018). *Erken Dönem İslâm Hukuk Düşüncesinde Re'y Ve Hadis*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Koçkuzu, A. O. (1992). Bulûgu'l-Merâm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6, 412-413.
- Koçyiğit, T. (2012). *Hadîs Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutluer, İ.-D., & İsmail. (2000). İbnü'l-Mukaffa'. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Kutluer, İ. (2022). Keşfü’z-Zunûn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25, 321-322. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kuzudişli, B. (2020). *Hadis Rivayetinde Bağlam Sebebü İrâi’l-Hadîs*. İstanbul: Klasik.
- Kuzudişli, B. (2023). *Hadis Tarihi-Hicrî İlk Üç Asır*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Lâlekâî, E. K. (E. H.) H. B. El-Hasen B. M. Lâlekâî. (Ts.). *Şerhu Usûli İ’ Tikâdi Ehli’s-Sünne Ve’l-Cemâ’A*. İskenderiyye: Mekrebü Dâri’l-Basîra.
- Leknevî, A. (1426). *El-Ecvibetü’l-Fâdile Li’l-Esileti’l-Aşeretü’l-Kâmile*. Beyrut: Mektebü’l-Matbû’ati’l-İslâmiyye.
- Mâlik, M. T. (Ed.). (1403). *Meşyehatü İbn Tahmân*. Dimaşk: Matbû’ât Mecma’i’l-Luğati’l-’Arabiyye.
- Mâlik B. Enes, E. A. El-Medenî El-Yemenî. (2012/1433). *El-Muvatta’* (Thk. Halîl B. Me’mûn Şeyha). Beyrut: Dârü’l-Ma’Rife.
- Mehdâvî, M. A. M. (2007). *Rivâyâtü’l-Velîd B. Müslim Fi’l-Kütübi’l-Hamse* (Yüksek Lisans Tezi, Câmi’atu’n-Necâh El-Vataniyye, Nablus).
- Mirzaoglu, M. (2021). *Sahîh-İ Müslim’de Tebvîb* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).
- Mizzî, E. H. C. Y. B. A. El-Mizzî. (1400). *Tehzîbü’l-Kemâl Fî Esmâi’r-Ricâl*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle.
- Mübârekpûrî, E. U. (Ts.). *Tuhfetü’l-Ahvezî Şerhu Câmi’i’t-Tirmizî*. Beyrut: Dârü’l-Fikr.
- Müslim, E. H. M. B. El-Haccâc El-Kuşeyrî. (Ts.). *El-Müsnedü’s-Sahîhü’l-Muhtasar Bi Nakli’l-’Adl ‘Ani’l-Adli İlâ Resûlillâh* (I-V, Thk. M. F. Abdülbâkî). Beyrut: Dâru İhyâi’Türâsi’l-Arabî.
- Müslim, E. H. M. B. El-Haccâc El-Kuşeyrî. (Ts.). *El-Müsnedü’s-Sahîhu’l-Muhtasar Bi Nakli’l-Adl ‘ani’l-’Adl İlâ Resûlillâh* (I-VIII, Nşr. Heyet). Beyrut: Dâru’l-Cîl.
- Necâşî, E. H. B. A. En-Necâşî. (2010/1431). *Ricâlü’n-Necâşî*. Beyrut: Şeriketü’l-Alemî Li’l-Matbû’ât.
- Nesâî, E. A. B. Ş. B. A. En-Nesâî. (Ts.). *Amelü’l-Yevm Ve’l-Leyle* (Thk. F. Hammâde). Beyrut: Müessesetu’r-Risale.
- Nesâî, E. A. B. Ş. En-Nesâî. (2021). *Sünen-İ Nesâî* (Trc. A. Özek). İstanbul: Hisar Yayınları.
- Nesâî, E. A. B. Ş. B. A. En-Nesâî. (1429). *Sünenü’n-Nesâî* (Thk. Râid B. S. B. Ebî Alfe). Riyad: Dârü Tuveyk Li’n-Neşri Ve’t-Tevzî.
- Nesâî, E. A. B. Ş. B. A. En-Nesâî. (2018/1439). *Sünenü’n-Nesâî* (Thk. M. Rıdvân, IX). Beyrut: Dârü’r-Risâleti’l-’Âlemiyye.
- Nevevî, E. Z. Y. B. Ş. (1996). *Tehzîbu’l-Esmâ’ Ve’l-Luğât*. Beyrut: Dâru’l-Fikr.

- Okay, O. (1994). Edebiyat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10, 395-397. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Oral, K. (2020). *Muvatta'ın Oluşum Süreci, Nüsha Farklılıkları Ve Nedenleri* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).
- Önler, S. (2012). *Mekhûl Ed-Dımaşkî Ve Kitâbu's-Sünen Fi'l-Fıkh Adlı Eseri* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya).
- Özafşar, M. E. (2000). Hadisin Neliği Sorunu Ve Akademik Hadisçilik. *İslâmiyât*, 3(1), 33-51.
- Özafşar, M. E. (2015). *Hadisi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Otto.
- Özel, A. (2022). Muhammed B. Ca'fer El-Kettânî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25, 337-338. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özkan, H. (2006). *Hicri İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet Ve Hadisin Yeri* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).
- Özkan, H. (2012). Tedvin Tarihinde Emevî Sarayı Ve Zührî'nin Mirasına Bir Örnek: Şuayb B. Ebî Hamza Nüshası. *Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 17(32/1), 1-37.
- Özpınar, Ö. (2005). Teşekkül Döneminde Hadis-Fıkıh İlişkisi Üzerine. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 129-150.
- Özpınar, Ö. (2013). *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Özpınar, Ö. (2017). *H. Peygamber'i Ve Hadîslerini Anlamak (Fıkhu'l-Hadîs İlmi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Özşenel, M. (2015). *İlk Dönem Hadis-Re'y Tartışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Râmhürmüzî, E. M. İ. H. B. A. (2017). *El-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî Ve'l-Vâ'î* (Thk. M. B. Ali El-Beydânî). Riyâd: En-Nâşiru'l-Mütemeyyez.
- Râzî, M. B. E. B. (2010/1431). *Muhtârü's-Sihah*. Dımaşk: Dârü'l-Feyhâ.
- Sabrî, Â. H. (1435). *Min Hadîsi'l-İmâm Süfyân B. Sa'îd Es-Şevrî Ve Yelîhi Sünenü Ahmed B. Muhammed B. Hâni' El-Esrem*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- Sabuncu, M. (2022). *Süleyman B. Yesâr*. İstanbul: Siyer Yayınları.
- Saîd B. Mansûr, E. O. S. B. M. B. Ş. El-Horasânî. (1403). *Es-Sünen* (Thk. H. El-A'zamî). Bombai: Ed-Dâru's-Selefiyye.
- Saîd B. Mansûr, E. O. S. B. M. B. Ş. El-Horasânî. (1403). *Kitâbü's-Sünen* (Thk. H. El-A'zamî). Bombai: Ed-Dâru's-Selefiyye.
- Saîd B. Mansûr, E. O. S. B. M. B. Ş. El-Horasânî. (Ts). *Sünen-İ Saîd B. Mansûr* (Çev. S. Çapanoğlu). Ankara: İtisam Yayınları.

- Saîd B. Mansûr, E. O. S. B. M. B. Ş. El-Horasânî. (1414). *Sünenü Sa'id B. Mansûr* (Thk. S. B. Abdullah El-Humeyyid). Riyâd.
- Saliş, H. (2011). *Hadis Edebiyatında Kitâbü's-Sünne'ler Ve Ahmed B. Hanbel'in Kitâbü's-Sünne'si* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).
- Sandıkçı, K. (1991). *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadîs*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Schoeler, G. (2007). İslâm'ın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü Veya Yazılı Rivayeti Sorunu. (Çev. N. Akın). *AÜİFD*, XLVIII(II), 171-196.
- Schoeler, G. (2022). *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Yazı Ve Rivâyet* (Çev. G. Yıldız). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Sehâvî, E. E. Ş. M. B. A. (1424). *Fethu'l-Muğîs Bi-Şerh Elfiyyeti'l-Hadîs Li'l-İrâkî*. Mısır: Mektebetu's-Sünne.
- Sezgin, M. F. (1991/1411). *Târîhü't-Türâşî'l-'Arabî*. Riyâd: İdâretü's-Sekâfe Ve'n-Neşr Bi'l-Câmi'A.
- Sezgin, M. F. (2012). *Buhârî'nin Kaynakları*. Ankara: Otto.
- Siddîkî, M. Z. (1966). *Hadis Edebiyatı Tarihi* (Çev. Y. Z. Kavakçı). İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Siddîk, M. (2025). *Fıkhu Ehli'l-Hadîs: En-Neş'etü Ve't-Tehavvülât*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları.
- Suiçmez, Y. (2016). Hanefî Fıkıh Usûlü Ve Hadis Usûlüne Göre Manevî İnkıtâ Ve İttisâl. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 14(2).
- Sülemî, A. B. F. (2021). Tebvîbü'l-Hadîs Menhecuhû Ve Tatavvuruhu't-Târîhî 'İnde'l-Muhaddisîn. *Mecelle Ulûmî's-Şerî'A Ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye*, 85, 346-422.
- Süyûtî, E. F. C. A. B. E. B. Es-Süyûtî. (1425). *Târîhu'l-Hulefâ* (Thk. H. Ed-Demirdâş). Mektebetu Nizâr Muştafâ El-Bâz.
- Süyûtî, E. F. C. A. B. E. B. Es-Süyûtî. (1435). *Tedribü'r-Râvî Fî Şerhi Takrîbü'n-Nevâvî* (Thk. H. Selbî & M. Muhammed). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Şâfî'î, E. A. M. B. İ. (1409). *Es-Sünen* (Thk. H. İ. Molla Hâtır). Cidde: Dâru'l-Kıble Li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye.
- Şâfî'î, E. A. M. B. İ. (2014). *Kitâbü's-Sünen* (Çev. F. Akçaoğlu & M. E. Topgül). İstanbul: Beka Yayıncılık.
- Şahin, H. (2019). *Sebepleri Ve Sonuçları Açısından Halîfe Mansûr'un Tedvîn Emri* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa).

- Şahyar, A. (2015). “‘Ey Fakihler Zümresi! Sizler Tabipsiniz, Bizler İse Eczacıyız!’ Sözü’nün Tespiti Ve Muhteva Değerlendirmesi.” *Hadis Tetkikleri Dergisi*, XIII(1), 75-94.
- Şe‘‘âr, M. M. (1413). *Sünenü’l-Evzâî Ehâdîs Ve Âsâr Ve Fetâvâ*. Beyrut: Dârü’n-Nefâ’is.
- Şehristânî, E. F. T. M. B. A. B. A. Eş-Şehristânî. (1968/1387). *El-Milel Ve’n-Nihel* (Thk. A. M. El-Vekîl). Kâhire: Müessesetü’l-Halebî.
- Şeybânî, E. A. M. B. El-Hasen. (1433). *El-Asl* (Thk. M. Boynukalın). Beyrut: Dârü İbn Hazm.
- Şeybânî, Ş. B. ‘A. (1427). *Merviyâtü El-Velîd B. Müslim Ed-Dımaşkı Fi’s-Sîreti’n-Nebeviyye*. Riyâd: Câmi’atu’l-İmâm Muhammed B. Su’ûd El-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi.
- Tatar, V. (2023). *Sosyokültürel Bağlamda Hadis Tasnifi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tirmizî, E. İ. M. B. İ. (1437/2016). *Sünenü’t-Tirmizî* (Thk. Heyet). Beyrut: Dârü’t-Te’sîl.
- Tokpınar, M. (1998). *Abdürrezzak B. Hemmam Ve Musannaf’ı* (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir).
- Topgül, M. E. (2018). *İsnâdın Satır Araları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Topgül, M. E. (2022). *İsnâdı Okumak*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Turan, B. B. (2024). *Fitne Karşısında Bir Tavır Olarak Uzlet Rivâyetleri – Sünen-İ İbn Mâce Örneği* (Lisansüstü Tez, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara).
- Tüfekçioğlu, Z. (2012). *Hadis Edebiyatı’nda Müsnedler (Hicrî İlk Üç Asır)* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).
- Türcan, Z. (2019). *Hadis İlminin Oluşumunda Kelamî Düşüncenin Etkisi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Türkoğlu, H. (2019). *Abdullah B. El-Mübârek Ve Hadis İlmindeki Yeri* (Doktora Tezi, Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bayburt).
- Uğur, M. (1992). *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uğur, M. (1996). *Hadis İlimleri Edebiyatı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yardım, A. (2010). *Hadîs I-II*. İstanbul: Damla Yayınevi.
- Yatkın, N. (1998). *Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe Ve Kitâbu’l-Musannef’i* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum).

- Yavuz, Y. Ş. (1999). İbn Şâzân En-Nîsâbûrî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20, 370-371. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yener, N. (2020). *Ehl-İ Hadîs'in Kelam Anlayışı: El-Lâlekâî Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muş).
- Yıldırım, A. (1990). *Dârimî Ve Sünen'i* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa).
- Yıldız, F. (2016). *İlmî Bir Disiplin Olarak Fıkhu'l-Hadîs* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).
- Yiğit, İ. (2007). Ömer B. Abdülazîz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34, 53-55. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yücel, A. (2014). Hadis İlminin Ortaya Çıkışı Ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi (Rivâyet Dönemi/İlk Üç Asır). In İ. Çelebi (Ed.), *İslâmî İlimlerde Metodoloji-IV: Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı Ve Birbirleriyle İlişkisi* (S. Xx-Xx). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Zehebî, E. A. Ş. M. B. A. B. O. Et-Türkmânî (1419). *Tezkiretü'l-Huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Zehebî, E. A. Ş. M. B. A. B. O. Et-Türkmânî (1405). *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'* (Thk. Ş. El-Arnaût). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Zehebî, E. A. Ş. M. B. A. B. O. Et-Türkmânî (2003). *Târîhu'l-İslâm Ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr Ve'l-A'lâm*. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Zehebî, E. A. Ş. M. B. A. B. O. Et-Türkmânî (1413/1993). *Târîhu'l-İslâm Ve Vefayâtü'l-Meşâhîri'l-A'lâm* (I-XXXVII, Nşr. 'U. 'Abdusselam Et-Tedmurî). Beyrut: El-Mektebetu'd-Tevfikîyye.

EKLER

EK 1: Erken Dönemde Te'lif Edilen Eserler

	Müellif	Vefat Tarihi	Memleketi	Eserin İsmi	Ulaşma Durumu
1	Mekhûl ed-Dımaşkî	112	Şam	<i>Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh</i>	Ulaşmamıştır.
2	İbn Cüreyc	150	Mekke	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
3	Saîd b. Ebî Arûbe	156	Basra	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
4	Evzâ'î	157	Şam	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
5	İbn Ebî Zi'b	159	Medine	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
6	Zâide b. Kudâme	161	Kûfe	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
7	İbrâhîm b. Tahmân	163	Horasan	<i>Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh</i>	Ulaşmıştır.
8	Hammâd b. Seleme	167	Basra	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
9	Abdullah b. Mübârek	181	Merv-Basra	<i>Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh</i>	El-Müsned isimli bir eseriyle aynı eser olduğu rivayet edilmektedir.
10	İbn Ebî Zâide	182	Kûfe	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
11	Hüseyim b. Beşîr	183	Vâsıt-Basra	<i>Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh</i>	Ulaşmamıştır.
12	Velîd b. Müslim	195	Şam	<i>Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh</i>	Ulaşmamıştır.
13	Muhammed b. Fudayl ed-Dabbî	195	Kûfe	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
14	Vekî b. Cerrâh	197	Kûfe	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
15	Mûsâ b. Târik ez-Zebîdî	203	Yemen	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
16	İmâm Şâfiî	204	Filistin	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmıştır
17	Abdülvehhâb b. Atâ el-Aclî el-Haffâf	204	Basra	<i>Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh</i>	Ulaşmamıştır.
18	Ravh b. Ubâde	205	Basra	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.

19	Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San‘ânî	211	San‘a	<i>Kitâbü’s-Sünen fi’l-Fıkh</i>	Musannef isimli eseriyle aynı kitap olduğu rivayet edilmektedir.
20	İbnü’s-Sabbâh ed-Dûlâbî	227	Bağdat	<i>es-Sünenü’s-sağîra fi’l-Hadîs</i>	Ulaşmamıştır.
21	Saîd b. Mansûr el-Horasânî	227	Horasan	<i>es-Sünen</i>	<i>Bir kısmı ulaşmıştır.</i>
22	Süreyç b. Yûnus el-Mervezî	235	Merv	<i>Kitâbü’s-Sünen fi’l-Fıkh</i>	Ulaşmamıştır.
23	Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed b. Ebû Şeybe	235	Kûfe	<i>Kitâbü’s-Sünen fi’l-Fıkh</i>	el-Musannef isimli eserine bu ismi verenler olmuştur.
24	Osmân b. Ebî Şeybe	237	Kûfe	<i>Kitâbü’s-Sünen fi’l-Fıkh</i>	Ulaşmamıştır.
25	Sehl b. Zencele er-Râzî	238	Rey	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
26	İshâk b. Râhûye	238	Merv	<i>Kitâbü’s-Sünen fi’l-Fıkh</i>	Ulaşmamıştır.
27	Hasan b. Ali el-Hüzelî	242	Mekke	<i>Kitâb fi’s-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
28	Hasan b. Sabbâh el-Vâsîfî el-Bezzâr	249	Vâsîf/Bağdat	<i>Kitâbü’s-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
29	Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî	255	Semerikand	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmıştır.
30	İmâm Buhârî	256	Buhâra	<i>Kitâbü’s-Sünen fi’l-Fıkh</i>	Ulaşmamıştır.
31	Fadl b. Şâzân	260	Tespit edilemedi.	<i>Kitâbü’s-Sünen fi’l-Fıkh</i>	Ulaşmamıştır.
32	İbn Hânî’ el-Esrem	261	Tespit edilemedi.	<i>Kitâbü’s-Sünen fi’l-Fıkh</i>	Ulaşmamıştır.
33	Muhammed b. Abdullah	268	Tespit edilemedi.	<i>Kitâbü’s-Sünen alâ Mezhebi’s-Şâfiî</i>	Ulaşmamıştır.

34	İbn Mâce	273	Kazvin	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmıştır.
35	Ebû Dâvûd	275	Sicistân	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmıştır.
36	Ahmed el-Mervezî	275	Bağdat	<i>Kitâbü's-Sünen bi Şevâhidi'l-Hadîs</i>	Ulaşmamıştır.
37	İsmâil b. İshak el-Ezdî	282	Basra	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
38	Ebû Müslim el-Keccî	292	Bağdat	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
39	Hasan b. Ali el-Ma'merî	295	Bağdat	<i>Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh</i>	Ulaşmamıştır.
40	Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe	297	Kûfe	<i>Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh</i>	Ulaşmamıştır.
41	Yûsuf el-Ezdî	297	Basra/Bağdat	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
42	Hafs b. Ömer ed-Darîr	Bilinmiyor	Tespit edilemedi.	<i>Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh</i>	Ulaşmamıştır.
43	Mutayyen el-Hadramî	298	Kûfe	<i>Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh</i>	Ulaşmamıştır.
44	Cafer b. Muhammed	300	Firyâb	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
45	Cafer el-Firyâbî	301	Firyab	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
46	İmâm Nesâî	303	Nesâ	<i>es-Sünenü's-Suğrâ</i>	Ulaşmıştır.
47	İbrâhim ez-Zührî	310	Kûfe	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
48	Ebûbekir es-Sicistânî	316	Sicistân	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
49	Ebü'l-Kâsım el-Begavî	317	Bağdat	<i>Kitâbü's-Sünen alâ Mezâhibi'l-Fukahâ</i>	Ulaşmamıştır.
50	Yahyâ b. Muhammed b. Saîd	318	Bağdat	<i>Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh</i>	Ulaşmamıştır.
51	Ebû Abdullah Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmîlî	330	Bağdat	<i>Kitâbü's-Sünen fi'l-fıkh</i>	Ulaşmamıştır.
52	İbn Eymen Kurtubî	330	Endülüs	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
53	Muhammed b. Mahled el-Attâr	331	Bağdat	<i>Kitâbü's-Sünen fi'l-fıkh</i>	Ulaşmamıştır.
54	Ahmed b. Aclân	333	Tespit edilemedi.	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.

55	İbn Ebi's-Selc	Bilinmi yor	Tespit edilemedi.	<i>Kitâbü's-Sünen ve'l-Âdâb alâ Mezâhibi'l- Âmme</i>	Ulaşmamıştır
56	Ebü Muhammed b. el- Vâsık	Bilinmi yor	Tespit edilemedi.	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
57	İsâ b. Mihrân	Bilinmi yor	Bağdat	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
58	Cübeyr b. Gâlib	Bilinmi yor	Tespit edilemedi.	<i>Kitâbü's-Sünen ve'l-Ahkâm</i>	Ulaşmamıştır.
59	Ahmed el-Hemdânî	Bilinmi yor	Tespit edilemedi.	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
60	Ahmed b. Süleymân	348	Tespit edilemedi.	<i>Kitâbü's-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
61	Abdülbaki b. Kâni	351	Bağdat	<i>Kitâbü's-Sünen an Ehli'l-Beyt</i>	Ulaşmamıştır.
62	Ebü'l-Hüseyin Saffâr	352	Tespit edilemedi.	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
63	Dârekutnî	385	Bağdat	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmıştır.
64	İbn Batta el-Ukberî	387	Ukberâ/Bağ dat	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
65	Alâ el-Mevsılî	Bilinmi yor	Tespit edilemedi.	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
66	Abdullah Kayrevânî	388	Kayrevan	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
67	Ebü Ali el-Eşas	Bilinmi yor	Tespit edilemedi.	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
68	Recâ b. Mercâ	Bilinmi yor	Semer kand	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
69	Kâsım b. Esbağ	Bilinmi yor	Endülüs	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
70	Saymerî	436	Saymer	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
71	Hibetullah Lâlekâî	418	Taberistan/I rak	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmamıştır.
72	Beyhakî	458	Nişâbur	<i>es-Sünen</i>	Ulaşmıştır.

EK-2:

Aşağıdaki tablo günümüze ulaşmış olan sünen kitaplarının bölümlerini (kitâb) göstermektedir.

	İbrâhî m b. Tahm ân	Abdullah b. Mübârek	İmâm Şâfiî	Saîd b. Mansûr	Dârimî	Ebû Dâvud	Tirmizî	Nesâî	İbn Mâce	Dârekutn î	Beyhakî
1	X	Kitâbü'l- Ferâiz	Kitâbü's- Salât	Kitâbü'l- Vudû	Kitâbü't- Tahâre	Kitâbü't- Tahâre	Kitâbü't- Tahâre	Kitâbü't- Tahâre	Kitâbü't- Tahâre ve Süneniha	Kitâbü't- Tahâre	Kitâbü't- Tahâre
2	X	Kitâbü'l- Keffârât ve'n-Nuzûr	Kitâbü'l- Büyû'	Kitâbü's- Salât	Kitâbü's- Salât	Kitâbü's- Salât	Kitâbü's- Salât	Kitâbü'l- Miyâh	Ebvâbü't- Teyemmüm	Kitâbü'l- Hayz	Kitâbü'l-Hayz
3	X	Kitâbü'l- Fiten	Kitâbü's- Sıyâm	Kitâbü'l- Cenâiz	Ebvâbü'l- İdeyn	Kitâbü'l- İstiskâ	Kitâbü'l- Vitr	Kitâbü'l-Hayz ve'l-istihâze	Kitâbü's- Salât	Kitâbü's- Salât	Kitâbü's-Salât
4	X		Kitâbü'z- Zekât	Kitâbü'z- Zekât	Kitâbü'z- Zekât	Kitâbü Sâlati's- sefer	Kitâbü'l- Cum'a	Kitâbü'l-Ğüsli ve't- Teyemmüm	Kitâbü'l-Ezân ve's-sünnetü fihâ	Kitâbü'l- Cum'a	Kitâbü'l- Cum'a
5	X		Kitâbü'l- Hac	Kitâbü Salâti'l- îdeyn	Kitâbü's- Savm	Kitâbü't- Tatavvû	Kitâbü'l- İdeyn	Kitâbü's-Salât	Kitâbü'l- Mesâcid ve'l- Cemâ'ât	Kitâbü'l- Vitr	Kitâbü Salâti'l-Havf
6	X		Kitâbü'l- Hudûd	Kitâbü Sadakati'l- Fıtr	Kitâbü'l- Menâsik	Kitâbü Şehri Ramadân	Kitâbü's- Sefer	Kitâbü'l- Mevâkîf	Kitâbü İkâmeti's- salât ve's- sünnetü fihâ	Kitâbü'l- İdeyn	Kitâbü Salâti'l-îdeyn
7	x		Kitâbü'l- Cihâd	Kitâbü's- Sıyâm	Kitâbü'l- Edâhî	Tefrî'u ebvâbi's- Sucûd	Kitâbü'z -Zekât	Kitâbü'l-Ezân	Kitâbü'l- Cenâiz	Kitâbü'l- İstiskâ	Kitâbü Salâti'l-Husûf

8				Kitâbü'l-İtikâf	Kitâbü's-Sayd	Kitâbü'l-Vitr	Kitâbü's-Savm	Kitâbü'l-Mesâcid	Kitâbü's-Sıyâm	Kitâbü'l-Cenâiz	Kitâbü Salâti'l-İstiskâ
9				Kitâbü'l-Menâsik	Kitâbü'l-Et'ime	Kitâbü'z-Zekât	Kitâbü'l-Hacc	Kitâbü'l-Kıble	Kitâbü'z-Zekât	Kitâbü'z-Zekât	Kitâbü'l-Cenâiz
10				Kitâbü'l-Cihâd	Kitâbü'l-Eşribe	Kitâbü'l-Lukata	Kitâbü'l-Cenâiz	Kitâbü'l-İmâme	Kitâbü'n-Nikâh	Kitâbü Zekâti'l-Fitr	Kitâbü'z-Zekât
11				Kitâbü'l-Ferâiz	Kitâbü'r-Ri'yâ	Kitâbü'l-Menâsik	Kitâbü'n-Nikâh	Kitâbü'l-İftitâh	Kitâbü't-Talâk	Kitâbü's-Sıyâm	Kitâbü's-Sıyâm
12				Kitâbü'l-Eşribe	Kitâbü'n-Nikâh	Kitâbü'n-Nikâh	Kitâbü'r-Radâ'	Kitâbü't-Tatbîk	Kitâbü'l-Keffârât	Kitâbü's-Hac	Kitâbü'l-Hac
13				Kitâbü'l-Lukata	Kitâbü't-Talâk	Kitâbü't-Talâk	Kitâbü't-Talâk ve'l-Li'ân	Kitâbü's-Sehv	Kitâbü't-Ticârât	Kitâbü'l-Buyû	Kitâbü'l-Buyû
14				Kitâbü's-Sayd	Kitâbü'l-Hudûd	Kitâbü's-Sıyâm	Kitâbü'l-Buyû'	Kitâbü'l-Cuma	Kitâbü'l-Ahkâm	Kitâbü'l-Hudûd ve'd-Diyât	Kitâbü'r-Rehn
15				Kitâbü'd-Dahâyâ	Kitâbü'n-Nuzûr ve'l-Eymân	Kitâbü'l-Cihâd	Kitâbü'l-Ahkâm	Kitâbü Taksîri's-Salât fi's-Sefer	Kitâbü'l-Hibât	Kitâbü'n-Nikâh	Kitâbü't-Teffîs
16				Kitâbü'l-Akîka	Kitâbü'd-Diyât	Kitâbü'd-Dahâyâ	Kitâbü'd-Diyât	Kitâbü'l-Küsûf	Kitâbü's-Sadakât	Kitâbü't-Talâk ve'l-Hal' ve'l-Îlâ	Kitâbü'l-Hicr

17				Kitâbü'l-Hudûd	Kitâbü'l-Cihâd	Kitâbü'l-Vasâyâ	Kitâbü'l-Hudûd	Kitâbü'l-İstiskâ	Kitâbü'r-Ruhûn	Kitâbü'l-Ferâiz ve's-Siyer	Kitâbü's-Sulh
18				Kitâbü'l-Edeb	Kitâbü's-Siyer	Kitâbü'l-Ferâiz	Kitâbü's-Sayd	Kitâbü Salâti'l-Havf	Kitâbü's-Şüf'a	Kitâbü's-Siyer	Kitâbü'l-Havâle
19				Kitâbü'l-Câmi'	Kitâbü'l-Büyû'	Kitâbü'l-Harâc ve'l-fey ve'l-imâre	Kitâbü'l-Edâhî	Kitâbü Salâti'l-îdeyn	Kitâbü'l-Lukata	Kitâbü'l-Mekâtib	Kitâbü'd-Dam'ân
20					Kitâbü'l-İsti'zân	Kitâbü'l-Cenâiz	Kitâbü'l-Eymân ve'n-Nuzûr	Kitâbü Kıyâmi'l-leyli ve Tatavvu'u'n-nehâri	Kitâbü'l-İtk	Kitâbü'n-Nevâdir	Kitâbü's-Şerike
21					Kitâbü'r-Rikâk	Kitâbü'l-eymân ve'n-nuzûr	Kitâbü's-Siyer	Kitâbü'l-Cenâiz	Kitâbü'l-Hudûd	Kitâbü'l-Vesâyâ	Kitâbü'l-Vekâle
22					Kitâbü'l-Ferâiz	Kitâbü'l-Buyû	Kitâbü'l-Emsâl	Kitâbü's-Sıyâm	Kitâbü'd-Diyât	Kitâbü'l-Vekâle	Kitâbü'l-İkrâr
23					Kitâbü'l-Vesâyâ	Ebvâbü'l-İcâre	Kitâbü Fedâili'l-Kur'ân	Kitâbü'z-Zekât	Kitâbü'l-Vasâyâ	Kitâbü Ahbâri'l-Vâhid ve yûcibu'l-'amel	Kitâbü'l-Âriye
24					Kitâbü Fezâili'l-Kur'ân	Kitâbü'l-Kadâ	Kitâbü'l-Kırâât	Kitâbü Menâsiki'l-Hacc	Kitâbü'l-Ferâiz	Kitâbü'n-Nuzûr	Kitâbü'l-Ğasb

25						Kitâbü'l-İlm	Kitâbü Tefsîrû'l-Kur'ân	Kitâbü'l-Cihâd	Kitâbü'l-Cihâd	Kitâbü'r-Radâ'	Kitâbü's-Şüf'a
26						Kitâbü'l-Eşribe	Kitâbü'l-De'avât	Kitâbü'n-Nikâh	Kitâbü'l-Menâsik	Kitâbü'l-Ahbâs	Kitâbü'l-Karâd
27						Kitâbü'l-Et'ime	Kitâbü'l-Menâkib	Kitâbü't-Talâk	Kitâbü'l-Edâhî	Kitâb fi'l-Akdiyeti ve'l-Ahkâm	Kitâbü'l-Musâkât
28						Kitâbü't-Tıb		Kitâbü'l-Hayl	Kitâbü'z-Zebâih	Kitâbü'l-Eşribe	Kitâbü'l-İcâre
29						Kitâbü'l-İtk		Kitâbü'l-Ahbâs	Kitâbü's-Sayd	Kitâbü's-Sabk beyne'l-Hayl	Kitâbü'l-Müzâraâ
30						Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kırâât		Kitâbü'l-Vasâyâ	Kitâbü'l-Et'ime		Kitâbü İhyâi'l-Mevât
31						Kitâbü'l-Hemmâm		Kitâbü'n-Nühl(Hibe)	Kitâbü'l-Eşribe		Kitâbü'l-Vakf
32						Kitâbü'l-Libâs		Kitâbü'l-Hibe	Kitâbü't-Tıb		Kitâbü'l-Hibât
33						Kitâbü't-Tereccül		Kitâbü'r-Rukbâ	Kitâbü'l-Libâs		Kitâbü'l-Lukata
34						Kitâbü'l-Hâtim		Kitâbü'l-Umrâ	Kitâbü'l-Edeb		Kitâbü'l-Ferâiz

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

İSİM-SOYİSİM : MAHMUT SABUNCU

DOĞUM TARİHİ : 16.03.1992

DOĞUM YERİ : ŞANLIURFA

TELEFON : 0414 318 00 00

E-POSTA : m.sabuncu@harran.edu.tr

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

[Ljava.lang.String;@6dbcdccd

Referans No	10777934
Yazar Adı / Soyadı	MAHMUT SABUNCU
Orcid	
T.C.Kimlik No	67795159054
Telefon	5377085037
E-Posta	m.sabuncu@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	HADİS EDEBİYATINDA SÜNENLER
Tezin Tercümesi	SUNAN WORKS IN HADITH LITERATURE
Konu	Din = Religion
Üniversite	Harran Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Bilim Dalı	Hadis Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2026
Sayfa	200
Tez Danışmanları	PROF. DR. YUSUF ZİYA KESKİN
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	Sünen, Hadis, Ehl-i Hadis, Ehl-i Re'y, Tebvîb, Bâb Başlığı

22.01.2026

İmza:.....